

ARBEITEN

DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. FRANZ-JOSEF UNIVERSITÄT

REDIGIERT VON JÁNOS BANNER

VERLAG DES INSTITUTS, MIT UNTERSTÜTZUNG DES
VEREINS DER FREUNDE DER FRANZ-JOSEF UNIVERSITÄT.

XIII.

SZEGED, 1937.

1—2.

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE DE L'UNIVERSITÉ
FRANÇOIS-JOSEPH

REDIGÉS PAR JÁNOS BANNER

EDITION DE L'INSTITUT SOUS LA PROTECTION DE LA
SOCIÉTÉ DES AMIS DE L'UNIVERSITÉ FRANÇOIS-JOSEPH.

DOLGOZATOK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZETÉBŐL

SZERKESZTI

BANNER JÁNOS

XIII. ÉVFOLYAM

1937

1—2. SZÁM

A FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM BARÁTAI EGYESÜLETÉNEK
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA AZ INTÉZET.
SZEGED, 1937.

50369

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 37-4891

INHALT — TARTALOM — TABLE DES MATIÈRES

	† Dr. Buday Árpád. (Képpel.)	pag.	1 lap.
	† Dr. Árpád Buday. (Mit 1 Bilde.)	"	25 "
Dr. Banner János:	<i>Die Ethnologie der Kőrös-Kultur. (Tafeln I—II.)</i>	"	32 "
— — —	<i>A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben. (III—VII. tábla és térkép)</i>	"	50 "
— — —	<i>Die Ausgrabungen des Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1935. (Tafeln III—VII. und 1 Karte.)</i>	"	70 "
— — —	<i>A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. I. rész. (XV. tábla 13—15. és XVIII. tábla 12—15.)</i>	"	107 "
Dr. Bálint Alajos:	<i>Avar sírok Batidán. (IX—XII. tábla.)</i>	"	89 "
— — —	<i>Gräber aus der Avarenzeit in Batida. (Tafeln IX—XII.)</i>	"	98 "
— — —	<i>A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. VI—XI. rész. (XXI. tábla.)</i>	"	181 "
Dr. Párducz Mihály:	<i>Újabb jazig leletek Hódmezővásárhely határában. (VIII. tábla és 2 kép.)</i>	"	78 "
— — —	<i>Neuere Jazygenfunde bei Hódmezővásárhely. (Tafel VIII. und 2 Bilder.)</i>	"	85 "
— — —	<i>A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. II—V. rész. (XIII—XX. tábla.)</i>	"	120 "
— — —	<i>Neuere Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit. (Tafeln XIII—XVII.)</i>	"	195 "

MISCELLANEA.

Dr. Banner János:	<i>Zur Datierung der Gräber in Obéba.</i>	pag 232 lap.
— — —	<i>Néhány újabb őszentiváni leletről.</i>	" 237 "
— — —	<i>Neuere Funde in Ószentiván.</i>	" 239 "
Kiss Lajos:	<i>Honfoglaláskori sírok Tiszabercelen. (XXII. tábla.)</i>	" 240 "
— —	<i>Gräber aus der Landnahmezeit in Tiszabercel. (Tafel XXII.)</i>	" 245 "
Kocsis Jenő Endre:	<i>I. Lipót korabeli 15 kr-os érmek ezüsttartalma. (Táblázattal.)</i>	" 247 "
— — "	<i>Die Silberinhalt der 15 Kr. Münzen aus der Zeit des Leopold I. (Mit 1 Tafel.)</i>	" 247 "

Literatur — IRODALOM — Littérature.

Wagner Ferenc:	<i>Lubor Niederle: Rukověť Slovanské Archeologie.</i>	" 250 "
-----------------------	---	---------

Παναγιώτης

Dr. BUDAY ÁRPÁD EMLÉKÉNEK

Dr. Buday Árpád

1879—1937.

Mikor ez a folyóirat tizenkét esztendővel ezelőtt, sok viszontagság után megindult, első számában¹ két emlékezés jelent meg. Az egyiknek alkalmoszerűséget adott, az első igazgató: *Finály Henrik* születésének centennáriuma, a másiknak az a lélekkel teljesített kötelesség, amellyel az intézet új igazgatója, elődjének, a második igazgatónak: *Pósta Bélának* emlékét akarta megörökíteni. Tragikus sors, hogy a jelen, tizenharmadik évfolyamban is emlékeznünk kell. Emlékeznünk a harmadik igazgatóról: *Buday Árpádról*, aki nem fáradó munkájával, szegénységünkben, Szegeden teremtette újra azt az intézetet, amelynek minden gazdagsága a trianoni béke rendelkezései következtében idegen területté lett országrészben maradvá, csak felejthetetlen szép álomnak tűnik fel azok előtt, akik valaha dolgozhattak ebben az álomországban.

*

Magyarország legrégibb múzeuma a nagyenyedi Bethlen-kollégium gyűjteménye volt, amelynek alapítása (1726.) tíz évvel előzte meg a British Museumot² s így a kollégium már a XVIII. század elejétől kezdve arra nevelhette tanulóit, hogy minden olyan emléket becsüljenek meg, amely az emberi művelődés fejlődéséről tanúskodik.

Ez a szellem hatotta át tanárait, akik közül ez alkalommal csak három férfiúról legyen szó: P. Szathmáry Károlyról, Herepey Károlyról és Bodrogi Jánosról, mint akik elsőként állottak a kollégium gyűjteményeivel kapcsolatos régészeti tevékenység szolgálatában.³

A két utóbbi tanára volt Buday Árpádnak,⁴ aki nyolc éven át — 1890—1898 — ette a Bethlen-kollégium kényerét és fogékony lélekke, szívta magába kitűnő tanárai lelkes tanítását.

¹ Dolgozatok, I.: 1—17. l.

² Lukinich: Nagyenyedi album. 215., ill. 214. l.

³ U. ott: 233. l.

⁴ Buday János és Sipos Anna gyermekeként született Marosgezsén 1879. január 17-én. Meghalt Szegeden, 1937. április 7-én.

Ez a szellem és ezek a lelkihatások magyarázzák meg, hogy Buday Árpád pályaválasztásánál a tanári hivatás felé vonzódott s a kollégium történelmi levegője, a mult emlékeinek tanulmányozása felé vezette. Ezért iratkozott be 1898. szeptember 5-én a kolozsvári egyetem bölcsészeti karára, mint történelem-latin szakos hallgató.

Abban a tanévben került az egyetemre, amikor a Finály Henrik halálával megüresedett „történelmi segédtudományok“ tanszékét „archaeológiai“ tanszékké változtatták át s arra Pósta Bélát nevezték ki ny. r. tanárrá.

Az a tény, hogy Pósta Béla, 1899. szeptemberében, egy őskori urnából történt sorshúzás után, hat pályázó közül Buday Árpádot, a II. éves hallgatót, mint első munkatársat maga mellé véve, az Erdélyi Múzeum Régiségtárához szakdíjnokul nevezte ki, irányító elhatározással volt, a mult megbecsülése iránt amúgy is fogékony, fiatal hallgató életének további folyására. Így alakult ki az a munkakör, amelyhez Buday Árpád haláláig hű maradt: a régiségtan, ókortörténelem és művészettörténet iránti meleg érdeklődés, de így alakult ki az az életfelfogás is, amelyet a tudomány, az egyetem, a diákság és a közügyek iránti állandó, áldozatos érdeklődés mindvégig jellemzett.

Húsz évig dolgozott Buday Árpád, mint szakdíjnok,⁵ gyakornok,⁶ tanársegéd,⁷ osztályarchaeológus,⁸ beosztott középiskolai tanár,⁹ magántanár,¹⁰ címzetes rendkívüli tanár,¹¹ Pósta Béla mellett. Ez a húsz év nem ment el nyomtalanul sem az egyetemi intézet, sem a múzeum, még kevésbé Buday Árpád életében. Nehéz harcokat jelentett ez az idő. Harcokat, amelyekben egy pillanat se jutott a magánérdeknek, de annál több a közérdeknek, amely a királyhágóntúli országrész kulturális céljainak valósítását szolgálta, de az egész ország múzeumaiban is jelentős nyomokat hagyott.

Pósta Béla az Alföldről került Kolozsvárra, de olyan lelkesen szolgált, első pillanattól kezdve az erdélyi gondolatot, mint azok, akik 1859-ben az Erdélyi Országos Múzeum létrehozásán fáradoztak. Ez magyarázza meg azt, hogy Buday Árpád, akiben haláláig lobogott az erdélyi lélek alkotó tüze, szívvel-lélekkel segített mesterének az emberfeletti munkában, amely húsz éven keresztül egy percre se szűnt meg.

Azok a viszonyok, amelyeket Pósta Béla talált, nem voltak méltók a már negyven éve dolgozó Erdélyi Múzeum Régiségtárához. Első szóbeli, majd kevésbé utóbb benyújtott írásbeli jelentésében feltárta a szomorú állapotokat, amelyek minden osztálynál jobban, éppen ennek az osztálynak működését bénították meg, amelynek tárgyköre olyan tudomány

⁵ 1899. szeptember 30.

⁶ 1900. április 1.

⁷ 1901. július 1.

⁸ 1905. április 1.

⁹ 1906. november 3.

¹⁰ 1911. május 9.

¹¹ 1917. október 2.

szolgálatában áll, amelynek a tanárképzés gyakorlati vonatkozásaival semminemű érintkezése nincs. Nem vizsgatárgy s így az önként vállalkozó hallgatók kiképzésének célját szolgáló, a múzeummal közös igazgatás alatt álló egyetemi intézet érdekei, egyéb, szintén kis pénzzel dotált intézetek érdekeivel sehogys egyeztethetők össze. Ez magyarázta meg a talált helyzetet is, amelynek előidézése csak ezeknek az okoknak, de semmi szín alatt sem az első igazgatónak terhére írható.

A meglévő helyiségek elégtelenek és alkalmatlanok voltak. A gyűjtemény anyaga, a legnagyobb összevisszaságban várta a hozzáértő kezét, amely rendet teremt a pusztuló értékek közt, amelyek a leghetetlenebb szekrényekben, vagy azok közt, halomban feküdtek. Az 1899. október 1-én kinevezett szakdíjnyakon kívül nem volt segédszemélyzet. A szolga is a könyvtárral közös. Dotáció költségvetésileg megállapítva nem volt. De ha még megemlítjük, hogy 20,000 drb érem és több, mint 10,000 régiség gyűlt össze a negyven év alatt, láthatjuk, hogy igen tekintélyes alapja volt a gyűjteménynek, amely sarkallhatta azt, aki teremteni akart.

És ez az akarat Pósta Bélából nem hiányzott, hiszen kész munkatervvel jött Kolozsvárra, amelynek megvalósításáért örömmel vállalta a legmeheszebbmenő harcot. Olyan harcot, amelynek folyamán barátaiból ellenségeket csinált, de gyűjteményeinek lelkesen dolgozó, megértő munkatársakat és áldozatkész barátokat szerzett.

Pósta Béla munkaterve az Erdélyi Múzeum és az egyetem közös munkáját tartotta szemelőtt. Ugy találta, hogy csak az a közös munka az életképes, amely, míg egyrészt, a hallgatóság elméleti és gyakorlati kiképzését szolgálhatja, másrészt, a múzeum révén, az arra hívatottnak munkalehetőséget és életpályát biztosít, amely az erdélyi emlékek összegyűjtésére és feldolgozására is megmérhetetlen haszonnal jár. Mikor a múzeum vezetőkörével és a miniszteriummal is megismertette tervzetét s minden illetékes tényező tetszését megnyerte, maga előtt látta élete egész programját, amelytől soha el nem tért, de valóslítására következetesen törekedett.

És mi volt ez a program? „Erdély magyar multjának emlékeit minden erőnköl meg kell menteni; azokat a tudományos kincseket, amelyeket Erdély földje az általános emberi művelődés különböző szaka-szaiból magában rejt, lehető legteljesebb mértékben és a legszigorúbb szakszerűséggel fel kell tárti és az egyetemes szaktudományosság számára hozzáférhetővé kell tenni.”¹²

Ezeknek a céloknak valóslítása érdekében első teendő volt a múzeumi anyag számbavétele, preparálása, leltározása s a megfelelő helyiségekben és keretben való felállítása; szakkönyvtár szervezése; a tudományos munkaerők kiképzése; technikai segéderők betanítása; megfelelő anyagi erők intézményes biztosítása és a rendszeres kutatások megindítása.

A meglévő anyag feldolgozásában már két gyakornok — Buday Árpád és Kovács István — segédkezett az igazgatónak. 1901. szeptem-

¹² Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve 1913. évre. 33. 1.

berében indult meg az átköltözködés, a megyeháza, istállóból átalakított helyiségéből az új egyetemi épület földszintjén és alagsorában lévő új helyiségbe. Másfél év múlva, 1903. május 29-én, az egyetem évzáró ünnepélyével kapcsolatban nyílt meg a modern szellemben rendezett érem- és régiségtár. Az új otthont mindenki csak átmenetinek tekintette s készült az új önálló épületben való végleges elhelyezkedésre. Az otthon azonban különböző — nem utolsó sorban politikai — okokból mindvégig végleges maradt. Csak a bérelt helyiségek szaporodtak a szerint, ahogy a gyűjtemények gyarapodtak. A Király-utcai Bánffy-ház, az Unió-utcai katolikus egyházközségi ház, az Óvárban lévő Sipos-féle ház, a Ferencz József-út 2. sz. ház egész II. emelete és a református kollégium Bástyai-utcai kétemeletes háza azok az állomások, amelyek — a mindvégig megmaradt központi helyiség mellett — színhelyei voltak a lázas munkának, amely csakhamar egész Erdély területén éreztette hatását.

Ezekben a helyiségekben foglaltak helyet az éremgyűjteményen kívül, a praehistóriától, Erdély történelmi multjáig, minden korból magában foglaló régiségtár, a képzőművészeti gyűjtemény és a néprajzi osztály, amelyek méltóképpen reprezentálták a királyhágontúli részek művelődését.

Természetes, hogy egy ilyen sokirányú gyűjtemény kezeléséhez megfelelő szakemberekre volt szükség, hiszen csak ezeknek munkásságán keresztül válhatott közkinccsé s volt felhasználható az egyetemi oktatás céljaira.

Sok figyelmet érdemel a programnak erre vonatkozó része. Négy beosztott középiskolai tanári állás szervezésére gondolt Pósta Béla. Egy az őskor és a néprajz, egy a klasszikai és provinciális római régészet, egy a középkor és újkor régészet, egy pedig a numizmatika csoportját vezette volna. Mindegyik mellett egy-két gyakornok szerezte volna meg azt a tudást, amellyel kikerülve, középiskolai tanári pályáján is hasznos szolgálatokat tehet a régészet ügyének. Ennek a programnak valósítása csaknem egész terjedelmében sikerült. Ha maradt is el belőle valami, nem a kiképzés hiányán, hanem az anyagi lehetőségeken és a változott viszonyokon múlt.

Meg kell itt ismertetnünk azzal a jólátgondolt módszerrel, amellyel Pósta Béla tanítványait kiképezte, mert ebben éppannyi része van a tervszerű nevelésnek, mint a jelölt egyéni hajlandóságának. Sokkal kevesebb erőszak van ebben, mint bármelyik nevelési rendszerben, mert tudta, hogy annak a munkának van igazán értéke, amelyet egész lélekkel végeznek s amelynek elvégzése a vágyak beteljesedését jelenti.

Pósta Béla a numizmatikával indult régészeti pályáján s ezt tartotta mindvégig az archaeológus legjobb iskolájának. „Az érmen annyi az aprólékos megfigyelni való, olyan kis területen vannak elhelyezve a jellemző egyéni vonások, hogy nemcsak mint türelempróba, kitűnő, hanem a kezdő komoly érdeklődésének, megbízhatóságra való törekvésének, megfigyelő és ítélőképességének is alkalmas próbaköve.”¹³

¹³ Dolgozatok, I. (1925.) 8. l.

Ezen az iskolán minden tanítványának keresztül kellett mennie s csak azután kaphatta meg az ásó tudományához való gyakorlati kiképzést, kellő elméleti megalapozást. Irányválasztása, kipróbált egyéni hajlama után igazodott. Ezt pedig csak az önállóan végzett feladat mutatta meg.

Erdély mindenkorú leletekben gazdag földjén volt miően választani. Aki bejelentett leletek feltárására kiszállt és eredményein lelkesedett, az bizonyára olyan anyagot talált, ami érdeklődését nemcsak felkeltette, de ki is elégítette. Aki lelke mélyén a provinciális régészet iránti hajlandóságot dédelgette, hiába ment őskori lelőhelyre. Bizonyára elvégezte a munkát, a mesterétől tanult becsületes pontossággal, de nagyobb érdeklődést nem igen mutatott iránta. És ezzel már el is dőlt a sorsa, ki volt jelölve a helye az elgondolt együttesben és ezzel a tervszerű, rendszeres kutatás szolgálatába került. Ezt lehetővé tette a több mint 2000 kötetre szaporodott szakkönyvtár, 35.000 régiségből, 20.000 éremből és 1554 néprajzi tárgyból álló gyűjtemény és az évi 33.000 pengőre emelkedett, mindennemű dotáció, amely a tíz kötetben napvilágot látott folyóiratot, — a publikálási lehetőség biztosítását — is megteremtette.

A tökéletes kiképzés, fizetési szabadsággal lehetővé tett tanulmányút biztosításával, ezután következett.

Igy került Buday Árpád a provinciális római régészethez és ennek kapcsán a klasszikai archaeológiához és a római felírtanhoz, pedig az erdélyi leletek és az 1902. decemberben, 1903. január és februárban, Pósta Béla kíséretében tett szentpétervári¹⁴ tanulmányút másirányú érdeklődését is felkelthette volna.

1904. október 1-től, 1905. július 31-ig a bécsi egyetemen végzett tanulmányai, már határozottan ebben az irányban, főleg felírtani problémákkal foglalkoztatták.

Hazatérve folytatta a munkát, hogy 1909-ben a németországi limes¹⁵ egész vonalát bejárva, készüljön az erdélyi limes-kutatásra. Természetesen ez az út alkalmat adott a német múzeumok tanulmányozására is, mint ahogy ugyanezt a célt is szolgálta, 1910. március-június hónapokban Rómában, Napoliban és Pompejiben végzett tanulmányútja. Ez utóbbi hozta, az elvégzett előtanulmányok után, egészen közeli ismeretségbe a római klasszikus alkotásokkal. Szervesen egészítette ki ezt a studiumot az a tanulmányút, amelyet 1914. március-június hónapokban Görögországban, Krétában, Kisázsiaiban tett. Ez alkalommal Konstantinápoly, Szófia és Belgrád gyűjteményei sem maradhattak¹⁶ el.

1917. április-júniusában Albániában¹⁷ folytatott tanulmányokat.

¹⁴ *Jegyzetek oroszországi utazásomról.* Egyetem, 1903. 128—132. l.

¹⁵ *Levelek a rhaetiai és germániai limes vonaláról.* Erd. Múz., 1910. 97—101., 177—180., 218—232. l. — *A római limes Németországban.* Dolgozatok, I. 1—102. l.

¹⁶ *Balkáni emlékek.* Ujság, 1923. VI. 26.

¹⁷ *Régészeti kutatás Albániában.* Dolg. IX. 1—71. l. — *Albániai apróságok.* Ellenzék, 1921. X. 29. — *Magyarok Albániában.* Szegedi Napló (továbbiakban: Sz. N.) 1928. VI. 1.

1929-ben Németországban járt.¹⁸ 1933-ban Görögországban, majd 1934-ben még egyszer Görögországban¹⁹ és Olaszországban utazott.

Munkairánya és tanulmányútjainak lehetőségei is mutatják, hogy mindig azon az úton haladt, amelyre Pósta Béla kipróbált nevelési rendszere, egyéni hajlamainak figyelembevételével állította.

1919. április 15-én halt meg Pósta Béla,²⁰ aki nehezen várta Buday Árpád román börtönből való szabadulását,²¹ mert úgy érezte, hogy a magateremtett intézetet annak a tanítványának vezetése alatt tudja legbiztosabb kézben, akivel húsz esztendő alatt legbizalmasabb terveit is megbeszélte, akinek munkaerejét a legnehezebb időkben ismételt is kipróbálta s aki az intézet minden ügyes-bajos dolgát legjobban ismerte.

Ugyanez volt a véleménye minden illetékes tényezőnek is. Az Erdélyi Múzeum Egyesület²² és a bölcsészeti kar²³ bizalma ideiglenesen Buday Árpád kezébe tette a múzeum és az intézet vezetését, abban a biztos tudatban, hogy ez az intézkedés mielőbb véglegessé válik. Ki gondolt még akkor arra, hogy az egyetem és Buday Árpád életében be fog következni az a törés, amely a Pósta Béla elgondolása szerint kiépített, jófelszerelt tudományos műhelyből száműzi s olyan helyre állítja, ahol a viszonyok másirányú munkát parancsolnak? Az 1919. évi szomorú nagy változások ezt is meghozták.

Az egyetem adta megbízást, az egyetem száműzetése érvénytelenítette, de a régiségtár igazgatása, a tulajdonos egyesület részéről, 1924-ig a Buday Árpád kezében maradt. Hatvanéves fennállása alatt nem élt át ilyen nehéz idők ez az állam által bérelt, egyesületi tulajdonban lévő gyűjtemény. Nem a fejlesztéséért, hanem pusztá létéért kellett küzdenie.

Pósta Bélának a megnemértés és közöny ellen kellett küzdenie. Buday Árpádnak a nagy érdeklődés és mindentakarás ellen. Az egyik harcban napról-napra növekedhetett az eredmény reménysége, a másikban napról-napra fogynia kellett. És csüggedni még sem volt szabad.

Ez a reménytelen, de a jobb jövőben titkon bizakodó harc örölte napról-napra Buday Árpád tettterejét, de olyan eredményeket ért el, amelyekre méltán büszkén gondolhatott vissza utolsó napjaiban is. Ez az

¹⁸ A százéves német régészeti intézet ünnepén. Sz. N. 1929. V. 18.

¹⁹ Barangolások görög földön, szárazon és vizen. Sz. N. 1934. V. 20., 27., 31., VI. 3., 10., 17., 24., 29., VII. 1., 8., 15., 22., 29.

²⁰ A haláláról szóló rövid megemlékezést lásd: Dr. Pósta Béla. Dolg. 1919. kt. lapszámozás nélkül. — In *memoriam: Kendi Finály Henrik* (1825—1898); *Pósta Béla* (1863—1919). Dolg. 1925. 1—17. l. — Itt említjük meg Buday Árpád másokról írt emlékezéseit is. *Furtwängler Adolf*. Erd. Múz., 1907. 250—252. l. — *Mommsen Tivadar*. Karrierek, 1912. 179—197. l. — *Ornstein József*. Dolg., 1912. 198—199. l. — *Vásárhelyi József*. Dolg., 1917. 253—254. l. — *Szeszák Ferenc*. Dolg., 1919. 149—152. l. — *Schilling Lajos*. Pásztortűz, 1921. 2. 370—371. l. — *Goldzieher Ignác*. Ellenzék, 1921. XI. 16. — *Makkai Ernő*. Pásztortűz, 1923. 1. 89—91. l. — *Seprődi János*. Ujság, 1923. III. 8. — *Reinbold Béla*. Sz. N. 1927. XII. 13. — *Móra Ferenc*. Dolg., 1933—34. számozatlan.

²¹ A jogerős felmentésről, lásd: Ellenzék, 1920. V. 27.

²² 1919. április 19.

²³ 1919. április 28.

idő volt életének tudományos eredményekben legszegényebb, de nemzeti célok szolgálatában leggazdagabb szakasza, amelyről mindenkinek tisztelettel, hálával és elismeréssel kell megemlékeznie, ha ítéletet akar mondani közel negyven éves munkásságáról. Az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöksége már ítélte s illetékességét csak annak van joga kétségbevonni, aki közelebbről látta és értékelhette az elvégzett munkát.²⁴

A harcot Pósta Béla szellemében harcolta végig annak az otthonnak megmentése érdekében, amelyet húsz évi munka után jogosan tekintethetett a magáénak, mint ahogy mindenki annak tekintette.

Mikor Buday Árpád 1924-ben, mint kinevezett ny. r. tanár hivatali eskü letételére jelentkezett, az évekig helyettesítő Csengery János mellett egy adjunktust talált és egyetlen íróasztalt, amely az archaeológiai intézet leltározott tulajdona volt. Szomorú szegénység, az elhagyott gazdagság helyett.

Ha van igazság abban a dantei mondásban, amely szerint nincs nagyobb fájdalom, mint a nagy szegénységben visszagondolni az elmúlt gazdagságra, úgy ennek igazságát Buday Árpád mindenkinél jobban érezhette. Érezte, de nem csüggedett. Tudta, hogy a Pósta Béla iskolájának szelleme szervező munkára kötelezi még akkor is, ha az elindulás százszorta nehezebb annál, amelyet 1899-ben, egészen ifjan, maga előtt látott. Nehézsége volt, hogy nem jöhetett kész programmal, mert nem ismerte a viszonyokat. De megismervén, azonnal látta, hogy itt lényegesen mások a körülmények és más a tennivaló is, mint odaát.

Kolozsvárt, mint láttuk, az Erdélyi Múzeum Egyesület és az egyetem közös munkája volt a program alapja, Szegeden csak a szervezendő egyetemi intézet, mert a már 1883 óta dolgozó városi múzeummal, egyetlen egyetemi intézetnek sem volt — s ebben bizonyára a kiindulás volt a hibás — hivatalos kapcsolata.

Buday Árpád, aki öt éven át védte az Erdélyi Múzeum szerzett jogait, első pillanattól kezdve tiszteletben tartotta a városi múzeum régi jogait. Éppen ezért kifejezetten csak a régészeti oktatás céljait tartotta szemelőtt s egy pillanatra se gondolt arra, hogy intézetének nyilvános jellegű gyűjteménye legyen. Csak olyan gyűjteményt akart, amely az egyetemi oktatás elméleti és gyakorlati céljait szolgálja. E cél érdekében indította meg az ásatásokat, amelyeknek területe sohasem esett egybe a város területével. Segítségére jött az első két évben a DMKE bőkezű adománya, később Hódmezővásárhely város, amelynek nyolc évvel előzőtt felállított régészeti gyűjteményét,²⁵ kezdettől fogva az intézet vezette. Ez az utóbbi lehetőség bőségesen kárpótolt a szegedi területért, mert rendkívül gazdag lelőhelyein a neolitikumtól a magyar középkorig minden korszak emlékei megtalálhatók, a provinciális római anyag kivételével. Ez a terület

²⁴ Lásd erről: Ujság 180., Ellenzék 186., Hétfői Ujság 31., Gyilkos 28., Pásztortűz 13., Magyar Nép 13. és Erdélyi Irodalmi Szemle 8. számait. Valamennyi 1924-ből való. — Román oldalról való megvilágítását lásd: Universul. 1936. V. 12.

²⁵ 1929. évi első ásatás után megnyílt 1930. VI. 10-én.

hozta az intézet legszebb eredményű munkáját, amelyet — bár munkásságának irányával valóban nem érintkezik — Buday Árpád a legteljesebb megértéssel kísért s a legmesszebbmenően támogatott. Tudta, hogy e munka nélkül legfeljebb tanszéket lehet fenntartani, de intézetet, amelynek az egyetemmel egyidős tradíciója van, nem.

Ugyanez az elgondolás vezette akkor, amikor intézetének személyzetével együtt az ország különböző részein előadásokat tartva,²⁶ a kolozsvári tradíciókhoz híven, megindította az intézet folyóiratát.²⁷

Ezzel teremtette meg a maga, de főleg intézete és a vidéki múzeumok számára azt a publikálási lehetőséget, amelyre a meglévő és utóbb megindult magyar szakfolyóiratok mellett valóban szükség volt. Ezzel vehette fel újra azokat a kapcsolatokat, amelyek a kolozsvári Dolgozatok révén olyan széles körben voltak kiépítve. Ez tette lehetővé, hogy az intézetnek minden külső és belső munkája, a legilletékesebbek nyilvánossága elé került s bizonyára hasznára is volt hazai kutatásunknak. Ezeken keresztül ismerhették meg a szakemberek nemcsak az itt folyó munkát, hanem azt a régészeti kutató tevékenységet is, amely, mintegy 80 éve folyik Békés-, Csanád-, Csongrád-megyék, Hódmezővásárhely és Szeged területén.

Ezeket a munkákat, nagy tapasztalataival irányította s a felmerülő nehézségek elhárítására irányuló törekvéseivel elősegítette azokat, akiknek kötelessége volt a munka elvégzése. Örült az eredményeknek, mert látta, hogy a munka csak ezen a téren folyhat s tudta, hogy minden intézménynek ott és azzal kell a magyar tudomány közös céljait szolgálni, ahol működik s amivel az adott körülmények közt eredeti alkotásokat produkálhat.

Ezen az irányításon túlmenően teljes munkakészségét igénybevette az a sokfelé ágazó tevékenység, amelyet élete végéig kifejtett.

Tudományos munkája a klasszikai archaeológiával is érintkező, provinciális római régészet és az ókortörténelem terén hagyott maradandó alkotásokat.

Hogy az első rendszeres kutatások Erdély területén a provinciális római régészet felé fordultak, az, tudományunk történetének ismeretében aligha lephet meg bárkit is. Ennek a tudományágnak multja volt ezen a területen, de megnyugtató jelene nem. Ez magyarázza meg, hogy Buday Árpád első dolgozataiban felírtos emlékekkel foglalkozott s már ezekben

²⁶ Dorozsma, Makó, Szentes, Orosháza, Békéscsaba, Nagykőrös, Kiskúnhalas, 1924. II. 29., 1925. I. 23., III. 1., III. 20., X. 25., XI. 8., XI. 29., 1926. I. 10., II. 4., III. 13., 1928. III. 3., III. 18., XII. 2., 1929. I. 13., III. 12.

²⁷ Az intézet munkájáról és szervezetéről. lásd: Buday: *L'archéologie et l'histoire de l'art à l'Université Hongroise des Sciences François Joseph*. Office des instituts d'archéologie et d'histoire de l'art (Paris) c. folyóirat 5. sz. — A *Dolgozatok a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem archaeológiai intézetéből* c. folyóirat I—XII. kötetéről lásd: XII. kötet 266—285. l. — Ezen kívül szerkesztette a *Csengery Emlékkönyv*-et, Szeged, 1926., társszerkesztője volt az *Acta litterarum ac Scientiarum reg. universitatis hung. Francisco-Josephinae: Sectio Geographico-Historica*-nak. Tom. I. 1—2., III. 1.

gyűjti az anyagot felíratának²⁸ történeti részéhez. A felíraton igazán alkalmas közvetítő annak számára, aki előbb a klasszikus források alapján kutatja a római életet, de aztán kénytelen a kevésbé előkelő, de legalább annyira érdekes és az adott körülmények közt valóban új eredményekkel is kecsegtető, provinciális élet problémáival is foglalkozni.

Első nagyobb dolgozatában, az ebből a szempontból még fel nem használt, néhány felíratani adatból, Róma egyik legrégibb papi szervezetére, a *fratres aruales* kollégiumára vonatkozólag tesz újabb megállapításokat.²⁹ Ez az első és egyúttal az utolsó olyan dolgozata, amelyben nem a római provinciális élet problémáival foglalkozik. Lényegileg ennek anyaga is felíratani és hogy munkásságának főiránya még a továbbiakban is ezen a téren marad, azt ezután megjelent dolgozatai is mutatják.³⁰ Előkészületek voltak ezek abból a célból, hogy a vidéki múzeumi szakemberek és a latin nyelv tanárai részére mindig hozzáférhető kézikönyvet adjon, hogy vezérfonal legyen azok kezébe, akik a drága külföldi szakönyvekhez hozzájutni nem tudnak, de a felíratos emlékekkel foglalkozni kívánnak, hogy a bennük rejlő becses történelmi forrásanyagot megismerhessék. Ezzel az elgondolással jelent meg a kézikönyv.³¹ Ezeknek a célokra megfelelt a munka. Olyan könyvet adott, amely az anyagot a kezdők számára is könnyenérthetően csoportosította. Példáit, ahol ez egyáltalában lehetséges volt, a hazai felíratokból választotta. Annak ellenére, hogy kimondottan kézikönyvet adott, egyes fejezetek, pld. a felíraton fejlődésének története s főként annak hazai része, egészen önállóak. Ez a munka mintegy betetőzését jelenti felíratani munkásságának, amely 1906–1913 közt minden idejét lekötötte. Ha meggondoljuk, hogy a könyv megjelenésének ideje a háború kitörésével esik egyidőre s a változott viszonyok miatt ez a munkakör megközelíthetetlenül vált, nem csodálkozhatunk azon, ha további munkásságában már csak elvétve találkozunk egy-egy felíratani vonatkozású közleményével.³²

²⁸ *Két római felíratos kő Enlakáról.* Erd. Múz., 1906. 132–133. l. — *Az Arménia meg az epigraphia.* U. o. 53–58. l. — *Római provinciális archaeológia Erdélyben.* Az Erd. Múz. Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésének emlékkönyve. 1906. 79–87. l. — *Adatok Megyericsy János életrajzához.* Erd. Múz., 1904. 309–310. l.

²⁹ *A Collegium Fratrum Arvalium történetéhez.* Erd. Múz., 1906. 241–248. l. — *A Collegium Fratrum Arvalium szervezete.* Erd. Múz., 1907. 85–110. l. — *A Fratres Aruales Collegiuma.* Kolozsvár, 1907. 1–56. l. — Doktori értekezés.

³⁰ *Dáciai katonai bélyegek.* Erd. Múz., 1909. 303–305. l. — *Pótlások a C. I. L. III. kötetéhez.* — *Supplément au III. vol. du C. I. L.* Dolg. 1911. 260–270. ill. 271–274. l. — *Kiadatlan római felíratos emlékek.* — *Inscriptions latines non encore décrites.* Dolg. 1913. 94–102. ill. 103–108. l. — *Római kori szórványos leletek Erdélyből.* — *Trouvaillies sporadiques romaines en Transylvanie.* Dolg., 1913. 252–258. ill. 262–263. l.

³¹ *Római felíratok.* Kolozsvár, 1914. 1–420. l. Szerző kiadása. *Helyesbítések egy bíráló ismertetéshez.* Dolg., 1915. 124–131. l.

³² *Római kori leletek. I. Diploma militare. II. Bronz téglabélyegző.* — *Römische Kleinfunde. I. Diploma militare. II. Ein Ziegelstempel aus Bronze.* Dolg., 1925. 26–28. ill. 28–29. l. — *Régészeti hírek a Hargita mellől.* — *Archaeologisches aus der Hargita Gegend.* Dolg., 1928. 300–301. ill. 301. l. — *Szórványos római kori emlékek Erdélyből.* — *Monuments de l'époque romaine trouvés en différents endroits de Transylvanie.*

Munkásságának legjelentősebb része a limes-kérdéssel foglalkozott. Először bejárta a rhätiai és germaniai limes egész vonalát, aztán feldolgozva a kérdésre vonatkozó teljes irodalmat, megírta a németországi limesről szóló összefoglaló munkáját.³³ Ilyen előkészület után végezte tanulmányútjait előbb a Meszes-hegységben,³⁴ majd a Bács-Bodrog-megyei sáncokon.³⁵ Megállapította, hogy a mindkét helyen található töltésnyomok valóban római limes maradványai. Megállapításai minden kritikát kiállanak s csaknem teljes elismerést vívtak ki a külföldi szakkörök előtt is.³⁶ Dacia keleti határára vonatkozóan nem végezhetett kutatásokat, de több kutató megbízható adataira támaszkodva, a határvonalat az u. n. Hargita-limesben látta.³⁷

Kisebb részleteket tárgyaló dolgozatai is foglalkoznak a problémával,³⁸ sőt egyik könyvismertetés kapcsán³⁹ a dobrudzsai sáncok kérdéséhez is olyan módon szólt hozzá, hogy E. Fabricius, a sáncokat ismertető Schuchardttal szemben neki ad igazat. Limes tanulmányaival legalább is részben összefügg az az elmélete is, amely szerint Dáciát a rómaiak fokozatosan hódították meg s az előbb két, majd három közigazgatási kerületre való felosztás is a hódítás menetét szemlélteti.⁴⁰ Dolgozataiban rendkívül sok adat van, amely a dáciai úthálózatra vonatkozik. Ez a megfigyelés teszi Albániában végzett kutatásait is értékesekké.⁴¹

Élete végéig foglalkoztatta az a gondolat, hogy a németországihoz hasonlóan kellene megszervezni a magyarföldi limes-kutatásokat is.⁴²

Dolg., 1916. 27—91. ill. 92—133. l. — *Római kori emlékeinkből. — Quelques monuments de pierre de l'époque romaine.* Dolg., 1916. 2. 71—90. ill. 91—99. l.

³³ *Levelek a rhätiai és germániai limes vonaláról.* Erd. Múz., 1910. 97—101., 177—180., 218—231. l. — *A római limes Németországban. — Le limes romain en Allemagne.* Dolg., 1. 1—102. ill. 103—117. l.

³⁴ *Vannak-e limes-maradványok a Meszesen? — Existe-t-il de restes de limes dans le monts Meszes?* Dolg., 1912. 99—120. ill. 121—127. l.

³⁵ *A bács-bodrog vármegyei római sáncok. — Les retranchements romains du comitat de Bácsbodrog.* Dolg., 1913. 18—78. ill. 79—93. l. — *Néhány szó provinciális problémákról. I. A Bácsbodrog vármegyei római sáncok kérdése. — Quelques observations sur les problèmes provinciaux romains. I. La question des retranchements romains dans le comitat de Bács-Bodrog.* Dolg., 1916. 2. 1—9. ill. 19—22. l.

³⁶ *Limes problémák. — Limesproblemen.* Dolg., 1927. 123—129. ill. 133—140. l.

³⁷ *A székelyföld római régészeti feladatai.* Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 1929. 366—370. l.

³⁸ *Limes-maradványok Porolissum környékén. — Restes de limes aux environs de Porolissum.* Dolg., 1914. 95—105. ill. 106—108. l.

³⁹ *Carl Schuchardt: Die sogenannte Trajanswalde in der Dobrudscha.* Dolg., 1919. 126—143. l.

⁴⁰ *Megjegyzések Dacia meghódításának történetéhez. — Remarques sur l'histoire de la conquête de la Dacie.* Dolg., 1912. 74—86. ill. 87—98. l. — *Néhány szó provinciális problémákról. II. Moesia és Dacia határa. — Quelques observations sur les problèmes provinciaux romains. II. Les frontières de la Moesia et de la Dacie.* Dolg., 1916. 1. 9—17. ill. 22—27. l.

⁴¹ *Régészeti kutatás Albániában. — Recherches archéologiques en Albanie.* Dolg., 1918. 1—70. ill. 72—108. l.

⁴² *A magyarföldi limeskutatások. — Ungarländische Limesforschungen.* Arch. Ért. 1929. 58—67. ill. 327—328. l. — Más régészeti feladatok megoldását is sürgette:

Élénk figyelemmel kísért minden olyan megmozdulást, amely ebben a vonatkozásban valamit jelenthetett volna. Hogy nem állhatott e mozgalom élére, nem rajta múlt. Így is örömmel látta azt a munkát, amely jól átgondoltan ezen a téren megindult.

Első ásatását Porolissumban kezdte és folytatta éveken keresztül, mindenkor pontosan beszámolva az eredményekről.⁴³ Ez az ásatás volt e téren az első rendszeres munka hazánkban. Ásatásai eredményeként megállapította, hogy az egyik alkalommal feltárt háromtagozású lakóház analógiái megvannak a nyugati provinciák területén is. Figyelemreméltó megállapításai voltak a házak belső berendezését illetően is. Pontosan megfigyelte a Porolissum mellett egykor elhúzódó római út szerkezetét és méreteit. A talált ingó emlékek is sok fontos adattal bővítették az itteni egykori életre vonatkozó ismereteket.

Csákiigorbón végzett ásatása eldöntötte az itt feltételezett légiótábor kérdését, amikor megállapította, hogy csak egyszerű település volt, de tábor nem.⁴⁴ Érdekes adatokkal szolgáltak a korszak települését illetően a Magyarórsd község határában és Kolozsvár—Kistarcsa határrészében feltárt római villák.⁴⁵ Igen értékes munkát végzett, amikor összegyűjtötte és rendszerezve közreadta Alsóilosva, Alsókocsály, Szamosujvár területére vonatkozó adatokat s J. Martiannal szemben megállapította, hogy Porolissum nem a mai Pemetén, hanem Bethlen mellett feküdt.⁴⁶

Ugyanilyen szempont vezette, amikor Ampelumra vonatkozó adatokat közölt, megállapítva, hogy Erdély területének meghódítása nem az aranybányák miatt történt, hanem a dákok megbüntetése és védekezés céljából.⁴⁷ Legutolsó dolgozatában egész Erdély területének római korát állítja élénk.⁴⁸

Itt kell megemlítenünk azt a kéziratban maradt, teljesen sajtó alá készített dolgozatát, amelyben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárának keramikus anyagát dolgozta fel, felkutatva a felhasználható és a

Régészeti kutatásaink megszervezése. Dolg., 1927. 209—219. l. Röpirat-formájában is megjelent. — *A magyar föld archaeológiája.* Magyar Szemle, 1913. 377—380. l. — *Történeti intézetek Rómában.* Ismertetés. Dolg., 1916. 169—179. l.

⁴³ A megindult, rendszeres munka méltatását lásd: Az Erd. Múz. Egyesület Évkönyve, 1908. 34—39. l., Pósta Béla tollából. — *Porolissumból.* Erd. Múz., 1908. 79—87 l. és 1909. 26—34. l. — *Porolissumból.* — *Recherches archéologiques de Porolissum.* Dolg., 1915. 51—95. ill. 96—111. l. — *Porolissumból.* — *De Porolissum.* Dolg., 1914. 67—86. ill. 87—94. l. — *Porolissumból.* — *Fouilles faites au Porolissum.* 1911. 70—96. ill. 97—105. l.

⁴⁴ *Római ház maradványai Csákiigorbón.* — *Restes d'un maison romaine à Csákiigorbó.* Dolg., 1914. 45—62. ill. 63—66. l.

⁴⁵ *Római villák Erdélyben.* — *Villas romaines en Transylvanie.* Dolg., 1913. 109—164. ill. 165. l.

⁴⁶ *A szolnokdobokai római táborhelyek jelentősége.* Az Erd. Múz. Egyesület dési vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1911. 9—22. l.

⁴⁷ *Ampelumi vonatkozások.* Az Erd. Múz. Egyesület gyulafehérvári vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1912. 150—161. l.

⁴⁸ *Erdély földjének római-kora.* Történeti Erdély, 1936. 129—147. l.

számára hozzáférhető analógiákat.⁴⁹ Egyik marosportusi edény méltatása meg is jelent.⁵⁰

Részben művészettörténeti szempontból méltatta az Erdélyi Múzeum Régiségtárának egyik Venus szobrocskáját.⁵¹ A bronz kincsletekről, és bronzkori áldozóhelyekről is nyilvánította eredeti felfogását.⁵²

Eredetinek, de nem minden vonatkozásban bizonyíthatónak tartja a kritika azt az elméletét, amellyel az u. n. thrák lovasistenre (egy és két lovas ábrázolás) vonatkozó, különböző anyagú és formájú emlékeket magyarázta.⁵³ Ugyanebbe a körbe tartozik az athéni dipylon temetőben előkerült halotti lakomás síremlékre vonatkozó dolgozata is,⁵⁴ valamint a misztériumos vallásokra vonatkozó, kisebb dolgozatok.⁵⁵

Itt emlékezünk meg arról a sokirányú kritikai tevékenységről is, amelynek legnagyobb része ezzel a tárgykörrel függ össze s nem egyben igen érdekesen tükröződik vissza eredeti felfogása és erős kritikai szelleme.⁵⁶

⁴⁹ *Római agyagedények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában.* Kézirat, fényképekkel. 1907. Eredetileg doktori értekezésnek készült.

⁵⁰ *Egy római kori edényünk alakjáról.* Erd. Múz., 1909. 300—303. l.

⁵¹ *Venus szobor régiségtárunkban.* Erd. Múz., 1909. 146—153. l.

⁵² *A bronz kincsletek.* — *Die Bronz-Schatzfunde.* Dolg., 1926. 219—220. ill. 220—222. — *Bronzkori áldozó helyekről.* — *Von Opferstellen des Bronzezeitalters.* U. ott 222—223. ill. 223. l. — E két közlemény megjelent a Csengery Emlékkönyvben is: *Két régiségtani kérdés* címen. 103—107. l.

⁵³ *Az u. n. thrák lovasisten problémája.* — *Das Problem des sogenannten thrakischen Reiters.* Dolg., 1926. 1—55. ill. 56—71. l. — *Az u. n. thrák lovasisten problémájához.* — *Zum Problem des sogenannten thrakischen Reitergottes.* Dolg., 1927. 130—133. ill. 140. l. — *Az u. n. thrák lovasisten problémája.* — *Das Problem des sogenannten thrakischen Reiters.* Dolg., 1928. 1—88. ill. 89—147. l. — *Az u. n. thrák lovasisten és Rhésos király kérdéséhez.* — *Zur Frage des sogenannten thrakischen Reitergottes und des Königs Rhesos.* Dolg., 1929. 1—13. ill. 14—26. l. — *Ujabb adatok római kori lovasisten ábrázolásaink problémájához.* — *Neuere Daten zu den Problemen der Darstellung des sogenannten Reitergottes.* Dolg., 1930. 1—25. ill. 26—48. l. — Ez utóbbival kapcsolatban lásd még: *Magyar grófnő és francia tudós százéves levelezése.* Napkelet, 1929. VII. 403—410. l.

⁵⁴ *A dipylonj temető halotti lakomás síremléke.* — *Das Totenmahl darstellende Grabmal aus dem Friedhof von Dipylon.* Dolg., 1933—34. 166—174. ill. 175—182. l.

⁵⁵ *Hellenisztikus istenkeresés.* — *A misztériumos vallások.* Az Egyházi Híradó könyvtára. 5—6. sz.

⁵⁶ *Adolf Michaelis: Die archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts.* Leipzig, 1906. Erd. Múz., 1906. 167—168. l. — *Az Alsófehérmegyei Tört., Rég. és Term.-tud. Egylet XIV. Évkönyve.* Erd. Múz., 1908. 266—268. l. — *Téglás Gábor: A rómaiak kereskedelmi hajózása Pannoniában.* Földr. Közl., 1911. 291—297. l. — *A Komárom-vármegyei és Városi Múzeumegyesület Értesítője.* Dolg., 1912. 189—198. l. — *Kendi Földy Gábor: Magyarország a rómaiak alatt.* Dolg., 1913. 226—231. l. — *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából.* V. 1., V. 2., Századok, 1914. 638—639. és 745—746. l. — VI. 1. U. o. 1915. 330. l. — VI. 2. U. o. 1916. 309—310. l. — VII. 1. U. o. 539—540. l. — *Konrád Miller: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana.* Dolg., 1916. 180—187. l. — *Korrespondenzblatt der Römisch-Germanischen Kommission...* Dolg., 1916. 188—189. l. — *Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.* Dolg., 1917. 237—252. l. — *Dolgozatok: VII. 2. Századok,* 1917. 384—386. l. — VIII. U. o. 1918. 541—542. l. — IX. U. o. 1919. 95. l.

Az ókor történelem terén kifejtett munkássága az egyetemi előadásokon túlmenően egy kézikönyv megírására terjedt ki csupán, amely azonban csak kéziratban maradt ránk.⁵⁷

Az itt ismertetett munkásság elismeréseként választotta tagjai sorába 1925-ben a Németbirodalmi Régészeti Intézet, 1929-ben pedig az Osztrák Régészeti Intézet.

Egyetemi előadásai ugyanebben a tárgykörben mozogtak. Mint magántanár, a provinciális római régészet köréből tartotta előadásait.⁵⁸ Tanszéket nyervén, régészeti előadásai az egész tárgykört felölelték.⁵⁹

— Pósta Béla: *A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben*. U. o. 1918. 77—82. l. — Dr. Szentkirályi Ákos: *Erdély juhai*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 220—221. l. — Dr. Hirschler József: X. Pius pápa síremléke. — U. o. 1924. 36—38. l. — Emil Sigerius: *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*. U. o. 1924. 219—221. l. — Roska Márton: *Az ősrégészet kézikönyve. I. Prot. Szemle*, 1925. 569—571. l. — H. Dienes József emlékiratai. Prot. Szemle, 1925. 3. sz. — Pajzs Dezső: *Magyar Anonymus*. Prot. Szemle, 1926. 181—183. l. — Dézsi Lajos: *Erdélyi képek és arcképek*. Prot. Szemle, 1926. 32—34. l. — Roska Márton: *Az ősrégészet kézikönyve. II. Prot. Szemle*, 1927. 515—517. l. — Éber László: *Művészeti Lexikon*. Dolg., 1927. 230—231. l. — E. Pittard: *Etude sur l'indice cephalique en Roumanie*. Föld és Ember, 1928. 146—148. l. — Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Prot. Szemle, 1928. 632—634. l. — Oroszlán Zoltán: *Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum antik terracotta gyűjteményének katalógusa*. Prot. Szemle, 1929. 512—513. l. — Erdélyi Múzeum. Dolg., 1933—34. 312. l. — A többi kritikát és ismertetést lásd a különböző csoportoknál.

⁵⁷ Az ókor története, 50 ívre terjedő nyomdárakész kézirat. Kiadása anyagi nehézségeken múlt. Tankönyvről l. a 64. jegyzetet.

⁵⁸ A római tartományok kormányzása. 1911—12. II., 1916—17. II., 1918—19. II. — A római tábor. 1912—13. I. — Magánélet a római tartományokban. 1912—13. II., 1913—14. I. — A római tartományok iparművészete. 1913—14 II., 1914—15. I. — Magyarország a római uralom korában. 1914—15. II. — Róma görög tartományai. 1915—16. I. — A római birodalom keleti kérdései. 1915—16. II. — A római birodalom tartományai. 1916—17. I., 1918—19. I. — Numantia emlékei és ezek fontossága a római katonai régiségek szempontjából. 1917—18. I—II. — Római felirattan. 1917—18. katonai tanfolyam.

⁵⁹ Az ókori keleti népek műveltsége. 1929—30. II. — Ó-egyiptomi élet. 1930—31. I. — Ó-mezopotámiai élet. 1936—37. II. — Hellenisztikus műveltség. 1931—32. I. — Görög-római vallás. 1925—26. II. — Görög-római istenbrázolások. 1928—29. I., 1931—32. II., 1935—36. II. — Görög vallási régiségek. 1924—25. II., 1928—29. II., 1933—34. I., 1936—37. I. — Hellenisztikus vallások. 1927—28. II. — Római vallási régiségek. 1927—28. I. — Nevezetes görög emlékhelyek. 1928—29. I., 1934—35. I. — Görögöldi séták, Pausanias nyomdokain. 1936—37. II. — A görögöldi régészeti kutatások. 1932—33. II. — Régészeti kutatások a XIX., XX. században. 1932—33. I. — A római naptár. 1931—32. II. — Fasti anni Juliani. 1935—36. II. — Római katonai régiségek. 1926—27. II., 1933—34. II. — A római tábor. 1927—28. I. — De limitibus imperij Romani. 1925—26. II. — A római birodalom határvédelme. 1929—30. II. — Róma tartományai. 1925—26. I., 1929—30. I., 1934—35. I. — Inscriptiones latinae antiquissimae. 1926—27. I., 1935—36. I. — Római felirattan. 1925—26. II., 1930—31. II., 1934—35. II. — Felirattani ismeretek. 1926—27. II., 1928—29. II. — Felirattani gyakorlatok. 1924—25. II., 1930—31. I—II., 1934—35. II., 1935—36. I. — Bevezetés az éremtanba. 1926—27. II., 1933—34. I. — A római császárok értelése. 1927—28. I—II., 1928—29. I—II., 1933—34. II., 1934—35. I. — Hazai régiségtan: I. Bevezetés. 1924—25. II. — Hazai régiségtan: Óskor. 1924—25. II. — Hazai régiségtan: Római kor. 1925—26. I. — Magyarország római

Ez a keret, csakhamar — tanszéket helyettesítvén — az egész ókor-történelemre,⁶⁰ később — megbízást kapván az előadás tartására — a művészettörténelemre⁶¹ is kiterjedt. Ezeknek az előadásoknak előkészítése — nem volt félév, amelyben legalább egy egészen új kollégiumot nem hirdetett —, egyéb elfoglaltságai mellett minden idejét lekötötték Buday Árpádnak, aki ezekkel az előadásokkal vezette be hallgatóit a felölelt tárgykörbe s gondosan kidolgozott előadásaival s azok kéziratával sok kézikönyvnél becsesebb tanítást adott hallgatói kezébe.

A középiskolai tanárképzés munkájában Buday Árpád már akkor résztvett, amikor a kolozsvári egyetem elvétele után ottmaradt tanárokból megalakult tanárképző, — a betiltás miatt mindössze egy évi működésével — biztosítani akarta az erdélyi magyar iskolák tanári utánpótlását. Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Tanárképző Intézetében tartott előadásai⁶² az ókortörténelmet és annak forrásait tárgyalták, messze meghaladva a tanárképzés követelményeit. Szegedre kerülve, előbb mint előadó tanár, utóbb mint a Középiskolai Tanárképző Intézet igazgató-tanácsosa⁶³ vette ki részét a munkából s a kolozsvári ref.

kora, 1929—30. I., 1933—34. I., 1936—37. I. — *Hazai régiségtan: Rómaikori emlékeink*, 1925—26. II. — *Rómaikori emlékeink magyarázata*, 1925—26. I., 1929—30. II. — *Rómaikori emlékek magyarföldön*, 1936—37. I. — *Válogatott rómaikori emlékeink megbeszélése*, 1933—34. II. — *Hazai régiségtan: Népvándorláskor*, 1926—27. I. — *Hazai régiségtan: Honfoglalás kora*, 1926—27. I. — *Régészeti bevezetés a hazai történelemhez*, 1927—28. I—II. — *Válogatott történeti emlékeink*, 1935—36. I.

⁶⁰ *Régészeti bevezetés az ókor történelemhez*, 1926—27. I., 1930—31. I., 1934—35. I. — *Bevezetés az ókor történelemhez*, 1932—33. I., 1936—37. II. — *Ókori keleti népek története*, 1929—30. I., 1932—33. II. — *Régi görögök története*, 1929—30. II., 1930—31. I., 1933—34. II., 1934—35. I—II. — *Görög történelem*, 1927—28. I. — *A peloponnészi háború és következményei*, 1930—31. I., 1935—36. I. — *Makedonia története* Nagy Sándorig, 1935—36. II. — *A makedon világbirodalom*, 1931—32. I. — *A hellénizmus kora*, 1927—28. II., 1936—37. I. — *Görög közállapotok*, 1931—32. II. — *A görög történelem forrásai*, 1933—34. I. — *A római köztársaság utolsó 100 éve*, 1926—27. II. — *A római császárság Diocletianus után*, 1928—29. II. — *A római császárság története*, 1926—27. I., 1928—29. I. — *A római császárság forrásai és vitás kérdései*, 1926—27. I.

⁶¹ *Bevezetés a művészettörténelembe. Alapfogalmak*, 1934—35. II. — *A művészeti stílusok*, 1935—36. I. — *Mezopotámia ókori művészete*, 1935—36. II. — *Egyiptom ókori művészete*, 1936—37. I. — *Ókori keleti népek művészete*, 1929—30. II. — *A görög preklasszikus művészete*, 1936—37. II. — *Görög szobrászat*, 1928—29. I., 1930—31. II. — *Görög építészet*, 1927—28. II. — *Válogatott görög vázakepek*, 1928—29. II., 1931—32. II. — *Régi görögök művészete*, 1930—31. I. — *Hellenisztikus művészetek*, 1931—32. I. — *Itália ókori művészete*, 1929—30. I., 1932—33. I. — *Az ókeresztény művészet*, 1932—33. II. — *A román ízlés kora*, 1933—34. I., II. — *A román ízlés korabeli szobrászat és festészet*, 1934—35. I. — *Hazai ingatlan emlékek*, 1929—30. I. — *Válogatott hazai műemlékeink*, 1930—31. I., 1934—35. II. — *A magyar iparművészet történeti becsü emlékei*, 1932—33. II. — *Magyarföldi szárnyasoltárok*, 1931—32. I. — *Renaissance és későbbi korú emlékeink*, 1932—33. II.

⁶² 1920—21. I. félév: *A római polgárháború kora*, — *Görög előidők*, — *Forrástanulmányok a római történelemhez*, — II. félév: *A római császárság kora*, — *Válogatott forrásanyag*, — *A római birodalom tartományai*.

⁶³ 1930 szeptember 1. óta.

gimnáziumban éveken át⁶⁴ tartó tanításain s az időtrabló próbatanítások megfigyelésein keresztül szerzett tapasztalatait igyekezett a tanárképzés terén hasznosítani.

A polgári iskolai tanárképzés terén már Kolozsvárt működött, abban a Római Katolikus Tanárképzőben,⁶⁵ amelyet az erdélyi püspök tartott fenn, s amelyben szintén az ókortörténelmet tanította. A Szegedre került Tanárképző Főiskola történettanítási terveit is ő dolgozta ki, majd mint az igazgató-tanács tagja⁶⁶ vett részt e téren is a munkában.

Buday Árpád a kolozsvári egyetem neveltje volt, aki már másodéves hallgató korától kezdve gyakornoki szolgálatot teljesítve, bensőséges kapcsolatba került az egyetemmel. Nem tévedünk, ha azt a ragaszkodást, amellyel az Alma-Materén csüggött, annak a szellemnek tulajdonítjuk, amelyet az enyedi Bethlen-kollégiumban szívott magába. Pósta Béla mellett, harcos katonája lett az intézetnek, a múzeumnak és ezzel együtt az egyetemnek is. 1899-től 1937-ig, csak arra a négy esztendőre szakadt el az egyetemtől, amely időre, felsőbb parancs az erdélyi magyar ügy másirányú, de az adott körülmények közt fontosabb szolgálatára kötelezte. Ezt a szolgálatot is, bízva a változásban, az egyetem érdekében teljesítette s így nyugodtan mondhatjuk, hogy 38 éven át, az egyetemé volt minden szíve-dobbanása.

Ez magyarázza meg, hogy azokat a sérelmeket, amelyek az egyetemet az új birtokosok részéről érték, saját sérelmének is tekintette s szűkre szabott idejét nem kímélve állt ki, hosszú szolgálati ideje alatt szerzett tudásának, tapasztalatainak érvényrejuttatásával, a megsértett egyetem védelmére s az igazság biztos győzelmet hozó fegyverével verte vissza a támadásokat,⁶⁷ akár az egész egyetemnek szóltak azok, akár az általa

⁶⁴ 1901—2., 1902—3., 1914—15., 1923—24-ig. Elöljárósági tag volt 1922-től kiköltözéséig.

Mint kormányképviselő, több ízben vett részt érettségi vizsgálatokon: 1926-ban a kecskeméti ref. reál gimnáziumban, 1927-ben a budapesti ref. gimnáziumban, 1928-ban a budapesti Baar—Madas leánygimnáziumban, 1929-ben a mezőtúri ref. reál gimnáziumban, 1930-ban a békési ref. reál gimnáziumban, 1931-ben a hajdúböszörményi ref. reál gimnáziumban, 1933-ban a sárospataki ref. reál gimnáziumban, 1934-ben a nagykovácsi ref. reál gimnáziumban, 1935-ben a kecskeméti ref. leánygimnáziumban volt. 1936-ban a szentesi áll. reál gimnáziumban, mint elnök vezette az érettségi vizsgálatokat.

Résztvett az erdélyi magyar iskolák számára készülő tankönyvek írásában is. Megjelent: *Egyetemes történelem a magyar tannyelvű középiskolák felső osztályai számára. Első kötet: Az ókor*. Cluj—Kolozsvár, 1922. 1—251. l. — Kéziratban maradt: *Románia története*. Középkor. VIII. o. számára.

⁶⁵ 1922—23. tanévben állott fent. Az év végén megszüntették.

⁶⁶ 1933. szeptember 1. óta.

⁶⁷ *A Ferencz József Tudományegyetem, Magyar Városok Monográfiája*: Szeged. 248—259. l. — *Ghibu Onisifor: Universitatea Dacie superioare*. Ism. Prot. Szemle, XL. 162—169. l. — *Dacia Superior egyeteme*. Jancsó Benedek Társaság kiadványai: 9. és Jancsó Benedek Emlékkönyv 258—276. l. — *Szélgjegyzetek egy régészeti cikkhez. — Randbemerkungen zu einem archaeologischen Aufsatz*. Dolgozatok, 1929. 176—188. l. ill. 189—203. l. — *L'université roumaine et l'université hongroise de Transylvanie*. Crăciun Joachim, a Revue de Transylvanie, Tom. II. 323—343. l-n megjelent közleményének kritikája. Kézirat.

képviselt részlettudománynak. Nem félt a harctól, sőt ezekben a kérdésekben határozottan kereste azt, pedig tudta, hogy a saját érdeke ellen vét, mert e miatt a lábát szülőföldjére nem teheti. De ezzel a gondolattal még akkor leszámolt, amikor 1924-ben, az utolsó virágot hozta magával emlékül édesanyja sírjáról, amit koporsójába is magával vitt.

A tudományt az egyetemen kívül is szolgálta. Így kapcsolódott bele azokba a régészeti tanfolyamokba, amelyeket a Főfelügyelőség két ízben is, Pósta Béla igazgatása alatt Kolozsvárt rendezett.⁶⁸

Az a kapcsolat, amely a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Múzeum Egyesület, illetőleg annak egyes szakosztályai között fennállott, az egyetem hallgatóságát is belevitte a múzeum egyesület munkájába. Még sokkal inkább belevitte azokat, akik hivataluknál fogva állottak az egyesület szolgálatában.

Ez a munka nemcsak a szakosztályokban⁶⁹ folyt, hanem az évenként más-más városban tartott vándorgyűléseken⁷⁰ is. Buday Árpád nevével mindkét hely előadói sorában ismételtelen is találkozunk. Ezek a szereplések lassanként belevitték a szakosztály és az egyesület vezetőségébe s az összeomlás után hosszabb ideig — valóban a legnehezebb időkben — a szakosztályi elnöki tisztségére emelik.⁷¹

Amit Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum Egyesület jelentett, azt jelenti, bizonyos vonatkozásban, Szegeden az Egyetem Barátainak Egyesülete, amelynek évekig főtítkára,⁷² majd a bölcsészeti-, nyelv-, történelem- és

⁶⁸ 1908. *Római-kori emlékek hazánkban*. Rövid kivonata Alapi Gyula (M. K. Ért. 226—227. l.) beszámolójában. — 1911. *Katonai régiségek*. Kivonatossan megjelent Alapi Gyula (M. K. Ért. 247—254. l.) és Gubitz Kálmán (Bácsbodrog vármegyei tört. társ. évk. 1912. 153—168. l.) közleményében.

⁶⁹ A *Collegium Fratrum Arvalium történetéhez*. 1906. V. 30. — *Limesképek Németországból*. 1910. IX. 23. — *Volt-e limes a Meszesen?* 1911. XI. 29. — *A bácskai „római sáncok.”* 1912. X. 30. — *A balkáni népek ókori műveltsége*. 1920. XII. 9. — *Az északi Balkán művelődéstörténeti jelentősége az ókorban*. 1921. II. 21. Megjelent: *Cultura*, 1924. 328—333. l. — *Bemutatások a múzeum régiségtárából*. 1922. — *Három előadás az ó- és középkor művészetéről*. 1922. *Erdély a római korban*. 1923. — *Középkori közműveltség, erkölcsök és divat*. 1923. XI. 23. — *Középkori képzőművészetek*. 1923. XI. 29.

Itt említjük meg, hogy 1907 februáriusában, az érem- és régiségtár működéséről szóló jelentést, Pósta Béla betegsége miatt ő szerkesztette és terjesztette elő. Lásd: *Jelentés az érem- és régiségtárról*. Erd. Múz. Egyesület Évkönyve, 1906. 62—67. l.

Lásd még a következő közleményeket: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának utolsó tíz éve*. Erd. Múz., 1909. 197—200. l. — *Az Erdélyi Múzeum-egyesület utolsó öt éve*. (1919—1924.). Erd. Irod. Szemle, 1924. 151—156. l.

⁷⁰ *Római provinciális archaeológia Erdélyben*. Nagyenyed, 1906. — *A szolnok-dobokói római táborhelyek*. Dés, 1910. — *Ampelumi vonatkozások*. Gyulafehérvár, 1912. — *Régészeti feladatok Hunyad-megyében*. Déva, 1913. A Hunyad-megyei rég. társ. ülésén.

⁷¹ 1912. III. 31. óta sz. o. választmányi, 1921. XII. 29. óta egyesületi választmányi tag volt: 1922. október 11. Lemondott 1924. július 8-án.

⁷² 1924. XI. 24. — Lásd: *Jelentés az egyesület 1922—24. évi működéséről*. Szeged, 1925. 1—46. l. — *Jelentés az egyesület 1925. évi működéséről*. Szeged, 1926. 1—19. l. Több nem jelent meg.

irodalomtörténeti szakosztály elnöke⁷³ lett s szabadegyetemi⁷⁴ és szakosztályi⁷⁵ előadásaival egyik legmunkásabb tagja.

Hasonló módon kivette a munkáját a régészeti társulat munkájából is és szívesen megjelent a társaság felolvasó asztalánál⁷⁶ is, mert úgy érezte, hogy a választmányi tagság erre is kötelezi.

A szabadegyetemi gondolat tökéletes átértékelése az oka annak, hogy mindenüvé készséggel ment előadni,⁷⁷ ahova hívták s belekapcsolódott minden olyan mozgalomba, amelyik a tudomány népszerűsítését, akár írásban,⁷⁸ akár élőszóban feladatának tekinti.

⁷³ 1925. XI. 25—1930. III. 19.

⁷⁴ Szabadegyetemi előadások: *Utazás a régi Görögországban*. Szeged, 1925. XII. 3., 10. — *Hódmezővásárhely*, 1925. XII. 9. — *Attila kincse*. 1926. XI. 25. — *Nagykőrös*, 1927. II. 27. — *Az ifjú kereszténység versenytársai*. 1928. III. 8. — *Az ékszer*, 1934. X. 15.

⁷⁵ E. B. E. szakosztályában tartott előadások: *Öslakók-e az oláhok Erdélyben*. 1924. X. 10. Megjelent: *Van-e alapja a dáko-román kontinuitás elméletének* címmel a Klebelsberg-emlékkönyv 127—137. l. — *Emlékezés Findály Henrikre, születése századi évfordulója alkalmából*, 1925. II. 4. Megjelent: *Ellenzék*, Kolozsvár, 1925. II. 2. — *Történettudás a román középiskolákban*. 1925. III. 18. — *Márki Sándor emlékezete*. 1926. II. 3. Megjelent kivonatosan: *Szegedi Napló*, 1926. II. 7. — *Néhány római kori emlékün*. 1926. III. 11. — *Elnöki megnyitó a szakosztály Rákóczi-ünnepén*. 1926. III. 27. — *Két limes kérdés*. 1926. XI. 10. — *Reinhold Ignác önéletírása*. 1927. III. 9. Megjelent: Márki Emlékkönyv, 47—60. l. — *A dioszkur misztériumok emlékei*. 1927. XII. 7. — *Emlékezés dr. Karácsonyi Jánosra*. 1929. I. 17. — *Báró Orbán Balázs emlékezete*. 1929. II. 27. — *Elnöki megnyitó: Childe: The Danube in prehistory*. 1929. X. 23. Megjelent: *Szegedi Napló*, V. 246. sz. X. 27. — *Széljegyzetek egy régészeti cikkhez*. 1929. XI. 21. — *A dieburgi Mithras oltárképe*. 1930. IV. 30. — *Halotti lakoma ábrázolás jelentése római kori síremlékeinken*. 1930. XI. 19. — *A mai kolozsvári egyetem*. 1935. XI. 6. Megjelent: *Magyar Szemle*, XV. 3. 269—274. l.

⁷⁶ A régészeti társulatban tartott előadások: *A dioszkur misztériumok emlékei*. 1927. XI. 5. — *A dieburgi Mithras oltárképe*. 1930. IV. 10.

⁷⁷ Bethlen Gábor kör, Bölcsész kongresszus, Fészek club, Hargitaváralja, Honvéd legénység, Képzőművészeti Társulat, MANSz (Szeged és Kiskunhalas), Mérnök Egylet, Munkásotthon, Öreg lófők szövetsége, Pusztaszeri Árpád Egyesület, Soli Deo Gloria, SzEFHE, Szentkorona Szövetség, Szülői értekezlet, Tisztikar, Turáni Szövetség, Vitézi Szék, stb.: 1924. III. 28., 1925. I. 8., XI. 31., XII. 29., 1926. I. 5., II. 13., IV. 11., V. 30., VI. 1., XI. 6., XI. 9., XII. 15., 1927. I. 11., II. 20., III. 12., V. 15., XI. 29., XI. 31., XII. 2., 1928. I. 29., I. 31., III. 1., III. 3., III. 18., IV. 4., V. 6., V. 13., 1929. I. 3., II. 20., XI. 4., 1930. I. 18., I. 25., III. 15., III. 16., X. 19., 1931. III. 15., III. 17., 1932. IV. 11., X. 8., X. 22., 1934. X. 30.

⁷⁸ *Kolozsvár gyermekkor*. *Ellenzék* Naptára, 1920. 71—76. l. — *Kolozsvár lovagkora*. U. ott, 1921. 70—81. l. — *Kincses Kolozsvár*. U. ott, 1922. 143—152. l. — *Armazimálás másfél ezer évvel ezelőtt*. Közgazdaság, 1921. 8. — *Nagy magyar kutatók*. *Ellenzék*, 1921. III. 27. — *Utazás a multba*. U. ott, VIII. 28. — *Farkas szobor*. U. ott, X. 1. — *A kolozsvári múzeumok nagy nehézséggel küzdenek*. Ujság, 1922. VI. 14. — *A népszövetség őse*. *Ellenzék*, 1922. VII. 2. — *Erdély római kori műveltségének alap-teryezői*. Hírnök, 1923. III. 15. — *Meddig terjedt a római uralom a Bánátnban?* Ujság, 1923. V. 4. — *Maecenas, dilettans, amatőr*. U. ott, 1923. V. 12—13. — *Műtárgyak és régiségek hamisítása*. *Ellenzék*, 1923. V. 27. — *Műgyűjtés és műgyűjtők napjainkban*. Ujság, 1923. VI. 10. — *Az erdélyi ősemlék nyomában*. U. ott, VIII. 22—23. — *Két nagy ókori háború tanulságai*. Hírnök, 1923. IX. 15. és X. 1. — *Régi kályhacserepek*. Ujság, 1923. IX. 20—21. — *Régi öntárgyaink*. U. ott, IX. 12. — *Kolozsvár eredete és neve*. Evangélikus Néplap, 1923. VI. — *A lábbeli az ókorban*. Cipészek szaklapja, 1924.

Ezt a sokirányú tevékenységet méltányolta az Erdélyi Irodalmi Társaság, majd a Mikes Irodalmi Társaság és a szegedi Dugonics-Társaság akkor, amikor tagjai sorába választásával ismeri el érdemeit. A megtiszteltetést mindenütt a leglelkesebben végzett munkával fizette vissza.⁷⁹

Aki a tanítást ilyen széles keretek közt akarja és tudja csinálni s akinek tolla is van hozzá, az könnyen hajlik a publicisztika felé.

Buday Árpád írja: „E sorok írója sohasem lelkesedett Pósta Béla politikai szereplése iránt..... Láttuk azt a testet-lelket öltő munkát, gyakran durva kihasználását őszinte becsületességének s az önzetlen munka jutalmául az érdekeikben sértettek légiójának fékezhetetlen gyűlöletét.”⁸⁰ Pósta Bélánál észrevette azt, amit saját magánál elfelejtett észrevenni. Igaz, hogy ő maga nem politizált, csak az erdélyi magyar ügyet szolgálta, mint az Ellenzék és Ujság egyházi és iskolai referense, de lehet-e ezt politika nélkül csinálni s nem lehet-e politikát vagy politikai tendenciát keresni a napi élet problémáival foglalkozó cikkek sorai közt?

Közleményei⁸¹ sokszor történelmi forrásértékűek, amelyekből ő maga

24. — Arról, amit Ázsiából magunkkal hoztunk. Ellenzék, 1923. IX. 30., X. 7., X. 14. — A középkori Erdély. Ellenzék, 1923. XII. 2., XII. 8., XII. 25. — A gynlafehérvári székesegyház. Hírnök, 1924. VI. 8. — Középkori műveltségünk jellemzése. U. ott, 1924. 305—307., 329—331. l. — Ezernyolcszáz éves katonai okmány. Ellenzék, 1924. VI. 15. — Műgyűjtők és hamisítók. Kálvinista Naptár, 1928. 81—88. l. — Honfoglaló őseink lábbelije. Cipészek szaklapja, 1925. húsvéti szám. — Az ókori „modern” város. Szegedi Szemle, 1931. 1—3. sz. — Szász alapítás-e Kolozsvár? Historia, 1930. 11—14. l.

Az 1919—1924-ben írt s a különböző folyóiratokban és lapokban közölt művelődéstörténeti cikkeit és tanulmányait „Tiszavirágok” címen, húszíves kötetben szándékozott kiadni a kolozsvári Minervánál. Ez azonban nem jelenhetett meg.

Itt említjük meg, hogy a következő lexikonoknak volt munkatársa: Révay Nagy Lexikona, Révay Kis Lexikona, Gutenberg Nagy Lexikona, Új Lexikon, Új Idők Lexikona, Világirodalmi Lexikon. Ezekben több száz címszót írt.

⁷⁹ A 20. és 81. jegyzetben említett közleményeken kívül a Pásztortűzben jelentek meg: Távozó historikusaink. 1928. 2. 52—53. l. — Közbeszólás Daday Lóránd és Walter Gyula vitájához. U. o. 374—376. l. — Marosnémeti. U. o. 502—504. l. — Eltévelyedések, meghibbantások. 1923. 1. 62—63. l. — A nudítás jogosultsága. U. o. 300—307. l. — Idők változása. U. o. 705—710. — Egy ceruzajegyzet. U. o. 859—60. l. — Az erdélyi őseim újabb nyomai. 33. sz. 23—24. l. — Kolozsvár egy évszázada a középkori művészetben. 1924. 107—109. l. — Morzsák népünk művészetéből. 1925. 388—489. sz.

A Mikes Irodalmi Társaságban tartott előadások: Erdély lelke művészetében. 1924. XII. 14. — Dákó-román törekvések. 1927. III. 13. — Az erdélyi fejedelemség nyugati kapcsolatai. 1928. II. 26.

A Dugonics-Társaságban, amelynek igazgatósági tagja is volt, négy előadást tartott: Mi lesz velünk? 1926. XI. 14. — Egy ógörög szenatorium életéből. 1928. X. 18. — Román könyv a magyar műveltségről. 1931. XI. 8. — Milyen a sikerült szobor? 1932. XII. 11.

⁸⁰ Dolg. I. 15. l.

⁸¹ Iskolai és közművelődési kérdésekkel foglalkozó közlemények: A hazai történelem tanításának kérdéséhez. Pásztortűz, VII. 1. 232—235. l. — A középiskola. U. o. 370—373. l. — Közgazdasági középiskola. U. o. 437—438. l. — Az erdélyi szellem. U. o. VIII. 1. 326—334. l. — Erdélyi Magyar Tudományos Akadémia. U. o. 410—412. l. — Nemzeti művelődésünk jelene és jövője. U. o. 2. 10—16. l. — Múzeumaink múltja és jelene. U. o. 577—578 l. — A tanári vaskalap. Ellenzék, 1921. III. 16. — A középiskolai reform. U. o. IV. 15. — Román irodalomtörténet magyar nyelven. VII.

később annyi haszonnal merített szélesebb érdeklődésre is számottartó írásaiiban.⁸²

Egy részüknek témaköre⁸³ örökre érthetetlen marad azok előtt, akik

27. — *Milyen pályára neveljük gyermekeinket?* VIII. 4. — *Munkában az Erdélyi Múzeum Egyesület.* X. 29. — *Közgazdasági középiskolát.* *Közgazdaság,* 1921. 38. — *Gyermekeink jövője.* Magyar Nép, 1922. IX. 16. — *Szász intézményeink.* U. o. 1924. V. 31. — *A tornatanítás pedagógiai értéke.* Ujság, 1923. V. 29. — *Szüllői vélemény.* 1923. VIII. 31. — „*Büszke vagyok, hogy magyar tanár lehetek.*“ U. o. IX. 6. — *Tömeges intézés a magyar iskolákban.* U. ott, 1924. II. 16. — *A magyar műemlékek sorsa.* Ellenzék, 1921. V. 15. — *Mi lesz Erdély műemlékeivel?* U. o. 1922. V. 17. — *Uj műemlék-törvény készül.* U. o. 1923. IX. 18.

⁸² Az erdélyi műemlékek ügye a román impérium alatt. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 208—211. l. — Az erdélyi református egyház a román uralom alatt. Prot. Sz. XXXIV. f. — Az erdélyi ág. ev. magyar egyház a román impérium alatt. U. o. 2. sz. — Az erdélyi unitárius és katolikus egyházak a román impérium alatt. U. o. 3. sz. — Románia egyházpolitikája. U. o. 4. sz. — A magyar közoktatásügy kálváriája Romániában. U. o. 5. sz. — Történettanítás a román iskolákban. E. B. E. szakosztály, 1925. III. 18. — Müller Herman: *Das autonome Siebenbürgen.* U. o. XXXVII. 4. sz. — A román konkordátum. U. o. XXXVIII. 522—532. l. — Dr. Baldzs András: *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelméhez.* P. Sz. XXXIX. 173—176. l. — *Erdély és a Regát.* Széphalom, 1931. 3—4. sz. — *Két román folyóirat legújabb száma.* Prot. Sz. XL. 790—794. l. — Az erdélyi magyar közoktatásügy. MANSz. 1934. 50. — Az erdélyi magyar iskolák sorsa Goldis Lászlótól Anghelescu Constantinig. Nevelésügyi Szemle, 1937. 63—71. l. — A magyar nép lapja. Széphalom, II. 3—4. sz. — Magyar feladat. U. o. 1932. 105—107. l. — Az Erdélyi Múzeumegyesület létkérdései. Magyar Szemle, X. 1. 112—116. l. — Székely művelődés. Rádióelőadás, 1931. V. 15. — Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság.* Debr. Szemle, 1932. 317—318. l. — Erdély művészettörténeti jelentősége. Nagyenyedi Album, 1926. 49—78. l. — Nagyilondai Petran Coriolan művészettörténeti kritikai szempontjai. Kézirat. — A kolozsvári román egyetem és a gazdasági válság. Kézirat.

⁸³ Hirlapi közleményei iskolai, közművelődési és tudomány népszerűsítési cikkekén kívül, a mindennapi élet problémáival foglalkoznak. Ezekre itt még cím szerint sem térünk ki, de lapszámai szerint felsoroljuk valamennyit, amelyikről tudásunk van. Igen sok jelent meg név nélkül.

Ellenzék, 1919. IV. 18., 1921. III. ?, III. 27., IV. 9., V. 20., VIII. 28., IX. 4., X. 1., X. 2., X. 29., 1922. I. 15., I. 18., V. 19., VII. 2., VIII. 9., IX. 17., IX. 29., X. 1., X. 8., X. 20., X. 22., XI. 22., XI. 23., XI. 26., 1923. V. 13., VI. 3., 10., 17., VII. 1., VII. 10., VII. 13., VII. 26., VII. 29., VIII. 5., VIII. 8., VIII. 17., VIII. 18., VIII. 19., IX. 1., IX. 12., IX. 26., XI. 23., XII. 1., XII. 2., XII. 7., XII. 8., XII. 25., 1924. I. 26., I. 27., I. 30., I. 31., II. 17.

Közgazdaság, 1921. 8—9., 27—28., 38., 1922. 1., 3. sz.

Magyar nép (valamennyi tudomány népszerűsítő), 1922. I. 20., VII. 29., VIII. 19., IX. 30., 1923. II. 10., V. 26., VII. 7., VII. 21., VIII. 11., IX. 7., 1924. VI. 21., 1925. VI. 27.

Ifjú Erdély, 1923. 4., 1924. 1. sz.

Ujság, 1922. XII. 5., XII. 6., 1923. IV. 14., IV. 21., IV. 28., VI. 2., VI. 21., VI. 26., VII. 3., VII. 6., VII. 7., VII. 10., VII. 12., VII. 18., VII. 22., VIII. 1., VIII. 2., VIII. 8., VIII. 9., VIII. 10., VIII. 15., VIII. 25., VIII. 26., VIII. 30., VIII. 31., IX. 2., IX. 4., IX. 6., IX. 23., X. 2., X. 5., X. 14., X. 21., X. 22., XI. 11., XI. 25., 1924. I. 27., II. 16.

Szegedi Napló, 1925. X. 6., XI. 6., XI. 10., XI. 29., XII. 23., XII. 25., 1926. I. 3., II. 4., III. 19., IV. 14., V. 4., V. 16., VI. 5., VII. 14., VII. 18., VII. 24., VII. 24., VII. 25., VIII. 1., VIII. 4., VIII. 10., VIII. 17., VIII. 24., IX. 12., IX. 26., X. 13., XI. 27., XI. 28., XII. 16., XII. 25., Karácsonyi könyve 44—49., 1927. I. 23., I. 30., III. 9., III. 19., III. 20., III. 24., III. 25., III. 27., III. 31., IV. 22., V. 20., V. 21., V. 22., VII. 17., VII. 31., VIII. 2., VIII. 3., VIII. 18., X. 16., X. 21., XI. 1., XII. 11., XII. 13., XII. 14., XII. 30., 1928. I. 20., II. 11., III. 17., III. 25., III. 27., IV. 19., IV. 21., V. 16., V. 17., V. 24., V. 27.,

annak az ideget és egészséget pusztító négy esztendőnek történéseit nem ismerik. Buday Árpád szenvedő hőse volt ezeknek a történéseknek s akkor látta be, hogy erre a munkára ott feltétlenül szükség van a magyarság érdekében.

Meggyőződéssel vallotta, hogy „... napjainkban az anyaország fertiltéről lecsatolt magyarságban is polyhistorok kitermelődésére kell számítanunk. Mert csak egyes tudományszakokban, kiváltságos egyéneknek lesz módjában egy tudomány művelése mellett megmaradniok, de csak akkor, ha nem kizárólag tudományukból akarnak megélni, családot eltartani. Ellenkező esetben a tanárnak írónak, sőt hírlapírónak, a művésznak fiziletembernek, a hivatalnoknak vállalkozónak is kell lennie, hogy a mindennapit biztosíthassa. Az érdekelt egyén szempontjából, talán a szaktudományosság szempontjából is, lehet ez sajnálatos tény, de az általános közjó szempontjából épen nem az. Addig nem is sejtett, mert rejtve maradhatott képességeket vonz napfényre a kényszerűség, neveli az önbizalmat, a nemzeti értékeket s amit veszítünk mélységben, sokszorososan megnyerjük szélességben. Csakhogy aztán azoknak, akik az ítéletmondásra hívatottnak érzik magukat, mindez jusson eszükbe és ne akarják a maguk kedvezőbb viszonyai közt jogos mélységmérőt is alkalmazni ott, ahol a szélességmérőt is alkalmazni kell.”⁸⁴ Ezek a megállapítások Finály Henrik munkásságáról és az abszolutizmus koráról szólnak. Olyan időkről, amelyek nagyon hasonlítanak az említett négy esztendőre, amikor alig hihető, hogy a közügy szolgálata kifizető lett volna, ha csak a börtön szélén tancolást nem tekinthetjük ilyennek.

Ha Buday Árpádnak húsz év alatt soha sem jutott eszébe, hogy szaktudományának választott irányától eltérjen és publicisztikai tevékenységet fejtsen ki — amire pedig bőven lett volna alkalom⁸⁵ — s ekkor

VI. 6., IX. 13., IX. 28., X. 25., XI. 24., XII. 2., XII. 5., XII. 16., XII. 25., 1929. I. 23., II. 5., II. 10., II. 24., III. 2., III. 21., III. 22., IV. 9., V. 12., V. 18., V. 19., VI. 4., VII. 4., VIII. 27., VIII. 30., IX. 4., X. 27., XI. 17., XI. 22., XII. 18., 1930. II. 4., II. 15., II. 22., IV. 8., VII. 1., VIII. 8., 1932. X. 30., XII. 4., 1933. IX. 21., IX. 22., IX. 27., X. 7., 1934. VII. 13., VII. 28., X. 29.

Színházi Ujság, 1925. II. 7.

Egyházi Híradó, 1925. 45., 46., 1926. 8., 22., 1927. 7., 1928. 5., 1931. 12., 24., 1933. 1., 2., 6., 29., 30., 31., 32.

Békésmegyei Közlöny, 1926. XI. 12.

Vitézek és gazdák lapja, 1927. 13. sz.

Erdélyi Magyar Naptár, 1926. 81—90. I., 1927. 55—61. I.

Kálvinista Naptár, 1927. 34—39. I., 1928. 81—88. I.

Szegedi Új Nemzedék, 1925. XI. 29., XII. 11.

Szegedi Szemle, 1931. 1—2. sz.

Székelység, 1932. 7—8. sz.

8 Órai Ujság, 1924. X. 23., 1925. IV. 8.

Pesti Hírlap, 1925. V. 29.

Saját maga összeállította, nem teljes bibliográfiát lásd: Beszámoló, 1922—23. 1926—27.: 288²—291., 294—295., 299—300., 307—308., 1927—28—1928—29.: 146—147., 153—154., 1929—30.: 314., 1930—31.: 125—126., 1931—32.: 120., 1932—33.: 156—157., 1933—34.: 173.⁸⁶ 207. I. 1934—35.: 128., 134., 161. I.

⁸⁴ *Ellenzék*, 1925. II. 1.

ve

el kellett térni és hirlapi cikkekben kellett kifejtienie véleményét, el kell hinnünk, annak nemcsak az egyén, de elsősorban a nemzeti kisebbség szempontjából való szükségességét is. Hogy a változott viszonyok mellett sem tudott ettől a munkától szabadulni, azt csak az rója fel, akinek nincs és soha se volt semmiféle szenvedélye. Az kétségtelen, hogy a jutalom ugyanaz volt érte, amit ő maga Pósta Bélánál annyi tárgyilagossággal és aggodó szeretettel megállapított.

Még egy oldala van Buday Árpád sokirányú tevékenységének, amelynek ismerete nélkül nem volna teljes a gazdag életről rajzolt kép. Az a munka ez, amelyet a diákjóléti intézmények érdekében folytatott.

Aki ismeri a nagyenyedi Bethlen-kollégium történetét, az tudja, hogy ez az iskola, a szó legnemesebb értelmében diákjóléti intézmény is volt. Tudjuk, hogy ez az iskola és ennek hasonló intézménye nyolc éven át adott otthont és szűkösen, de becsületesen kimért kenyeret Buday Árpádnak, akit — mint az iskola annyi sok kiváló növendékét — nem négylovas hintó vitt Nagyenyedre a nyári vakációk után, a marosludasi vasúti állomás melletti tisztos tanyából. Ezért a kenyérért egy életen át hálás volt Buday Árpád az öreg kollégiumnak. A falai közt töltött időt élete legszebb szakaszának tartotta s arra mindig a legnagyobb szeretettel gondolt.⁸⁵

Kolozsvárt a református kollégium hasonló intézménye biztosította Buday Árpádnak a nem mindig gond nélkül folyó életet, munka lehetőséget. A bérbeadott Mensa Academicán kívül, más intézménye még nem volt abban az időben az egyetemnek. Pósta Béla alkotni vágyó energiája kellett hozzá, hogy ebből a bérlőnek bizonyára jövedelmező, de a diákok jólétét nem nagyon szolgáló intézményből, olcsó és kiadós táplálékot adó, tiszta és egészséges diákasztal legyen, amely minden beíratkozott hallgató előtt nyitva álljon, de nagyarányú kedvezményeket is nyújtson azoknak, akiket szegénységük mellett, tisztességesen elvégzett tanulmányaik feljogosítottak erre.

A Deák Ferenc-utcai Bánffy-palota emeleti termeiben sorakozó, fehér

⁸⁵ Lásd az Apáthy—Pósta szerkesztette Erdélyi Hirlapot.

⁸⁶ Enyedi vonatkozású közlemények és előadások: *Háromszáz esztendő a nagyenyedi Bethlen-kollégium*. Ellenzék, 1922. I. 22. — *Diákélet a Bethlen-kollégiumban*. U. o. II. 12. és 26. — *Erdélyi régi diákélet*. U. o. I. 29. — *Egy régi alma mater történetéből*. U. o. III. 12. — *Készülődés a Bethlen-kollégium jubileumára*. U. o. IX. 24. — *Bethlen Gábor kollégiuma*. Magyar Nép. 1922. X. 7. — *Ahogy mi diákoskodtunk*. Szegedi Napló karácsonyi könyve, 1927. 44—49. I. és Kálvinista naptár, 1927. 34—39. I. — *Bethlen Gábor kenyerén*. A Bethlen Gábor kör hmvásárhelyi ünnepén. 1927. IV. 18. — Makón, 1928. XI. 24. — Hargitaváralja Bethlen ünnepén. 1929. XI. 12. — *Magyar sors. Emlékezés dr. György Jánosra*. Szegedi Napló, 1929. II. 26. — *Kertész József: Hazajáró lelkek. Nagyenyedi képek*. Prot. Szemle, XXXVIII. 556—557. I. — *Enyedi jellemek*. Erdélyi kollégium, 1932. XII. 3. — Megjelent: Egyházi Híradó, 1933. I. 7.

Itt jegyezzük meg első irodalmi sikerét. *Szabolcska Mihály*-ról szóló felolvasása az önképzőkör érdemkönyvébe került. Megjelent: Berde Károly: *A Kemény Zsigmond önképzőkör Emlékkönyve*. Nagyenyed, 1909. 71—76. I. — Első nyomtatásban megjelent írása: *A nagyenyedi Bethlen-Kollégiumban, a XVIII. sz. végén működött önképzőkörnek és Próba című kiadványának ismertetése*. Közérdek, 1898. augusztus, folytatásokban.

viaszosvászonnal bevont asztalainál sok olyan ma is szerepet játszó közéleti férfiú, kiváló szakember ült, aki — faji és felekezeti különbség nélkül — élvezhette ennek az intézménynek jótéteményeit. Mert mindenki élvezte, aki idejárt, akár egész díjat fizetett, akár kedvezményes, vagy éppen ingyenes volt.

Ennek az intézménynek Buday Árpád már csak a gondjaiban osztozott. Örömmel tette, mert úgy érezte, hogy ezzel fizeti vissza a másik két intézménytől tizenkét éven keresztül szűkösen kapott jótéteményeket.

A vezetés Pósta Béla kezében volt, de a munkából jutott intézete első tudományos tisztviselőjének is bőségesen. Mikor pedig 1910-ben 500 terítékes étteremmel és 48 hallgató részére szolgáló 24 lakószobával — amely a szomorú átadásáig⁸⁷ 72 hallgatót befogadó 36 szobára emelkedett — az első modern egyetemi internátus megnyílt, ennek az intézménynek Buday Árpád lett a vezetője.

Tudományos munkája mellett időt talált arra, hogy minden bentlakóval, hetenként legalább egy félórát foglalkozva, a szülőkkel állandóan levelezve, tökéletesen megismerje azokat, akik gondjaira voltak bízva. Így lett ez az internátus, komoly jóléti intézmény és nem kilengések melegágyaként szolgáló diákszálloda. Hogy milyen kálváriát jelentett, a jogtalan lefoglalás következtében, erőszak alkalmazásával történt átadás; arról nem beszél a máig is meglévő jegyzőkönyv, amely csak az átadott és átvett tételeket sorolja fel. A türelmes papirosnak, pláne ha azon hivatalos akta van, nincs érzéke, az otthonát veszített férfinak pedig csak befelé folydogáló könnyei vannak.

Az elvesztett terület helyett csakhamar másikat mutatott Buday Árpádnak a kisebbségi élet mindig erősebben jelentkező nyomora. A református kollégiumban órákat vállal, mint nem egy ízben a háború alatt. Közvetlen közelről látja az államsegélytől megfosztott iskolák vergődését, amelyek a magas tandíjak bevezetésével a szülőkre voltak kénytelenek hárítani a fenntartási költségek egy részét. Nem szívesen tették, mert látták, hogy ez csak az új birtokosok malmára hajtja a vizet s a tehetőség, de szegény gyermekeket kizárja a tanulásból. De megmozdult a társadalom. Az Ellenzék megindítja tandíjsegély akcióját, amely 3 év alatt közel 1,000.000 lejt oszt ki a rászorulóknak közt.⁸⁸ A hónapokig tartó adminisztrációt, a kérvények ezreinek elbírálását Buday Árpád egymaga végzi, olyan munkatöbblettel, amely maga is egész embert kívánt volna.

A szegedi egyetemen kiépített diákjóléti intézményeket talált Buday Árpád, amelyek az ifjúság nyomorát átérző, önzetlen férfiak kezein keresztül fejlődtek komoly szociális tényezővé. Minden volt, csak mensa nem azok számára, akik nem az internátusokban helyezkedtek el. Igaz, hogy

⁸⁷ 1919. május 12. — *A Kolozsvári Egyetemi Diákasztal*. Magyar Kisebbség, 1922. 209—13. l. — *Mi akadályozza a magyar ifjak beiratkozását a kolozsvári román egyetemre?* Ellenzék, 1922. VIII. 16.

⁸⁸ *Széljegyzetek az Ellenzék segélygyűjtéséhez*. Ellenzék, 1922. VI. 28. — Lásd még: U. o. 1920. XI. 3.

a segítségnek sok módja van s az nem hiányzott. De a szegények konyháján elfogyasztott gyenge ebéd, ha a gyomrot nem is elégíti ki, annál több táplálékot ad a fiatal agynak, amely szélsőségekre mindig kész gondolataival olyan irányt adhat az ifjú lélek fejlődésének, amely egy életre éreztetetheti a maga káros hatását nemcsak az egyénre, de a társadalomra is.

Ennek belátása vezette Buday Árpádot s vele együtt tanártársait arra, hogy megteremtették a diákasztalt, amelynél ma 250 hallgató kaphat kielégítő, tápláló ellátást olyan környezetben, amely még látszólag sem érezteti, a szegénység miatt amúgy is sokszor érzett, alsóbbrendűséget. Fokozta tettvágyát az a szomorú tény, amelyet a Buday Árpád által 1931. szeptember 1. óta vezetett Diákvédő Iroda kéréslapjai s még többször a lábönjáró nyomor mutatott meg azoknak, akikben az ifjúság iránti meleg érzés, egy életen át szerzett tapasztalatoktól támogatva nemcsak megvan, de érdeklükben cselekedni is akar.

A gondterhes küzdelmekről sokat beszélnek a kiadott jelentések⁸⁹ s az a tervezet, amelyet a Diák-ház építésére akkor dolgozott ki, amikor rajta kívül mindenki tudta, hogy Buday Árpád magában hordozza a halálos kórt, amelyből nincs menekvés. De amikor éppen ezért egyik barátja aggódva kérte, hogy legalább az iroda ügyeitől való szabadulással könnyítsen terhein, azzal tért ki a kérés teljesítése elől, hogy a szülői ház melegen kívül, neki, a nagyenyedi kollégium egykori kalefaktorának is a diákjóléti intézmények adtak meleg otthont, neki is kötelessége a mai nehéz viszonyok közt dolgozva segíteni azokon, akik az intézményre rászorulnak. És ez nem pusztán szó volt, vagy hangulatkeltő mondas, hanem őszintén átérzett kötelességtudás, amely sokszor gondfelhőbe takarta Buday Árpád derűs arcát, tiszta kedélyét, amely egyébként mindig az Isten akaratában megnyugvó, vallásos lélek kiegyensúlyozottságát tükröztette vissza.

Buday Árpád irodalmi hagyatékát rendezgetve egyik jegyzőkönyvében két idézőjelbe tett gondolatot olvastam. Az egyik, régészeti tudományunk nesztorának, Eella Lajosnak egyik dolgozatából való: „... a kis-körü irodalomnak átka, hogy a szakemberek vagy agyonhallgatják, vagy lebunkózzák, vagy tömjénbe fojtják egymást.”

Az élet a két elsőből juttatott bőségesen Buday Árpádnak is. Nem többet, mint másnak, aki a közélet terén szerepet vállal, de semmi szín alatt sem annyit, amennyi befolyásolhatta volna munkakedvét. Nem félt egyiktől sem, de írtózott az utolsótól. Ismerve felfogását, mi is tartózkodtunk ettől, ami annnyival is könnyebb volt, mert az ő életéről harmincnyolc év komoly cselekedetei beszélnek, amelyek kiállják a kritikát is.

Ugy hisszük, nem sértjük meg az emlékét, ha a másik idézetet, amit élete legválságosabb évében, 1919-ben jegyzett ki Dóczi Lajos valamelyik munkájából, reá gondolva idézzük: „Ez az ember fennhordhatja, bár nem

⁸⁹ *Jelentések az 1931–32. tanévről.* 1–19. l. — *Jelentések az 1932–33. tanévről.* 1–18. l. — *Jelentések az 1933–34. tanévről.* 1–12. l. — *Jelentések az 1934–35. tanévről.* 1–11. l. — *Jelentések az 1935–36. tanévről.* 1–12. l.

szokása, homlokát minden (magyar) emberrel szemben; mert igazság és kötelesség ellen soha sem vétett, soha embert tudva meg nem bántott, soha hazája ellen nem írt, soha sem alázkodott, soha sem tolakodott s a maga útján járva becsülettel vergődött névre és szerény jó módra.“

Ez magyarázza meg, hogy 1937. április 9-én, a szegedi református temetőben annyi csillogó könnyet láttunk, meglettkorú férfiak szemében, akkor, amikor Buday Árpád sírját körülállva, fájdalommal búcsúztunk a munkás életet élt igazi jó embertől, a szerény tudóstól.

*A Ferencz József Tudományegyetem
Régiségtudományi Intézete.*

Dr. Árpád Buday
1879—1937.

Die Universität in Szeged und die ungarische archäologische Wissenschaft hat einen grossen Verlust zu melden. Am 7. April dieses Jahres (1937) starb, in seinem 58 Lebensjahre Árpád Buday, Professor der Numismatik und Archäologie der Franz-Joseph Universität, Direktor des Archäologischen Instituts.

Seine wissenschaftliche Ausbildung verdankt er der Béla Pósta-Schule, an der Universität zu Kolozsvár. Seine archäologische Tätigkeit bezog sich grösstenteils auf die Provinzialarchäologie.

Nach einer Studienreise in Russland, durchwanderte er den ganzen rätisch-germanischen Limes und setzte seine Studien auf griechischem Boden fort. Er besuchte auch die Türkei, Bulgarien, Serbien und Albanien und besichtigte wiederholt Italien und Griechenland.

Nach dem Tode des Béla Pósta, beauftragte ihn die philosophische Fakultät, mit der Leitung des Instituts, was zugleich die Leitung der numismatischen und archäologischen Abteilung des Siebenbürgischen Museums bedeutete. Dieser Auftrag konnte wegen der Änderung des Imperiums (1919) nicht endgültig werden; doch blieb er weiterhin im Dienste des Museums, bis er im Mai des Jahres 1924 nach Szeged flüchtete und hier auf der Universität eine Lehrkanzel erhielt.

Zu dieser Zeit bestand das Archäologische Institut der Universität in Szeged eigentlich nur auf dem Papier. Sein rastloses Streben verschaffte erst die Möglichkeit für eine wissenschaftlichen Arbeit und brachte durch 13-jährige sorgfältige Arbeit, ein blühendes Leben in das ganz neu organisierte Institut. Er veranstaltete Ausgrabungen, die zwar seinem speziellen Arbeitskreise fernstanden, die aber durch die Ausnützung der durch die lokalen Umstände dargebotenen Gelegenheiten, in der Geschichte der letzten 10 Jahre der ungarischen archäologischen Forschungen, einen bedeutenden Platz einnehmen. Die durch ihn begründete Zeitschrift (Arbeiten—Dolgozatok—Travaux), trug mit ihren 12 Bänden viel

zur Kenntnis des reichen Gebietes der Komitate Csanád, Békés und Csongrád, so wie auch der Städte Szeged und Hódmezővásárhely bei.

Das Hauptgewicht seiner Tätigkeit viel auf seine Universitätsvorträge. Seine Vorträge umfassten nicht nur die Archäologie und Numismatik, sondern — nachdem er damit beauftragt worden ist — auch die Geschichte des Altertums und die Kunstgeschichte. Nebenbei entwickelte er auch noch eine grosse Tätigkeit als Publizist, trug viel zur Verbreitung der Wissenschaft in den weiten Volkskreisen bei und leitete Jahre hindurch das Jugendwohlfahrts- Amt der Universität.

Von dieser umfassenden Tätigkeit interessiert uns hier jetzt nur jene wissenschaftliche Arbeit, die er auf dem Gebiete der Provinzialarchäologie entfaltete und auf dem er bleibende Werke hinterliess.

In dem planmässigen Entwurf des Béla Pósta bekam die Arbeitskraft des Árpád Buday auf dem Gebiete der Provinzialarchäologie Siebenbürgens eine bedeutende Rolle.

Dass die ersten regelmässigen Forschungen in Siebenbürgen sich der Provinzialarchäologie zuwandten, ist in der Geschichte unserer Wissenschaft allgemein bekannt und wird niemanden überraschen. Dieser Zweig der Wissenschaft hatte eine Vergangenheit auf diesem Gebiete, aber keine beruhigende Gegenwart. Diese Tatsache erklärt es, dass Árpád Buday in seinen ersten Arbeiten sich mit den Inschriften befasste und schon hier das Material zu dem geschichtlichen Teil seiner Epigraphik¹ sammelte. Die Epigraphik kommt demjenigen sehr zu Hilfe, der zuerst auf Grund der klassischen Quellen das römische Leben erforscht, nachher aber gezwungen ist, sich auch mit den Problemen des weniger vornehmen, aber ebenso interessanten und in gewissen Beziehungen auch neue Resultate ergebenden Lebens in den römischen Provinzen zu befassen.

In seiner ersten grösseren Arbeit macht er neuere Feststellungen aus einigen bisher unbenützten Daten der Epigraphik in bezug auf eine der ältesten priesterlichen Organisationen Roms, auf das Collegium der Fratrum Arvalium.² Das ist die erste und zugleich die letzte Arbeit, in der er sich nicht mit den Problemen des Lebens der römischen Provinzen befasst. Wesentlich ist auch das Material dieser Arbeit epigraphisch und

¹ *Két római feliratos kő Enlakáról.* (Zwei Steine mit Inschrift von Enlaka.) Erd. Muz., 1906. S. 132—133. — *Az Arménia meg az epigraphia.* (Die Armenien und die Epigraphik.) a. a. O. S. 53—58. — *Római provincialis archaeologia Erdélyben.* Az Erd. Muz. Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésének emlékkönyve. 1906. 79—87. l. (Die römisch-provinzialische Archäologie in Siebenbürgen.) Gedenkbuch der Wanderversammlung des Siebenbürgischen Museumsvereins in Nagyenyed. 1906. S. 79—87. — *Adatok Megyericséy János életrajzához.* (Beiträge zur Biographie des János Megyericséy.) Erd. Muz., 1904. 309—310. l.

² *A Collegium Fratrum Arvalium történetéhez.* (Zur Geschichte des Collegiums der Fratrum Arvalium.) Erd. Muz. 1906. S. 241—248. l. — *A Collegium Fratrum Arvalium szervezete.* (Organisation des Collegiums der Fratrum Arvalium.) Erd. Muz. 1907. S. 85—110. l. — *A Fratres Arvales Collegiuma.* (Collegium der Fratrum Arvalium.) Kolozsvár, 1907. 1—56. S. Dissertation.

dass die Hauptrichtung seiner Tätigkeit auch weiterhin auf diesem Gebiete bleibt, zeigen auch seine später erschienenen Werke.³ Das waren Vorbereitungen mit dem Zweck den Fachmännern der Museen der Kleinstädte und den Lehrern der lateinischen Sprache ein immer zugängliches Handbuch darzubieten, einen Leitfaden für diejenigen, die sich die teuren ausländischen Fachbücher nicht verschaffen können, die sich aber mit den Inschriften befassen wünschen, damit sie das hier verborgene wertvolle geschichtliche Quellenmaterial kennen lernen. Mit diesem Ziel erschien dieses Handbuch⁴ und diesen Ziel entsprach es auch. Er gab damit ein Buch, das das Material so zusammenstellte, dass es auch den Anfängern leicht verständlich ist. Er wählte seine Beispiele, wo es überhaupt möglich war, aus der heimischen Epigraphik. Obzwar er es ausdrücklich als ein Handbuch bezeichnete, sind einige Abschnitte, so z. B. die Geschichte der Entwicklung der Epigraphik, besonders deren inländischer Teil ganz selbstständig. Diese Arbeit setzt die Krone seiner epigraphischen Tätigkeit auf, die zwischen 1906 und 1913 fast seine ganze Zeit in Anspruch nahm. Wenn wir bedenken, dass das Erscheinen des Buches mit dem Ausbruch des Krieges zusammenfällt und der veränderten Umständen wegen dieser Arbeitskreis ganz unzugänglich war, kann es uns nicht überraschen, wenn wir in seiner späteren Tätigkeit nur hie und da auf eine Publikation in bezug auf die Epigraphik stossen.⁵

Der bedeutendste Teil seiner Arbeiten befasst sich mit der Limes-Frage. Er durchwanderte zuerst die ganze Linie des rhätisch-germanischen Limes, dann bearbeitete er die ganze Literatur, die sich mit dieser Frage befasste und schrieb seine zusammenfassende Arbeit über den erwähnten Limes.⁶

Nach solcher Vorbereitung machte er seine Studienreisen in Gebirge

³ *Dáciai katonai bélyegek* (Militärische Stempel aus Dazien.) Erd. Muz., 1909. S. 303—305. — *Pótlások a C. I. L. III. kötetéhez.* — *Supplément au vol. III. du C. I. L.* Dolg. 1911. S. 260—270. bzw. 271—284. — *Kiadatlan római feliratos emlékek.* — *Inscriptions latines non encore décrites.* Dolg. 1913. S. 94—102. bzw. 103—108. — *Római kori szórványos leletek Erdélyből.* — *Trouvailles sporadiques romaines en Transylvanie.* Dolg. 1913. S. 252—258. bzw. 262—263.

⁴ *Római felirattan.* (Römische Epigraphik.) Kolozsvár, 1914. S. 1—420. Ausgabe des Verfassers. — *Helyesbítések egy bírált ismertetéshez.* (Verbesserungen zu einer kritischen Rezension.) Dolg., 1915. S. 124—131.

⁵ *Római kori leletek. I. Diploma militare. II. Bronz téglabélyegző.* — *Römische Kleinfunde. I. Diploma militare. II. Ein Ziegelstempel aus Bronze.* Dolg., 1925. S. 26—28. bzw. 28—29. — *Régészeti hírek a Hargita mellől.* — *Archäologisches aus der Hargita Gegend.* Dolg., 1928. S. 300—301, bzw. 301. — *Szórványos római kori emlékek Erdélyből.* — *Monuments de l'époque romaine trouvées en différents endroits de Transylvanie.* Dolg., 1916. S. 27—91. bzw. 92—133. — *Római kori kömlékeinkből.* — *Quelques monuments de pierre de l'époque romaine.* Dolg., 1916. 2. S. 71—91. bzw. 91—99.

⁶ *Levelek a rhätiai és germaniai limes vonatról.* (Briefe von der rhätisch-germanischen Limeslinie.) Erd. Muz., 1910. S. 97—101., 177—180., 218—231. — *A római limes Németországban.* — *Le limes romain en Allemagne.* Dolg., I. S. 1—102. bzw. 103—117.

Meszes⁷ und auf den Schanzen im Komitat Bács-Bodrog.⁸ Er stellte fest, dass die Schanzreste, die auf beiden Plätzen zu finden sind, wirklich Reste des römischen Limes sind. Seine Feststellungen bestehen jede Kritik und trugen ihm die fast allgemeine Anerkennung der ausländischen Fachkreisen bei.⁹ Was die östliche Grenze Daziens betrifft, konnte er keine Forschungen vollführen, aber er sah — sich auf die vertrauenswürdigen Daten mehrerer Forscher stützend — die Grenzlinie in dem sogenannten Hargita-Limes.¹⁰

Auch seine Arbeiten die kleinere Einzelheiten behandeln, befassen sich mit diesem Problem,¹¹ ja er behandelt im Zusammenhange mit der Rezension eines Buches von Schuchardt über die Wallen in der Dobrudscha die Frage in einer Weise, dass E. Fabricius dem Verfasser gegenüber seiner Auffassung beistimmt.¹² Mit seinen Limesstudien hängt teilweise auch seine Theorie zusammen, nach welcher die Römer Dazien stufenweise eroberten und auch der Gang der Eroberung sei durch die Einteilung in zwei und dann in drei Verwaltungskreise dargestellt.¹³

In seinen Arbeiten sind ausserordentlich viele Daten, die sich auf die Kommunikationslinien und Handelswege Daziens beziehen. Diese Beobachtung macht auch seine, in Albanien vollführten Forschungen wertvoll.¹⁴

Bis zum Ende seines Lebens beschäftigte ihn der Gedanke, dass man die ungarländischen Limes-Forschungen, der deutschen ähnlich, organisieren sollte.¹⁵ Mit regem Interesse begleitete er jede Bewegung, die in

⁷ Vannak-e limes-maradványok a Meszesen? — Existe-t-il restes de limes dans le monts Meszes? Dolg., 1912. S. 99—120. bzw. 121—127.

⁸ A bács-bodrog-vármegyei római sáncok. — Les retranchements romains du comitat de Bácsbodrog. Dolg., 1913. S. 18—78. bzw. 79—93. — Néhány szó provinciális problémákról. I. A Bácsbodrog vármegyei római sáncok kérdése. — Quelques observations sur le problèmes provinciaux romains. I. La question des retranchements romains dans le comitat de Bácsbodrog. Dolg., 1916. 2. S. 1—9. bzw. 19—22.

⁹ Limesproblémák. — Limesproblemen. Dolg., 1927. S. 123—129. bzw. 133—140.

¹⁰ A székelyföld római régészeti feladatai. (Die römisch-archaeologischen Aufgaben des Seklerlandes.) Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 1929. S. 366—370.

¹¹ Limes-maradványok Porolissum környékén. — Restes de limes aux environs de Porolissum. Dolg., 1914. S. 95—105. bzw. 106—108.

¹² Carl Schuchardt: Die sogenannte Trajanswalle in der Dobrudscha. Dolg., 1919. S. 126—143.

¹³ Megjegyzések Dácia meghódításának történetéhez. — Remarques sur l'histoire de la conquête de la Dacie. Dolg., 1912. S. 74—86. bzw. 87—98. — Néhány szó provinciális problémákról. II. Moesia és Dácia határa. — Quelques observations sur les problèmes provinciaux romains. II. Les frontières de la Moesia et de la Dacie. Dolg., 1916. I. S. 9—17. bzw. 22—27.

¹⁴ Régészeti kutatás Albániában. — Recherches archéologiques en Albanie. Dolg., 1918. S. 1—70. bzw. 72—108.

¹⁵ A magyarföldi limeskutatások. — Ungarländische Limesforschungen. Arch. Ért. 1929. S. 58—67. bzw. 327—328. — Er wollte auch die Lösung anderer archaeologischen Aufgaben beschleunigen: Régészeti kutatásaink megszervezése. (Die Organisation unserer archaeologischen Forschungen. (Dolg., 1927. S. 209—219.)) Dies erschien auch als Flugschrift. — A magyar föld archaeológiája. (Archäologie des Ungarischen

dieser Beziehung etwas hätte bedeuten können. Dass er sich nicht an die Spitze dieser Bewegung stellen konnte, hing nicht von ihm ab. Auch so sah er mit Freude die Arbeit die gutbedacht auf diesem Gebiete eingeleitet wurde.

Seine erste Grabung begann er in Porolissum und gab von den Resultaten immer Nachricht.¹⁶ In unserem Lande war diese Grabung die erste regelmässige Arbeit. Als Ergebnis seiner Grabung stellte er fest, dass die Analogien des, bei einer Gelegenheit aufgedeckten dreigliedrigen, Wohnhauses auch auf dem Gebiete der westlichen Provinzen zu finden sind. Bemerkenswerte Feststellungen hatte er auch in Hinsicht der inneren Einrichtung. Er beobachtete genau die Konstruktion und das Mass des einst an Porolissum vorbeiziehenden römischen Weges. Auch die Kleinfunde bereichern mit vielen Daten die Kenntnisse, die sich auf das ehemalige hiesige Leben beziehen.

Seine Grabung die er in Csákigorbó vollführte, entschied die Frage des hier vorausgesetzten Legionenlagers, als er feststellte, dass es eine einfache Siedlung war, aber kein Lager.¹⁷ Merkwürdige Daten ergaben die in der Umgebung der Gemeinde Magyarósd und in Kolozsvár—Kistarcsa aufgedeckten römischen Villen¹⁸ in Hinsicht der Ansiedlungen dieser Zeit. Eine sehr wertvolle Arbeit führte er aus als er die, auf das Gebiet von Alsóilosva, Alsókosály und Szamosújvár sich beziehenden Daten sammelte, in systematischer Form veröffentlichte und im Gegenteil zu J. Martian feststellte, dass Porolissum nicht neben dem heutigen Pemetete, sondern neben Bethlen lag.¹⁹

Derselbe Gesichtspunkt führte ihn, als er die auf Ampelum bezüglichen Daten veröffentlichte; er stellt fest, dass die Eroberung Siebenbürgens nicht wegen der Goldgruben, sondern der Bestrafung der Daken und des Schutzes wegen geschah.²⁰ In seiner letzten Abhandlung behandelt er die Römerzeit des ganzen Siebenbürgens.²¹

Bodens.) Magyar Szemle, 1931, S. 377—380. — *Történeti intézetek Romában.* (Historische Institute in Rom.) Dolg., 1916, S. 169—179.

¹⁶ S. die Würdigung der begonnenen, regelmässigen Arbeit: Az Erd. Múz. Egyesület évkönyve, 1908, 34—39., von Béla Pósta. — *Porolissumból.* (Aus Porolissum.) Erd. Múz. 1908, S. 79—87. und 1909, 26—34. — *Porolissumból.* — *Recherches archéologiques de Porolissum.* Dolg., 1915, S. 51—95. bzw. 96—111. — *Porolissumból.* — *De Porolissum.* Dolg., 1914, S. 67—86. bzw. 87—94. — *Porolissumból.* — *Fouilles faites au Porolissum.* 1911, S. 70—96. bzw. 97—105.

¹⁷ *Római ház maradványai Csákigorbón.* — *Restes d'une maison romaine à Csákigorbó.* Dolg., 1914, S. 45—62. bzw. 63—66.

¹⁸ *Római villák Erdélyben.* — *Villas romaines en Transylvanie.* Dolg., 1913, S. 109—164., bzw. 165.

¹⁹ *A szolnokdobokai római táborhelyek jelentősége.* (Die Bedeutung der römischen Lager in Szolnokdoboka.) Az Erd. Múz. Egyesület déli vándorgyűlésének emlékkönyve, 1911, S. 9—22.

²⁰ *Ampelumi vonatkozások.* (Beziehungen zu Ampelum.) Az Erd. Múz. Egyesület gyulafehérvári vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1912, S. 150—151.

²¹ *Erdély földjének római-kora.* (Die Römerzeit Siebenbürgens.) Történeti Erdély. 1936, S. 129—147.

Hier müssen wir noch jene Arbeit erwähnen, die als Handschrift zurückblieb, aber druckfertig vorliegt, in der er das keramische Material der Altertümersammlung des Siebenbürgischen Nationalmuseums bearbeitet und die brauchbare, ihm zugängliche Analogien erforscht.²² Nur die Würdigung eines Gefäßes von Marosportus erschien im Druck.²³

Aus teilweise kunsthistorischen Gesichtspunkt würdigt er eine kleine Venusstatue der Altertümersammlung des Siebenbürgischen Museums.²⁴ Auch über die Bronze-Schatzfunde und die bronzezeitliche Opferstätte äusserte er seine originelle Auffassung.²⁵

Für originell, aber nicht in jeder Hinsicht beweisbar hält die Kritik seine Theorie, mit der er die mit dem sogenannten thrakischen Reitergott zusammenhängenden Denkmäler von verschiedenem Material und in verschiedener Form erklärt.²⁶ In denselben Kreis gehört noch seine Abhandlung über das Totenmahl darstellende Grabmal aus dem Dipylon Friedhof,²⁷ und die kleineren Arbeiten über die mysterischen Religionen.²⁸

Endlich sei es noch erwähnt, dass auch seine vielseitige kritische Tätigkeit grösstenteils mit diesem Problemenkreis im Zusammenhange besteht. In vielen von diesen Rezensionen spiegelt sich in interessanter Weise seine originelle Auffassung und sein stark kritisch gerichteter Geist.²⁹

Seine Tätigkeit auf dem Gebiete der Geschichte des Altertums er-

²² *Római agyagedények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában*. Handschrift mit Abbildungen. 1907. Ursprünglich war es zu einer Dissertation bestimmt.

²³ *Egy római kori edényünk alakjáról*. (Von der Form eines Gefäßes aus der Römerzeit.) Erd. Múz., 1909. S. 300—303.

²⁴ *Vénus szobor régiségtárunkban*. Erd. Múz., 1909. S. 146—153.

²⁵ *A bronz kincsletek*. — *Die Bronz-Schatzfunde*. Dolg., 1926. S. 219—220. bzw. 220—222. — *Bronzkori áldozóhelyekről*. — *Von Opferstellen des Bronzealters*. a. a. O. S. 222—223. bzw. 223. — Diese beiden Abhandlungen erschienen auch in dem Csengery-Gedenkbuch unter dem Titel: *Két régiségtani kérdés*. (Zwei archäologische Fragen.) S. 103—107.

²⁶ *Az ú. n. thrák lovasisten problémája*. — *Das Problem des sogenannten thrakischen Reiters*. Dolg., 1926. S. 1—55. bzw. 56—71. — *Az ú. n. thrák lovasisten problémájához*. — *Zum Problem des sogenannten thrakischen Reitergottes*. Dolg., 1927. S. 130—133. bzw. 140. — *Az ú. n. thrák lovasisten problémája*. — *Das Problem des sogenannten thrakischen Reiters*. Dolg., 1928. S. 1—88. bzw. 89—147. — *Az ú. n. thrák lovasisten és Rhésos király kérdéséhez*. — *Zur Frage des sogenannten thrakischen Reitergottes und des Königs Rhésos*. Dolg., 1929. S. 1—13. bzw. 14—26. — *Ujabb adatok római kori lovasisten ábrázolásainak problémájához*. — *Neuere Daten zu den Problemen der Darstellung des sogenannten Reitergottes*. Dolg., 1930. S. 1—25. bzw. 26—48. — Im Zusammenhange mit dem letzteren s. noch: *Magyar grófnő és francia tudós százéves levelezése*. Napkelet. 1929. VII. S. 403—410. (Der Briefwechsel einer ungarischen Gräfin und eines französischen Gelehrten vor hundert Jahren.)

²⁷ *A dipyloni temető halotti-lakomás siremléke*. — *Das Totenmahl darstellende Grabmal aus dem Friedhof von Dipylon*. Dolg., 1933—34. S. 166—174. bzw. 175—182.

²⁸ *Hellenisztikus istenkeresés*. — *A misztériumos vallások*. (Hellenistische Gottesforschung. — Die mysterischen Religionen.) Az Egyházi Híradó könyvtára. 5—6.

²⁹ Adolf Michaelis: *Die archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts*. Leipzig, 1906. Erd. Múz., 1906. S. 167—168. — *Az Alsófehérmegyei Tört. Rég. és Term. tud. Egyet. XIV. Évkönyve*. Erd. Múz., 1908. S. 266—268. — Téglás Gábor:

streckte sich — weit über die Universitätsvorträge hinaus — bis auf die Verfassung eines Handbuches, das aber nur in Handschrift erhalten blieb.³⁰

Zur Anerkennung seiner hier bekannt gemachten Tätigkeit wurde er im Jahre 1925 zum Mitglied des Archäologischen Instituts des Deutschenreiches erwählt und im Jahre 1929 erwählt ihn auch das Oesterreiche Archäologische Institut zum Mitglied.

Aus Siebenbürgen verbannt konnte er seine Tätigkeit nicht mit derselben Intensität fortsetzen mit der er dort arbeitete, doch ist seine umfassende Tätigkeit in Szeged besonders vom zwei Gesichtspunkten aus wichtig: durch seine Universitätsvorträge trug er viel zur Förderung des Fachunterrichtes, durch seine soziale Wirksamkeit zur Unterstützung der immer mehr verarmenden Universitätsjugend bei.

Mit Pietät wird das Andenken seines Neugestalters bewahrt durch

*das Archäologische Institut der
Franz-Joseph Universität.*

A rómaiak kereskedelmi hajózása Pannoniában. Földr. Közl. 1911. S. 291—297. — A Komárom-vármegyei és Városi Múzeum Egyesület Értesítője. Dolg., 1912. S. 189—198. — Kendi Finály Gábor: Magyarország a rómaiak alatt. Dolg., 1913. S. 226—231. — Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Erem- és Régiségtárából. V. 1., V. 2., Századok, 1914. S. 638—639. und 745—746. — VI. 1. a. a. O. 1915. S. 330. — VI. 2. a. a. O. 1916. S. 309—310. — VII. 1. a. a. O. S. 539—540. — Konrád Miller: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana. Dolg., 1916. S. 180—187. — Korrespondenzblatt der Römisch-Germanischen Kommission... Dolg., 1916. S. 188—189. — Közlemények a Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárából. Dolg., 1917. S. 237—252. — Dolgozatok: VII. 2. Századok. 1917. S. 384—386. — VIII. a. a. O. 1918. S. 541—542. — IX. a. a. O. 1919. S. 95. — Pósta Béla: A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben. a. a. O. 1918. S. 77—82. — Dr. Hirschler: X. Pius pápa síremléke. Erd. I. Sz. 1924. S. 36—38. — Emil Sigerius: Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen. a. a. O. 1924. S. 219—221. — Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. I. Prot. Szemle. 1925. S. 569—571. — H. Dieues József emlékiratai. Prot. Szemle, 1925, 3. — Pajzs Dezső: Magyar Anonymus. Prot. Szemle, 1926, S. 181—183. — Dézsi Lajos: Erdélyi képek és arcképek. Prot. Szemle, 1926, S. 32—34. — Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. II. Prot. Szemle, 1927, S. 515—517. — Éber László: Művészeti Lexikon. Dolg., 1927. S. 230—231. — E. Pittard: Etude sur l'indice cephalique en Roumanie. Föld és Ember, 1928. 146—148. — Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Prot. Szemle, 1928. S. 632—634. — Oroszlán Zoltán: Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum antik terracotta gyűjteményének katalógusa. Prot. Szemle, 1929. S. 512—513. — Erdélyi Múzeum. Dolg., 1933—34. S. 312.

³⁰ Az ókor története. (Geschichte des Altertums.) 50 Bogen, zum Drucken vorbereitete Handschrift. Die Ausgabe scheiterte wegen materiellen Schwierigkeiten.

Die Ethnologie der Kőrös-Kultur.

(Hierzu die Tafeln I—II.)

In dieser Zeitschrift wurden schon oft die Ausgrabungen erwähnt, infolge deren die Umrisse einer, bisher unbekannten, neolithischen Kultur sich entfalteten.¹ In Ungarn fand man das Material dieser Kultur nie in einer Lage, aus deren Schichten man mit Bestimmtheit auf die Zeitfolge hätte schliessen können. Dies war der Grund, dass die — mit Vorbehalt — daraus gezogenen chronologischen Folgerungen irrtümlich waren. Wir betonten diesen Vorbehalt auch in jedem einzelnen Falle. Die Ergebnisse der Ausgrabungen im Jugoslawien überzeugten uns davon, dass diese Kultur in jenen Schichten zu finden ist, die unterhalb unserer gleichalterigen Theisskulturschichten liegen, sie muss also älter sein als jene. Daher kann auch die Benennung — III. Periode der Theisskultur — nicht mehr beibehalten werden und wir hielten — mit Ferenc Tompa übereinstimmend — statt dieser die Benennung — Kőrös-Kultur — für die geeigneteste. Dieser Fluss bedeutet nämlich derzeit die nördlichst liegende Linie der Ausbreitung dieser Kultur, auch kamen ihre bedeutendsten Ansiedelungen in dieser Gegend zum Vorschein.

Als ich das Resultat unserer letzten Ausgrabung bekannt machte, erwähnte ich, dass die Zeit der Darstellung des ethnographischen Bildes der Kultur nicht ferne liegt. Der Zweck dieser Arbeit ist diese Darstellung.

Die Ansiedelungen dieser Kultur liegen, in unseren gutbeobachteten Fundorten — wie gewöhnlich alle Kulturen aus der Steinzeit immer unmittelbar an dem einstigen Ufer, womöglich an der höchsten, den Schwankungen des Wassers am wenigsten ausgesetzten Stelle. Diese Gewässer trockneten schon längst aus, ihr einstiges Strombett wurde an vielen Stellen weggepflügt. Wasser ist nie darin. Auch das Bild der Umgebung veränderte sich. Wenn wir uns aber die komplizierten Täler, der Wasseradern, welche noch auch auf den Landkarten aus dem XVIII. Jahrhundert zu sehen sind und auch die Rücken, die Inseln und Hügel, also das Bild aus der Zeit vor dem Regulieren vorstellen, steht die Fläche vor uns, auf welcher der Mensch dieser Kultur lebte.

¹ Siehe: Dolgozatok — Arbeiten: Bd VIII.: 32—48. — IX—X.: 74—76. — XI.: 121—125. Weiter werden nur die Bände zitiert.

Obwohl auf dieser Fläche sehr viel Wasser ist, zeigte der Strom der irregulierten Flüsse nie eine derartige Schwankung, wie dies nach der Regulierung der Fall ist. Ihre Wassermenge vermehrte sich zwar von Zeit zu Zeit beträchtlich, aber den Überfluss nahmen die Adern und das Überschwemmungsgebiet auf. So konnte der Mensch dieser Kultur nun in Ausnahmefällen der Gefahr ausgesetzt sein, dass seine Siedlung überschwemmt wird. Er konnte stürmendes Wasser nur selten sehen, umsomehr das auch durch die Muschel (*Unio Pictorum*) gut bestimmte stille Wasser, das wahrscheinlich ein beliebter Aufenthaltsort verschiedener Fische und anderer Wassertiere war. Auf den, zwischen den Wasseradern, trocken gebliebenen Flächen, boten ausser den freigebliebenen Weiden, die Eichen und Ulmenwälder den Waldtieren, unter denen nicht selten Hirsche, Rehe, Wildschweine und Rinder vorkamen, einen mehr oder weniger sicheren Schutz.

Wir können nur mehr in grossen Zügen das Bild des Pflanzenreiches schildern, da nur Holzkohlen zur Prüfung zur Verfügung standen; es ist uns bis jetzt nicht gelungen Blütenstaub zu finden. Auch aus dem Tierreich kennen wir nur grössere Individuen; das vollkommenste Bild bietet uns vielleicht nur die Welt der Schnecken und Muscheln.

Wenn auch das Bild nicht vollkommen ist, genügt es doch zur Bestimmung der klimatischen Verhältnisse. Der Mensch dieser Kultur lebte hier unter einem — dem heutigen ähnlichen — aber an Niederschlag etwas reicheren Klima, und seine Lebensverhältnisse wurden durch diese Faktoren auch stark beeinflusst.

Das Wasser hatte auch damals eine doppelte Bedeutung. Einesteils gab es dem Menschen eine reichliche Nahrung, andernteils war es der einzige fahrbare Weg, auf dem die Kulturen wanderten und auf dem die Wirkungen anderer Kulturen vermittelt wurden; auf diesem Weg wurde sowohl das bearbeitete, als auch unbearbeitete Material der entferntesten Gegenden geliefert. Es ist also nicht wahr, wie man es früher glaubte, dass es die Menschen voneinander trennt. Im Gegenteil. Auf unbefahrten Gebieten — zur Zeit der primitivsten Verkehrsmittel — bot es die einzige Möglichkeit zur Lieferung und förderte die Entwicklung der Kulturen. Diese Entwicklung erfolgte umso rascher, je grösser die Wasserader war, an dessen Ufer die Siedlung lag. Siedlungen, die an kleinen Wasseradern lagen, berührte die Kulturwirkung ebenso wenig, wie die Dörfer, die sich an weniger-befahrten Wegen befinden. Darum sind diejenigen Siedlungen so sehr gemischt, welche die besten Siedlungsplätze okkupierten, die an der Strasse der Kultur lagen. Der Platz der Siedlung hatte zu jeder Zeit seine Situationsvor- und -nachteile. Je grösser die Vorteile waren, desto grösser wurde der Kampf um die Siedlung; jener Kampf, der durch die Zerstörung der Ansiedlungen bewiesen werden kann.

Diese Erscheinung ist auch im Kreise unserer Kultur zu beobachten. Während die Siedlungen an kleineren Adern ungestört sind, werden die an grösseren Gewässern liegenden, auch durch die spätere Kultur immer gestört. Es versteht sich von selbst, dass das ursprüngliche Bild der Kul-

tur, eigentlich auf Grund des Fundmaterials der — an der ersten Stelle erwähnten — Fundorte charakterisiert werden kann. Mit dem Material der übrigen Fundorte erweitert sich eventuell das Bild.

Der Mensch dieser Kultur machte seine Werkzeuge und Waffen — wie es im Neolithikum allgemein der Fall ist — aus Holz, Stein und Knochen. Vom ersteren blieb in unserem Gebiete nichts erhalten, aber der Umstand, dass er zu einem Teile der Werkzeuge unbedingt einen Stiel in Anspruch nehmen musste, macht den Gebrauch der selbständigen Holzwerkzeuge höchst wahrscheinlich.

Unter den Steinwerkzeugen, die von sehr mannigfaltiger Grösse sind, kann man zwei verschiedene Typen unterscheiden. Der eine — gewöhnlich der grössere — hat eine Schuhleistenform, der andere — der kleinere — ist ein trapezförmiges Beil. Eine Durchbohrung hat weder der eine, noch der andere.²

Unter den Knochenwerkzeugen sind Pfriemen, Krätzer, Glattohlen, Messer und Stechwerkzeuge am häufigsten.³ Beinahe in jeder unserer Ansiedlungen, befinden sich jene löffelartig breiten Knochenwerkzeuge⁴ und zwar oft in sehr abgenützten Exemplaren, welche in anderen Kulturen nie vorkommen. Sehr charakteristisch sind noch die an beiden Enden zugespitzten und in der Mitte ganz dick gelassenen Knochen,⁵ welche aller Wahrscheinlichkeit nach als Fischangeln dienten.

In dieser Kultur kommen die walzenförmigen und tomatenförmigen Beschwerer⁶ massenhaft vor, ein Teil derer verrät mit den Spuren der Seilenschnitte, dass sie als Netzbeschwerer dienten. Ihre Form ist, ausser den erwähnten beiden Formen, sehr mannigfaltig.

Den Charakter der Kultur zeigt die Keramik, welche von dem Material aller anderen Kulturen abweicht. Der grosse Formenreichtum fällt sowohl in den kleineren als auch umfangreicheren Gefässen auf. Am charakteristischsten sind die Gefässe mit 3—10 Füßen, welche gleichfalls nur in dieser Kultur vorkommen. Auch ihre Form ist sehr mannigfaltig. Am häufigsten sind die halbkugelförmigen oder nach aufwärts etwas gedehnten Töpfe von feinerer Bearbeitung⁷ und die ebenso geformten kurzhalsigen Gefässe⁸ mit, oder ohne Henkel. Füße kommen auch bei den rohbearbeiteten Schüsseln vor.⁹ Die Form der Schüssel, welche an die der heutigen so sehr erinnert, ist auch sehr häufig in dieser Kultur zu finden, manchmal mit ganz flacher, manchmal mit dicker, massiver Sohle.¹⁰

Zur Gruppe der obererwähnten, feiner bearbeiteten Gefässe gehören

² VIII.: II.; XXVI.; XI.: XVIII. 1—3., 9—10., 39—41.

³ VIII.: XXVII. 9—10.; XI.: 1—2.; 9—10.

⁴ VIII.: I.; XIX. 9.; XXVII. 2—7.; XI.: XXI. 11., 20.

⁵ XI.: XXI. 3., 4., 8.

⁶ VIII.: X., XVI., XIX. 14—16., XX. 1., XXXII. 4—8., XXXVI. 97—112.

⁷ VIII.: V. 14., VI. 4., 6—9., XVII. 5., XXVIII. 18., XXXII. 1—2., XXXIV. 2., 23., 43., XLI. 15. XI.: XIII. 13., 37—39., 41., XV. 2. XVIII. 33.

⁸ VIII.: XVII. 4., XXXI. 5., XI.: XIII. 20.

⁹ VIII.: V. 10., XI.: XIV. 2.

¹⁰ VIII.: V. 13., 15., XVII. 1., 9., 12., XXXIII. 2., XXXIV. 4., 6.

auch die profilierten, ja die Gefässe, mit Sohle, die manchmal eine Halbkugel — oder eine mit Hals versehene Form haben.¹¹ Die Entwicklungsverbindung dieser Gruppe mit der ersteren ist leicht nachzuweisen.

Eine abgesonderte Spezialgruppe bilden die Gefässe mit einer breiter Sohle und mit einer verhältnismässig kleinen Öffnung,¹² welche durch Formen vertreten ist, die im Wesen nicht, aber in Proportionen stark verändert sind.

Es ist im allgemeinen auffallend, dass diese kleineren Gefässe, entweder schon in ihren Formen, oder in ihrer Konstruktion, so verfertigt sind, dass sie der Gefahr des Umfallens je weniger ausgesetzt seien. Diese Bestrebung ist auch bei den kleinsten — zum Kinderspiel¹³ benutzten — Gefässen vorhanden, wo es natürlich als eine bedeutungslose Nachahmung zu betrachten ist. Es fällt besonders dann auf, wenn wir diese mit den Gefässen von leichter Gestaltung der anderen neolitischen Kulturen vergleichen. Dies kann — wie wir sehen werden — dem reinen Zufall nicht zugeschrieben werden.

Dieselbe Bestrebung ist auch bei den grösseren Gefässen zu sehen.¹⁴ Bei denselben fehlt natürlich der Fuss, aber die Sohle ist noch stärker ausgearbeitet und die unten breiter werdende, im grossen und ganzen kugelige Form zeigt die Bestrebung nach der Stabilität. Wo die Form nur ein wenig länglicher ist, dient die Dicke der Sohle zur Sicherung der Stabilität.¹⁵ Diese sind auch sehr mannigfaltig. Zur anderen Gruppe der grösseren Gefässe gehören jene bauchigen, mit vier abwärts gedrehten Henkeln versehenen, hochhalsigen Gefässe, die ebenfalls eine starke, dicke, breite Sohle, oder vier-fünf Füsse haben.¹⁶ Die Lage der Henkel ist nie symmetrisch; sie sind so verteilt, dass sie an dem unteren und oberen Teil symmetrisch, aber immer an dem verflachenden Drittel des Gefässes angebracht sind. Daraus ist auch zu ersehen, dass sie durch einen Strick, oder eine Schnur, die durch die Henkel gezogen waren, am Rücken getragen wurden.

Eine besondere Beachtung verdienen jene, ein wenig länglicheren Gefässe, die an einem Ende einen Henkel, oder einen Griff haben, und unzweifelhaft als Schöpflöffel dienten.¹⁷ Sie sind zumeist in Bruchstücken zum Vorschein gekommen.

Wir haben noch ein Gefäss, welches nie im Material einer anderen Kultur vorgekommen ist. Es hat drei, oder vier Füsse¹⁸ und hat die Form eines kleinen viereckigen Tisches, auf dem entweder unmittelbar, oder

¹¹ VIII.: XVII. 3., 6., 7., 10., 11., 13., XVIII. 2., 4., 5., 7., 11., 12., 17., XXXI. 4., 6., 8., 12., 13., XXXIV. 5. XI.: XIII. 9—12., 15., 19., 21—29., 31—34., XVIII. 35.

¹² VIII.: V. 5., 6., XXIV. 15., XXVIII. 8—9., XI.: XIII. 2., 16.

¹³ XI.: XVIII. 36—38.

¹⁴ VIII.: III. IV. 1—4., XXV. 2—3., XXXIII. 1., 4., 5., 6., XI.: XIV. 4—8., XV. 3., 5., 6., 7., XVI. 1., 3., XVIII. 34.

¹⁵ VIII.: VII. 12—23.

¹⁶ VIII.: IV. 5., XXXIII. 3., XI.: XV. 4., 8., XVII. 27.

¹⁷ XI.: XIII. 8., XVII. 11—13., 17., 18.

¹⁸ VIII.: V. 9., 11., 16., VI. 1., 3., 5., 10—22., XXII. 41., 42., 46., XXIV. 18—19., XXIX. 16—19., XXX. 1—3., 4—6., XXXIV. 44., XLI. 14., XI.: XVIII. 20—22., 26., 28.

mit dem hervorspringenden Halsteil verbunden, sich ein Tellerchen befindet. Wir werden die bis jetzt bekannt gewordenen Auffassungen von seiner Bestimmung später noch erwähnen. Dass dieses kleine Gefäss, in den verschiedenen Siedlungen, sehr verbreitet war, zeigen die grosszählig gefundenen Bruchstücke.

Die übrigen Gefässformen sind weniger charakteristisch. Wie leicht die Aufstellung der verschiedenen keramischen Gruppen ist, umso schwerer ist die Unterscheidung der Waffen und Werkzeuge dieser Zeit. Wann Messer und Beil harmlose Werkzeuge sind und wann sie zu Mord Werkzeugen werden, ist auch heute noch schwer zu entscheiden. Wir können höchstens sagen, dass die in irgendeiner Gruppe der Werkzeuge erwähnten Gegenstände, grösstenteils auch als Waffen dienten.

Das Rekonstruieren der Kleider ist noch schwieriger, da unsere Siedlungen dazu sehr wenig Stützpunkte liefern. Dass der Mensch dieser Kultur Kleider hatte, folgt naturgemäss aus der Kenntnis der klimatischen Verhältnisse. Es ist höchst wahrscheinlich, dass nicht nur das Fell der erlegten Tiere, in irgendeiner Form, als Kleidung getragen wurde, sondern man bearbeitete auch die Pflanzenfasern und die Haare der Tiere. Die Verzierung einiger, in ausländischen Siedlungen der Steinzeit gefundenen Idole, legt von einer Kleidung Zeugnis ab. In den bis jetzt ausgegrabenen Siedlungen der Körös-Kultur kam nur ein solches Idol vor, aus dem die Haartracht festzustellen ist.¹⁹ Die Frauen trugen scheinbar fliegendes, langes Haar, das an der Stirn wahrscheinlich geradlinig abgeschnitten war. Einige Idole weisen hiebei auch das Bemalen der Körper auf, was ja auch die, in den Gräbern gefundene, Okkerfarbe und einige gefärbte Schädel beweisen.

Nur spärliche Spuren der Schmucksachen könnten wir in unserer Kultur feststellen. In einem Grab fanden wir einen dicken Armring²⁰ aus Tridachna-Muschel, in einem anderen einen Ring aus Knochen,²¹ dann Halsschmuck aus Wolfzahn,²² aus Stein,²³ aus Ton.²⁴ Ausserdem haben wir dann noch einige Ringe aus Knochen,²⁵ und aus Ton, die gefärbt sind und aller Wahrscheinlichkeit nach, ebenfalls einen Schmuck bildeten.

Pintaderas²⁶ fand man nur in dieser Kultur auf dem Alföld (Ung. Tiefebene). Ob sie auch in dieser Kultur dem Zwecke diene, den die Spanier bei den Indianern feststellten, ist schwer zu entscheiden. Wenn es so ist, so kann das Bemalen des Körpers und das damit verbundene Tetovieren nicht nur als ein Bestreben den Körper zu schmücken betrachtet werden, da bei den hiesigen klimatischen Verhältnissen, der Körper, im grössten Teile des Jahres, mit einem Kleid bedeckt war und so waren die nicht

¹⁹ VIII.: IX. 7., XI.: XVII. 3.

²⁰ VIII.: XIX. 12.

²¹ XI.: XXI. 5.

²² XI.: XXI. 6.

²³ XI.: XXI. 19.

²⁴ XI.: XXI. 7., 15., 18.

²⁵ XI.: XVIII. 7.

²⁶ VIII.: VIII. 1—6., XXIX. 6., XLI. 20—21., XI.: XVII. 4—6., XXI. 17.

immer geschmackvollen Zeichnungen kaum zu sehen. Es scheint wahrscheinlich zu sein, dass die Figuren eine Zauberkraft hatten, von deren Lösung wir noch sehr entfernt sind. Manche halten sie für Stempel, mit denen Eigentumzeichen gemacht wurden.

In den Siedelungen der Körös-Kultur fand man an vielen Stellen zerstreut Bruchstücke von dicken, rotgebrannten Lehmewurfen mit Schilfabdrücken, welche unzweifelhaft aus der Hütte des Menschen dieses Zeitalters erhalten blieben. Das sorgsamste Forschen ermöglichte es, nur an einer einzigen Stelle, diesen Schutt soweit ungestört zu finden, dass die Form der Hütte nach dem Ausgraben rekonstruiert werden konnte.²⁷

Das Forschen wurde durch den Umstand erschwert, dass der Mensch dieser Kultur in keinem symmetrischen, viereckigen Haus, sondern in einer Hütte wohnte, die aus einer einfachen Dachkonstruktion bestand. Darum suchten wir in der Erde umsonst die Pfostenlöcher, welche die Wände stützen sollten. Wir fanden aber die verkohlten Überreste jener vier Balken, die einfach auf die Erde gestützt, bockbeinartig zusammengepasst waren. Diese hielten sowohl am vorderen als am rückwärtigen Ende die Latten, an denen das beiderseits beworfene Schilf-, oder Weiden-dach lag.

Die vier Balken waren in einem assymmetrischen Viereck aufgestellt und etwa in dessen Mittelpunkt, war ein unregelmässiger Feuerherd.

Die Hütte stand am höchstliegenden Punkte der Siedlung und hatte eine südlich-nördliche Richtung. Der Eingang lag an der südlichen Seite und war wahrscheinlich mit Tierhäuten bedeckt.

Um die Hütte herum befanden sich mehrere Feuerherde und Gruben von unregelmässiger Form, die voll verschiedenartigen Abfall waren. Scherben, Knochen, Steine, Muscheln kamen daraus hervor. Es gab aber auch eine solche Grube, in der sich nur ein einziges grosses Gefäss in ursprünglicher Lage befand. Man gebrauchte es wahrscheinlich an Ort und Stelle zur Aufbewahrung von Lebensmitteln.

Die Gruben sind für die Siedlungen dieser Kultur im allgemeinen charakteristisch. Sie übertreffen manchmal weit die Dimensionen der Gruben aller anderen Kulturen.

Aus dem bisher Gesagten geht hervor, dass der Mensch dieser Kultur, wenn auch nicht alle, so doch die meisten seiner Bedürfnisse aus dem, ihm zur Verfügung stehenden Rohmaterial selbst hergestellt hat. Wir können aber aus gewissen Umständen auch darauf folgern, dass die in entfernt liegenden Gegenden angeschafften Rohmaterialien, hier bearbeitet wurden. Es ist also sicher, dass irgendein primitiver Handel getrieben werden musste.

Einen Teil der Steinbeile brachte er schon bei der hiesigen Ansiedlung mit sich, die halbfertigen, halbwegs durchbohrten Exemplare zeigen, dass auch er die Kunst des Bohrens und Polierens verstand. Noch besser beweisen dies die Formenvariationen der zerbrochenen Exemplare, das

²⁷ IX—X.: XI., XII., XIII.

Neubearbeiten der Kante und die ziemlich grosse Zahl der verschiedenen Poliersteine. Selbst, wenn er seine Werkzeuge fertig bekommen hätte, musste er diese doch mit einem Schaft versehen oder an einem Stiel binden. Zu deren Bereitungsweise finden wir den sicheren Stützpunkt in den Pfahlbauten und in dem Verfahren der primitiven Völker.

In Hinsicht der Holzbearbeitung sind wir ebenfalls auf diese Analogien angewiesen, was unzweifelhaft zeigt, dass auch der Mensch dieser Kultur, alle Arten der Holzbearbeitung verstand. Beweise dafür sind: das Feuer, der Hüttenbau, die Stielverfertigung und die Arten der Verzierungen, die wir später noch erwähnen werden.

Seine Knochenwerkzeuge bekam er keinesfalls aus der Fremde. Das schliesst die Unmasse des Rohmaterials aus. Die bearbeiteten Geweihe beweisen, dass er das Sägen²⁸ verstand; die Knochen, die in Bruchstücken blieben, beweisen die Sprengung und Spaltung; an einzigen Stücken sieht man Einritze, Bohrungen, Aushöhlungen; dann verstand er vor allem das Polieren. Diese Technik war so vollkommen, dass man die aus rohem Material hergestellten Werkzeuge tatsächlich als Instrumente verwenden konnte.

Dass man auch die Bearbeitung der Tonerde verstand, bedarf nach dem über die Gefässe Mitgeteilten keiner weiteren Beweise. Das Rohmaterial bekam er in der Ansiedlung. Die assymmetrischen Gruben waren Lehmgruben, aus denen er mit Hilfe seiner Steinwerkzeuge die nötige Tonmasse heraushob. Die fein ausgearbeiteten Gefässe beweisen, dass man das Verfahren des Schlämmens und die Verdünnung des Tones kannte. Man benutzte keine Dreh-Scheibe. Die Tonerde wurde auf eine Schilfdecke oder auf eine glatte Steinplatte gelegt, deren Abdrücke oft an der Sohle des Gefässes sichtbar sind. Die geformten, verzierten und mit Henkel oder Knoten versehenen Gefässe wurden nach dem nötigen Trocknen im offenen Feuer ausgebrannt.

Obwohl kein handgreifliches Denkmal zurückblieb, ist es anzunehmen, dass auch die Bearbeitung des Leders bekannt war. Man kannte auch die Bearbeitungsweise der tierischen Sehne, da der Gebrauch des Leders dies tatsächlich erforderte.

Man war auch in der Spinnerei und Weberei bewandert, was neben dem — reichlich zur Verfügung stehenden — Rohmaterial, auch die Abdrücke des Flechtens an den Gefässen und auch die Beschwerer,²⁹ Spindel,³⁰ und Spulen³¹ die bei der Spinnerei gebraucht wurden, beweisen. Auch das Fischnetz beweist es, dessen Vorhandsein neben der Menge der Netzbescherer nicht in Zweifel gezogen werden kann.

Wenn wir keine Spur von Feuer in unseren Siedlungen gefunden hätten, wäre es überflüssig zu beweisen, dass man das Feuer nicht nur bewahren, sondern auch anzünden konnte, da ja von den Kulturen der

²⁸ VIII.: II. 17., XI.: XVII. 10.

²⁹ VIII.: XIX. 5., XXIX. 20., XXXII. 9., XLI. 23.

³⁰ VIII.: XX. 18—20., 22—23., XXII. 44., XI.: XIII. 1., XVIII. 5.

³¹ VIII.: XXXII. 9., XLI. 22., XI.: XVIII. 4., 8.

neueren Steinzeit die Rede ist. Wenn der Gebrauch des Feueranfachsens durch zusammenreiben zweier Holzstücke nicht noch heutzutage in den entlegensten Gebirgsgegenden vorkäme, wären wir in dieser Hinsicht auf die Analogie der primitiven Völker angewiesen. Diese Art des Feueranfachsens war auch damals gebräuchlich. Aber auch zwei Feuersteine genügten um den vielbedeutenden Funken zustande zu bringen, der auf-lodernd nicht nur die Bereitung der Nahrung ermöglichte, sondern auch die wilden Tiere fern hielt.

Was den Verkehr und die Lieferung anbelangt, sind wir auf Annahmen angewiesen, doch irren wir uns kaum wenn wir neben dem Tragen mit den Händen, den Einbaum als das wichtigste Verkehrsmittel dieser Kultur betrachten. Die Gestaltung der Verkehrsmittel des Festlandes war für eine entwickeltere Zeit vorbehalten.

Wir lernten in dem Bisherigen nur die materiellen Kulturgüter kennen. Aber darunter befinden sich solche, die auch auf geistige Güter hinweisen. Betrachten wir vor allem jene Gegenstände, die auf den ersten Blick verraten, dass ihre Bearbeitung die erforderliche praktische Bestimmung weit überflügelte. Ausser den nicht auf uns gebliebenen Holzgeräten meine ich jene Gefässe, deren Oberfläche sich dem Menschen dieser Kultur formlich dazu drängte seine künstlerische Neigung zu befriedigen.

Wir finden zwei Arten von Verzierungen: die eingetiefte, und die plastische.

Bei der ersteren kommen unregelmässig gezeichnete Linien,³² Zweige- und Schilfeindrücke³³ und — was das häufigste ist — Finger- und Nageleindrücke,³⁴ bei der letzteren unregelmässig angebrachte Knoten,³⁵ mit Fingereindrücken verzierte kürzere und längere Erhöhungen,³⁶ Rosetten³⁷ und tierische oder menschliche Gestalten³⁸ vor.

Von den vertieften Verzierungen sind die Nageleindrücke die charakteristischsten, welche sich an dem grob bearbeiteten Gefässen befinden. Es ist interessant, dass an den feiner bearbeiteten Gefässen nie eine Verzierung zu finden ist. Diese Verzierungen wurden entweder durch das Eindrücken des Fingernagels,³⁹ oder durch das Zusammendrücken zweier derselben⁴⁰ verfertigt. An den älteren Formen sind diese in der Richtung regelmässiger Linien⁴¹ zu finden, bei den jüngeren Formen sind sie unregelmässig, aber auf der ganzen Oberfläche des Gefässes.⁴² Die

³² VIII.: XIII. 19–24., XIV. 1–2. u. s. w.

³³ VIII.: XVIII. 11–14., XXXV. 71–74., u. s. w.

³⁴ VIII.: XI. 1–18., XII. 1–19., XIII. 1–4. u. s. w.

³⁵ VIII.: XIV. 3–6. u. s. w.

³⁶ VIII.: XV. 7–12., 15., XI.: XX. 1., 3., 4., 7., 10., 11. u. s. w.

³⁷ VIII.: XIV. 15., IX.: XX. 12., XXI. 23.

³⁸ VIII.: III., XXXVII. 4., XI.: XVI. 1., 3., XXI. 21–22.

³⁹ VIII.: IV. 1. u. s. w.

⁴⁰ VIII.: XII. 1., 4. u. s. w.

⁴¹ VIII.: XI. 11., 13., 18. u. s. w.

⁴² VIII.: XII. 3., 15. u. s. w.

an Ähren erinnernde Form der durch zwei Nägel verfertigten⁴³ gab zu vielen Missverständnissen Anlass; sie hat nämlich mit einer bewussten Ährenabbildung nichts zu tun.

Die verschiedensten Formen der Nagelverzierungen können wir auf den einzelnen Gefäßen betrachten, manchmal sogar auf einem und demselben Gefäß.⁴⁴ Diese Verzierungen mischen sich sowohl bei den vertieften⁴⁵ als bei den plastischen Verzierungen,⁴⁶ was darauf hinweist, dass der Mensch dieser Kultur die Monotonie des alltäglichen Lebens, beziehungsweise dessen Bedürfnisse mit irgendeiner Sache, welche ihm besonders gefiel, abwechslungsreicher zu machen wünschte.

Derselbe Gedanke wird, bei der Bereitung der Gefässe verwirklicht,⁴⁷ die fleischrot gefärbt, manchmal mit schwarzen oder weissen Linien verziert sind, und auch bei der künstlerischen Ausbildung einzelner Teile gewisser Gefässarten. In erster Linie kommen, jene drei-, vierfüßige Lichtscherben in Betracht, die wir schon erwähnten. Die kantig hervorspringenden oberen Teile der Füße⁴⁸ dieser Gefässe waren zur Verfertigung von Gestalten, die Tierköpfe nachahmten, sehr geeignet; diese sind zwar zu sehr stilisiert, aber der Grundgedanke ist unzweifelhaft zu erkennen. Manchmal bekommt die ganze Form eine Tiergestalt.⁴⁹ Hier müssen wir nocheinmal die Muster der Pintaderas⁵⁰ und die abwechslungsreichen Formen⁵¹ der, oft mit dem Nagel verzierten, Beschwerer erwähnen, bei denen das Streben nach dem Schönen schwer abgeleugnet werden kann.

Die plastischen Verzierungen⁵² und die Menschengestalt⁵³ nachahmenden Gefässe der Körös-Kultur führen zu den tierischen und menschlichen Abbildungen über, welche wieder als ein Entwicklungsgrad der Ausbildung der selbständigen kleinplastischen Gestaltung betrachtet werden können. Wir wollen uns hier nur mit den Idolen beschäftigen.

Wir unterscheiden in dieser Kultur drei Arten von Idolen. In die erste Gruppe gehört eine Frauengestalt mit Steatopygie,⁵⁴ die halbseitig ausgearbeitet ist, die übrigen Teile sind vollständig vernachlässigt. Man sieht weder Füße, noch Gesicht und auch die Brust spielt eine untergeordnete Rolle.

Zur anderen Gruppe gehören jene, welche eigentlich nur aus einem Hals bestehen.⁵⁵ Der untere Teil derselben ist flach, so dass sie auf diesen

⁴³ VIII.: XXXVII. 1—3. u. s. w.

⁴⁴ XI.: XIV. 7., XIX. 17.

⁴⁵ VIII.: XIII. 12., 15. u. s. w. XI.: XXI. 14.

⁴⁶ XI.: XX. 5., 8., VIII.: XXXIII. 5., 6. u. s. w.

⁴⁷ VIII.: V. 15., 17.

⁴⁸ VIII.: VI. 5., XXIX. 16., XXX. 2., 5.

⁴⁹ XI.: XVIII. 15., 24., XXI. 13.

⁵⁰ Siehe: Anm. 26.

⁵¹ Siehe: Anm. 6.

⁵² Siehe: Anm. 38.

⁵³ XI.: XVIII. 14., 16., 19., A. É. 1908: S. 284.

⁵⁴ VIII.: VIII. 8., IX. 4., XI.: XVIII. 23., 29., XXI. 16.

⁵⁵ VIII.: IX. 5—8.

Teil gestellt werden können. Der obere Teil ist rundlich und ist einen Kopf ähnlich, der sich aber nicht absondert. Dass der Teil tatsächlich einen Kopf darstellen will, geht daraus hervor, dass sich auf demselben eine stark hervorspringende Nase und horizontale Einschnitte befinden, welche die beiden Augen bezeichnen. Manchmal ist auch der Mund, entweder durch einen vertieften Punkt, oder durch eine wagrechte Linie gekennzeichnet. Oft werden auch die Haare dargestellt durch vertiefte, lange Linien, auf welchen man hie und da Spuren von rotem Farbstoffe findet.

Zur dritten Gruppe gehören die am besten ausgearbeiteten Exemplare.⁵⁶ Diese haben einen langen Hals, an dem das Gesicht gerade so ausgearbeitet ist, wie bei denen der zweiten Gruppe. Die Brust ist stark betont, die oberen Gliedmassen sind aber verstümmelt. Die Füße waren wahrscheinlich genau so. Ein unbeschädigtes Exemplar haben uns die bisherigen Funde nicht gegeben.

Dass diese nicht bloss als künstlerische Werke und mithin als die ersten Aktdarstellungen betrachtet werden können, das werden wir, — obwohl es überflüssig ist — beweisen. Wir müssen hier erwähnen, dass die kleinen Standbilder, falls sie überhaupt erkennbar sind, immer Frauen darstellen, so wie auch bei den Tieren nicht das Männchen dargestellt wird.

Die Steifheit, die diese Idolen zeigen, wirft auch ein Licht auf eine andere ethnologische Offenbarung, wenn wir sie mit einigen Reliefs vergleichen, die unbeschädigt blieben. Auch darunter finden wir ganz steife Darstellungen, aber es gibt einige, denen der Schöpfer durch die Abweichung von der Steifheit einen Ausdruck verleihen wollte. Dies ist an zwei Bruchstücken gut zu beobachten. Auf einem derselben kommt die Bewegung der mit drei Fingern dargestellten Hand⁵⁷ zum Ausdruck, auf dem anderen die ausgesprochene Bewegung der Arme⁵⁸ und Beine, sicherlich das Symbol irgendeines rituellen Tanzes. Dass dieser Tanz durch eine, auf einem primitiven Instrument gespielte Musik begleitet wurde, bedarf — nach der Kenntnis der ethnographischen Analogien — keines weiteren Beweises.

Viel bessere Beweise haben wir für die Beerdigungen dieser Kultur. In den verschiedenen Siedlungen wurden etwa 30 Gräber gefunden. Alle waren Hockergräber. In Richtung und Lage konnte man keine Gesetzmässigkeit feststellen. Gräber, beziehungsweise Gesichter findet man in jeder Richtung der Windrose. Gerade so verhält es sich mit dem Skelett: es liegt bald auf der rechten, bald auf der linken Seite. Dies ist darum auffallend, weil in den späteren Zeiten die Leiche gewöhnlich der aufgehenden Sonne zugewendet ist und der Mann auf der rechten, die Frau auf der linken Seite liegt.

Es gibt auch andere Abweichungen. In dem Aeneolithikum und in der

⁵⁶ VIII.: IX. 1—3., XXIX. 3., XI.: XVII. 3.

⁵⁷ XI.: XVII. 1—2.

⁵⁸ VIII.: XVIII. 2.

Kupferzeit gab es selbständige Gräberfelder, in anderen Perioden der Steinzeit waren die Gräber in der Nähe der Wohnungen und der Feuerherde; hier gab es aber kein selbständiges Gräberfeld. Die Gräber sind immer in den Siedlungen und zwar in den Abfallgruben, manchmal sind drei Gräber⁵⁹ in einer Grube, aber meistens ohne Beigabe. Wir fanden nur in einem Grab einen Armring aus Muscheln, in zwei anderen je einen zerbrochenen Beschwörer, in einem ein charakteristisches Gefäß, aber von den drei letzteren konnten wir nicht feststellen, — da sie in Abfallgruben waren — ob sie tatsächlich Beigaben waren.

Es würde sehr weit führen, wenn ich hier die Frage der Hockergräber ausführlich behandeln würde, so viel muss aber gesagt werden, dass diese Art der Beisetzung in die ältere Steinzeit reicht und in allgemeinen in der zweiten Hälfte der Bronzezeit aufhört, jedoch als vereinzelte Erscheinung auch noch in die Eisenzeit zurückkehrt.

Ihre Entstehung kann auf zwei Gründe zurückgeführt werden. Diese Lage ist in den kleinen Wohnungen eine Ruhelage, folglich die natürlichste. Die starke Zusammenziehung kommt dagegen von dem gewaltsamen Zusammenbinden, das wieder durch die Furcht von dem zurückkehrenden Toten begründet wird. Damit kann man auch die Beigaben der Gräber erklären, was auch die Vorstellung von dem jenseitigen Leben begreifen lässt.

Es ist schwer über die Frage des Begräbnisses zu sprechen, ohne die Frage der Religion zu berühren.

Das Einschlagen des Blitzes, die scheinbar ohne Ursache in Brand geratene Hütte, der im Wasser ertrunkene, oder auf der Jagd gefallene Mann, oder Knabe, die Mutter, die bei der Entbindung ihr eigenes Leben einbüsst, die Leiche des wachsgelben Greises, der immer herumschleichende, sich fortwährend erneuernde Mond, die systematisch zurückkehrende Sonne, der Wechsel der Jahreszeiten, stellten den Menschen, der auf einer niedrigen Stufe der Kultur stand, vor unbegreifliche Dinge, so dass er ein unberechenbares Lenken eines höheren Wesens fühlen musste. Die hier aufgezählten Faktoren der Natur machten aus dem Urmenschen unbedingt einen Naturanbeter, der, die das Leben bedeutende Sonne, die seine — vor Kälte steifgewordenen Körperteile mit ihren wohlthuenden Strahlen erwärmte — wahrscheinlich zuerst in der Form eines Hackenkreuzes⁶⁰ darstellte. Das konnte ihn aber nicht befriedigen. Seine Beschäftigung brachte die Verehrung des Symbols der Fruchtbarkeit mit sich, die wir noch behandeln werden und die unter den bereits besprochenen Idolen⁶¹ zu suchen ist.

Die Zeremonien kennen wir nicht, dass aber die Äusserungen die im menschlichen Leben eine Änderung bedeuteten, nicht ohne dieselben vergingen, steht fest.

Es gibt kein primitives Volk, das keine bestimmte, oft grausame

⁵⁹ XI.: S. 103. Abb. 1.

⁶⁰ VIII.: XLI. 10.

⁶¹ Siehe die Anm. 54. und 56.

Zeremonien abgehalten hätte zu Ehren des Neugeborenen und seiner Mutter, des ins Pubertätsalter tretenden Mädchens oder Knaben, das eine Familiengründenden Mannes oder Weibes, und des einen unsicheren Weg betretenden Toten. Und wenn wir sie bei einem jeden der heute existierenden primitiven Völker finden, haben wir keinen Grund zu behaupten, dass es in dieser Kultur anders gewesen wäre, nicht einmal dann, wenn bloss die Hockergräber ein Zeugnis dafür ablegen.

Schwieriger steht es mit der Frage der Sprache. Wir glauben nicht, dass die Sprache des Menschen dieser Kultur je rekonstruiert werden könnte. Dass er seine Gedanken deutlich mitteilen konnte, kann — bei der verhältnismässig entwickelten Kultur — kaum in Zweifel gezogen werden und dass diese Gedankenvermittlung eine andere Ausdrucksweise hatte, wie es in anderen neolithischen Kulturen der Fall war, scheint — nach den anthropologischen Unterschieden — sicher zu sein.

Wir sind auch betreffs der Schrift in keiner besseren Lage. Wir haben kein Stück, auf dem irgendeine Szene darstellende Bilderschrift wäre. Das so aussehende Bild hat — wie wir sehen werden — eine ganz andere Bedeutung. Doch müssen wir das grössere Bruchstück darstellen, an dem Gestalten sind, die uns an Buchstaben erinnern.⁶² Wenn wir sie auch nicht für Buchstaben halten, könnten wir doch die Voraussatzung kaum unterdrücken, diese für Eigentumszeichen zu halten, welche auch an einzelnen Pintaderas⁶³ vorkommen. Die Lösung dieser Frage ist noch in weiter Ferne.

Es gibt kein Volk, in dessen Leben das Spiel keine Rolle spielen würde. Gross und klein vertreiben sich gern die freie Zeit damit. Dass auch der Mensch unserer Kultur sich damit befasste, oder wenigstens seine Kinder mit Spielzeug versah, beweisen die uns anheim gefallen Gefässe,⁶⁴ Tonkugeln⁶⁵ und gewiss auch ein Teil der menschlichen und tierischen Idole. Es sind freilich nur die aus Ton verfertigten Spielzeuge übrig geblieben, sicher gab es aber auch welche aus Holz, Knochen und vielleicht auch aus Stoff, welche die Kinderwelt noch heute nicht entbehren kann. Dass ein Teil derselben mehrere Teilnehmer beanspruchte und es infolgedessen irgendwelche Gesellschaftsspiele, sogar Glücksspiele gab, ist als eine Tatsache anzunehmen.

Wir finden in der Kultur der Urzeit vom Beginn des Neolithikums bis zur II. Periode der Bronzezeit trepanierte Schädel, welche einen Beweis dafür ablegen, dass der Mensch dieser Kultur auch mit einer primitiven Steinklinge den Schädel öffnen konnte. Für den Erfolg zeugen die halbwegs oder vollständig geheilten Narben. Wir finden öfters verwachsene Knochen, Arme und Beine, von denen ein Teil fehlt, ein Beweis dafür, dass man ausser dem Trepanieren und Knochenverbinden auch das Amputieren verstand. Sie kannten — als Naturvölker — die in Kräutern und Bäumen geborgene Arznei, und auch eine Menge Aberglauben, welche die

⁶² *XI.*: *XX.* 4., 6.

⁶³ *VIII.*: *VIII.* 4., *XI.*: *XVII.* 6.

⁶⁴ *VIII.*: *V.* 16., *XI.*: *XVIII.* 36—38.

primitivste innere Heilkunde vertraten. Dass ein Teil der Amulette, die als Schmucksachen angewendet wurden, auch diesem Zweck dienten, kann durch die Analogien von heute bewiesen werden.

Wie wir sehen werden, war die Hauptbeschäftigung des Menschen dieser Kultur die Viehzucht, oder das Hirtenleben, natürlich nicht im heutigen Sinne, sondern so, wie es bei den Naturvölkern noch heutzutage zu finden ist. Demzufolge müssen wir voraussetzen, dass das Gesellschaftsleben — insofern es sich auf die Organisation bezieht — verhältnissmässig entwickelt war. So war gewiss nicht die Familie das grösste Gebilde, dem der Mensch dieser Kultur angehörte, sondern der Stamm, der wegen des Suchens der Weiden und wegen des einheitlichen Lenkens der Tiere, sein mühseliges Leben unter Leitung eines Menschen, vielleicht des Ältesten, fristete.

Die Gestaltung des Lebens erforderte neben dem Hüten der Tiere auch die Verrichtung grösserer Arbeiten. Der Bau der Wohnungen, die Verteidigung des Wohnortes, die gemeinsam getriebene Jagd und die Fischerei mit dem Netz, die ein einziger nicht betreiben konnte, erfordern die Entwicklung einer Organisation.

Eine gewisse Arbeitsteilung bildet sich schon zu dieser Zeit. Ein und derselbe Mensch ist nicht fähig die Herde zu hüten, die Milch zu bearbeiten, sich mit dem Landbau abzumühen, fischen und auf die Jagd zu gehen und die vielfachen Arbeiten zu verrichten, die in der Siedlung verrichtet werden müssen.

Darunter gibt es Beschäftigungen, welche die Frauen besorgen. Hauptsächlich solche, welche entweder in der Siedlung, oder unmittelbar in der Nähe derselben auf den Feldern ausgeführt werden müssen. Das Säen, die Ernte, das Raufen, das Dreschen, die Mehlbereitung sind eben so Frauenarbeiten in dieser Zeit wie die Töpferei, Weberei, Spinnerei, die Erziehung der Kinder, die Behandlung der kranken Tiere und Menschen.

Der Mann verfertigt die Werkzeuge und Waffen, ist ausser beim Hüttenbau eventuell bei der Befestigung der Siedlung behilflich, schützt dieselbe, geht fischen, auf die Jagd und hütet die Tiere, die, selbst, wenn sie nie geschlachtet würden, das Gut der blutsverwandten Siedlung bilden. Wolle und Milch der Tiere sichern die beiden wichtigsten Bedürfnisse: Kleidung und Nahrung. Ein Beweis, dass sie vor allem nicht des Fleisches wegen gehalten werden, ist die Tatsache, dass in den Abfallgruben viel mehr Knochen von wilden, als von gezähmten Tieren gefunden werden. Der Mensch dieser Zeit will den vorhandenen Bestand nicht vernichten, sondern vermehren, auch um seinen Reichtum zur Schau zu tragen.

Wir haben darauf hingewiesen, dass der Mensch dieser Kultur bei der Herstellung der bekannt gemachten Gefässformen darauf bedacht war, ihre Stabilität zu sichern. In der Theiss-Kultur, wo umfangreiche Gefässe — laut Beweis der aufbewahrten gebrannten Getreidekörner — zur Aufbewahrung von Getreide dienten, gebrauchte man Gefässe von

einer anderen Form.⁶⁶ Neben den becherförmigen Gefässen⁶⁷ sind die flachen Schüsseln⁶⁸ charakteristisch. Die in dieser Kultur charakteristischen — mit Füßen versehenen — Gefässe,⁶⁹ die tiefen Schüsseln,⁷⁰ bauchige, kugelige Formen,⁷¹ Schöpfgefässe⁷² beweisen an und für sich, dass in dieser Kultur die Flüssigkeit bei der Verpflegung eine grössere Rolle spielt als die Mehlspeisen. Dass diese Flüssigkeit nur Milch sein konnte, ist unzweifelhaft.

Dafür spricht auch ein Teil der Gefässe mit figureller Verzierung.

Das erste Gefäss mit figureller Verzierung kam in der Bukova-Pusztá⁷³ im Komitat Torontál zum Vorschein. Es stellt keinen Hirsch, sondern wahrscheinlich eine Ziege dar; der lange Hals und die rückwärts gebogenen Hörner lassen wenigstens darauf schliessen.

Man fand bei Szarvas⁷⁴ (Kom. Békés) das Reliefbild einer Ziege auf einem Gefässbruchstück, welche mit Nägeln verziert war.

Im Meierhof Zsoldos in Hódmezővásárhely wurde ein Bruchstück gefunden, auf dem das ganze Bild sichtbar ist. Daraus rekonstruierten wir das 66 cm hohe Gefäss, an dem diese Verzierung beinahe ganz unversehrt zum Vorschein kam (Tafel II.). Es ist gut geschlemmt und gebrannt; ebenfalls ein Beweis, dass Flüssigkeit darin aufbewahrt wurde. Seine Wände sind auffallend dick. Um den Hals läuft eine halbkugelförmig hervorspringende Verzierung herum. Dieselbe Verzierung wiederholt sich mit etwas grösseren Rundungen und in unplanmässiger Zerstreuung an der Ausbauchung des Gefässes, wo sie aber noch drei figurale Verzierungen umringt. Zwei derselben stellen Tiere, eine aber einen Menschen dar. Die eine: ein Tier mit zwei Hörnern: ein Rindvieh oder eine Ziege ist vollständig erhalten. Die Ausführung ist primitiv und ganz schematisch. Sowohl die vier Füsse, die ohne Perspektive gezeichnet sind, als der viel zu länglich ausgebildete Körper und auch die Hörner sind je durch eine hervorspringende Linie dargestellt. Diese Linie ist durch dicht angebrachte, kleine Vertiefungen gegliedert.

Das Bild des anderen Tieres blieb in Bruchstücken erhalten. Nur Hals, Kopf und Hörner blieben unversehrt, die übrigen Teile fehlten schon, ehe es in die Erde kam. Die erhaltenen Bruchstücke beweisen, dass es an Grösse dem anderen gleich war.

Die Darstellung des Menschen blieb nur in Bruchstücken übrig. Nur die beiden Füsse und das stark betonte Geschlechtsgepräge verraten, dass es sich um eine Frau handelt. Oberkörper und Arme fehlen.

In dem Meierhof Vata in Kotacpart bei Hódmezővásárhely, in einem

⁶⁶ VI.: XIX. 1., 3., 4., 6.

⁶⁷ VI.: XX. 13—15., XXX. 1., 2., 4., 5.

⁶⁸ VI.: XIV. 1—5.

⁶⁹ Siehe: Anm. 7.

⁷⁰ Siehe: Anm. 9.

⁷¹ Siehe: Anm. 12. und 15.

⁷² Siehe: Anm. 17.

⁷³ A. É. 1907. 275. S. Abb. I. 2.

⁷⁴ VIII.: XXXVII. 4.

Ecke der Siedlung, in einer Tiefe von 80 cm. fanden wir in ursprünglicher stehender Stellung das umfangreiche Gefäss, welches ebenfalls die Reliefbilder gehörnter Tiere verzierten.

In der Öffnung des aufrecht stehenden Gefässes lag ein kleineres Gefäss als Deckel. Unmittelbar neben demselben stand ein Gefäss, das einen hohen Hals und vier Henkel hat, damit es am Rücken getragen werden könne. (Tafel II. 2.)

Der Körper des grösseren Gefässes hat eine unregelmässige Kugelform (Tafel II. 1.), aus der sich der etwas nach aussen gebogene Hals aufwärts, die stark ausgebildete Sohle abwärts streckt. Mit Ausnahme des — nach aussen gebogenen — Halses ist es überall verziert und zwar durch eine dichte Reihe von eingedrückten Löchern. Die übrigen Verzierungen sind plastisch, mit Barbotin-Technik verfertigt. Unterhalb des Halses läuft eine Zickzacklinie herum, an der sich ebenfalls eingedrückte Löcher befinden. Diese Löcher wiederholen sich auf den Knoten, die zwischen den Zickzacklinien gemacht sind und sogar auf den figurellen Verzierungen und auf den regelrecht, zwischen denselben, angebrachten Knoten. In dieser verzierten Fläche sind die figurellen Verzierungen in dem oberen Drittel des Gefässes angebracht, und zwar drei gehörnte Tiere und noch eine schematische Darstellung, die nach dem Beweis der Gestalten, die wir bis jetzt bekannt machten und die wir später besprechen werden, nur eine Frau sein kann.

Der Körper dieser Figur ist 11 cm lang, daraus laufen aufwärts und abwärts je zwei Abzweigungen aus. Die beiden oben angebrachten sind die zwei Arme, die beiden unteren die zwei Beine. Die übrigen Teile des Körpers sind unausgearbeitet, die ganze Oberfläche ist aber mit vertieften Zickzacklinien verziert.

Auch die drei gehörnten Tiere (kurzer Schwanz, also wahrscheinlich Ziegen) sind sehr schematisch. Kopf, Körper und Schwanz sind durch gerade Linien dargestellt und nur die Lage der Beine zeigt, wo der eine Teil anhebt und wo er endet. Die Beine bilden bei dem einen mit dem Körper einen rechten Winkel, bei dem anderen einen Stumpfwinkel, die Hörner stehen hintereinander und das am entferntesten liegende ist immer kleiner. Die ganze Ausführung ist ganz primitiv.

An derselben Siedlung kam auch das Bruchstück zum Vorschein, an dem nur ein Halsteil und der obere Drittel des Körpers übrigblieb. Der Hals dieses Gefässes ist ebenfalls unverziert, seinen Körper aber bedecken unregelmässige Knoten, wie den des Exemplars vom Meierhof Zsoldos. Am oberen Drittel lag ebenfalls das Reliefbild, von dem aber nur der Kopf und die beiden Hörner erhalten sind.

Es gelang uns aus dem Material derselben Siedlung noch ein Halbgefäss zusammenzustellen (Tafel II. 3). Wie viele Tierbilder auf diesem Gefäss ursprünglich waren, wissen wir nicht, doch kann man aus der Anordnung der figurellen Verzierung auf drei schliessen.

Eine der vorhandenen zwei Abbildungen stellt eine Frau dar. Von ihrem Körper ist nur ihr Hinterteil mit Steatopygie ausgearbeitet, ihre

Beine und ihr Oberkörper sind schematisch. Die beiderseitige Ausarbeitung erinnert an jene halbseitigen Idole, die wir schon erwähnten. Der ungegliederte Oberkörper erinnert uns an jene langhalsige Idole, die ausserhalb unserer Siedlung auch in Thessalien vorkommen.

Das Bild des gehörnten Tieres (nach dem Schwanz Rindvieh) ist noch primitiver, als die bisher besprochenen. Die Technik ist dieselbe, der Unterschied in der Ausführung besteht darin, dass die Richtung des Kopfes und des Schwanzes eine andere ist, als die des sehr langen Körpers.

Unser letzter Fund stammt aus dem Meierhof Pócsy in Gorzsa,⁷⁵ wo unsere letzten Ausgrabungen stattfanden. Wir haben von hier nur eine — in Bruchstücken gebliebene — Abbildung an der nur der Kopf, die Hörner, die beiden Beine und die Hälfte des Tierkörpers zu sehen sind. Die sehr langen Hörner weisen darauf hin, dass auch diese Abbildung ein Rindvieh darstellt. (Taf. II. 4.)

Diese Abbildungen gehören in die Kultur, die wir jetzt bekannt machen. Der Mensch dieser Kultur beschäftigte sich, wie es aus den verschiedenen Erscheinungen festzusetzen möglich war, in erster Linie mit Viehzucht, aber natürlich auch mit Fischerei und Jagd. Am allen seinen Abbildungen sind die Bilder domestizierbarer Tiere.

Zur Lösung der Abbildungen würde auch das prachtvollste Gefäss keinen entsprechenden Stützpunkt geben, aber die beiden anderen Gefässe führen uns auf den rechten Weg.

Die Frauengestalt mit dem stark betonten Geschlechtsorgane und mit der Steatopygie, kamen als Symbole der Fruchtbarkeit auf das Gefäss. Sie sind also keine Verzierungsselemente, sondern die Abbildungen der Fruchtbarkeit, wie es auch aus dem Paleolitikum bekannt ist. Auf Grund dieser beiden menschlichen Abbildungen ist auch die ähnliche Bestimmung der schematischen Zeichnung des dritten Gefässes festzustellen. Dass die Fruchtbarkeit sich hier nicht auf den Pflanzenbau oder auf die wilden Tiere bezieht, zeigt auch die Darstellung der domestizierten Tiere.

Und hier kann die Fruchtbarkeit einen doppelten Sinn haben. Sie kann sich einesteils auf die Fruchtbarkeit der Tiere, anderenteils auf eine reichliche Milchabgabe der Tiere beziehen. Die letztere wird durch die Fundumstände stark unterstützt.

Wir fanden weder im Meierhof Zsoldos, noch in Kotacpart, in der ganzen Siedlung eine Spur der gebrannten Getreidekörner, obwohl sie doch auf mehreren Stellen der Siedlungen der Theiss-Kultur bekannt sind.⁷⁶

Das Ausbrennen und die innere sorgfältige Ausarbeitung der Gefässe ermöglichte es, dass darin Flüssigkeit, unter Bearbeitung stehende Milch, aufbewahrt werde.

Die ursprüngliche Lage⁷⁷ der drei Gefässe und auch das Bedecken

⁷⁵ XIII.: II. 4.

⁷⁶ Csóka, Lebő, Kőkénydomb.

⁷⁷ XI.: XVI. 1.

derselben mit einem anderen Gefäss, lässt darauf schliessen. Aber darauf deuten auch die — auf der Siedlung überall gefundenen einhenkeligen — Schöpfgefässe,⁷⁸ beziehungsweise ihre Bruchstücke und auch die Gefässe mit Füßen,⁷⁹ die eine gemeinsame Form mit den Gefässen der afrikanischen Hirtenvölker haben, und auch die viele Pintaderas, welche auch als Eigentumszeichen — wie auch Duhn⁸⁰ feststellt — berücksichtigt werden können.

Es kann diesen Feststellungen gemäss kaum in Zweifel gezogen werden, dass wir es hier mit den Denkmälern der ältesten Viehzüchter des Alföld zu tun haben.

Wir müssen aber auch die mit Tierabbildungen versehenen Gefässe der Theiss-Kultur, erwähnen, da auch diese für die Wahrheit unserer Feststellungen sprechen.

Das erste dieser Gefässbruchstücke kam aus Csépa,⁸¹ Komitat Szolnok, samt den in die Theiss-Kultur gehörenden Scherben, als Streufund in die Sammlung des Gymnasiums zu Szarvas. Dieses Reliefbild, dessen neolitische Herkunft nicht bezweifelt werden kann, stellt unbedingt einen Hirsch dar, aber die eigentümliche Lage seiner Geweihe zeigt, dass sein Künstler nicht nur eine naturalistische Darstellung bestrebte. Die beiden, nach Natur gezeichneten Geweihe und die von denselben auslaufenden Sprossen beweisen, dass der unbekannte Künstler sehr guter Beobachter war; das zwischen den beiden Geweihen befindliche dritte Doppelgeweih ist allerdings von symbolistischer Bedeutung. Die Fundumstände des Bruchstückes und die Kultur aus der es stammt, sind uns nicht bekannt, wir können uns folglich in die Erklärung dieser eigentümlichen Erscheinung nicht einmal annähernd einlassen.

Die andere Hirschabbildung kam in Kovácsalom⁸² bei Szeghalom zum Vorschein. Die Siedlung gehört in die Theiss-Kultur. Das Bild ist in ein Beil eingekratzt, welches aus einem Geweih gemacht worden ist und stellt einen Vierender, beziehungsweise dessen Kopf dar.

In Kökénydomb⁸³ bei Hódmezővásárhely fanden wir bei der Ausgrabung einer der Hütten ein umfangreiches Gefässbruchstück, an dem das Relief eines Geweihes zu erkennen ist.

Es ist nicht zu leugnen, dass solche Tierabbildungen auch in der Körös-Kultur vorhanden sind.

In dem Meierhof Kovács von Kopáncs⁸⁴ fanden wir unter den Denkmälern der Körös-Kultur ein gleiches Bruchstück. In Hámszáritó⁸⁵ bei

⁷⁸ XI.: XVIII. 11—13., 17—18.

⁷⁹ W. Schmidt und W. Koppers: Gesellschaft und Wirtschaft der Völker. S. 531. Abb. 8.

⁸⁰ Pintadera, in Ebert: Reallexicon Bd. 10. S. 161.

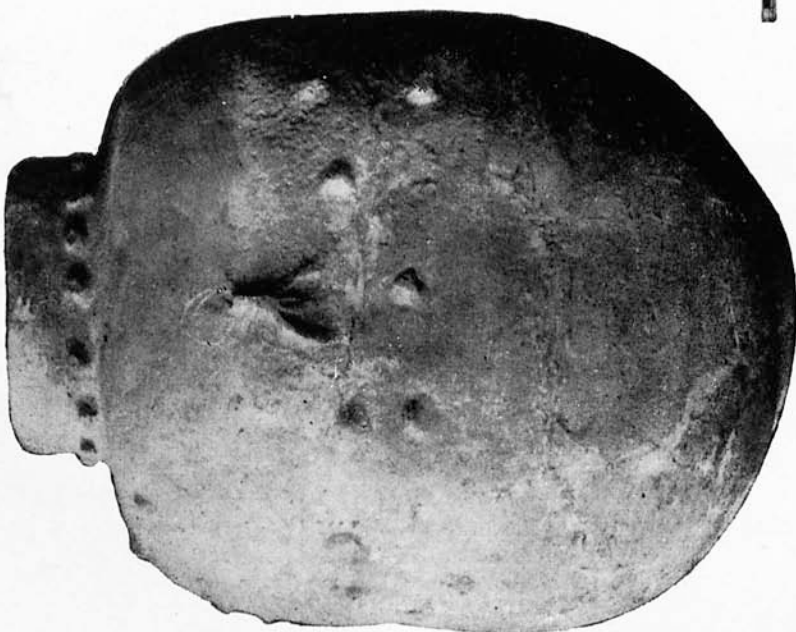
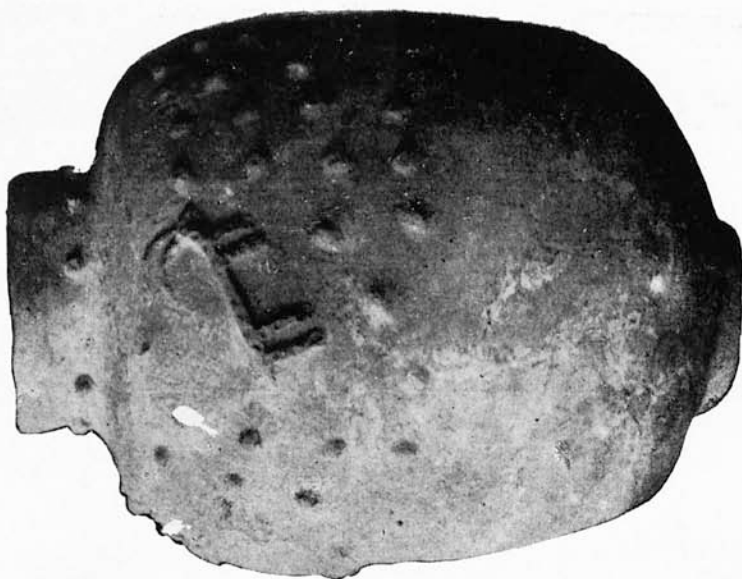
⁸¹ A. É. 1912. S. 367. Abb. 1.

⁸² A. É. 1913. S. 41. Abb. 1.

⁸³ VI.: XXXV. 2.

⁸⁴ VIII.: XVIII. 1.

⁸⁵ XI.: XXI. 22.

1

2

3

4

Hódmezővásárhely wurde die Abbildung eines Rehkopfes aus derselben Kultur ausgegraben.

Unter den bekanntgemachten Tierabbildungen macht auch die blosse Aufzählung schon einen Unterschied. An den letzt erwähnten Stücken ist uns das Bild eines Hirsches, beziehungsweise eines Rehes anheimgefallen. Dieselben kamen in Kökénydomb und Szeghalom samt den Denkmälern der Theiss-Kultur zum Vorschein; die Abbildung von Csépa kam mit diesen in die Sammlung. Diese drei waren also mit anderen Denkmälern dieser Kultur mit der ackerbauenden aber auch Jagd treibenden Kultur zusammen, während die zwei anderen mit den Denkmälern einer Viehzucht treibenden Kultur zusammen waren. Da sie nur in Bruchstücken erhalten blieben, können sie weiter nicht erörtert werden. Es ist wahrscheinlich, dass sie mit den, in der Körös-Kultur gefundenen, Abbildungen eine gemeinsame Bedeutung hatten. Aber was immer für eine Bedeutung wir ihnen zuschreiben, müssen wir zweifellos feststellen, dass sie keine domestizierbare Tiere darstellen. Diese Tiere spielten in beiden Kulturen die gleiche Rolle und man jagte sie auf dieselbe Art.

Die Viehzucht treibende Körös-Kultur stand, mit den von dieser Gegend entfernt liegenden Gebieten, in lebhafter Verbindung, sagen wir: in einem primitiven Handelsverkehr. Ein Beweis dafür ist ausser dem Muschelarmring, der auf die Adria hinweist, die grosse Menge der Mahl- und Schleifsteine und der bearbeiteten Beile, die von den Gebirgsgegenden stammen, die südlich, östlich und nördlich von uns liegen. Ihr Weg ist allerdings das Ufer der Flüsse und Adern, welche in der Verbreitung der Kulturen — wie wir sahen — eine sehr grosse Rolle spielten. Auch diese Erscheinungen beweisen, dass der Mensch dieser Kultur nicht isoliert lebte, sondern mit den Siedlungen, die in unseren Lande und im nördlichen Teile Serbiens lagen, einem kleineren Kulturkreis angehörte, dessen Gebiet auch das Wassergebiet der Donau umfasst, und der Kulturkreis der Bandkeramik ist.

Sie ist nach unserem jetzigen Wissen die älteste neolitische Kultur des Alfölds, deren Blütezeit mit den zwei ersten Perioden der Bükkerkultur übereinstimmt.

Dr. János Banner.

A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben.

(Idetartozik a III—VII. tábla.)

Az 1934. évi ásatások során négy olyan lelőhelyünk maradt, ahol a munkát — rajtunk kívülálló okok miatt — nem fejezhettük be. Ezek a területek: a Katona István-halma,¹ Szakálhát,² a Hunyadi-halom³ és a Bodzáspart.⁴

Katona István-halmát, részint a feltárást gondosan vezető Párducz Mihály betegsége, részint a rajtalevő vetések miatt ez évben sem ásathattuk fel. A Bodzásparton, a múlt évi próbaárkok folytatásában, engedély híján nem dolgozhattunk, csak a közvetlenül érintkező területen folytathattuk a munkát, ahol viszont már csak szórványos emlékeket találtunk.

Szakálháton úgy a Bakay-, mint a Diószegi-tanyában, minden rendelkezésünkre álló területen dolgozhattunk, a két tulajdonos megértő támogatásával. Így ezt a, mintegy kétholdnyi egykori szigetet, most már tökéletesen átkutattuk. Változatos anyagával igen érdekes települési képet nyújt.

Ásathattunk az ér másik oldalán is, szemben a szigettel, részben Diószegi Imre, részben Égető Bálint földjén. Ennek az egymással összefüggő területnek legmagasabb pontját, még a régi szegedi országút építéskor, átvágták. A két terület — mint látni fogjuk — nemcsak területileg, de a település ideje tekintetében is összefügg.

Rendelkezésünkre állott a Hunyadi-halom is, de a vele összefüggő, település szempontjából igen érdekesnek ígérkező terület továbbra is feltáratlan maradt.

Ásathattunk a Kása Szabó Imre solt-paléi tanyájában lévő telepen is.

A munka 1935. július 31-től, augusztus 31-ig tartott. Az egyes munkacsoportokat e sorok íróján kívül Banner Benedek dr. és Hubay Imre dr. vezették, akiknek szíves támogatásáért, valamint a földtulajdonosoknak megértő jóindulatáért, itt is őszinte szívvel mondunk köszönetet. Az ásatá-

¹ Dolgozatok XI. kt. 159—174. l. XXX—XXXI. tábla.

² U. ott 76—96. l. III—XII. tábla.

³ U. ott 153—158. l. XXVIII—XXIX. tábla.

⁴ U. ott 126—144. l. XXIII—XXV. tábla.

sokon, egymást követve, két egyetemi hallgató vett részt. Az ásatások eredményeiről a következőkben számolunk be.

1. Szakálhát.

A. Diószegi Imre tanyájában, a diófás kertben, amelynek felszíne ma 60—70 cm-rel alacsonyabb, mint eredetileg volt, a föld lehordása alkalmával, állítólag, sírokat találtak, amelyeknek edény melléklete is volt. Az ásatások ezt a bejelentést nem igazolták. Sírnak nyomát sem találtuk, de 12 olyan gödröt tártunk fel, amelyekből kora-bronzkori edénytöredékek kerültek elő.

1. gödör. 40 cm mélyen kezdődött. Átmérője itt 180, fenekén 190, mélysége 110 cm. Kevés állati csont és cserépanyag volt benne.

2. gödör. Ugyanolyan mélyen kezdődött. Átmérője itt 140, a fenéken 170, mélysége 130 cm. Néhány edénytöredéken kívül, két formailag jobban felismerhető darab érdemel figyelmet.⁵ Az egyik a Maros-vidéken feltárt zsugorított temetkezésekből származó 6a., a másik a 13b. típushoz hasonló. A hulladékok közt egy kihegyezett szarvasagancs-töredék is van.

3. gödör. 90 cm mély. Szabálytalan alakú. A fák között csak egy részét lehetett kibontani. Az anyagban egy feketére fényezett vastag, bordázott töredék is volt.

4. gödör. Felsőrészét valószínűleg elszántották. Mélysége 25, átmérője 220 cm. Csak egy fél orsókarika volt benne.

5. gödör. Kettős gödör. A kisebbik 165×160, a nagyobbik 280×200 cm átmérőjű. Mélységük 80, ill. 40 cm. Az összes gödrök közt ennek volt a leggazdagabb leletanyaga. Egyik edénytöredék a 14., egy másik a 26. típus formakörébe tartozik. Ennek, a marosvidéki II. periodusba tartozó anyagnak, az itt talált többi, de ott ismeretlen anyag sem mond ellent, sőt még későbbi datálást is megenged. A nyéllyukas baltatöredéken kívül, egy féloldalasan kihajló szájsperem és egy belső oldalán körbefutó mélyedésekkel tagolt, igen gondos kidolgozású edény és számtalan hasonló töredék egészíti ki ezt a csoportot.

a. Az edény szélesperemű tál (III. f. (felső): 7.). Feneke erősen profilált, szinte kiemelkedő. Oldala előbb domborúan, majd homorúan ívelt. Spereme egyenes. Külső oldala vöröses-szürke, a belső fényes fekete. A körbefutó benyomások is csak ott kezdődnek, ahol a külső oldalon a homorú ívelés. A belsőoldal alsó- és felsőrészét éles kiugrás választja el. Magassága 13, szája 47, feneke 12 cm.

b. Tál. Csonkakúpos alak, jól profilált fenékkal. (III. f.: 6.) Kidolgozása igen finom. Színe feketés-szürke. Magassága 7.5, szája 25, feneke 9 cm.

c. Eleségtartó edény. Feneke, az edény méreteihez képest nagyon kis területen, de profilált. A VII. a.: 1. képen látható edény háromnegyed

⁵ Ahol külön nem jelöljük, mindenkor a Dolgozatok VII. kt. I—VIII. tábláján ismertetett anyag típusaira hivatkozunk.

részében kiegészítés. Pereme alatt kiemelkedő párkány futott körül. Színe vörösesbarna. Magassága 67, szája 62, feneke 15 cm.

Egy nagyobb méretű tál szájtöredéke, turbánszerű csavarodásával ugyancsak a bronzkor későbbi periodusára mutat. A gödör anyagában feltűnően sok a különböző nagyságú csiszoló, zúzó és törökő. Csontanyag egyáltalában nem volt benne.

6. *gödör*. Mélysége 80, átmérője 170×175 cm. Anyagában a 22q típus is képviselve van, de nem hiányoznak a benyomásokkal tagolt plasztikus lécek sem, amelyek úgy az edény száján, mint más részein előfordulnak. Megvan a seprődisz is.

7. *gödör*. 30 cm mélyen kezdődött és még 70 cm-re ment le. Átmérője fent 158, lent 155 cm. Töredékei közt az 5. gödör anyagánál ismeretett, fényes feketére símitott, bemélyedő párhuzamos körvonalakokkal díszített táltöredék érdemel figyelmet, de megvan a 18j. típus is.

8. *gödör*. Mélysége 50, átmérője 160×170 cm. A gödörben igen sok hamu volt. Egyik igen finom kidolgozású töredékén, az élben összefutó oldalrészek találkozására, sűrű, apró vonalkákkal van tagolva. Figyelmet érdemel egy kagylóból készült, peremén ugyan csak apró bevágásokkal tagolt, hat helyen átfúrt tárgy, amely valószínűleg övdísz lehetett.

9. *gödör*. 30 cm mélyen kezdődött és 94 cm mélyre ment le. Átmérője fent 145, lent 185 cm. Jellegtelen bronzkori töredékeken kívül egy örlőkő töredéke és sok hamu volt a gödörben.

10. *gödör*. Három szabálytalan alakú gödörből tevődött össze. Az első 45, a második 60, a harmadik 65 cm mély. Átmérőjük: 90×110 , 100×130 , 125×185 cm. A bevágásokkal és körbefutó mélyedésekkel tagolt töredékeken és jellegzetes bronzkori füleken kívül egy 7a. típusú edény töredéke is volt a gödörben. Ebben a gödörben találtuk meg a 2. gödör 13b. típusú edényének egyik felét is (III. a. (alsó): 15.), ami már az anyag egyező volta miatt is azt mutatja, hogy a két gödör egyidőben volt használatban. Edénytöredékből készült orsókarikánk mutatja, hogy az ilyen felhasználásnál nem okvetlen szükséges későbbi korra gondolni.

11. *gödör*. 30 cm mélyen kezdődött és még 30 cm-re nyúlt le. Alakja szabálytalan. Átmérője 170×190 cm. A fenék is szabálytalan. Igen kevés cserép, szarvasmarhacsont és teknős vázrésze volt benne.

12. *gödör*. Mélysége 50, átmérője 150 cm. Csak néhány cserép volt benne, köztük olyan töredék is, amelynek fülképzése és elhelyezése a 9g., 11b-c., 18h-j., 24a-c.-re hasonlít.

E gödrök a sziget (Szakáldomb) keleti nyulványának legmagasabb részén feküdtek. Közelükben — ámbár több kutatóárkot is huztunk — sem az érfelé, sem a tanya felé semmiféle jelenséget nem észleltünk. A gazda bemondása szerint, az utolsó árok közelében lévő tanyaépület alapozásakor hasonló gödröt találtak.

B. Az említett tanyaépület és még három másik, a Szakáldomb legmagasabb részén helyezkedik el. Így, ezt a településre mindenkor legalkalmasabb területet ez alkalommal sem tárhattuk fel. Az épületek közt fel-

ásott részeken, mindenütt találtunk település nyomokat. Az egyetlen, igen gazdag aeneolitkori sírt is ezen a részen találtuk.

Az udvarban feltárt 17 gödör kultúrája még annyira sem egységes, mint a diófásban talált gödröké, pedig ott is képviselve van a bronzkor I—III. periodusa. Itt nemcsak periodusok, de — mint látni fogjuk — korok is váltakozva fordulnak elő. Főanyagában azonban elűt a Bakay-tanyában tavaly feltárt területtől.

1. gödör. Minden más gödörtől elűtő formájú. Aránylag kis mélysége és nagy kiterjedése, valamint szabálytalan formája különbözteti meg a többi, mindenkor inkább mély és többé-kevésbé szabályos gödröktől. Mélysége 60, hossza és szélessége 290 cm. Csak néhány bronzkori cserép és állati csont volt benne. A gödör azokra a nem nagymélységű lakógödörökre emlékeztet, amelyeket a kiskőrösi rézkori temetővel együtt találtak. Közvetlen mellette volt az egyetlen aeneolitikus sír.

1. sír. Mélysége 68 cm. Baloldalán fekvő, zsugorított helyzetű női csontváz. Teljes hossza 150, zsugorítva 115 cm. Lábaik mérsékeltén húzták össze, kezeit az arca elé helyezték. Irányítása a keleti ponttól 10 fokkal tért el észak felé. Nyakán 96 márványgyöngyből álló nyakék volt, amelynek áll-alatti részén két rézkarika is lógott. A gyöngyök a csontváz alatt, a gerincoszlop mellett, egész a medencéig lehúzódtak, de a koponya fölé is került néhány. A mellékletek széles körívben helyezkedtek el a fej körül.

Az arc előtt talpcsöves edény állott. E mellett egy fej nélkül eltemetett birka eleje. Aztán sorrendben négy edény a következő elhelyezkedésben: talpcsöves edény, fazék, benne pohár, két talpcsöves edény. Kissé távolabb kutyacsontváz első része, koponyájával együtt. Minden talpcsöves edény állóhelyzetben került a sírba. A csontváz felett még egy edényke töredéke feküdt. Bár bizonyára elhantolás közben, de mellékletként került a sírba.

a. Talpcsöves edény (IV. f.: 9.). Szabálytalan alakú, nagyobbára hengeres talpcsövének alsórése erősen kitölcséresedik, felső részén kidomborodik. Lyuk nincs rajta. Az edény hármass tagoltságú. Alsórése fordított csanakúpos, felsőharmadában három kúpalakú bütyökkel van díszítve. Középsőrése gömbszelvényalakú s rajta eredetileg két fül és két bütyök volt. Felsőrése erős bemélyedéssel illeszkedik a középsőhöz s kifelé szélesedik. Sötétszürke színű. Magassága 25.5, szája 14.3, öblösödése 16.2, talpa 11.7, talpnyílása 10 cm.

b. Talpcsöves edény (IV. f.: 8.). Az előbbihez hasonló, de méreteiben elűt talppal. Hat csoportban 18 lyuk van rajta, szabályosan elhelyezve, úgy, hogy mindenkor három alkot egy-egy csoportot. Az edény alsó- és középsőrése szabálytalan gömbformában olvad össze. Az alsó részén, négy hosszú, kúpalakú bütyök, felső részén két fül és két-két kis bütyök van. Felsőrése az előbbihez hasonló. Sötétszürke színű. Magassága 34, szája 14, öblösödése 17.5, talpa 18, nyílása 14.5 cm.

c. Talpcsöves edény (IV. f.: 6.). Az a alattihoz hasonló, de szabályosabb forma s a felső rész kiképzése szélesebb. A talpcsövön négy csoportban három-három lyuk van elhelyezve, még pedig úgy, hogy két-két szem-

benfekvő oldalon kettő a talpon, egy valamivel magasabban, egy alacsonyabban áll. Az alsórész bütykei szegletes átmetszetűek; a két fül hegyesen felfelé áll. Szürke színű. Magassága 15, szája 15.5, öblösödése 16.5, talpa 14, nyílása 10.8 cm.

d. Talpcsöves edény (IV. f.: 7.). Valamennyi között a legszabályosabb forma. Talpa hengeres, de alsórészén erősen kitölcséresedik. Három csoportban vannak rajta lyukak. Egy helyen három egymás fölött, két helyen kettő alól egymás mellett, kettő pedig egymás fölött helyezkedik el. Felsőrésze az előbbihez hasonló, de arányaiban eltér. Alsórészén négy hosszú, hegyes bütyök, felsőrészén két felfelé álló hegyes bütyök és két-két kidudorodás van. Szürke színű. Magassága 33.7, szája 21, öblösödése 21, talpa 19, szélessége 14.7 cm.

e. Fazék (IV. f.: 3.). Hármastagozású. Nagyjából a *c* alatt leírt edény felsőrészéhez hasonló. Alsórészén négy átfúrt bütyökfül van. Szürke színű. Magassága 14, szája 17, fenéke 6 cm.

f. Pohárka (IV. f.: 2.). Kettős tagozású, de meglehetősen egybeolvadt. Csak a négy bütyök jelzi a kettős tagoltságot. Fenéke bemélyedő. Hengeres felsőrészén, a perem alatt, két átfúrt fül van. Szürke színű. Magassága 9.5, szája 7.4, fenéke 2.8 cm.

g. Tál (IV. f.: 1.). Csonkakúpos alsó-, hengeres felsőrésszel. Az érintkezés alatt négy hosszúkás bütyök van. Vörösszürke színű. Magassága 7.5, szája 15.3, fenéke 4.7 cm.

h. Márványgyöngy (IV. a.: 3.). 96 darab. Többé-kevésbé egyforma, szabályos, hengeres formák. Egynek a mérete különbözik csupán, de ez is gondosan kidolgozott hengeres forma.

i. Rézkarika (IV. a.: 1—2.). Két darab. Az egyik példány törött. Az ép példány végei egymásra hajlanak. A hengeres rézsodrony eredeti vastagsága 3 mm, a karika belvilága 4.5 cm.

2. gödör. Mindjárt a felszínen kezdődött s így érthető, ha tartalmában idegen anyagot is találtunk. Mélysége 110, átmérője fent 158, lent 178 cm. Tölcséresedése valóban csak 77 cm mélyen kezdődött. Ezt a szabályos gödröt egy másik háborgatta meg, de még ugyanabban az időben. Annak mélysége emezével egyezett, de átmérője 291×142 cm volt.

A gödör anyagában néhány neolitikus eredetű töredék is volt. Ezek közt egy bevonalkázott rhombusokkal díszített darab, egy bevágásokkal díszített bütyökfül, egy hegyesedő szalagfül és egy badeni formára emlékeztető, de átfúrtatlan hosszúkás fül érdemel említést. A két kiegészíthető forma neolitikus anyagunkban ismerős.

a. Csésze (V. f.: 3.). Gömbszerű alsórésszel és hengeres felsőrésszel, amely ívesen csatlakozik. Semmi díszítés nincs rajta. Fenéke lapított. Magassága 11.2, szája 11.7, fenéke 4 cm.

b. Tálacska (V. f.: 7.). A kökénydombi nagy formákra emlékeztető alak.⁶ Kétosztású bütyökfül van rajta. Magassága 4.5, szája 13.5, fenéke 7.5 cm.

⁶ Dolgozatok VI. kt. XIV. tábla.

Vannak aeneolitikus darabok is.

c. Tál (V. f.: 2.). Csonkakúpos alsórészéhez ívesen hajló, kissé befeléálló száj csatlakozik. A kettő érintkezésénél hat bütyök van. Világosszürke színű. Magassága 8.5, szája 18.7, feneke 7 cm.

d. Tál (V. f.: 1.). Az előbbihez hasonló. Peremén négy bütyök és egy fül van. Sötétszürke színű. Magassága 8.5, szája 18.3, feneke 6.4×7 cm.

Az anyag többi része késő bronzkori. Itt is megvan a csavartszélű tál, külső oldalán zeg-zug vonalakkal díszítve; a peremes, lapos tál, bordaszerűen kiemelkedő fogantyúval (perem kiképzése a 23a. típushoz hasonló); a felfelé erős szegletben kiugró szalagfül, a bevágásokkal díszített, körbefutó plasztikus dísz; a 14. típus-csoportra emlékeztető fül; a bemélyedő, körbefutó vonalakkal díszített bütykös töredék és a 17f. típushoz tartozó fül. Figyelmet érdemel egy erősen kopott fenőkö, amely a gödör aljáról került ki. De igen sok a félig, vagy egészen rekonstruálható edény is.

e. Edénytöredék (V. a.: 3.). Egészen síma felületét semmi sem díszíti. Peremes szájaszélén kiugró bütyökök tagolják. Szájátmérője kb. 18 cm lehetett.

f. Az előbbihez hasonló forma (V. a.: 1.), de sokkal nagyobb méretű. Szájátmérője kb. 28 cm volt. E két forma környékünkön a magyar-csanádi égetett temetkezésből ismerős, ahol fejlettebb formák is előfordulnak. Ebből az edénytípusból több, kisebb-nagyobb méretű töredék is előfordult a gödörben.

g. Fedő (V. f.: 4.). Kissé domború forma, magasra emelkedő szalagfüllel. Átmérője 14 cm.

h. Bögre (V. f.: 6.). Fordított csonkakúpos alsórésze határozott éleben érintkezik az erősen befeléívelő felsőrészszel, amelynek pereme éppen annyira kihajlik, mint a kiugró él. Egy füle van. Szürke színű. Magassága 7.8, szája és öblösödése 7.5, feneke 2.8 cm.

i. Bögre (V. f.: 5.). Az előbbivel egyező, de kisebb méretű alak. Magassága 5.8, szája és öblösödése 6.5, feneke 2.8 cm. E két utóbbihoz hasonló darab a múlt évi ásatások során is került elő a Bakay-tanyából.⁷

j. Urna (V. a.: 2.). Csonkakúpos alsórésze ívesen megy át a gömbszelvényyszerű középrészbe. Az átmenetnél négy bütyök van. A felső rész a hosszú nyak alkotja, amelyet a középrészszel két széles szalagfül köt össze. A fül alsórésze még a középrészen van, a felső a nyak közepetáján. A két fül közt, a tövek magasságában egy-egy bütyök foglal helyet. A nyak kissé ívelt, a száj erősen kihajlik. Szürke színű. Magassága 35, szája 23.2, öblösödése 32, feneke 12.5 cm.

3. *gödör*. Az előbbivel érintkezett s ez magyarázza meg, hogy amabban neolitikus cserepeket is találtunk. 2 gödörből tevődött össze, amelyeknek körvonalai elmosódtak. Mélysége 100, közös átmérője 400×220 cm. 50 cm-től lefelé csak neolitikus töredékeket találtunk benne kovával együtt; a felsőrészében néhány későbronzkori cserép volt. A neolitikus töredékek ugyanolyanok, mint a kökénydombiak.⁸

⁷ Dolgozatok XI. kt. 79. l., 3. kép, 10. ábra.

⁸ Dolgozatok VI. kt. XXXVI. t. 12., XXVII. t. 23–28. stb., IX. t. 1–11. stb.

4. *gödör*. Kettős gödör. A kisebb 50, a nagyobb 40 cm mély. A nagyobb átmérője 280×150 , a kisebbé 120 cm, a 280 cm-es méret már az utóbbit is magában foglalja. Egyéb jelentéktelen töredékeken kívül egy csavartszélű tál töredéke és egy olyan töredék is előfordult, amelynek külső peremén két egymás mellett elhelyezett bütyök van.

2. *sír*. A felszínen feküdt, nagyon vékony földréteggel borítva, egy szegletesfülű tál töredéke, amely mellett még a koponya néhány darabja is megvolt. A többi rész régen elpusztulhatott. A tál — legalább amennyire a töredékekből ítélni lehet — a 22. típus-csoportba tartozik, de a szegletes füle szokatlan. Ezt a fültípust az ószentiváni telep fejlettebb anyagából ismerjük.

5. *gödör*. Mélysége 140, átmérője 360×255 cm, de ebben már a 145 cm átmérőjű kiugrás is benne van. A töredékek közt olyan fülek is vannak, amelyek az ószentiváni kampóskeresztes nagy edényre, illetőleg egy ilyen edény töredékeire emlékeztetnek, ha az alsórész díszítése el is tér attól.⁹ Ugyanez a fülképzés és bevágott bordás díszítés, kisebb darabokon is előfordul. Megvannak a külső oldalukon erősen recézett töredékek is, néha csavarvonalak mellett elhelyezett recékkel. Van hegyes bütykös töredék is, mintahogy nem hiányzik a csúcsosperemű füles darab sem. A száj alól induló fül is megtalálható, valamint az ismert típusú tűzikutya is.¹⁰ Van egy ép edény is.

a. Bögre (III. f.: 5.). Lapítottfenekű, gömbös alsórészéhez, bemélyedő vonal mellett illeszkedik a fordított csónkakúpos felsőrész. Füle a pereméből indul s az alsórészbe torkollik. Fekete- és vörösszínű. Magassága 7.2, szája 5.9, öblösödése 7.1, fenéke 3 cm.

6. *gödör*. 45 cm mély. Átmérője 175×150 cm. Néhány bronzkori cserép volt benne, amelyek közül az az egy érdemel figyelmet, amelynek peremén erősen kiugró bütyök van. Volt egy egész edény is.

a. Bögre (III. f.: 2.). Alsórésze lapított félgömb-, felső csónkakúp-alakú. Szája jólelváló nyaki rész után kifelé hajlik. Pereméből induló füle, az öblösödésnél illeszkedik az edény testéhez.¹¹ Sötétszürke színű, világosabb foltokkal. Magassága 6.8, szája 6.7, öblösödése 7.5, fenéke 2.8 cm.

7. *gödör*. Ezt a gödröt a benne talált anyag emeli ki a többi közül. Eltekintve a tetején lévő, erősen letaposott földben talált, néhány bronzkori töredéktől, csak aeneolitikus cserepek és edények kerültek elő belőle, de ugyanolyan kísértő hulladékanyag társaságában, mint amilyen a neolitikus, vagy a bronzkori gödröket jellemzi. Ez arra mutat, hogy e kor emberének életkörülményei, amazokéval egyezők voltak. Kőtörmelékek, kavics darabok, égett tapasztöredékek, kagylók, hal- és egyéb állati csontok, nyers és égett állapotban itt is megvannak, ami egészen természetes, hiszen ugyanolyan életlehetőséget biztosított ez a kétholdas sziget minden időben.

Az itt talált edényfenékek, szűrő- és talpcsőtöredékek, nehezekek,

⁹ Dolgozatok IV. kt. 205. l., 55. kép, ill. 232. l., 83. kép.

¹⁰ Dolgozatok IV. kt. 211. l., 62. kép.

¹¹ Típusát lásd: Dolgozatok IV. kt. 153. l., 6. kép, 9—12. stb. ábra.

zúzókövek, csonteszközök, vastag hamu- és égettréteg mutatják ennek a kornak mindennapi életét, amit még kiegészít a 9. és 13. gödör leltára, valamint az ezek közelében, egy rétegben talált anyag. Ez az első eset területünkön, hogy az aeneolitikum emlékeit nem sírokból, hanem telep-ről ismerjük, még pedig olyan gödrökből, amelynek alakja éppenségyen, mintha a bronzkori ember ásta volna.

A gödör 80 cm mélyen kezdődött, ahol 160 cm volt az átmérője és 185 cm mélyen végződött 235 cm átmérőjű szabályos körformában.

A kiegészíthető edényformák közt, néhány, nálunk eddig ismeretlen is van.

a. Csésze (VI. f.: 3.). Csonkakúpalakú alsó- és hirtelen befeléhajló felsőrészszel. A perem alatt valószínűleg több bütyök volt. A kiegészített töredéken csak egy maradt meg. Sötétszürke színű. Magassága 9,1, szája 10,3, öblösödése 11,5, feneke 4,8 cm.

b. Csésze (VI. f.: 1.). Csonkakúpalakú, alig észrevehetően behajló szájjal. A megmaradt két bütyök helyzetéből ítélve, még egy harmadik is lehetett rajta. Vöröses színű. Magassága 6,8, szája 11,5, feneke 4,2 cm.

c. Fazék (VI. f.: 4.). Az 1. sír *e* alatti darabjára emlékeztető forma, de a díszítése más. Az alsó- és középsőrész íves érintkezése alatt és felett bütykök vannak, szabályos elhelyezésben. Sötétszürke színű. Magassága 11, szája 15,5, öblösödése 16,5, feneke 4,6 cm.

d. Tál (VI. f.: 2.). Csonkakúpos alsórésze határozott ében illeszkedik a szintén ilyen felsőrészhez. Az illeszkedés alatt négy lefeléírányított, szegletesmetszetű, átfúrt bütyök van; felette minden két bütyökfülnek megfelelően két-két, egymással érintkező, lencseformájú kidudorodás. Pereme éles bevágás után kifelé hajlik. Sárgásszürke színű. Magassága 8,3, szája és öblösödése 17,2, feneke 4,2 cm.

e. Köcsög (VI. f.: 6.). Csonkakúpos alsó- és középsőrésze ívesen olvadt össze. Az illeszkedés alatt négy, három helyen átfúrt bütyök, a középsőrész felső szélén, két egymással szemben elhelyezett fül van. A hengeres felsőrész bevágás mentén illeszkedik a középsőhöz. Sötétszürke színű. Magassága 14,5, szája 9,1, öblösödése 16,9, feneke 3,8 cm.

f. Köcsögtöredék (VI. f.: 5.). Alsórésze hiányzik, de valószínűleg olyan volt, mint az előbbi. A középső- és felsőrész csonkakúposan olvadt egybe. A perem alatt 4,5 cm-re két, egymással szembenálló füle van. Szája 10,4, öblösödése 14 cm. A többi részét nem lehetett mérni.

8. gödör. Mélysége 40, átmérője 150×130 cm. Néhány jelentéktelen bronzkori cserép volt benne.

9. gödör. Szabálytalanalakú, hosszúkás, kettősgödör. Az egyik, derékszögben áll a másikhoz. Az egyik 50, a másik 110 cm mély. Mindkettőnek a hossza 230, szélessége 170 cm. Csak aeneolitikus cserepek voltak bennük. És pedig csonkakúpos edényfenekék, lyukasztott talpcsöves töredékek, a 7. gödörnél ismertetett táltöredékek, lapos tálfenekék, jellegzetes bütykös darabok nagyobb edényekből is és néhány, e kultúrában szokatlan szalagfűl. Két nagyobb töredék tökéletesen egyezik a 7. gödör *a* darabjával.

10. *gödör*. Mélysége 50, átmérője 120 cm. Alakja szabályos kör. Kevés bronzkori anyagából egy erős, széles fül, néhány szájtöredék és főleg egy nagyobb méretű edény néhány töredéke érdemel figyelmet. Az edény erősen kiugró öblösödésén több nagy bütyök foglal helyet. Ezt a részt félkörben haladó, bemélyedő, párhuzamos vonalak díszítették. Volt a gödörben egy ép edényke is.

a. Bögre (III. f.: 4.). Lapított fenéke, ívelt oldala, beugró nyaka és kissé kihajló pereme van. A peremből alacsonyívelésű szalagfül indul, amely mindjárt a nyak alatt, az edény legnagyobb öblösödésébe torkollik. A füllel szemközt éles, hosszúkás bütyök van, éppen a legnagyobb öblösödésen. Vöröses színű, sötét foltokkal. Magassága 8,2, szája 9,5, öblösödése 10, fenéke 4,8 cm.

11. *gödör*. Mélysége 80, átmérője 130×160 cm. Egyetlen bronzkori cserép volt benne.

12. *gödör*. Mélysége 80, átmérője 110 cm. Fenéke homorú. Néhány jelentéktelen bronzkori cserépen kívül egy kihajlóperemű tál bütykös töredéke érdemel említést csupán.

13. *gödör*. Mélysége 126, átmérője 230 cm. Ebből a gödörből csak aeneolitikus cserepek kerültek elő, köztük egy egészen alacsony, átlukasztott talpcső töredéke, néhány jellegzetes, féligátfúrt bütyökfül, olyan méretben, amely feltétlenül valami nagyobb méretű gabonataratóedényt feltételez. Egy ilyen, nagyméretű, igen gondosan kidolgozott, kettős bütyökkel díszített, magasnyakú edény szájtöredékét is megtaláltuk. Sok kagyló, állati csont és agancstöredék is volt a gödörben.

14. *gödör*. 70 cm mélyen kezdődött és 150 cm-ig ért le. Átmérője fent 150, lent 185 cm. A gödör fölötti földből magyar középkori cserép és néhány javabronzkori töredék is előkerült. A háborítatlan gödörben azonban csak aeneolitikus cserepek voltak, köztük egy nagyméretű, bütyökfüles töredék is. Volt benne egy kiegészíthető edényke is.

a. Csésze (III. f.: 3.). Virágcserepformájú, de igen gondosan kidolgozott példány. Négy, mindkét oldalán átfúrt bütyökfül volt rajta, de csak kettő maradt meg belőle. Sötétszürke színű. Magassága 9,7, szája 13,6, fenéke 5,7 cm.

15. *gödör*. Mélysége 70, átmérője 160×190 cm. Egy kövéső és egy bütyökfülekkel díszített, szegletes, lábas edény töredékei érdemelnek említést az anyagból. A különös alakú edény sajnos, nem rekonstruálható.

16. *gödör*. Mélysége 60, átmérője 210×190 cm. Néhány csiszolókö töredéke és bronzkori cserepek voltak benne.

17. *gödör*. Mélysége 85, átmérője 200 cm. Nagyonbrészt durva neolitikus cserepeket találtunk benne. Figyelmet érdemel egy gömbös alsórészű, csyenesnyakú töredék, amelyet sűrűn húzott bemélyedő párhuzamos vonalak s ezeken keresztülfektetett, különböző formában elhelyezett benyomások díszítenek. Ehhez hasonló díszítés egy szórványként előkerült töredéken is van.

3. *sir*. Kinyújtóztatott férfi-csontváz. 140 cm hosszú. Irányítása nyugattól 30 fokkal tért el dél felé. Pontosan a felszínen feküdt. Koponyáját

2 cm vastag földréteg borította. Ebből is látszik, hogy milyen vastag földet hordtak le az egész dombról. Bal karjánál csonthüvely, átfúrt hegyes csont és vaskés, medencéjében karika és bronzcsat, két térde közt bronzcsat volt.

a. Csonthüvely (VI. a.: 6.). 4.5 cm hosszú. Mindkét végén lyukas és szélei szabályosan lesímitottak.

b. Agancsból készült nyél (VI. a.: 8.). Vastagabbik vége lyukas, két oldalt átfúrt. Hossza 15 cm.

c. Fenőkő (VI. a.: 5.). Felső vége a felfüggesztés céljából át van fúrva. Erősen használt. Hossza 5 cm.

d. Fenőkő darab (VI. a.: 9.). Erősen lekopott szélekkel. Hossza 4.5, szélessége 2.5 cm.

e. Kisméretű kova (VI. a.: 11.).

f. Vaskés (VI. a.: 6.). 12 cm hosszú. Valószínűleg ehhez tartozott a töredék (VI. a.: 7.) is.

g. Lapos vaskarika (VI. a.: 10.). Átmérője 5 cm.

h. Bronz csat (VI. a.: 1.). Két karikával. Az egyik a megerősítés, a másik az összetartás célját szolgálta.

i. Bronzkarika (VI. a.: 2.), hengeres keresztmetszetű huzalból.

j. Csatkarika (VI. a.: 4.), pecék nélkül. Két-osztású, de a kettő nem közvetlenül, hanem egy hosszabb tag segítségével érintkezik egymással.

4. *sír.* Észak-déli irányítású feldúlt csontváz. Kinyújtóztatott helyzetben feküdt eredetileg, de alig egy-két csont árulta el ezt a helyzetet. Valószínű hossza 110 cm. Melléklete nem volt.

A csontváz közelében, mintegy egy m² területen, vastag kagyló és egyéb állati hulladék alatt, 30 cm vastag fekete földrétegben, jellegzetes aeneolitikus cserepeket találtunk. Elhelyezkedésük nem volt gödörszerű.

C. A Bakay-tanyában, amennyire lehetett, megközelítettük a multévi ásatási területet, de a neolitikus kultúra emlékeit, összefüggő jelenségekkel sehol sem találtuk meg.

A tanyaépület keleti végénél rendelkezésünkre álló területet hét árokkal ástuk fel, de itt is csak egy gödrot és egy tűzhelyet találtunk. A tűzhely 110 cm mélyen volt. Alakja 110 cm-es átmérőjű kör.

Az 1. gödörben csak néhány aeneolitikus töredék volt, mint ahogy a hét árok, ásónyomok szerint is elválasztott anyagában is ez van túlnyomó többségben. A különbség mindössze annyi, hogy a sterilréteggel el nem választott, mélyebben fekvő részekben, a már ismert, bükki-kultúrára emlékeztető anyaggal,¹² átfúrt baltatöredékekkel, a felsőrészben a badeni-kultúrára jellemző szájtöredékekkel keveredik. A negyedik árokban mésszel berakott, háromszögdíszítésű, lyukas talpcső mellett, a tiszai kultúra I. periodusára emlékeztető vonaldíszes edény is előfordul. Az ötödik és hatodik árokban bemélyedő pontokkal és bekarcolt, vonalkázott háromszögekkel díszített aeneolitikus töredékek, a bükki-kultúrából származó kispórolt meanderekkel együtt vannak.¹³ Mindezek ellenére kétségtelennek látszik,

¹² Dolgozatok XI. kt. VIII. t. 6., IX. t. 14.

¹³ U. ott, IV. t. 10., 19.

hogy itt volt az aeneolitikus telep középpontja, amely egyrészt az épület és a faiskola megközelíthetetlen területére, másrészt a Diószegi-tanya már ismertetett gödrei felé húzódott s jórészt régen lehordták. A telep azonban a tanyaépületen túl is terjedt. Ezt bizonyítja az épület és az istálló közti árok, ahol az ismert aeneolitikus cserepeket tiszai cserepekkel¹⁴ együtt találtuk. Arra, hogy telepünk az istállón túl is terjeszkedett volna, semmi bizonyítékunk sincs. Az északi részen húzott árkok üresek voltak, csak a 2. gödörben találtunk néhány bronzkori cserepet.

A multévi feltárás mellett, a VI., X., XXV. gödrök irányában húzott kutatóárkok éppenolyan vegyes, de nagyon kevés anyagot adott, mint a tavalyi XXV. gödör. A bükki III., tiszai I., az aeneolitikum és bronzkor volt benne képviselve néhány jellemző darabbal.

A multévi XIX. árkot legjobban megközelítő keresztárkok északi végén három gödör volt egymás közelében (3., 4., 5.).

3. *gödör*. Mélysége 100, átmérője 200 cm. Felső részéből egy késő-bronzkori díszített töredék, alsó részéből aeneolitikus bütykös cserép került elő.

4. *gödör*. Mélysége 85, átmérője 120 cm. Bronzkori cserepek és állati csontok voltak benne.

5. *gödör*. Mélysége 90, átmérője 140 cm. Jellegtelen cserepeken, csontokon és égett tapasztöredékeken kívül, egy-két helyen átfúrt lapos agyagkorong fél-töredéke érdemel említést.

Ezekről kissé távolabb, délfelé volt a

6. *gödör*, alig félméteres mélységben, 150 cm átmérővel. Anyaga, egyetlen bütykös, neolitikus töredéktől eltekintve, aeneolitikus. Közvetlen a gödör mellett két talpcsöves edény talpa feküdt (IV. f.: 4., 5.).

a. Csonkakúpos forma, erősen kihajló alsórészsel. Hat helyen (három fent, három lent) három-három lyuk tagolja. Magassága 19, alsó része 14.3 cm.

b. Hengeres forma, szintén kihajló alsórészsel. Hat, egymásfelé helyezett lyuksor három mezőre tagolja, amelyeken — és alól is, felül is — több sorban, egymás mellé helyezett, vonalkázott háromszögek díszítik. Ezek eredetileg valószínűleg inkrusztálva voltak.

A multévi XXII. gödör közelében egy gondosan kidolgozott, nyéllyukas balta éle mellett, egy nagyobb méretű bronzkori edény kiegészíthető töredékét találtuk (VI. a.: 5.).

c. Alsó része csonkakúpalakú. Ehhez illeszkedik a kissé befelé ívelő nyaki rész és a kihajló szájperem. Magassága 28.5, szája 37.5, feneke 10.5 cm. Színe vöröses.

Az edény közelében, alig észrevehető mélyedésben volt a 7. *gödör*. Későbronzkori díszített edénytöredék és egy állatfejet ábrázoló töredék volt benne csupán.¹⁵

¹⁴ U. ott, VI., t. 1., 5., 9.

¹⁵ Az A., B., C. részekben ismertetett telep a Szakálháton emelkedő Szakáldombon volt. Településtörténeti összefoglalását a német szövegben találja az olvasó.

D. A Diószegi-tanya udvara erősen lejt a kiszáradt Tére felé. A birtok azonban annak keleti partjára is kiterjed. Ezen a területen is mindenfelé cserepek hevernek. E rész legmagasabb pontján, egy régen lebontott tanyaépület közeliében kezdtük meg az ásást, amely csakhamar bebizonyította, hogy a diófásban és az udvarban feltárt bronzkori telep erre a részre is áterjedt s így újabb bizonyítékokkal szolgált arra nézve, hogy a víz nem elválasztója, hanem éppen összekötője és terjesztője a kultúráknak.

Ezt, a mintegy 6500 m² területet, a Tére, a régi szegedi országút és dűlőút határolja. Három helyen ásatunk rajta s mindenütt megtaláltuk a település nyomait: 11 hulladékgyödrot.

1. Az első helyen 684 m² területet tártunk fel. Ezen a területen bronzkori gödröket, egy kemencefeneket, magábanálló edényt, s több helyen római kori cserepeket találtunk.

1. gödör. Mélysége 105, átmérője 150 cm. Csak kora-bronzkori cserepek voltak benne. Ezek közt előfordult a 6b. típus több példányban is, a 22f., a 10i. töredéke, néhány bordadíszes töredék és seprűmintás darab. Azok a példányok, amelyek a bronzkori I. periodust jellemzik a Maros-vidéken.

E gödör mellett magábanálló edényt találtunk (V. a.: 4.). Füle nincs. Formája szépen tagolt. Szürke színű, vöröses foltokkal. Magassága 25, szája 26, feneke 10.5 cm.

2. gödör. Mélysége 110, átmérője 180 cm.

3. gödör. Mélysége 120, átmérője 120 cm. E két gödörben is csupán az említett korra jellemző töredékek, állatcsontok, halcsigolyák stb. kerültek elő.

4. gödör. Mélysége 210, átmérője 110 cm. Alakjából, mélységéből és főleg a Téréhez való közelségéből következtetve valószínűleg kút lehetett. Néhány bronzkori cserépen kívül, egy római eredetű, nagyméretű korongos fibula erősen megrongált töredéke és állati csont volt benne.

Mint ebből is látható — a római-kori cserepektől eltekintve — a gödörök anyaga a bronzkori I. periodus anyagával van meghatározva, de a 12 kutatóárok szórványos leletei közt a későbronzkor anyaga is képviselve van.

2. A kövesút közelében, a dűlőút mellett kb. 246 m² területen vezetünk próbaárkokat. Itt két tűzhelyet és egy gödröt bontottunk ki.

5. gödör. Mélysége 220, átmérője 94×78, lent 100 cm. Néhány bronzkori cserépen kívül római kori töredékek kerültek elő belőle. A három kutatóárok hasonlókorú cserepeken kívül olyan töredékeket is adott, amelyek a Vata-tanyában feltárt germán gödör anyagával egyeznek.

3. A dűlőút és a Tére által bezárt területen kb. 195 m² területet tártunk fel. Itt három különálló és három egymással érintkező gödröt találtunk.

6. gödör. Szabálytalan alakú. Mélysége 84, átmérője 163×166 cm. Érintkezésben volt vele egy 166 cm átmérőjű tűzhely, amely 50 cm mélységben feküdt. Fa, szén és csont volt benne.

7. *gödör*. Mélysége 150, átmérője 150×125 cm. Alakja szabálytalan. Anyagában nagyon különböző edényeket és töredékeket találtunk. Egyik részük rendkívül durva kidolgozású. Ezek közt két nagyobb, de nem rekonstruálható töredéken kívül, három darab érdemel különösebb figyelmet.

a. Edényke (VII. f.: 3.). Profilált feneke, csanakakúpos alsórésze, négy bütyökkel díszített élesen kiugró öblösödése s kissé kihajló szájperece van. Szürke színű. Magassága 4,5, szája és öblösödése 4,8, feneke 3 cm.

b. Tál (VII. f.: 1.). Lapos fenékkal, bemélyedéssel tagolt szájjal s hosszúkás bütyökfüllel. Magassága 5,5, szája 18, feneke 8 cm.

c. Fazék (VII. f.: 2.). Csak fele része volt rekonstruálható.

Négy finomabb kidolgozású edény is volt a gödörben.

d. Csésze (VII. f.: 4.). Feneke hiányzik. Közepén hirtelen kiöblösödik és egyenesen felfelé álló szájpereccel végződik. A perem alatt, egy száraival lefelé álló félhold alak domborművű képe díszíti. Fekete színű. Valószínű magassága 6,5, szája 13, öblösödése 17 cm, feneke nem mérhető.

e. Csésze (VII. f.: 5.). A felsőrésze és a szája hiányzik. Alsórésze csanakakúpos. Mérhető részei közül öblösödése 14,5, feneke 7,3 cm.

f. Bögre (VII. f.: 7.). Erős öblösödésbe átmenő csanakakúpos alsórészsel, ívelt nyakkal és kissé kihajló peremmel. A kiegészíthető töredékből nem lehetett megállapítani, hogy eredetileg volt-e füle. Magassága 10, szája 10, öblösödése 13, feneke 6,4 cm.

g. Bögre (VII. f.: 6.). Az előbbihez hasonló, de arányaiban a méretek egyezése mellett is eltérő alak. Magassága 10, szája 10, öblösödése 13, feneke 8 cm.

8. *gödör*. Mélysége 110, átmérője 156 cm. Csak jellegtelen bronzkori cserepek voltak benne.

9. *gödör*. Mélysége 168, átmérője 220 cm. Csak római kori cserepek voltak benne.

10. *gödör*. Mélység 136, átmérő 135 cm. Csak bronzkori cserepekkel.

11. *gödör*. Mélysége 110, átmérője 170 cm. A bronzkori cserepek közt egy 7a. típusú edény (III. f.: 1.) is volt.

A telepnek ezen a részén a bronzkor I. periodusa mellett, — a rómaikoron kívül — minden valószínűség mellett, a hallstatti kor emlékei (VII. f.: 1—3.) is képviselve vannak.

2. Solt-Palé.

E. A most tárgyalt terület 2. jelzésű részét, a régi szegedi országot választja el a már régebbi ásatásainkból is ismert Solt-Palétól. Ezen, a még most is legmagasabb részen fekszik Égető Bálint földje. Éppen ez az oka annak, hogy a rajta levő s az előbbi területtel egyazon telephez tartozó részt, az út építésekor a legjobban elpusztították. Az érpárt mellett fekvő erős kiemelkedés azonban még így is jól kivehető. Az ásatás

eredményeként megállapítható, hogy ez a legmagasabb pont, több koron át biztos otthont adott az őskori települőknek is. Hogy a bronzkori telep legsűrűbben lakott része itt lehetett, azt a feltárt gödrök nagy száma is mutatja. Mennél jobban eltávolodtunk ettől a résztől, a települési jelenségek — a szórványos leleteket nem tekintve — annál ritkábban jelentkeztek.

A kb. 170 m² területen 17 gödört tártunk fel, amelyeknek anyagát a következőkben ismertetjük.

1. gödör. Mélysége 208, átmérője 176×325 cm. Teljesen szabálytalan alakú. 44, 100 és 150 cm mélységben egy-egy égett réteg szakította meg a hulladékanyagot, amelyek a közbeeső földréteget is figyelembevée, kilenc rétegben helyezkedtek el egymás fölött. Az első és második rétegben néhány késő-bronzkori töredék volt, de ez is keveredett a badeni-kultúra anyagával. Egy csavartszélű tál töredéke, egy magasfülű edény-töredék és egy ansa lunata fül mellett a badeni-kultúrára jellemző, fenék-ből kiinduló széles füles töredék és egy gallérosan tagolt edény fél-töredéke volt itt együtt. Az alsó rétegekben csupa durva edény, hosszúkás bütyökfülekkel, mint amilyenek részben a bodzásparti telepen is előfordultak.

Figyelmet érdemel egy 16 cm hosszú, 9 cm széles ovális lap, amely két végén át van lyukasztva. Néhány megmunkált állati csonton kívűl, csonthulladékok és sártapasztöredékek tartoznak a gödör leltárához.

2. gödör. 230 cm mély. Szabálytalan alakú. Átmérője 200×205 cm. Alsó fele szabályos köralakú, 195 cm-es átmérővel. Felsőrészét római-kori cserepek háborgatták. Alsórészéből néhány — díszítése után ítélve — késő-bronzkori cserép került elő.

3. gödör. Mélysége 200 cm. Felsőrésze köralakú, 140 cm-es átmérővel. Ez 80 cm-ig tart. Alsórésze lefelé tölcseresedik s fenékén 180×237 cm átmérőjű, szabálytalan idomban végződik. Az előkerült késő-bronzkori anyagban egy oválisalakú, profilált kődarab is volt, amely megmunkálásáról ítélve, valószínűleg fedő gyanánt szolgált.

4. gödör. 144 cm mély. Szabálytalan forma, lefelé szűkülő oldalakkal. Átmérője 140×158 cm. Csupán néhány jellegtelen töredék volt benne. A két utóbbi gödör közt két kiegészíthető edényt találtunk.

a. Csésze (III. a.: 7.). Csonkakúpos formájú, de oldala kissé kifelé ívelő. Füle a pereme alól indul s kb. félmagasságban illeszkedik a palást-hoz. Sötétszürke színű. Magassága 8, szája 12,5, fenéke 5,7 cm. A fenék közepén ki van lyukasztva.

b. Szilke (III. a.: 8.). Alsórésze csonkakúpos, a felső homorúan ívelő. Szája kissé kifelé hajlik. Pereme alól induló szalagfüle, az alsó- és felsőrész találkozásánál lévő öblösödéshez illeszkedik. Szürke színű, vöröses foltokkal. Magassága 10,5, szája 16, fenéke 8 cm.

5. gödör. 150 cm mély. Felsőrésze 254 cm, de egy 18 cm magas lépcső után 130 cm-re szűkül. Anyaga az előbbiével egyező.

Közvetlenül mellette 95×70 cm átmérőjű *tűzhelyet*, három méterrel

tovább északfelé, egy *agyagrostély* töredékeit találtuk, amely valami parázstartó edény rostélya lehetett, de tökéletesen elpusztult.

6. *gödör*. Mélysége 130, átmérője 112×117 cm. Csak néhány római-kori cserép volt benne.

A gödör mellett találtuk a III. a.: 10. ábrán bemutatott ismertformájú edényt.

7. *gödör*. Mélysége 240, átmérője 157 cm. Felsőrészén néhány jellegtelen cserép volt, alja teljesen üres. Közelében, 30 cm mélységben egy 10f. típusú edény volt.

8. *gödör*. Mélysége 180, átmérője 130 cm. Néhány bronzkori cserépdarab volt benne.

9. *gödör*. 157 cm-nél kezdődött és 187 cm-nél ért véget. Felső átmérője 145, alsó 162. A gödörből két ép edény került elő. Az egyik a 7b. típushoz tartozik (III. a.: 11.). A másik eddigi anyagunkban ismeretlen.

a. Tál (III. a.: 9.). Alsórésze csonkakúpos, de ívelt paláستtal. Pereme kihajló. A perem belső oldalán, eredetileg négy, a töredéken két helyen, három egymás mellett elhelyezkedő, erősen kiemelkedő borda díszíti. Az egyik alatt két lyuk van. Valószínűleg megismétlődött a szemben lévő borda alatt is. Vöröses színű, szürkés foltokkal. Magassága 9.5, szája 29.5, fenéke 8.5 cm.

Ebben a gödörben találtuk az *egyetlen sirt*, 160 cm mélységben. A sírban egy egészen kis csecsemő, jobboldalán nyugvó, zsugorított csontváza feküdt, kelet—nyugati irányításban. Arca előtt kis edényke (III. a.: 12.) volt, amely, bár méreteiben elütő, a 18. típushoz tartozik. Magassága 5. szája 5.5, fenéke 2.5 cm.

10. *gödör*. Mélysége 200, átmérője 205 cm. Szabályos alakú. Néhány töredéken kívül igen sok csavartszélű táldarab, egy teljesen kiegészíthető csavartszélű tál és egy laposfenekű, magasfülű merítőedény került elő belőle.

a. Tál (III. f.: 8.). Csonkakúpos forma, befelé hajló peremmel, amelynek csavarodása, erős szegletei miatt nagyon szembetűnő. Belől fekete, kívül szürkés-vöröses színű. Magassága 11.5, szája 35, fenéke 10 cm.

b. Merítőedény (III. f.: 9.). Füle feltűnően magas és szép íveléssel emelkedik a perem fölé. Lapított fenéke van s csonkakúpos teste. Magassága 11.5, fülmagassága 18, szája 19.5, fenéke 8.5 cm.

11. *gödör*. Mélysége 150, átmérője 172 cm. Lefelé kissé tölcésesedik. Anyagában igen nagy keveredés van. Kőkori és késő-bronzkori anyag volt benne. Az előbbiből néhány osztott bütyökfül és egy tisztai I. periodusba tartozó edény fenéke, az utóbbiból egy hornyolatos és egy csavartderekű töredék és egy füles csésze érdemel említést.

a. Csésze (III. a.: 6.). Csonkakúpos forma, kiugró fenékkal. Vastag füle van, amely a perem alól indul és az edény alsó harmadában illeszkedik a palásthöz. Vöröses színű. Magassága 7.5, szája 9, fenéke 6.5 cm.

12. *gödör*. Mélysége 167, átmérője fent 150, lent 186 cm. Felsőrészén egy nagyméretű parázstartó edény töredékei hevertek, amelyből a VII. a.: 2. képen látható edényt sikerült rekonstruálni. A rekonstrukciónál —

anyag hiányában — nem vehettük figyelembe a magasságot, amely egy másik ugyanitt talált töredék alakjából következett, nagyobb lehetett; erősebben kihajlott. A felsőrésze eső rostély helyét, az oldalhoz tapadó részlet, több helyen is, meghatározta. Felsőrésze gondosan le van simítva, az alsón vessző- és vastagabb fa-lenyomatok vannak. Ez a rész eredetileg sem volt finoman kidolgozva. Kiegészítetlenül hagytuk úgy az alsó-, mint a felsőrésznek a kép elején látható részét is. Nem kétséges ugyan, hogy a felsőrész teljes kört alkotott. Az alsórészen nyílás volt a tüzelés számára. Ennek alakját azonban még megközelítőleg sem kíséreltük meg helyreállítani. E helyett utalunk itt az őszentiváni hasonló rendeltetésű edényekre.¹⁶ Magassága 76, szája 87, rostély magassága 60, fenékatmérője 52 cm.

Ezen kívül néhány késő-bronzkori füles töredék s egy kalapácsszerűen kidolgozott nyéllyukas kőbalta foka volt a gödörben, ami az egész leletet a java-bronzkorra utalja.

13. gödör. Szabálytalan, lefelé szűkülő forma. Szájátmérője 148×105 , fenékatmérője 104×42 , mélysége 240 cm. Anyaga — úgy, mint a Diószegi-tanya D. 3. és 7. gödörben is láttuk — kétféle edényből áll.

A töredékektől eltekintve, két finom és három durva kidolgozású edény volt benne.

a. Füles edény (III. a.: 3.). Erős öblösödéssel, ívelt nyakkal. Magassága 9, szája 9, öblösödése 12, feneke 5.5 cm.

b. A 11b. típus körébe tartozó csonka példány (III. a.: 4.). Mindkettőnek igen finom kidolgozása van. Annál durvábbak a következők.

c. Tálacska (III. a.: 1.). Pereme alatt behúzott rész fut körül. Alakja szabálytalan. Magassága 2.5, szája 8.3, feneke 4 cm.

d. Szilke (III. a.: 5.). Erősen profilált feneke és jőltagozott felsőrésze van. Szája egyenesen felfelé áll. Magassága 8.5, szája 14, öblösödése 16, feneke 10 cm.

e. Bögre (III. a.: 2.). Erősen kihajló peremű feneke, magasan öblösödő teste, kifeléhajló nyaki része és szája van. Füle a szájeremből indul és az öblösödésen illeszkedik, ahol még három bütyök is díszíti. Világosszürke színű. Magassága 6.6, szája 6.6, feneke 5 cm.

14. gödör. Mélysége 100, átmérője 175 cm. Szabályos forma, kevés bronzkori cseréppel.

15. gödör. Mélysége 95, átmérője fent 210, lent 224 cm. Megmunkálás nyomait mutató szarvasagancs, több bronzkori és népvándorláskori cserép volt benne.

16. gödör. Mélysége 58, átmérője 136 cm. Teljesen üres volt.

17. gödör. Mélysége 75, átmérője 188×195 cm. Tetején népvándorláskori orsókarika, belsejében neolitikus és bronzkori cserepek voltak.

A szórványos leletek megfelelnek a gödrökben is képviselt korok anyagának. Megtalálható köztük a tiszai kultúra I. és III. periodusának, a

¹⁶ A görög pyraunos eredete. Dolgozatok. V. kt. 34—42. l.

badeni-kultúrának (III. a.: 13.), a korai (III. a.: 16.) és késői bronzkornak, a halistatti kornak (III. a.: 14.), a rómaikornak és germán időknek emléke.

Ezekből is megállapítható, hogy a terület szervesen kapcsolódik a szakálhádi telephez és mai — látszólagos — különállását, csak az országút okozza. Nagy érdeklődéssel várjuk az e területhez közvetlenül kapcsolódó Bányai-féle föld feltárását.

F. A Solt-Paléban lévő Kása Szabó Imre-féle tanyában, a szérüs-kertben két próbaárkot ástunk. Mind a kettőből zavartalan keramikus anyag került ki, amely jelenségeiben is tökéletesen megegyezik a Solt-Paléban 1934-ben kiásott anyaggal.¹⁷

3. Bodzáspart.

G. Mint már említettük, a Bodzáspartnak azt a részét, amelyen a múlt évben a badeni-kultúra emlékeit találtuk,¹⁸ ez idén nem bocsátották rendelkezésünkre s így az ott észlelt telepnyomokat nem kísérhettük tovább figyelemmel. A szomszédos — BáKay Mihály-féle földön, amelynek az érparttal érintkező egész területét átkutattuk, összefüggő jelenségeket sehol sem észleltünk, de a badeni-kultúra emlékeit, szórványos leletekben mindenfelé megtaláltuk. Természetesen csupán lényegtelen cseréptöredékekről van szó, de ez is elég ahhoz, hogy a települést megállapíthassuk. A bognármester szomszédos földjén, a part legmagasabb részében, a Körös-kultúra egyik újabb telepére ismertünk, de feltárására engedélyt nem kaptunk, így meg kellett érni azzal, hogy a Tére ér mellett, immár a harmadik e korbá tartozó telepet állapíthattuk meg.

4. Hunyadi-halom.

H. Ezévi ásatásaink befejezéseként a Hunyadi-halomban folytattuk a múlt évben megkezdett munkát.¹⁹ Míg az elmúlt évben csak az ármentesítő társulat földje, ez alkalommal a vele szomszédos, Kovács Mihály tulajdonában lévő föld is rendelkezésünkre állott. A kettőt út választja el egymástól s így a két terület közti összefüggést nem ismerjük. Minthogy azonban az egymástól való távolság nem több 4—5 méternél s mindkét helyen ugyanazok a jelenségek észlelhetők, bizonyára ugyanaz van az úttest alatt is. Az egész területen a multévi gödröt is beleszámítva, 6 gödröt és 45 sírt tártunk fel.

¹⁷ Dolgozatok XI. kt. 175—203. l. XXXII—XLI. tábla. A telep jelentékeny részét 1937 nyarán dr. Párducz Mihály felásta. Ez alkalommal 38 gödröt tárt fel, amelyek közül 3 késő-bronzkori, 35 pedig római-kori cserepeket és edényeket tartalmazott. Feldolgozása most folyik. Eredményeit a XIV. kötetben közöljük.

¹⁸ U. ott XI. kt. 126—144. l. XXIII—XXV. tábla. Az itt említendő területeken 1937 nyarán ásattunk. A Kovács Mihály (jelenleg Balog Sándor) földjén rendszertelen telepet és egy sírt, a bognármester földjén egy — a Körös-kultúra telepébe ágyazott sírt találtunk. Mindkét sír zsugorított helyzetű és kétségtelenül a badeni-kultúrába tartozik. Az eredményeket a XIV. kt.-ben közöljük.

¹⁹ Dolgozatok XI. kt. 153—158. l. XXVIII—XXIX. tábla.

A sírok közül öt az úton kívül, a többi azon belől esett. Fekvésükből is megállapítható, hogy a gátépítés alkalmával elhordott területen is folytatása volt a temetőnek, ami természetesen éppenúgy elpusztult, mint a bronzkori és római kori telep túlnyomó része. Kétségtelen, hogy a temető a szomszédos lucernás alá is benyúlik s így valószínűnek látszik, hogy a határ egyik legnagyobb kora-Árpádkori temetőjével van dolgunk.²⁰

A sírokat az alábbiakban ismertetjük.²¹

1. *sír*: 90, Ny+12.
2. *sír*: 90, Ny+15, 140, f. A koponya alatt halánték-karika.
3. *sír*: 74, Ny+15, 160, f.
4. *sír*: 86, Ny+15, 143, n. Baloldalon halánték-karika.
5. *sír*: 68, Ny—20, 152, n.
6. *sír*: 45—72, Ny+15, 139, n. A sír ferdén haldat lefelé. A fej 45, a láb 72 cm mélyen volt. Jobb karján állatfejes karperec volt. A karperec abba a csoportba tartozik, amelybe a bácskerezstúri, berettyóújfalui, nagyváradi, pilini, bjelo-brdoi, dunapataji, liptagergei, pilin-sírmányhegyi lelet hasonló, de a mienktől eltérően, mindég zárt karperecei.²²
7. *sír*: 122, Ny, kb. 124.
8. *sír*: 120, Ny.
9. *sír*: 94, Ny+15, 146, f. Alsó állkapcsán érem. Jobbvállán halánték-karika.
10. *sír*: 69, Ny+18, 100, gy. Két halánték-karika.
11. *sír*: —, Ny+15, 137, n. Mindkét oldalon halánték-karika.
12. *sír*: —, Ny+4, 139, f. Jobbról halánték-karika.
13. *sír*: —, Ny+15, 140, f.
14. *sír*: —, Ny+23.
15. *sír*: —, Ny+15, gy.
16. *sír*: 118, Ny+10, f. Balfelsőlábszár alatt vaskés. Feje külön, a jobbsípó magasságában volt eltemetve, pedig a sír háborítatlan.
17. *sír*: 78, Ny+8, gy.
18. *sír*: 90, Ny+15, gy. Szájánál érem, jobbmellen halánték-karika.
19. *sír*: 100, Ny+10, 143, f. Jobbkezén sodrott gyűrű. Jobboldalon két, balon három halánték-karika.
20. *sír*: 82, Ny+10, gy.
21. *sír*: 101, Ny+15, gy.
22. *sír*: 90, Ny. A sírból megmaradt két lábszár 39 cm hosszú.

²⁰ Hódmezővásárhely területéről ilyenkorú temetőket több helyről is ismerünk. Lásd etekintetben Szeremlei Sámuel: Hód-Mező-Vásárhely története II. kt. 285—476. és a Dolgozatok IX—X. kt. 235—255. lapjait.

²¹ Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban az első szám a sír mélységét jelenti. Az irányításnál mindenkor a fej helyzetére voltunk tekintettel s a jelzésre a következő módot alkalmazzuk: Ny+12 a déli, Ny—20 az északi eltérést jelenti. Az utolsó szám a csontváz hosszát tünteti fel; ahol hiányzik, ott szédült, vagy gyermek sírral volt dolgunk. Az *f*, *n*, illetőleg *gy* betű: férfit, nőt, ill. gyermeket jelent. Ahol melléklet-ről nincs szó, ott nem is volt. Tehát: 1. *sír*: 90., Ny+12.,

²² Hampel: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, 351., 353., 386. és A honfoglaláskor emlékei 51., 53., 64., 67. tábla.

23. *sír*: 87, Ny—25, gy. Jobboldalán halanték-karika.
 24. *sír*: 85, Ny—25, gy.
 25. *sír*: 84, Ny+23, 138, n. Jobbkezén gyűrű. Nyakán gyöngyök. Jobboldalt két halanték-karika.
 26. *sír*: 81, Ny+1.5, 145, n.
 27. *sír*: 122, Ny+15, 148, f. Jobb- és baloldalon egy-egy halanték-karika.
 28. *sír*: 94, Ny+15, gy.
 29. *sír*: 119, Ny+10, 145, f. Baloldalon két halanték-karika.
 30. *sír*: 80, Ny+10, 135, n. Baloldalon egy halanték-karika.
 31. *sír*: 55, Ny+15, 152, f. Baloldalon két, jobboldalon egy halanték-karika.
 32. *sír*: 44, Ny+12, gy.
 33. *sír*: 73, Ny+15, 138, f. Balról egy halanték-karika.
 34. *sír*: 65, Ny+5, 164, n.
 35. *sír*: 68, Ny+14, 143, n. Jobbkezén gyűrű. Baloldalon a medencénél két, a fejnél egy, jobboldalon a fejnél három, a gerinc alatt egy halanték-karika.
 36. *sír*: 124, Ny+8, 152, f. Balkezén gyűrű, jobb- és baloldalon egy-egy, az állkapocsnál két halanték-karika.
 37. *sír*: 90, Ny+15, gy.
 38. *sír*: 99, Ny+9, gy.
 39. *sír*: 43, Ny+10, gy.
 40. *sír*: 62, Ny+12, gy.
 41. *sír*: 48, Ny+10, 127, n. Jobbkezén gyűrű, nyakán gyöngyök és három halanték-karika.
 42. *sír*: 48, Ny+10, 155, f.
 43. *sír*: 54, Ny+12, gy.
 44. *sír*: 54, Ny+12, gy. Fej alatt két halanték-karika.
 45. *sír*: 96, Ny+12, 155, f. Mindkét oldalon egy-egy halanték-karika.
- A 45 sír közül 14 férfi, 10 nő, 16 gyermek sír volt, 5 pedig tökéletesen fel volt dűlva. A feldűlés azonban nem egyidejű. A mellékletek szegényesek. Karperecet csupán a 6. női sírban találtunk; vaskést viszont csak a 16. férfisírban. Érem volt a 9. férfi- és 18. gyermeksírbán; gyűrű a 19. férfi, 25., 35., 41. női sírokban; halanték-karika a 2., 9., 12., 19., 27., 29., 31., 33., 36. és 45. férfi, a 4., 11., 25., 30., 35. női és a 10., 18., 23., 44. gyermeksírokban. Feltűnő, hogy a 32., 35., 36. sírokban 3, 4, illetőleg 7 halanték-karika is volt. Minthogy a mellékletek úgy férfi, női, mint gyermeksírokban is előfordulnak — kivéve a kést és karperecet — úgy látszik, azok viselete sem korhoz, sem nemhez nem volt kötve, ami, csak a mult század végén is elterjedt népies hajviselet ismeretében valóban nem lehet meglepő.

A temető korát a két érem a magyar királyság első századára utalja. Éppen ez a korai datálás indokolná a hasonlókorú cserepekkel borított, érintkező részek feltárását is, mert valószínű, hogy egyik középkori falu feküdt a Tére áradásaitól többé-kevésbé védett területen. Talán nem té-

vedünk, ha az elpusztult Solt falut keressük e helyen. Ezt a mai határ-rész elnevezése is megengedi.²³

Középkori cseréptöredékek így is nagyszámban kerültek elő. Egy-részüik bográcsalakú, másrészüik fenékbélyegnélküli, de az ismert edények csoportjába tartozik.²⁴

A mult évben már ismertetett 1. gödör anyagán kívül, most a követ-kező újabb megfigyeléseket tehetjük.

A 4. sír közvetlen közelében, valósággal annak gödrében találtunk edénytöredékeket, amelyeknek egyrésze neolitikus, többi része rómaikori volt.

2. *gödör*. 97 cm mélységben kezdődött és még 73 cm mélységre nyúlt le. Szabálytalan-alakú. Átmérője fent 132, lent 155 cm. A mult évben már tüzetesen ismertetett jellegzetes füles töredékek, egy agancsból készült balta, durvaművű rómaikori tál és fedő került elő belőle.

3. *gödör*. 40 cm mélyen kezdődő, szabálytalanalakú, egyenetlen-fenekű gödör. Egyik részén 75, a másikon 62 cm mély. Átmérője 220×85 cm. Anyagában a neolitikum, a késő-bronzkor jellegzetes, lapos fülei és a rómaikor kerámiája volt képviselve.

4. *gödör*. 78 cm mélyen kezdődött és még 65 cm-re ment le. Szabályos köralakú. Átmérője 125 cm. Anyagában nemcsak a késő-bronzkor, hanem a durva hallstatti anyag, a római- és középkori kerámia is képviselve volt. Egy edény érdemel belőle különösebb figyelmet.

a. Csésze. Kihajló fenékkal. Csonkakúpos alsó és befelé hajló felső-résszel. Az alsó és felső részek összeilleszkedésénél eredetileg két nagyobb és három kisebb bütyök helyezkedett el. Kidolgozása az Égető- és Diószegi-féle földéken előforduló, hallstatti edényekre emlékeztet. Sötétszürke színű. Magassága 10, szája 12, fenéke 8.3 cm.

5. *gödör*. A 26. sír alatt feküdt 95 cm mélyen. Közepe 39, széle 42 cm mély volt. Átmérője fent 93, lent 80 cm. Csak bronzkori cserepek voltak benne.

6. *gödör*. 48 cm mélyen kezdődött és még 47 cm-re ment le. Átmérője 170 cm. Ebben is csak bronzkori cserepek voltak.

A telepnek túlnyomó része még a védőtöltés építése alkalmával elpusztult s így csak néhány gödör anyaga ad felvilágosítást a település egymásutánjáról. A szórványos leletek arról tanúskodnak, hogy a Hunyadi-halom a neolitikumban, az aeneolitikumban, a késő-bronzkorban, a rómaikorban és az Árpádkor elején is lakott terület volt. A település összefüggő jelenségeit azonban ma már nem lehet megállapítani. Még az egyes gödrök anyagában is sokszor igen nagy keveredést figyelhetünk meg.²⁵

Dr. Banner János.

²³ A feldúlt sírok is mutatták, hogy e helyen már ásatták, amikor is a XVII. században fennállott falak alapjait keresve „teméntelen mészkö és téglatörmelékre s kevés embercsontra is” akadtak. Az ásatást Varga Antal tanár vezette 1895-ben.

²⁴ Arch. Ért. 1932—33. kt. 85—99. l. és u. ott 1930. kt. 142—169. l.

²⁵ Az összefoglaló részt lásd a német szövegben, ahol az 1. képen az utolsó négy év ásatásai alapján településtörténeti térképet is adunk.

Die Ausgrabungen des Museums vom Hódmezővásárhely im Jahre 1935.

(Hierzu die Tafeln III—VII.)

Die Ausgrabungen des Museums, vom J. 1935, wurden teilweise auf demselben Gebiete ausgeführt, wo wir auch im J. 1934 arbeiteten. Szakálhát und seine Umgebung, Bodzáspart und Hunyadi-halom standen uns zur Verfügung.¹

Am Szakálhát erhebt sich der sogenannte Szakáldomb (Szakálhügel), an dessen westlichem Teile ein grösseres Gräberfeld aus den X—XI. Jh. von uns im vorigen Jahre freigelegt wurde. Neben dem Gräberfeld, das — von einigen Funden abgesehen — nur aus siedelungsgeschichtlichem Gesichtspunkte interessant ist, — ist die Feststellung dessen viel wichtiger, dass sich hier die mit Ausguss versehenen Gefässe der II. Periode der Bükker-Kultur, mit den charakteristisch geschmückten Bruchstücken der III. Periode derselben Kultur, aber auch mit dem Material der Theiss-Kultur, welches den Vinčaer Wirkungen stark ausgesetzt war, in Berührung kommt. Einige aeneolithischen Bruchstücke, drei Gräber aus der Kupferzeit und mehrere Kupferwerkzeuge, verschiedene, nur als Streufund vorkommende, Gefässe und Bruchstücke bewiesen, dass dieses Gebiet ständig bewohnt war.

Durch diese Feststellung hielten wir es für notwendig, auf dieser — einst durch Wasser begrenzten — wirklichen Insel, in allen freien Gebieten graben zu lassen. Auf drei grösseren Teilen dieses — überall durch Gebäude bedeckten — Gebietes, konnten wir Ausgrabungen ausführen lassen.

Das reinste Material lieferte das östliche Ende der Insel, wo wir in 12 Abfallgruben, ausschliesslich Denkmäler aus der Bronzezeit, — aber aus drei verschiedenen Perioden derselben — fanden. Es ist beachtenswert, dass sich das Material der einen Periode, mit den beiden anderen in den Gruben nie vermischte, während das Material einer anderen, mit dem jüngsten vermischt vorkam. Abgesehen von den Gruben, die weniger cha-

¹ Dolgozatok—Arbeiten XI. S. 76—96. — S. 153—158. — S. 126—144. — Taf.: III—XII., XXVIII—XXIX., XXIII—XXV.

Charakteristische Scherben enthielten, kamen die Typen 6 a., 7 a., 9 g., 11 b. c., 13 b., 18 h. j., 22 g., 24 c. der Hockergräber der Maros-Gegend die auch mit Bronzen datiert und der ersten Periode charakteristisch sind² und das Stück, das an der Abb. III. 15. u. (unten) zu sehen ist, ungestört vor; die Typen 14. und 26., die in die II. Periode gehören und die jüngere Stücke (III. 6., 7. o. (oben)) kamen samt den Schüsseln mit gewundenem Rand vor. Eine andere Kultur war in diesem Teile nicht vertreten.

Der Hof der Meierei war mit kleineren Unterbrechungen mit jenem Gebiete in Verbindung, wo wir vier Gräber und 17 Abfallgruben freilegten.

Unter den Gräbern ist besonders ein aeneolithisches (1.) zu erwähnen, das mit sehr reichen Beigaben und auch mit beerdigten Tieren ausgestattet war. Es kamen daraus sieben Gefäße (IV. 1—3., 6—9.), ein Halsschmuck aus Marmorperlen und zwei Kupferreife (Halsschmücke) (IV. 1—3.) zum Vorschein.

Ein anderes Grab mit vielen Beigaben (3.) ist aus dem Mittelalter (VI. 1—11. u.), ein anderes (2.) ist — wie es auch noch in gestörtem Zustande festzustellen möglich war — aus der Bronzezeit (Typus 22., aber mit kantigem Henkel, aus der ersten Periode.). Wir konnten das Alter eines Grabes (4.) nicht feststellen, da in demselben die Beigaben fehlten.

Im Material der 17 Gruben waren nicht nur die einzelnen Perioden der Bronzezeit, sondern auch das Aeneolithikum, sogar auch das Neolithikum vertreten. Das Aeneolithikum (Grube 2., 7., 9., 13., 14.) war — eine Grube (2.) ausgenommen — mit dem Material der Bronzezeit nie vermischt (VI. 1—6. o. und III. 3. o.). Einige neolithische Gefäße (V. 3., 7. o.) und Bruchstücke waren in dieser Grube deswegen weniger auffallend, da sie in den Streufunden wiederholt vorkamen. Auch einige aeneolithische Gefäße waren in derselben Grube (V. 1., 2. o.), der andere Teil des Materials ist aber aus der III. Periode der Bronzezeit (V. 1—3. u., und V. 4—6. o.). Es ist auffallend, dass die Gefäße der II. Periode, die aus der Gegend der Maros bekannt sind, auch hier vorkommen. (14., 17., 23a.)

In drei Gruben (3., 15., 17.) kamen nur neolithische Stücke³ vor. In der letzteren war ein unrekonstruierbares, eckiges Gefäß von einer ungewöhnlichen Form, mit einem typischen Stein-Meissel zusammen. In zwei nebeneinander liegenden Gruben (4., 5.) fanden wir die Denkmäler der III. Periode (unter anderen Bruchstücken das Stück, das an der T. III. 5. o. sichtbar ist), aber auch hier fanden wir Bruchstücke, welche die Teile eines Stückes sein konnten, das einem auffallenden, mit Hackenkreuz versehenen, Gefäß der Ansiedlung von Ószentiván⁴ identisch zu sein scheint. Die Gefäße (III. 2., 4. o.) der anderen zwei Gruben (6., 10.) legen für die Periode II. ein Zeugnis ab.

Das Material der anderen Gruben (1., 8., 11., 12., 16.) stammt aus der

² Dolgozatok. Arbeiten, Bd. VII., Tafeln I—XI.

³ Dolgozatok—Arbeiten, Bd. VI. Taf.: XXXVI. 12., XXVII. 23—28., IX. 1—11. u. s. w.

⁴ A. a. o. Bd. IV. S. 205. Abb. 55.

Bronzezeit, doch befinden sich darin keine Stücke aus welchen die Periode genau festzustellen wäre.

In dem anderen Teil der Insel befindet sich ein anderer Meierhof. Beide Teile trennt ein längst abgetragenes, heute aber bepflanztes Gebiet von einander. Die reichste Hälfte der aeneolithischen Siedlung lag wahrscheinlich hier. Nur so ist es begreiflich, warum die Gruben — die diesem Teile nahe lagen — (7., 9., 13., 14.) ein rein aeneolithisches Material lieferten, wie wir es auch tatsächlich auf der zunächst liegenden Hälfte des anderen Meierhofes fanden (Gruben 1., 3., 6.; die charakteristischen Stücke der letzteren siehe T. IV. 4., 5. o.) Dass wir auf diesem Gebiete auch Denkmäler des Neolithikums fanden, und zwar hauptsächlich im Streufunde, durfte nach der Ausgrabung⁵ vom vorigen Jahre nicht auffallend sein.

Das Material der III. Periode der Bronzezeit vertreten drei Gruben (V. 5. u.) ausser den Streufunden (2., 4., 7.).

Wenn wir diese Mitteilungen mit den Ergebnissen der Ausgrabungen vom J. 1934 vergleichen, entfaltet sich vor uns die ganze Siedlungsgeschichte der einst vollständig geschlossenen Insel ganz interessant.

Die älteste Hälfte der Siedlung liegt am westlichen Ende der Insel. Deswegen müssen wir voraussetzen, dass dieser Teil ehe er abgetragen wurde, die höchste Lage hatte. Hier vertiefen sich die — im vorigen Jahre — ausgegrabenen Gruben (1—29.)⁶ und aus einigen derselben kam das Material zum Vorschein, das der Bükker-Kultur und auch dem Material der I. Periode der Theiss-Kultur gleichalterig zu sein scheint. Hier waren auch die Gräber der Kupferzeit. Die aeneolithische Ansiedlung nahm den mittleren Teil ein (ihr einziges Grab lag etwas abseits), die Denkmäler der I—III. Periode der Bronzezeit waren am östlichen Teil. Dass die Streufunde der verschiedenen Zeiten in einem jeden Teile gleichmässig vorkamen, nämlich auf einem solchen Gebiete, wo so viele Gruben gegraben wurden und nicht nur die Erde, sondern auch die älteren Kulturen umgeworfen wurden, ist leicht begreiflich. Das Gräberfeld aus den X—XI. Jh. (ein Grab ausgenommen) lag am westlichen Teile.

Das Vorkommen der Denkmäler der Bronzezeit am östlichen Ende der Insel erklärt uns auch die Ausbreitung der Siedlung auf die andere Seite der Wasserader, welche die Insel umringt, wo es schon in der I. Periode erscheint und bis zu der Hallstatt-Zeit (?) bleibt.

In dem Material der hier ausgegrabenen 11 Gruben vertreten die I. Periode der Bronzezeit, die Typen 6 b., 7 a., (III. 1. o.), 10 i., 22 f. und hierher gehört auch das Gefäss V. 4. u.

In einer Grube (7.) kamen die sorgfältig bearbeiteten Gefässe der III. Periode (VII. 4., 5., 6., 7. o.) mit den roh bearbeiteten, in der Bronzezeit ungewohnten Gefässen (VII. 1—3. o.) zusammen vor. Die letzteren stammen — auch nach den Analogien unserer anderen naheliegenden Siedlungen — aller Wahrscheinlichkeit nach, aus der Hallstatt-Zeit. Diese Frage,

⁵ A. a. o. Bd. XI.: S. 89—96. Taf.: III—XII.

⁶ A. a. o. Taf.: III.

wie es die später folgenden Daten dieses Berichtes zeigen werden, ist noch nicht gelöst.

Es gab hier auch solche Gruben (4., 9.), in denen wir Denkmäler aus der Römerzeit fanden; in einer aber waren die Denkmäler dieses Zeitalters mit Bruchstücken germanischer Gefässe gemischt.

Die Siedelung, die neben der Wasserader lag, trennte die alte Landstrasse von dem Meierhof Égető, der in dem Grenzgebiet Solt-Palé liegt, wo wir auch die weitere Fortsetzung derselben fanden. Wir legten hier 17 Gruben frei, eine (1.) darunter enthielt die Denkmäler der Badner-Kultur. Diese Denkmäler kamen als Streufunde (III. 13. u.) auch an verschiedenen Teilen der Siedlung vor.

In einer der Gruben vermischten sich die Denkmäler (III. 6. u.) der Theiss-Kultur mit dem Material der Spät-Bronzezeit. Sonst kam das Material der I. Periode (III. 10—12., 16. u.), der II. Periode (III. 7—8. u.), der III. Periode (III. 9. u. III. 8., 9. o.) der Bronzezeit immer abgesondert vor. Auch das Kohlenbecken (VII. 2. u.) und das Beil mit Stielloch kam mit den Bruchstücken der Spät-Bronzezeit aus einer Grube (12.) hervor.

Es gab auch hier eine Grube (13.), in deren Material die roh-bearbeiteten Hallstatt-Gefässe, mit dem Material der Früh-Bronzezeit vermischt vorkamen (III. 1—5. u.). Ein roh-bearbeitetes Gefäss kam auch unter den Streufunden (III. 14. u.) vor. In einer der Gruben (6.) fanden wir auch die Denkmäler der Römerzeit.

Auch diese Funde weisen darauf hin, dass die Siedlungsgeschichte dieses Gebietes sich an die Siedlungsgeschichte des Aderufers und der Insel genau anknüpft, was die späteren Ausgrabungen sicherlich rechtfertigen werden.

In einem etwas entfernter liegenden Meierhofe (K. Szabó), desselben Grenzgebietes kamen dieselben Denkmäler zum Vorschein, die wir in einem anderen Teil desselben Grenzgebietes im J. 1934 ausgruben.⁷

Wir liessen auch im Bodzáspart graben, wo es uns aber nicht gelang, die zusammenhängende Fortsetzung der Siedlung der Badner-Kultur zu finden.⁸

Das sehr interessante Material der Spät-Bronzezeit des Hunyadi-Hügels fanden wir in sechs Gruben. Diese Siedelung wurde aber anlässlich einer früher ausgeführten Erdarbeit zerstört. Man darf aber aus den Streufunden darauf folgern, dass sie in der I. Periode der Theiss-Kultur, in dem Aeneolithikum, in der Spät-Bronzezeit⁹ und auch im ungarischen Mittelalter bewohnt war. Das letztere beweisen das hier ausgegrabene, aus 45 Gräbern bestehende Gräberfeld aus den X—XI. Jahrhunderten und die zahlreichen Scherben aus dem Mittelalter. Das verwüstete Dorf Solt konnte vielleicht an dieser Stelle gewesen sein.

*

⁷ A. a. o. Bd. XI. S. 185—203, Taf.: XXXII—XLI.

⁸ A. a. o. Bd. XI. S. 136—144., Taf. XXII, 10—12., 14—21. und XXIII—XXV.

⁹ A. a. o. Bd. XI. S. 156—158., Taf. XXVIII—XXIX.

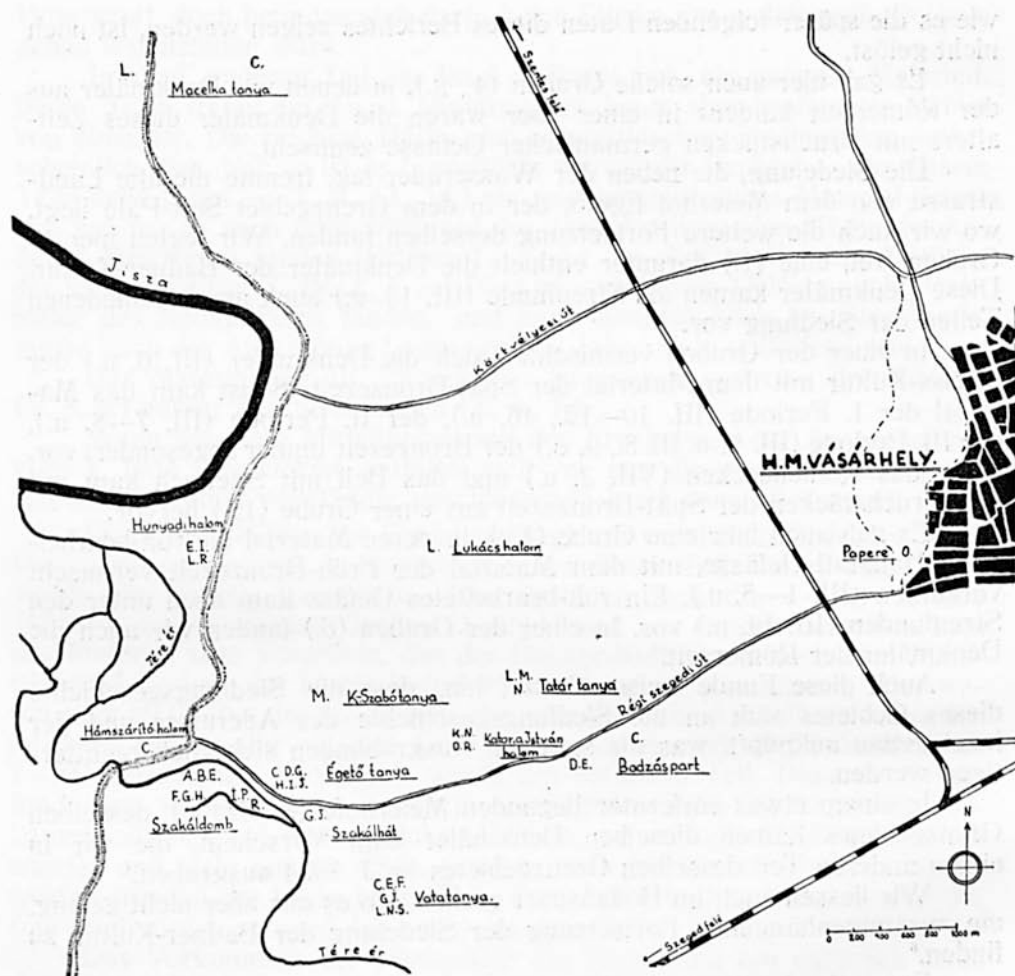

Abb. 1. kép.

- A. Bükki-kultúra — Bükker-Kultur.
- B. Tiszai-kultúra I. periódus — Theiss-Kultur I. Periode.
- C. Körös-kultúra (Tiszai-kultúra III. periódus) — Körös-Kultur (Theiss-Kultur III. Periode.)
- D. Badeni-kultúra — Badner-Kultur.
- E. Aeneolitikum — Aeneolithikum.
- F. Rézkor — Kupferzeit.
- G. Bronzkor I. periódus — Bronzezeit I. Periode.

- H. Bronzkor II. periódus — Bronzezeit II. Periode.
- I. Bronzkor III. periódus — Bronzezeit III. Periode.
- J. Hallstatti-kor — Hallstattzeit.
- K. La Tène-kor — La Tènezeit.
- L. Jazig-kor — Jazygenzeit.
- M. Hún-kor — Hunnenzeit.
- N. Gepida-kor — Gepidenzeit.
- O. Avar-kor — Avarzeit.
- P. Honfoglalás-kor — Landnahmezeit.
- S. Középkor — Mittelalter.

Seit vier Jahren liessen wir auf dem Gebiete, das an beiden Seiten der sogenannten alten Szegeder Landstrasse liegt, Ausgrabungen ausführen. Diese sieben Kilometer lange Landstrasse gibt mit den Funden, die in der unmittelbaren Umgebung gefunden wurden, einen wirklichen Durchschnitt der Siedelungsgeschichte nicht nur dieser Gegend, sondern der ganzen Ungarischen Tiefebene, vom Neolithikum bis zum ungarischen Mittelalter. Es fehlt nur die Denkmälergruppe von ausgesprochenem Charakter der Landnahmezeit, obwohl ihre späteren Denkmäler ebenfalls vorzufinden sind.

Unsere Landkarte (Abb. 1.) gibt sowohl die Stellen an, wo die Ausgrabungen vor sich gingen, als auch die Zeiten, deren Denkmäler wir hier fanden.

Die ältesten Denkmäler des Neolithikums sind aus der Zeit der III. Periode der Bükker-Kultur, aber vielleicht auch die Typen — wenigstens die Reminiszenten — der II. Periode fehlen darunter nicht gänzlich. Diese vermischen sich hier auch mit der I. Periode der Theiss-Kultur. Ihr Fundort ist am Szakáldomb, wo sie nicht nur durch Streufunde, sondern auch durch zusammenhängende Erscheinungen vertreten sind.¹⁰

Die Denkmäler der Körös-Kultur (III. Periode der Theiss-Kultur), fanden wir in einer sehr ausgebreiteten Siedlung in dem Meierhof Vata,¹¹ der am Kotacpart liegt. In dem Gebiete des Hámszárítódomb, das nach dem Bau des Theissdammes noch übriggeblieben ist, fanden wir in den charakteristischen Gruben Bruchstücke.¹² Bei unseren letzteren Ausgrabungen fanden wir aber am Bodzáspart und im Meierhof-Maczelka noch einige, nicht ausgegrabene Siedelungen.

Wir fanden zwei Siedelungen der Badner-Kultur. Drei Abfallgruben der Siedlung Bodzáspart¹³ gruben wir auf, in dem Meierhof Égető aber, der in Solt-Palé liegt, war ausser einer grösseren Abfallgrube, eine — aus einer anderen Zeit stammenden — Siedlung, durch Streufund vertreten.

Die Denkmäler des Aeneolithikums fanden wir in zwei Siedelungen und in einem Gräberfeld, mit zusammenhängenden Erscheinungen, in zwei anderen Siedelungen aber erkannten wir im Streufund seine charakteristischen Stücke. Diese Bruchstücke erschienen, in dem neolithischen Material des Meierhofes Vata von Kotacpart, hie und da in grösseren Flecken und wir fanden daselbst auch ein Gräberfeld, das aus 16 Gräber bestand.¹⁴ Wir fanden am Szakáldomb auch in mehreren Abfallgruben diese Kultur, die auch hier ein auffallend reiches Grab vertrat. Auch unter den Streufunden des Hunyadi-halom fanden wir mehrere Stücke,¹⁵ ein Beweis dafür, dass die Siedlung dieser Kultur bei dem Bau des Theissdammes vernichtet wurde.

¹⁰ Siehe die Anm. 5.

¹¹ Dolgozatok—Arbeiten, Bd. IX—X., S. 74—84. Bd. XI. 121—125., Taf.: XIII—XXII.

¹² A. a. o. XI. S. 239.

¹³ A. a. o. S. 126—144., Taf. XXIII—XXV.

¹⁴ Siehe die Anm. 12.

¹⁵ Dolgozatok. Arbeiten, Bd. XI. S. 153—158.

Die grösste Aufmerksamkeit verdient der Fundort vom Bodzáspart,¹⁶ wo es mit der Badner-Kultur gemischt vorkommt. Die charakteristische konische Henkelausbildung war auch an Gefässen vom Badner-Charakter vorhanden, doch fanden wir die vertieften Badner Punktverzierungen auch auf denselben.

Die Früh-Kupferzeit vertritt ausser den vier Gräbern, den zerstreut gefundenen Kupferwerkzeugen und ausser der Steinklinge¹⁷ des Szakáldomb', das aus 26 Gräbern bestehende Gräberfeld des Meierhofes Vata, mit seinen unverkennbaren Gefässen.¹⁸

Die Früh-Bronzezeit erkennen wir, ausser den Gräbern, von denen je ein in den Meierhöfen Vata,¹⁹ Égető und in Szakáldomb gefunden wurde, an den Siedelungen. Diese gruben wir in dem Meierhof Égető, in Szakálhát und Szakáldomb aus. Das in dieser Gegend vorkommende Material zeigt es, dass sich die Gefässtypen der Früh-Bronzezeit, die für die Maros-Gegend charakteristisch sind, auch nördlich des Flusses verbreiteten und hier sicherlich neben den Wasseradern der einstigen Theiss und — wie es die Fundumstände zeigen — auch bis zu der Spät-Bronzezeit weiterlebten.

Das Material der Spät-Bronzezeit fanden wir ausser dem schon erwähnten Szakáldomb, Szakálhát und dem Meierhof Égető auch in dem Hunyadi-Hügel.²⁰ In den vorerwähnten drei Stellen kam — wenn auch nicht immer aus derselben Abfallgrube — auch das Material der Früh-Bronzezeit zum Vorschein.

Im Meierhof Égető und im Szakálhát war das roh-bearbeitete Material der Hallstatt-Zeit vorhanden, hie und da nicht nur mit dem früh-, sondern spät-bronzezeitlichen Material vermischt. Die Denkmäler dieses Zeitalters kamen auch in Meierhof Vata von Kotacpart vor.²¹ In dem Hunyadi-Hügel gruben wir eine ganz besondere Gruppe der Denkmäler der Spät-Eronzezeit aus, die vorläufig eine örtliche Denkmälergruppe zu sein scheint.²²

Die La Tène-Zeit vertritt das aus 18 Gräbern bestehende Gräberfeld, das wir in dem sogenannten Katona-Hügel ausgruben.²³ Daraus kamen ein Hockerskelett, 14 ausgestreckte Skelette zum Vorschein und auch drei Brandgräber. Diese gehören nach dem Beweis des Fundmaterials an das Ende der I. Periode der La Tène-Zeit.

In der Römerzeit wohnten die Jazygen auf diesem Gebiete. Ihre Denkmäler fanden wir — wenn auch nur in Streufunden — an mehreren Stellen. Solche fanden wir in dem Meierhof Vata von Kotacpart, im Bodzáspart, in dem Hügel, der sich im Meierhof der Frau S. Lukács in Solti-Lapos be-

¹⁶ Siehe die Anm. 14.

¹⁷ Siehe die Anm. 5.

¹⁸ Siehe die Anm. 12.

¹⁹ Ebenda.

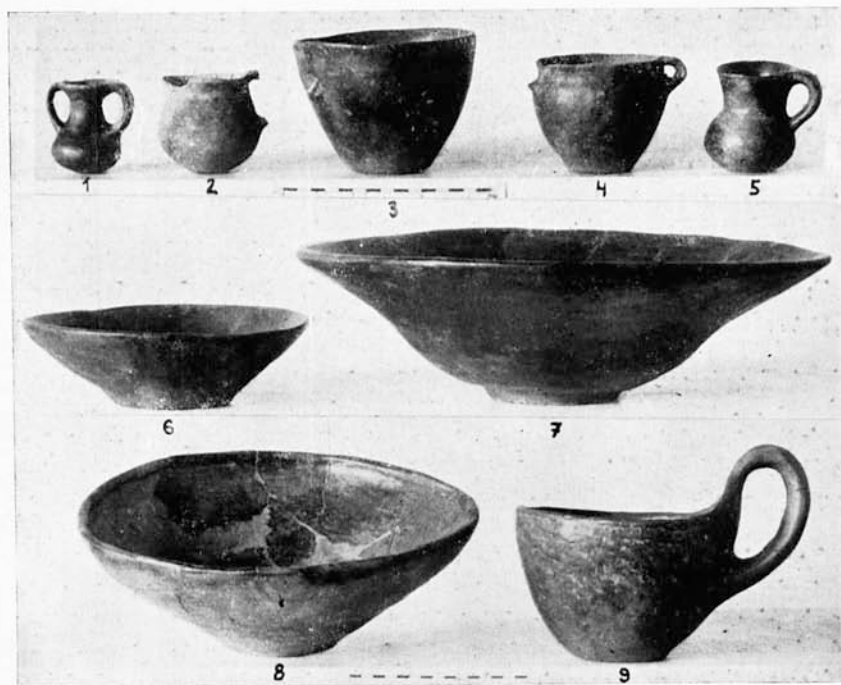
²⁰ Siehe die Anm. 16.

²¹ Siehe die Anm. 12.

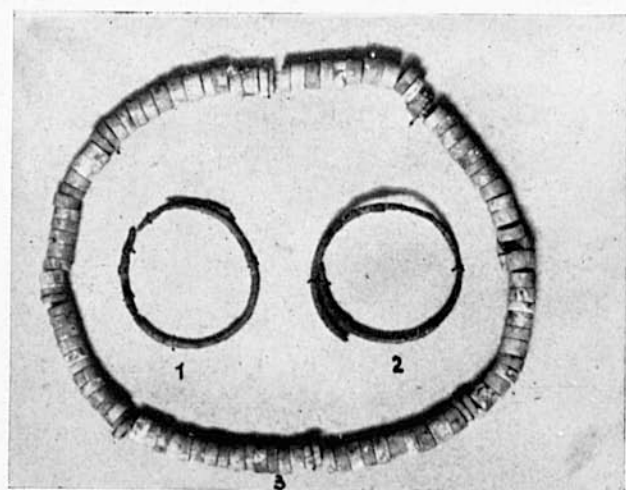
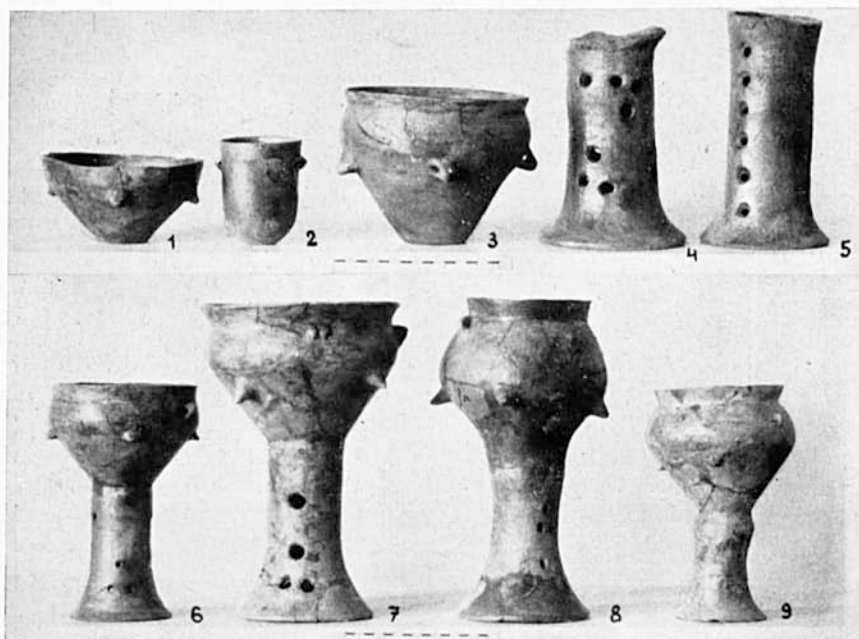
²² Siehe die Anm. 16.

²³ Dolgozatok—Arbeiten, Bd. XI. S. 170—174., Taf. XXX—XXXI.

Tafel III. tábla.

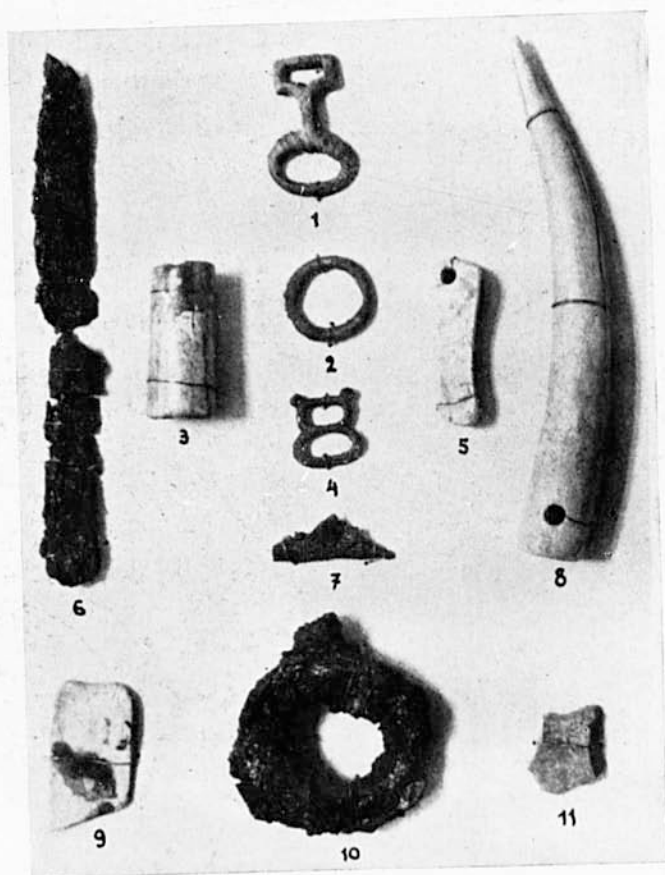

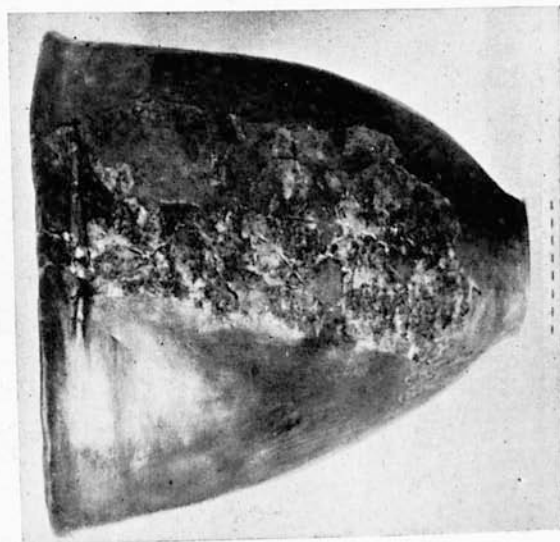
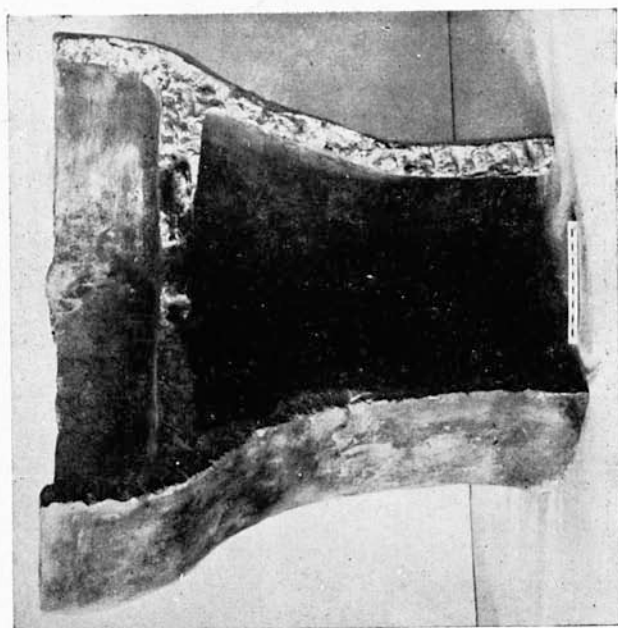
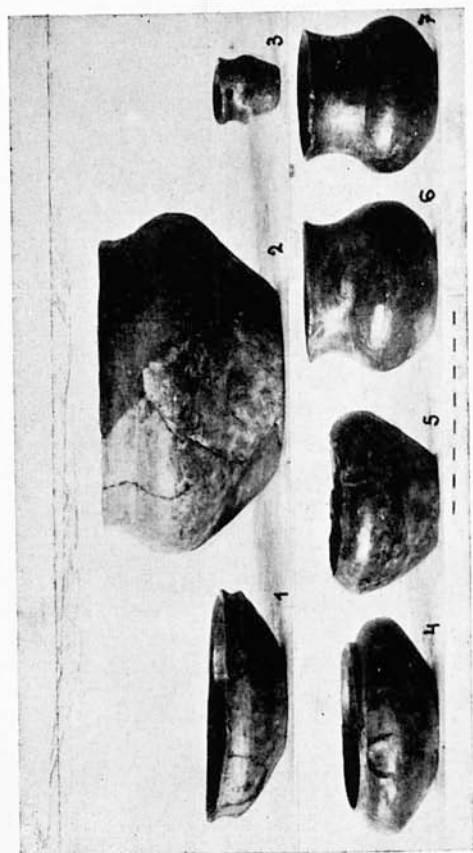
Tafel IV. tábla.

Tafel VI. tábla.

1

2a

3

4

5

6

$\frac{1}{2}$

7

8

$\frac{4}{5}$

2

findet, in den Meierhöfen Égető und Diószegi, in dem Meierhof Maczelka von Mártély und in Solt-Palé, wo ein Hockerskelett zum Vorschein kam.²⁴

Funde aus der Hunnen-Zeit kamen in grösster Masse in Solt-Palé vor, wo wir 18 Gruben ausgruben.²⁵ Solches Material gibt es auch im Hunyadi-Hügel und in dem Meierhof K. Szabó von Solt-Palé.

Die Spuren einer germanischen Siedelung entdeckten wir im Meierhof Vata, wo eine Abfallgrube nicht nur ein reiches keramisches Material lieferte, sondern auch einen sehr charakteristischen Kamm.²⁶

In der oben erwähnten Siedlung aus der Hunnen-Zeit gruben wir ein ungestörtes Grab und fünf stark gestörte Gepidengräber aus. In dem Hügel von I. Katona fanden wir 7 Gepidengräber mit ärmlichen Beigaben.²⁷

Die Denkmäler der Avaren-Zeit vertreten nur fünf Gräber, die sich in dem oft erwähnten Hügel von I. Katona befanden. Auch diese waren sehr arm,²⁸ obwohl bei den früher ausgeführten Ausgrabungen am sogenannten Tarján-vég 20 Gräber mit schönen Beigaben zum Vorschein kamen.²⁹

Die wahrlich charakteristischen Denkmäler der Landnahmezeit sind vorläufig auf unserem Gebiete nicht vertreten. Dieser Zeit steht das Gräberfeld von Szakáldomb³⁰ mit seinen 48 Gräbern zeitlich am nächsten. Sein Datieren zu einer früheren Zeit begründet ein Knopf aus einem Grab und der vollständige Mangel an Münzen.

Daran schliesst sich das einzige mit Schläfenring versehene Grab des Hügels von I. Katona und das Gräberfeld des Hunyadi-Hügels, das aus 45 Gräbern besteht und mit einer unbestimmbaren Münze datiert ist (wahrscheinlich mit einer Münze Istváns des Heiligen und des Salomons).

Aus einer späteren Periode des Mittelalters stammen die 5 Gräber ohne Beigabe, aus dem Meierhof Vata, auf deren Zeitalter nur jene Bruchstücke folgern lassen, welche teils in den Gräbern, teils in deren unmittelbaren Nähe gefunden wurden.

Aus diesen Mitteilungen ist zu ersehen, wie reich dieses Gebiet, das in einer verhältnissmässig kurzen Strecke zugänglich ist. Das ist jedoch überhaupt nicht auffallend, wenn wir in Betracht ziehen, dass alle Fundorte der Theiss, oder den schon längst ausgetrockneten Nebenflüssen (Adern) derselben sehr nahe liegen. Dieser Umstand erklärt uns, dass die Völker, die das Gebiet des Alfölds durchwanderten, diesem sich bietenden natürlichen Weg, nicht ausweichen konnten.

János Banner.

²⁴ Siehe die Anm. 7.

²⁵ Ebenda.

²⁶ Siehe die Anm. 12.

²⁷ Siehe die Anm. 24.

²⁸ Ebenda.

²⁹ A. É. 1894. S. 206—210.

³⁰ Siehe die Anm. 5.

Ujabb jazig leletek Hódmezővásárhely határában.

(Ide tartozik a VIII. tábla.)

Hódmezővásárhely—Ujvároson van a Franciszti-Halmi téglagyár telepe, amelynek közel 60 holdnyi területe, több mint ötven esztendő óta kimeríthetetlen lelőhelye a különböző korú leleteknek. Fennállása óta a területnek körülbelül egyharmadát termelték ki. Az előkerült leletek nagyobb része a munkások kezén ment tönkre. A leleteknek elenyészően kisebb részét őrizte meg a hódmezővásárhelyi városi múzeum és a hódmezővásárhelyi református gimnázium régiségtára. A megmaradt leleteket a gimnáziumi gyűjtemény anyagával együtt, e kötet más helyén ismertetjük.

1936. szeptemberében, Markgraf Károlynak, a téglagyár jelenlegi bérlőjének, ügyszeretete, újabb leletet mentett meg a tudomány számára. Az alább részletesen ismertetendő kemenceszerű építmény agyagkitermeléskor került elő. Markgraf abbahagyta a munkát a lelet helyén, de ekkor már a kemenceszerű építménynek kétharmada napvilágra került s a benne talált hamut a munkások kikotorták. Más lelet a munkások bevallása szerint nem volt benne.

A lelőhely a csomorkányi országút és a Kút völgy-ér között húzódó partvonulaton van; az egész környéknek jóformán legmagasabb része a hatalmas érpart. A föld rétegződése a lelőhelyen a következő: 50—80 cm vastagságú humuszréteg alatt, mindenütt sárga agyag van, amelynek vastagságát a felfakadó talajvíz miatt nem lehetett megállapítani.

A felszíntől számított körülbelül 80 cm mélységben találtak rá a szóbanforgó építmény első nyomaira. A teljes feltárás után kibontakozott formáját az 1. és 2. sz. képeinken mutatjuk be. Kétség nem férhet hozzá, hogy kemencéről van szó; e megállapítás mellett szólnak a méretei is.

A tűz, illetve az égetőtér magassága pontosan nem állapítható meg. A félgömbformájú részből megmaradt faltöredék legmagasabb pontja 80 cm-el volt a fenék fölött. Ha a megmaradt falak hajlását figyelembe vesszük, úgy körülbelül 120 cm lehetett a tűztér magassága.

A tűztér alaprajza nem szabályos kör. A hosszabbik átmérője 180, a rövidebb 160 cm volt. A tűztérhez szolgáló alagútszerű nyílás, nevezük talán szájniylásnak, elég hosszú; kerekén 100 cm. Keresztmetszete szabálytalan kör, amelynek méretei elől: szélessége 55, magassága

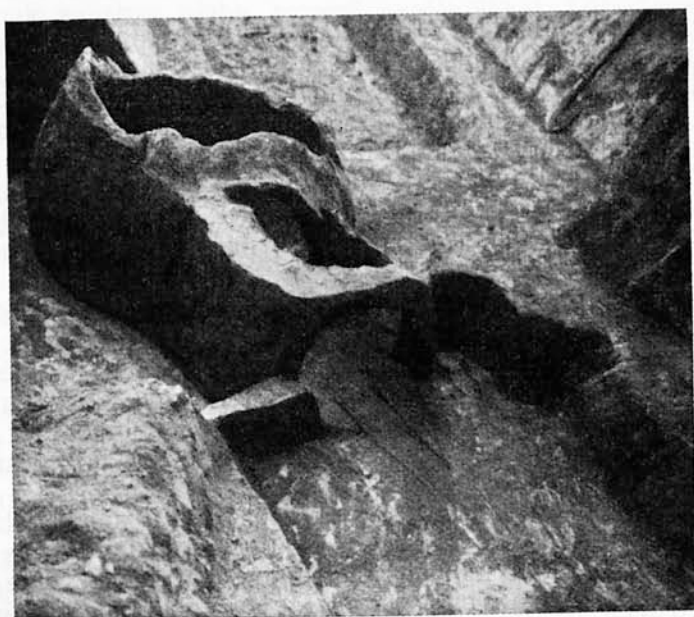

Abb. 1. kép.

Abb. 2. kép.

40 cm, a tüztérhez való csatlakozásnál: szélessége 64—65, magassága 50 cm.

A kemence szájniílása előtti terület rész már az első ásónyomban bolygatottnak látszott. A második ásónyomban már kerültek elő cserepek is. E jelenség magyarázatát aztán, az első ásónyomtól számítva 120 cm mélyen kaptuk meg, ahol is a szájniíláshoz csatlakozó többé-kevésbé négyszögletű előtér körvonalaira találtunk. (2. sz. kép.) Ez előtér alja egyszintben volt a szájniílás aljával. Ami lelet előkerült, az mind az előtér bolygatott földjéből való. Az előtér méretei: a szájniílás előtt 120 cm széles, hossza kb. 155 cm, fenékmélysége, mint az egész kemencéé: 150 centiméter.

Hogy a kemence tüztérét kitöltő földből a hamun kívül került-e elő valami, nem tudjuk, de valószínűnek tarthatjuk. A hozzá nem értő munkások a kisebb-nagyobb cserépdarabokat nem találták említésre méltónak, amint az a további, felügyelet mellett folyó munkánál tapasztalható volt. A tüztér kupolájának falvastagsága nem állapítható meg pontosan; 5—20 cm között ingadozott, aminek a magyarázatát az egész kemence készítési módjában kell keresnünk.

A készítés úgy történt, hogy az előtéren és a tüztér kupolájában feltelelezhető kürtön keresztül, az agyagba vájták a szájniílast és a kupolaformájú tüztérét. Ezután minden további munkát mellőzve, a kemencét használatba vették. Nem volt szükség a kemence tapasztására; a kemence tüze téglává égette a kívájt építmény falait. Ahol a tűz hatása erősebb volt, ott a falak téglás része is vastagabb. A tüztér falának belső, mintegy 4—5 cm vastagságú része szürkeshűnű s ez a szín kifelé haladva válik fokozatosan piros téglaszínné.

A szájniílás téglás fala mindenütt pirosszűnű. A kemence alja ugyanolyan módon téglásodott, mint a kemence többi része, azonban hála az ottan megállapítható volt, hogy legvastagabb a téglásodás a szájniílás és a tüztér találkozásánál és a tüztérnek közvetlenül a szájniílás felé eső részén. Az elmondottakból következik, hogy a kemencében olyasmit égettek, amihez szükséges volt akár a tüzelésnél támadt, akár más módon előidézett fűstnek a tüztérbe, illetve égetőtérbe tartása. A tüzelés a szájniílásnak és a tüztérnek találkozásánál történt, ahol az áttéglásodott fenékrész a legvastagabb volt.

Korábban volt már alkalmunk¹ az alföldi rómaikori edénygyártásnak ama technikai fogásával foglalkozni, amellyel az ezen korbéli nagyszűmű, jól kidolgozott, korongos szürkeshűnű edényeket állították elő. Arra az eredményre jutottunk, hogy az edényeknek általánosan elterjedt szürke szűnét, az égetéskor, az égetőtérbe szorított fűst segítségével nyerték. Tehát azon a módon, amelynek használatát a mi kemencénkben megfigyelt jelenségek igazolják.

Az elmondottak után állítjuk, hogy kemencénk edényégetés céljait szolgálta, vagy legalább is főként erre használták. Típusa az alföldi, ró-

¹ Dolgozatok, XI. 1935. 193—194. l.

maikori edényégető kemencék között magában álló, szerencsés leletek szolgálhatnak azonban újabb, egyező analógiákkal. Látszólag az edényégető rendeltetés ellen szól, hogy a kemence közvetlen közelében hiányoznak az edényégetést eláruló nyomok (salak, rosszul égetett edények, vagy töredékeik), de az is, hogy a kemence magában áll. Mind a két ellenvetésre ugyanaz a válaszuk. A feltáráskor a kemencének csupán közvetlen környékét ástuk fel, akkora területet, amely a teljes kibontást és a fényképezést lehetővé tette. Ezért könnyen lehetséges, sőt valószínű is, hogy a közelben történő további szerencsés leletek pótolni fogják a fentemlített hiányokat.

Ami a kemence korát illeti, arról a következőket mondhatjuk. Az egész téglagyár területén bronz-, rómaikori, valószínűleg gepida és talán magyar középkori emlékek kerültek elő. A kemence előterében azonban csak rómaikori edénytöredékek voltak, ami a későbbi gepida, vagy éppen magyar középkori datálást nem engedi meg. Valamennyi cserepünk jellegzetes rómaikori, jól kidolgozott, szürkés színű cserép. A kemence előterében előkerült rómaikori edénytöredékek azt látszanak igazolni, hogy építményünk a Kr. u.-i III–IV. századból való.²

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a jellegzetességek, amelyeknek alapján az építmény korát megadtuk, nem nyújtanak még egész határozott támpontokat; nem pedig azért, mivel csupán felső korhatárakat tudjuk, úgy ahogy, megállapítani, de a kezdő idejüket még nem. Ezzel az észrevétellel mindössze a korábbi datálás lehetőségét akartuk biztosítani, amit a téglagyár területén előkerült rómaikori (jázig) sírok anyaga követelni látszik.

*

A Franciszti téglagyárból való a VIII. 6. sz. képen bemutatott üveg pohár is. Közelebbi leletkörülmények ismeretlenek. Jelenleg Hódmezővásárhely polgármesterének, Endrey Bélának tulajdonában van, Zöld üvegből készült. Közvetlenül a perem alatt, két egymással párhuzamos, bekarcolt vonal fut körbe. Ez alatt három sorban, oválisalakú csiszolások díszítik a pohár oldalát. A negyedik sor, közvetlenül a pohár alját jelentő, 1,5 cm átmérőjű lapos rész fölött van és inkább köralakú csiszolásokból áll. A pohár méretei: magassága 10,8, szájmérője 7,9 cm.

Minden kétséget kizáróan, római provinciális területen működő üvegedénygyártó központ terméke. Ha határozott bizonyítékaink lennének Pannoniában ilyenféle műhely működéséről, kézenfekvő lenne a feltevés, hogy az üveg pohár erről a területről való. Ennek hiányában kénytelenek vagyunk nyugatabbra, egész a Rajna-vidékére gondolni. A. Kisa szerint a Kr. u.-i III. század első negyedében kezdődik meg itt a csiszolt és karcolt díszítésű üvegekészítmények gyártása³ (elsőrendű szerepe Trier-nek volt) és innen kerültek a kereskedelem különböző útjain a barbaricum területére. Messze északra eljutnak ez üvegekészítmények, mint

² U. ott, XI. 1935. XL. t. 1—4. és többszörös hullámvonallal díszített töredékek.

³ A. Kisa: Das Glas im Altertume 220. l. és 636. l.

ezt jó néhány példa bizonyítja. A mi poharunknak teljesen pontos analógiája került elő a „seeland”-i Høirup sírjaiból, Ströby-ből, Merlösegaard-ból és Nyrup-ból.⁴ A Nyrup-ból való példány alja jobban hegyesedik, mint a mi poharunké. I. Constantin és Constans érmeivel együtt került elő. Ugyancsak hasonló darab ismerős Dybeck-ből (Südschonen). További példány került elő a gotlandi Vallstenarum-ból. Norvégiából a következő helyekről ismerjük ezt a pohártípust: Saetrang (Amt Buskerud), Hundstadt és Eide mellett. Valamennyi lelet a IV. századból való.⁵

Oelmann⁶ A. Kisának a technika fellépésére vonatkozó fennebbi korhatározását csupán a gazdagabb minták (levél, csillag, stb.) megjelenési idejére tartja elfogadhatónak. Az ovalis és köralakú becsiszolások már jóval korábban jelentkeznek nemcsak üvegedényeken, de terra sigillatákon is. A technika elterjedése szempontjából különösen ez utóbbi tény a fontos.

Említ Oelmann egy hengerformájú, zöld üvegpoharat Olbiából, amely oválisalakú becsiszolásokkal volt díszítve. A sír, amelyből előkerült, a Kr. u.-i I. századból való. Kr. u. 100 körüli időkből való az a trieri, átlátszó üvegből készült pohár is, amely hasonló módon volt díszítve s egy szemétgödörből került elő. Ugyancsak a Kr. u.-i I. század végéről való egy bécsi sírból előkerült hasonló pohár több töredéke. Végül említhetünk egy Bonnban előkerült, fehérszínű, agyagból készült pohártöredéket; vörös mázzal volt bevonva s oválisalakú becsiszolások díszítik. A sírcsoport kora, ahová a pohártöredék is tartozik, a Kr. u.-i I. század vége és II. század eleje.

Kort illető adatokat tehát a pohár maga nem szolgáltat. A Kr. u.-i első négyszáz esztendő bármely szakaszában készülhetett s ha mégis inkább korábbi terminusra gondolunk, ezt csak a pohár anyaga, a zöld üveg és részben a formája indokolja. A téglagyár területén előkerült, más római kori emlékek, főként a keramikus anyag nagyobb része, úgy látszik a Kr. u.-i II. század végére és III. század elejére való, éppen ezért, bár fenntartással, az üvegpoharat is ebbe az időbe helyezzük.

*

Gorzsán, Mózes Mihály bérletén, 1936. nyarán, Bálint Alajos egy 30 cm mélyen előkerült, hanyattfekvő, kinyújtóztatott férfi csontvázat tárt fel. A bolygatatlan csontváz irányítása Ék—Dny, fejjel északkeletnek; a csontváz hossza 170 cm.

Egyetlen sírmelléklet a jobb combcsont mellett elhelyezett, VIII. 2. sz. képen bemutatott, csontfogantyús vaskés. A kés hegye a medence felé volt irányítva, a nyél a térd felé esett. A nyélkinyújtványon rajta volt a hengeres csonttok, felső végét pedig a gömbszeletformájú átlukasztott csontgomb zárta be. (VIII. 2a. sz.) A kés jelenlegi hossza 21, a nyélkinyújt-

⁴ U. ott, 906. l., 378 ábra teljesen azonos a mi példányunkéval. A többi adatot is innen vettük.

⁵ U. ott, 906., 907. l.

⁶ Franz Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber, 1914. 7—8. l. Materialien zur römisch-germanischen Keramik I.

vány hossza 8 cm. A csonthenger 5 cm hosszú, a csontgomb átmérője 3 cm.

A sír környékén, ugyanezen a partos részen még az alábbi szórványos-leletek kerültek elő:

1. Két orsókarika (VIII. 1., 7.). Az egyik lapos, a másik kettős-csonkakúpalakú.

2. Egy átlukasztott *Cypraea* kagyló (VIII. 3.).

3. Gömbformájú karneolgyöngyszem (VIII. 4.). Ugyanilyen gyöngyöket ismerünk a nagykörűi, kiskunfélegyházi leletekből és a gorzsai Kettőshalomból.

4. Egytagú, aláhajtottlábú bronzfibula töredéke (VIII. 8.).⁷

5. Durva iszapolású, vastagfalú rossz égetésű agyagedény. Peremrésze hiányzik. A perem alatt ujbjenyomással alakított, plasztikus füzér. Jelenlegi magassága 25 cm, fenékatmérője 11·5 cm.⁸

Hódmezővásárhely határában előkerült összes római kori emlékek között, egyike a legérdekesebbeknek és legfontosabbaknak a gorzsai Mózes-féle földön előkerült vaskés. Mint a leírásnál már láttuk, a nyélnyujtványra csonthenger volt húzva; ez a tulajdonképeni késnyél. A nyélnyujtvány végére egy átlukasztott gömbszeletformájú csonttárgy volt illesztve. Kétség nem férhet a két tárgy alkalmazási módjához, miután a sírt szakember tárta fel.

Tudomásunk szerint az egész Alföld területén ismeretlen a hasonló gombosvégződésű kés és eddig nem találtak ilyen kardot sem. A legközelebbi (számunkra hozzáférhető) analógiákat a Pontus vidéken, Kuban és Alsó-Volga vidéken találjuk meg.

A Fekete tenger melletti Kerč, Glinisče nevű külvárosában,⁹ időfolyamán, tizenkét olyan kard került elő, amelyeknek nyele a mi késünkével egyező módon készült. Ugyancsak gombos végződésű az az öt tör is, amelyek a kardokkal kerültek elő. Valamennyi kard kétélű, hosszuk 74 és 111 cm között váltakozik. A leletekkel előkerült érmek Aspurgostól (Kr. u. 38 körüli veret) III. Sauromates-ig (Kr. u. 229—233) sorozatot alkotnak. A gombok kalcedonból, topázból, borostyánból, onyxból készültek s legtöbbször geometrikus díszítésű aranylemezekkel borították őket.

Kerč-Karatinban előkerült leletek között öt olyan kard van, amelyek a glinisčiekkel egyeznek és így analógiákul felhasználhatók. A gombok ugyanúgy, mint az előbbieknél, kalcedonból és topázból készültek. Az egyik karddal I. Reskuporis érme került elő (Kr. u. 69—92). Hasonló leleteknek egész sora került még elő Kerč-Mithradates hegyen.

A Kerč-vidéki kardleletek nagyobb részének kora az említett érmek tanúsága szerint a Kr. u.-i I. századra esik. Van azonban későbbi is. A kerči 145. sírkamra kardleletét Gordianus (Kr. u. 238—244) arcmásával ellátott arany halotti koszorú datálja. Ugyanerre az időre esik a híres Messaksudi-féle lelet kardja is (Pupienus aranyérmei datálják, Kr. u.

⁷ Dolgozatok, 1931. XIII. tábla 3. sz.

⁸ U. ott, 1935. XXXVI. 7. számú ábra mutatja a típusát.

⁹ Günters: Das Schwert der Scythen. 1928. 61—63. l.

238). A 154. sírkamrában talált halotti koszorút Valentinianus érem másolata díszíti (Kr. u. 364—374), ami a sírkamrában talált kard korát is, körülbelül a mondott időre helyezi.

A Kuban-vidéki leleteknek N. I. Veselovskij által adott összefoglaló leírásából veszi ki Günters,¹⁰ a gombosvégű kardokra vonatkozó újabb adatait. Forma és kronológiai helyzet szempontjából újabb adatokat nem nyújtanak.

A harmadik terület ahonnan a szóbanforgó kardtípusokat ismerjük az Alsó-Volga vidéke. Paul Raunak¹¹ ezen a vidéken eszközölt ásatásai szolgáltatottak újabb adatokat. Összesen öt kardról tud, amelyek a Pontus-vidékiekkel és a Kuban vidékről előkerültekkel egybevetethetők. Megjelenésük ezen a területen valamivel későbbi; a Kr. u.-i III. és IV. századra esik. Ezt a korszakot Rau tiszta alán kornak tekinti. Talán az itteni kardleleteknek ez a későbbi datálása bírta Ebertet arra az álláspontra, hogy a gombosvégű kardok virágkorát a késő császárkorba helyezze.¹² Igen valószínű azonban Raunak erre vonatkozó elmélete, akinek véleménye szerint a korkülönbségnek az a magyarázata, hogy az Alsó-Volga vidékre e kardtípus később jutott el, talán éppen Pantikapaionból és a Kuban vidékről.

A felsorakoztatott analógiák nem hagynak kétséget a felől, hogy a mi késünkön alkalmazott gombosvégződésű nyél divatja honnan került a magyar Alföld területére. Természetesen az semmit nem jelent, hogy a Pontus-vidéki kalcedon, topáz, borostyán, onyx gombokat itt egyszerű csontgomb helyettesíti. Azt az anyagot használta a készítő mester amivel éppen rendelkezett. De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy egy egyszerű használati tárgyról van csupán szó.

Ha a Kerč-vidéki leletek kronológiai adatait vesszük alapul, akkor a mi sírunk korát sem helyezhetjük a Kr. u.-i III. század közepénél későbbi időre. Ennek a korhatározásnak nem mondanak ellent a sír környékén előkerült szórvány leletek sem. (Karneolgyöngy, fibula és a leírt durva kivitelű edény.)

Igen érdekes jelenség még maga az egyélű, hajlott késpenge is. Az említett keleti területek számunkra hozzáférhető leletei nem nyújtanak analógiát. De nem is kell miatta olyan messze elmennünk. A homorú részen élesített kés La-Tène hagyományokban gyökerezik, s a legkorábbi alföldi kelta temetők is mutatnak hasonló készítményt. A mi példányunk újabb bizonyítéka annak a közvetlen összefüggésnek, amely a jазig kor emlékeit, a megelőző La-Tène-korral összefűzi. A pengeforma tehát az Alföld helyi tradíciójában gyökerezik, a gombosvégű nyélnek divatos és tetszetős újítását, a hódító jазigok hozták magukkal. A mindennapi használatra szánt kés gombos nyeléhez, valószínűleg jазig harcos kardja, vagy töre szolgált mintául.

Dr. Párducz Mihály

¹⁰ Günters i. m. 63. l.

¹¹ Paul Rau: Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga. Mitteilungen des Zentralmuseums der Aut. Soz. Räte-Republik der Wolgadeutschen. Jahrg. I. 1926. Heft 1—2.

¹² M. Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte, XIII. 100 l.

Neuere Jazygenfunde bei Hódmezővásárhely.

(Hierzu die Tafel VIII.)

Im Folgenden wollen wir die neben Hódmezővásárhely zum Vorschein gekommene, sehr interessante Funde, aus der Römerzeit, bekannt machen. Das Gebiet der Ziegelfabrik Francziszti und das Grenzgebiet von Gorzsa, sind schon seit lange bekannte Fundorte dieser Zeit und die Funde, die wir jetzt darstellen, ergänzen das Bild das wir uns, auf Grund der bisher entdeckten Funde, von diesem Gebiet zusammenstellen konnten.

Der erste Fund wurde durch den Direktor der Ziegelfabrik für die Wissenschaft gerettet. Während des Lehmaushebens stiessen die Arbeiter, auf den auf dem Bilde 1., 2. dargestellten Bau. Das endgültige Aufdecken des Brennofens geschah in Gegenwart des Verfassers.

Was das Mass betrifft, ist die Höhe des Feuerraumes, d. h. Brennraumes nicht genau festzustellen. Der höchste Punkt des, von dem halbkugelförmigen Teile erhaltenen, Mauerrestes war 80 cm über dem Boden. Wenn man die Biegung der erhaltenen Mauern in Betracht zieht, so konnte die Höhe des Feuerraumes 120 cm gewesen sein. Die Länge der tunnelartigen Öffnung die zum Feuerraum führte, war 100 cm, die Breite wechselte zwischen 55—65 cm, die Höhe zwischen 40—50 cm (sie erweiterte sich gegen den Feuerraum). Vor der Öffnung war eine unregelmässig viereckige Höhlung ausgegraben, von da aus geschah die Behandlung des Brennofens. Von da kamen Geschirre aus der Römerzeit zum Vorschein. Wie dick die Mauer der Kuppel des Feuerraumes gewesen war, kann man nicht ganz genau (5—20 cm) feststellen, dessen Ursache wir in der Bautechnik des ganzen Brennofens suchen müssen.

Der Brennofen wurde nämlich so hergestellt, dass man durch den Vorraum und durch den in der Kuppel des Feuerraumes voranzusetzenden Rauchfang, die Öffnung und den kuppelförmigen Feuerraum in der Tonerde aushöhlte. Als dies fertig war, vermied man jede weitere Arbeit und der Brennofen wurde — ohne ihn zu schmieren — in Gebrauch genommen. Die Wände des ausgehöhlten Baues wurden von dem Feuer des Brennofens ausgebrannt und wo sie dem Feuer mehr ausgesetzt waren, dort ist auch der ausgebrannte Teil der Wände dicker. Auf Grund

der hier entdeckten Gefäße setzen wir das Alter des Brennofens in das III—IV. Jahrhundert n. Chr.

*

Unser zweiter Fund stammt ebenfalls von dem Gebiete der Ziegelfabrik und wird auf dem Bilde VIII. 6. dargestellt. Es ist ein Streufund: ein grünes Trinkglas. Unmittelbar unter dem Rande laufen zwei parallele eingeritzte Linien rings umher, unter diesen ist die Seite des Glases durch drei Reihen von ovaler Schliffverzierung versehen. Die vierte Reihe ist unmittelbar über dem flachen Teile mit einem Durchmesser von 1·5 cm, der den Boden des Glases bedeutet und besteht aus kreisförmiger, geschliffener Verzierung. Das Mass des Glases ist: die Höhe 10·8 cm, der Durchmesser des Mundes 7·9 cm. Wahrscheinlich ist es das Produkt der Glasindustrie des Rheingebietes, das auf dem Gebiete des *Barbaricum* sehr verbreitet war. Sein genaues Alter können wir wegen der mangelhaften Fundumstände nicht feststellen, man kann es vielleicht in das II—III. Jahrhundert nach Chr. setzen.

*

Der dritte Fund stammt von Gorzsa.

Im Sommer des Jahres 1936 deckte Alajos Bálint, auf dem Pachtfeld von Mihály Mózes, in einer Tiefe von 30 cm, ein auf dem Rücken liegendes ausgestrecktes Skelett eines Mannes auf. Die Richtung des ungestörten Skelettes war nordöstlich—südwestlich, mit dem Kopfe gegen Nordosten; die Länge des Skelettes war 170 cm.

Die einzige Grabbeigabe war das neben dem rechten Schenkelbein liegende, auf der Tafel VIII. Abb. 2. dargestellte, Eisenmesser mit Knochengriff. Die Spitze des Messers war gegen das Becken gerichtet, der Griff fiel gegen das Knie. An der Griffzunge war die walzenförmige Knochenhülse zu sehen, das obere Ende schloss ein kugelschnittförmiger, durchlöcherter Knochenknopf ab. (Tafel VIII. Abb. 2a.) Die gegenwärtige Länge des Messers ist 21 cm, Griffzunge 8 cm. Die Knochenwalze ist 5 cm lang, der Durchmesser des Knochenknopfes 3 cm.

In der Umgebung des Grabes, auf dem sich langsam hebendem Teile sind noch die folgenden Streufunde, zum Vorschein gekommen:

1. Zwei Spinnwirtel. Die eine ist flach, die andere hat die Form eines doppelten Kegelstützes (VIII. 1., 7.).

2. Eine durchlöcherter *Cypraea*-Muschel. (VIII. 3.).

3. Eine kugelförmige Karneol-Perle. Perlen von derselben Art kennen wir aus den Funden von Nagykovács, Kiskunfélegyháza und Kettőshalom in Gorzsa. (VIII. 4.)

4. Bruchstück einer eingliedrigen Bronzefibel mit umgeschlagenem Fusse.¹ (VIII. 8.)

5. Grobgeschlammtes, dickwändiges, schlecht gebranntes Tongefäß. Der Randteil fehlt. Unter dem Rande ist eine durch Fingereindrücke aus-

¹ Arbeiten, 1931. Tafel XIII. Abb. 3.

geführte, plastische Verzierung. Die gegenwärtige Höhe ist 25 cm, der Bodendurchmesser 11·5 cm.²

Eines der merkwürdigsten und wichtigsten Denkmäler der Römerzeit, die in der Umgebung von Hódmezővásárhely zum Vorschein kamen, ist das hier erwähnte Eisenmesser. Wie wir es schon bei der Beschreibung sahen, war auf der Griffzunge eine Knochenwalze gezogen. Das ist der eigentliche Messergriff. An das Ende der Griffzunge war ein durchlöcherter, kugelschnittförmiger Knochengegenstand angepasst. Die Anwendung der beiden Gegenstände steht ohne Zweifel, da das Grab durch einen Fachmann aufgedeckt wurde.

Unseres Wissens, ist so ein ähnliches Messer mit knopfartigem Knauf, auf dem ganzen Gebiet des Alföld unbekannt und bisher wurde auch kein solches Schwert gefunden. Die nächsten (uns zugänglichen) Analogien finden wir in der Gegend des Pontus, Kuban und der unteren Wolga.

In der Vorstadt der neben dem Schwarzenmeere liegenden Stadt Kerč. Glinisče genannt,³ kamen im Laufe der Zeit zwölf solche Schwerter zum Vorschein, dessen Griff, auf eine mit unserem Messer übereinstimmende Weise verfertigt wurde. Ebenfalls mit knopfartigen Knauf enden auch jene 5 Dolche, die mit den Schwertern entdeckt wurden. Sämtliche Schwerter sind zweischneidig, die Länge wechselt zwischen 74 und 111 cm. Die mit den Funden an den Tag gekommenen Münzen ergeben eine Serie von Aspurgos (um 38 n. Chr.) bis Sauromates III. (229—233 n. Chr.). Die Knöpfe sind aus Kalcedon, Topas, Bernstein und Onyx und wurden meistens mit geometrisch verzierten Goldplatten bedeckt.

Zwischen den Funden von Kerč-Karatin gibt es 5 Schwerter, die mit denen von Glinisče übereinstimmen und so als Analogien anzugeben sind. Die Knöpfe sind ebenfalls — wie bei den vorhergehenden — aus Kalcedon und Topas. Mit einem Schwerte wurde eine Münze von Reskuporis I. (69—92 n. Chr.) gefunden. Eine ganze Reihe von ähnlichen Funden kam auf dem Berge von Kerč-Mithradates zum Vorschein.

Die Zeit des grössten Teiles der Schwertfunde von der Kerč-Gegend fällt, nach dem Beweis der erwähnten Münzen, auf das I. Jahrhundert n. Chr. Es gibt aber auch spätere. Den Schwertfund den Grabkammer 145. von Kerč datiert ein, mit dem Bilde des Gordianus (238—244 n. Chr.) geschmückter, goldener Totenkranz. Ebenfalls auf diese Zeit fällt das Schwert des berühmten Messaksudi-Fundes (datiert durch die Goldmünzen von Pupienus, 238 n. Chr.). Der in der Grabkammer 154. gefundene Totenkranz ist mit der Kopie einer Münze von Valentinianus (364—374 n. Chr.) verziert, diese Tatsache setzt auch das Alter des in dem Grabkammer gefundenen Schwertes ungefähr auf dieselbe angegebene Zeit.

Von der zusammenfassenden Beschreibung der Funde der Kuban-Gegend von N. I. Veselovskij entlehnt Günters⁴ seine neuere Daten, die

² Ebd. 1935. XXXVI. Abh. 7. zeigt den Typ.

³ Günters: Das Schwert der Scythien. 1928. S. 61- 63.

⁴ Günters: a. a. O. S. 63.

sich auf die Schwerter mit knopfartigen Knauf beziehen. Sie geben in Hinsicht der Form und Chronologie keine neueren Angaben.

Das dritte Gebiet, von wo wir die in Frage stehenden Schwerttypen kennen, ist die Gegend der unteren Wolga. Die durch Paul Rau⁵ geführten Ausgrabungen auf diesem Gebiet ergeben neuere Angaben. Er weiss im ganzen von 5 Schwertern, die mit jenen aus der Pontusgegend und aus der Kubangegend zu vergleichen sind. Ihre Erscheinung auf diesem Gebiet fällt auf etwas später, auf das III. und IV. Jahrhundert n. Chr. Diese Epoche betrachtet Rau als eine rein Alanen-Zeit. Es ist vielleicht das spätere Datieren der hiesigen Funde, das Ebert zur Überzeugung gebracht hat, dass er die Blütezeit der Schwerter mit knopfartigem Knauf in die Zeit des späten Kaisertums setze.⁶ Sehr wahrscheinlich ist die dies bezügliche Theorie von Rau; er meint nämlich, die Erklärung dieses Zeitunterschiedes besteht darin, dass dieser Schwerttyp erst später auf das Gebiet der unteren Wolga gelangen ist, vielleicht aus Pantikapaion, oder aus der Kuban-Gegend.

Die aufgezählten Analogien lassen gar keinen Zweifel darüber, von welcher Gegend die Mode des an unserem Messer angebrachten knopfartigen Knaufes, auf das Gebiet des Alföld gekommen ist. Natürlich ist es ganz belanglos, dass die Kalcedon-, Topas-, Bernstein- und Onyxknöpfe der Pontusgegend hier durch einen einfachen Knochenknopf vertreten sind. Der Meister, der das Messer machte, gebrauchte das Material worüber er eben verfügte. Wir dürfen aber auch nicht vergessen dass hier nur von einem einfachen Gebrauchsgegenstand die Rede ist.

Wenn wir die chronologischen Daten der Funde aus der Kerč-Gegend als Grund annehmen, dann können wir auch die Zeit unseres Grabes auf keinen späteren Zeitpunkt, als in die Mitte des III. Jahrhunderts n. Chr. setzen. Dieser Zeitbestimmung widersprechen auch die in der Umgebung des Grabes zum Vorschein gekommenen Streufunde nicht. (Die Karneolperle, die Fibel und das beschriebene, grobausgeführte Gefäss.)

Eine beachtenswerte Erscheinung ist selbst die einschneidige, gebogene Messerklinge. Die uns zugänglichen Funde der erwähnten östlichen Gebiete bieten keine Analogie dar. Aber wir brauchen darum auch nicht so weit zugehen. Das an der hohlrunden Seite geschliffene Messer wurzelt in den Traditionen der La-Tènezeit, die ältesten keltischen Gräberfelder des Alföld zeigen ähnliche Exemplare. Unser Exemplar ist ein neuerer Beweis des unmittelbaren Zusammenhanges, der die Denkmäler der Jazygenzeit mit der vorangehenden La-Tènezeit verknüpft. Diese Klingeform wurzelt in der lokalen Tradition des Alföld, diese gefällige Neuerung des knopfartigen Knaufes wurde von den erobernden Jazygen mitgebracht. Zu dem knopfartigen Knauf des für den alltäglichen Gebrauch bestimmten Messers diente wahrscheinlich das Schwert oder der Dolch eines Jazygen als Muster.

M. Párducz.

⁵ Paul Rau: Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga Mitteilungen des Zentralmuseums der Aut. Soc. Räte-Republik der Wolgadeutschen. Jahrg. I. 1926. Heft 1—2.

⁶ M. Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte. XIII. 100.

Avar sírok Batidán.

(Idetartozik a IX.—XII. tábla.)

1933. őszén, egy kengyelt, egy nagy és két kisebb indadíszes szíjvéget (IX. 1—6.) hoztak be intézetünkbe. A tárgyak a beszolgáltató szerint, lovastemetkezésből származnak és Hódmezővásárhely—Gorzsán, a Héthalom-dűlőben levő Nagy Imre Pál tanyáján, építkezés alkalmával kerültek elő.¹

Az elmúlt év szeptember elején, az említett területen, próbaásatásokat végeztünk. Ez alkalommal derült ki, hogy a bejelentés adatai tévesek. A szűkebb értelemben vett lelőhely nem Gorzsán, hanem a gorzsai és batidai határrészeket elválasztó Határút mentén, a batidai oldalon fekszik. A tanya valóban Nagy Imre Pál tanyája volt, s ma Pócsy Mihály tulajdona. A lelőhely a tanya mögött, a Határútból kiágazó s Lelei-úttal párhuzamosan haladó Boldizsár-dűlőben, a Határúttól 520 m távolságra, dombháton fekszik. A dűlőút is ezen a dombháton vezet keresztül.

A dombhát igen sok tekintetben emlékeztet az 1929-ben feltárt Kökénydombra.² Délkelet felől északnyugati irányban, hosszan nyúlik el s míg északkelet felől a térszínből alig emelkedik ki, addig nyugat felől a kiemelkedés igen jelentős. Az ármentesítési munkálatok előtt mellette folyt el a Batida mélyebben fekvő területeinek vadvizait összegyűjtő, Kődök-ér, amely északnyugati irányban, a kb. 5 km távolságra fekvő Kökénydomb felé kanyargott.

A próbaásatások alkalmával meggyőződünk arról, hogy ez a terület is igen alkalmas volt már a neolitikum emberének megtelepülésére.

Ásatásaink során három őskori gödröt tártunk fel.³ Mind a három

¹ A Hódmezővásárhelyi Városi Múzeum régészeti osztályának első öt éve. Szeged, 1934. 53. l.

² Dolgozatok, VI. (1930.), 49—158. l.

³ 1. gödör. Szabálytalan alakú. Teljesen nem lehetett kibontani, mert egy része lucernával bevetett terület alá nyúlt. 1-80 m mélységben, hossza 4-25, szélessége 3-50 m.

2. gödör. 184 cm mélyen, köralakú gödör, átmérője 2-85 m.

3. gödör. Köralakú; mélysége 2-15, átmérője 2-30 m.

gödörből, valamint a kutatóárkokból kikerült darabok a Kőrös-kultúra anyagát képviselik.⁴

A cseréptöredékek kivétel nélkül olyanok, amelyekből újabb, eddig ismeretlen formákra, vagy típusokra nem lehet következtetni. A töredékek kisebb-nagyobb edények és csészék,⁵ fazekak,⁶ talpas-⁷ és lábas-edények,⁸ tálak,⁹ eleségtartók maradványai.¹⁰ Találtunk merítőedény,¹¹ mécs¹² és fülesedény töredéket,¹³ amelynek fülei felfüggesztésre szolgáltak.

Egyik töredékünket szarvas-állat ábrázolása díszíti (Lásd: II. 4.). A szerszámokat egy egész és egy törött kőbalta,¹⁴ pár darab csontszerszám¹⁵ s különböző, de ismert alakú, típusú és nagymennyiségben előkerült hálónéhezék képviseli. A Kőrös-kultúra anyagába más, idegen őskori anyag is keveredett. Számuk azonban annyira kevés, hogy azokról ma még bővebben nem szólhatunk.

Előzetes jelentésünket talán nem is annyira az őskori telep, mint inkább azoknak a síroknak ismertetése indokolta, amelyek a dombhátról kikerültek.

A temető sírjai nem egykorúak. A rendelkezésre álló idő alatt a temetőnek igen kis részét tárhattuk fel, az ásatások folytatása feltétlenül indokolt.

A kiásott 18 sír közül a 9. valószínűleg a Kőrös-kultúrához tartozik. A 3., 7. és 8. sírról nem lehetett a hovatartozandóságot megállapítani. Tekintet nélkül a sírok különböző korára, azok leírását sorrend szerint az alábbiakban közöljük:

1. *sír.* 130 cm mélyen, 170 cm hosszú női csontváz, kezei a medence alá voltak helyezve. Irányítása 10 fokkal tért el északról nyugat felé. Koporsóban volt eltemetve. Melléklete nem volt.

2. *sír.* Északról nyugat felé 20 fokkal eltérő irányításban, 170 cm mélyen, 168 cm hosszú férficsontváz. Karjai a medencecsontok mellé voltak kinyújtóztatva. Mellékletei: 1. a medencében négy griffes övdísz (XI. 13., 15–17.), amelyek közül három csuklósszerkezetű csüngődíszes. 2. Medencében vascsat. 3. Jobbfelsőlábszár mellett, a külső oldalon vaskés. (XI. 14.)

3. *sír.* 55 cm mélyen, gyermekcsontváz maradványai. Melléklete nem volt.

⁴ A Kőrös-kultúrával foglalkozó irodalom felsorolását lásd a XII. évfolyam (1936.) 272. lapján, a 128. jegyzetben.

⁵ Mint a Dolgozatok XI. (1935.) XIII. tábláján.

⁶ U. o. XIV. 1., 6., 8.

⁷ U. o. XIII.

⁸ U. o. XIII. 37–39., 41., XV. 2., 8.

⁹ U. o. XIII. 6., 35., 36., 40., XV. 1.

¹⁰ U. o. XIV. 5., 7., XV. 3., 6., 7., XVI. 1., 3.

¹¹ U. o. XIII. 18.

¹² U. o. XVIII. 20., 22., 26., 28.

¹³ U. o. XV. 4., 8.

¹⁴ U. o. XVIII. 1., 39., 41.

¹⁵ U. o. XXI. 2., 9., 10.

4. *sír.* 1 m mélyen, 150 cm hosszú női csontváz, kezei a medence mellett. Irányítása: 20 fokkal tért el északról nyugat felé. Melléklete: a balkéz csuklója mellett, kettős csonkakúp alakú orsókarika. (XI. 5.)

5. *sír.* 95 cm mélyen, 148 cm hosszú női csontváz. Kézfejcsonjtjai a medence alá csúsztak; bal felsőlábszárcsontja a jobb felsőlábszárcsonton, keresztben feküdt. Irányítása: 10 fokkal tért el északról nyugat felé. Melléklete: feje mellett talpaspohár. (XII. táblán, metszete: u. o. alul az 1. ábrán.)

6. *sír.* 70 cm mélyen, 140 cm hosszú női csontváz. Karjai ki voltak nyújtva. Irányítása: 20 fokkal tért el északról nyugat felé. Egészen fiatal leány lehetett, mert a bölcsességfoga még nem volt kinőve. Ballábánál, közvetlenül a térd mellett, kétökölnyi nagyságú, szétmállott csillámpala volt egycsomóban. Melléklete: nyakában pár szem színes pasztagyöngy. (XI. 6., 10.) A gyöngyök keresztülfúrásában kis bronzcsövecskék vannak.

7. *sír.* 50 cm mélyen, mellékletnélküli, összehányt gyermekcsontváz.

8. *sír.* 50 cm mélyen, mellékletnélküli, összehányt gyermekcsontváz.

9. *sír.* 35 cm mélyen, zsugorított gyermekcsontváz. Testhossza 120, zsugorított hossza 75 cm. Irányítása: 70 fokkal tért el északról kelet felé. Melléklete nem volt.

10. *sír.* 45 cm mélyen, kb. 160 cm hosszú csontváz. Nemét határozottan megállapítani nem lehetett, mert az alsólábszárai egymáson, keresztben feküdtek. Irányítása: 10 fokkal tért el északról, nyugatfelé. Mellékletei: 1. ezüstlemezről négyszögletesre formált szíjvégtöredék (XI. 3.). 2. Övgarnitúrához tartozó ezüstlemezek (XI. 2., 4., 7–9.). 3. Vaslemez-töredékek.

11. *sír.* 55 cm mélyen, 185 cm hosszú férficsontváz. Irányítása: 10 fokkal tért el északról nyugatfelé. A csontváz részben meg volt bolygatva, a borda, medence és balkarjának csontjai hiányoztak; jobbkarja ki volt nyújtva. Mellékletei: 1. Feje fölött vaskapocs (olyan, mint a mai ácskapcsok). 2. Mellén szürkészínű edény. (XII. tábla közepén, 3. ábra; metszete: u. o., alul a 3. ábrán.) 3. Jobbkeze mellett vaskés. (XI. 18.)

12. *sír.* 80 cm mélyen, 168 cm hosszú férficsontváz. Koporsóban volt eltemetve. Karjai ki voltak nyújtva és a medencecsontok mellett feküdtek. A *sír* szélessége 55, hosszúsága 205 cm. Irányítása: 30 fokkal tért el északról nyugatfelé. Mellékletei: 1. Koporsóvasalásra szükséges hét darab vaskapocs. (X. 14.)¹⁶ A *sír* hosszában a következőképpen voltak elhelyezve: kettő a felsőkar, kettő a felső-, kettő az alsólábszárak irányában, egy pedig a bokacsontok alatt feküdt. Mindegyik kapocs hegye befelé, a csontok felé állott. 2. Mellén, (a gerincoszlopon) vékony ezüstlemezről készült övdísz. (X. 1.) 3. Ugyanolyan övdísz a ballapocka alatt. (X. 2.) 4. A mellén, elszórtan négy darab aranylemez, belül ezüstlemezről préselve. A négy közül kettőnek találtuk meg övlemezét, a másik kettőé (X. 3., 4.) a legszorgosabb kutatás mellett sem került elő. 5. Balmedencében két vékony ezüstlemezről készített, szélein keskeny pánttal összekötött

¹⁶ A X. tábla a tárgyakat eredeti nagyságban tünteti fel.

tott, szíjvég. (X. 8.) 6. Jobbmedencében valószínűleg vascsat elégült töredeke (X. 10.), a hozzátartozó tűsök töredékével. (X. 13.) 7. A medence, ill. farcsont alatt bronzcsat (X. 5.), vastűsökkal. 8. Jobbmedence táján vékony ezüstlemezke, aklaszeggel (X. 7.). 9. Ugyanott vékony ezüstdrótból készült akasztótöredék (X. 6.), amelynek két végét pánt foghatta körül és ezzel erősíthették valami övgarnitúrához tartozó lemezhez. 10. Ugyanott koporsóvasaláshoz tartozó vasszeg (X. 9.). 11. Jobbkarjánál, a kézcsuklón vaskés (X. 11.). 12. Bokái alatt vörösszínű agyagkorsó (XII. tábla közepén a 2. ábra; metszete: u. o. alul a 2. ábrán).

13. *sír.* 130 cm mélyen, 165 cm hosszú férficsontváz. Kezei a medencecsontok alá voltak helyezve. Irányítása: 10 fokkal tért el észak-tól nyugatfelé. Melléklete: balmedencében töredékes vascsat.

14. *sír.* 110 cm mélyen, 167 cm hosszú férficsontváz. Irányítása: 10 fokkal tért el észak-tól, nyugatfelé. Melléklete: jobbmedencében vascsat.

15. *sír.* 120 cm mélyen, 132 cm hosszú leánycsontváz. Irányítása: 20 fokkal tért el észak-tól nyugatfelé. Melléklete nem volt.

16. *sír.* 110 cm mélyen, 158 cm hosszú női csontváz. Irányítása: 20 fokkal tért el észak-tól nyugatfelé. Melléklete: balkönyöke mellett, kettős csonkakúpalakú és díszített orsókarika. (XI. 1.)

17. *sír.* 160 cm mélyen, 175 cm hosszú férficsontváz. Irányítása: 10 fokkal tért el észak-tól, nyugatfelé. Karjai ki voltak nyújtva és szorosan feküdtek a test mellett. Mellékletei: 1. Jobbalsókarja mellett vaskés töredeke. 2. Medencében bronzcsat, vastűskével (XI. 12.). 3. Medence alatt övgarnitúrához tartozó, vékony ezüstlemezéből készített, négy sarkában a felerősítésre átfűrt övlemez, amelynek közepét két igen vékony ezüst-drótból fonott s ebből készített rekeszben, magasan kiemelkedő, kékszínű üveggyöngy díszíti. (XI. 11.)

18. *sír.* Bolygatott. A csontváznak csak azok a csontjai maradtak meg, amelyek a medencétől lefelé állottak. Nemét még így sem lehetett határozottan eldönteni, mert felsőlábszárai keresztben állottak. A váz megmaradt csontjai 130 cm mélyen feküdtek, hossza 135 cm; pontosan észak—déli irányban volt elföldelve. Melléklete: medencében vascsat töredeke.

*

A hat férfi, hat nő, négy gyermek és két bizonytalan csontváz közül, észak-tól nyugatfelé 10 fokkal eltérő irányítású hét, 20 fokkal öt, 30 fokkal egy; pontosan észak—déli irányban feküdt egy, bolygatott sír három, az egyetlen zsugorított gyermekcsontváz pedig észak-tól 70 fokkal tért el keletfelé. Mindössze hat sírban nem találtunk mellékletet.

A sírokból kikertült anyagot az alábbiakban ismertetjük:

A *szíjvéget* (10. sír, X. 8.) egészen vékony bronzlemezéből készítették. Két lemeze van s ezek egymásfelett állanak: széleikre keskeny pántot forrasztottak. A szíjat, amelyre felerősítették, a két lemez közé szorították be; kicsúszását aklaszeggel akadályozták meg. Töredékes állapotban maradt fenn, hossza 7·5, szélessége 2·6, a pántszegélye 0·4 cm széles. Egyik vége le van kerekítve.

A két *bronzcsat* (X. 5., XI. 12.) tuskéje vasból készült. Csatteste egyiknek sincsen. Ahol a tuskók hegye ráfekszik a csatkarikára, ott a csatkarika kiszélesedik. A kisebb csat (17. sír, XI. 12.) oválisalakú s hogy a szíjban ne tudjon könnyen elfordulni, karikájának azon az oldalán, amelyre a tuskót erősítették, két fület alkalmaztak. A nagyobbik csatkarikáján (10. sír, X. 5.) az erősebb rögzítést még azzal is sikerült elérni, hogy a szíjtartó oldalát arra alkalmas módon képezték ki. Öntés útján készítették. Szélességük 4·3, ill. 3·5, hosszúságuk 3·5, ill. 2·2 cm.

Az *övfelszerelési tárgyak* közül legszembeszökőbbek az avarkorban általánosan elterjedt griffes motívumú, áttört *csüngődíszek* (2. sír, XI. 13., 15—17.). Négy darab került elő; közülük háromnak csüngője is van (XI. 15—17.). Öntés útján készültek.

A leletanyag legértékesebb részei a *lemezes övfelszerelési garnitúrák* (10. sír). Legnagyobb figyelmet a X. tábla 1—2. sz. alatti példányok érdemlik. Téglalap-alakúak, széleik keretszerűen emelkednek ki. Mind egyiknek közepe át van törve s az áttörésbe ugyanolyan nagyságú és alakú aranybetét van beillesztve. Négy darab került elő, kettőnek csak az aranylemez közepe maradt meg (X. 3., 4.). Bár az aranylemez-betéteket az előkerülés alkalmával nem az áttörtlemezben találtuk meg, az összetartozáságuk kétségtől mentes.

Egy ilyen garnitúra darab (X. 1.) három részből áll. Egy alsó- és egy felsőlemezből és a kettő közé berakott aranylemezbetétből. A felsőlemez ezüstműből, az alsó vaslemezéből készült s a két lemezt, a négy sarokban, akasztéggel szorították össze. Valószínű, hogy ugyanezekkel az akasztégekkel erősítették fel a bőrvögre is.

Sajnos, a lemezek nagyon töredékes állapotban maradtak meg. Az alsó-, vaslemezéből mindössze egy sarokdarab maradt épen, s ennek segítségével sikerült rekonstruálnunk a garnitúra szerkezetét. Elégült vaslemez nyomokat egy másik darabon (X. 2.) is láthattunk.

A felső-, ezüstlemez, préselés útján készült. Figyelmet érdemel az áttörési technika is. Az áttörés nem egyszerű kimetszéssel történt, hanem a lemez szélét kissé be is hajlították. A behajlítás úgy tűnik fel, mintha a vékony ezüstlemez egészen puhafára helyezték volna s a szélét a lemezvágó (stancni) nyomta volna be, a ráütés alkalmával. Az áttörés címerpajzsalakú.

Ugyanígy alakú a címerpajzs-betét. Kettős, arany- és ezüstlemezéből préselték ki; mindkét lemez igen vékony rétegű. Az ezüstlemez van alul, befelé. Hogy a garnitúra felső-, ezüstlemez áttöréséből ne tudjon kiesni, a betét szélén kis peremet is hagytak.

A pajzsalakú betét felületén, közepén, a pajzs-köldökén, nagyobb gyöngyszemnyi kiemelkedés van, amelyet a pajzsalaknak megfelelően, gyöngysor vesz körül. Ugyancsak gyöngysor szegélyezi a betét szélét is. A két gyöngysor között kissé kiemelkedő borda látszik.

Ilyen áttört és betétes övgarnitúrát eddig — tudunkkal — alig pár darabot találtak. A mezőbándi temető 174. sírjában Kovács István,¹⁷ majd

¹⁷ Dolgozatok—Travaux IV. (1913.). 358. l. 80. kép.

a szegedi Városi Múzeum ásatásai alkalmával a deszki H. temető 18. sírjában Móra Ferenc, újabban 1936-ban, Török Gyula talált ilyen övgarnitúra darabokat a Szeged—Fekete-halmi avarkori temető 10. sírjában. A két utóbbi ma még publikálatlan, s itteni hivatkozásunkkal nem akarunk a közzététel elévágni.

A mezőbándi téglalapalakú, kerete poncolt. Felső-, ezüstlemeze alatt, aranyozott ezüstlemez van, amelyen az e kori II. stílus állatmotívumai ismerhetők fel.

A deszki H. temető 18. sírjában 5 darab is volt, melyek közül kettő ovális-, három pedig pajzsalakú. A két oválisalakú felsőlemez ezüstből való és 2—2 aklaszeggel volt felerősítve. Betétjük, a kerethez illően, ugyancsak oválisalakú; közepét oválisalakú kiemelkedés díszíti, amelyet a betét szélén, álló tojássor vesz körül. Ezeknél a felső-, ezüstlemez egészen keskeny, tisztán csak a betéttartó-keret céljait szolgálja. Hasonló célt szolgál a három pajzsalakú garnitúra felső-, ezüstlemeze is, amelyet 3—3 aklaszeggel erősítettek fel. Betétjük ezeknek is pajzsalakú; közepüket kisebb pajzsszerű kiemelkedés díszíti, amelyet előbb apró s a széleken nagyobb gyöngysor vesz körül. Ugy az ovális-, mint a pajzsalakú-betétek ezüstből vannak préselve, rajtuk itt-ott aranyozás nyomai látszanak.

A Szeged—Fekete-halmi garnitúra nagyjából csúcsára állított rombuszalakú, amelynek széleit geometrikus minta szerint vágták ki. Az átörés rombuszalakú s alatta síma és díszítetlen, aranyozott ezüstlemez van.

Ugy a mezőbándi, mint a Fekete-halmi darabok megegyeznek abban, hogy betétjük síma és csak kétdimenziósak, szemben a deszki és a mibatidai darabjainkkal, amelyekre geometrikus mintákat préseltek és háromdimenziósak. A batidaiak pajzsmagassága 13·0, szélessége 12·8, mélysége 3·7 mm.

Említettük, hogy övlemez-garnitúránk négy darab van, s ezek közül csak kettőnek van meg a felső-, ezüstlemeze, a másik két betétnek lemezeit a leggondosabb kutatás mellett sem találtuk meg. A betétek közül az egyik csonkítva került elő (X. 4.): hiányzik a betét alsó-, ezüstlemeze s a szélei is csonkák.

Az övlemez-garnitúrák csoportjába tartozik egy vékony ezüsthuzalból készített *akasztó* töredék (10. sír, X. 6.), továbbá az az *övveret*, amelyet a XI. táblán 11. számmal jelöltünk meg. Egyetlen példányban, a 17. sírból került elő. Téglalapalakú, nagysága megegyezik az előbb bemutatott övlemezekével. Kerete nincsen, nem találtuk vele a valószínű alsó-, vaslemezt sem. Síma felületének közepén, két ígenvékonyszálú, ezüstdrótból fonott rekeszben, erősen kiemelkedő domborodással, sötétkék-színű üvegberakás díszlik. Az üvegberakás alatt, hogy a kiemelkedés még szembetűnőbb legyen, valami pasztaszerű anyag van. Az övdísz felerősítése a négy sarokban átfúrt lyukaknál, valószínűleg aklaszegekkel történt.

Fettich Nándor, a dunapentelei avarkori emlékekkel kapcsolatban ki-

mutatja,¹⁸ hogy az e kori leletekből a különböző népelemek emlékeit ki lehet választani. A kiválasztáson túlmenőleg, kronológiai szétválasztásokat is tesz.

A dunapentelei, gátéri, németsűrűi, továbbá a mezőbándi temetők anyagában a szíjvégek és övfelszerelések vizsgálatánál, Fettich arra a megállapodásra jutott, hogy az avarok korában, illetőleg azok kultúrájaiban, bizonyos gepida réteg ismerhető fel. Munkájában a dunapentelei és gátéri szíjvégek pontsoros, majd a németsűrűi lelet pontkörök és negyedkörökből, poncolással kiképezett sorozatát vizsgálva, összeveti a mezőbándi temető 59. sírjának övgarnitúrájával. Az övgarnitúrák igazi kultúráját a mezőbándiban látja. Ugyancsak a mezőbándi temetőből, a 174. sírből, olyan övgarnitúra került elő, amelynek áttört, felső-, ezüstlemezen, poncolt ornamentika ismerhető fel. A felső-, ezüstlemez alatt, a téglalap-alakú áttörésben, egészen vékony, aranyozott ezüstlemez van. A betét díszített s azon a II. állatstílus formái vehetők ki.

Bizonyos módosulás-különbséggel, a gátéri temető 51. sírjában talált anyag hasonlít a mezőbándihoz leginkább. Míg a mezőbándi övgarnitúrák áttört, téglalap-alakú ezüstlemezen a poncolt ornamentikát látjuk, addig a gátéri garnitúra alakjában négyzetesre formálódott s a rajta levő díszítés már nem poncolással, hanem préseléssel készült. Ugyanezen temető 171. sírjában, egy kis szíjvégen, az e korban eddig még ismeretlen griffes-ábrázolással találkozunk. Az övgarnitúrákat tovább vizsgálva, az abonyi 292. sír anyagában is megtalálja a téglalap-alakú övlemezeket.¹⁹ Ennek felsőlemezen azonban a díszítés nem a II. állatstílust mutatja, hanem a hun-kutrigur rekeszes művességet.

Ezek után az említett és a dunapentelei 10. sír övgarnitúráját és szíjvégét²⁰ a mi temetők anyagával egybevetve, lehetetlen észre nem venni néhány feltűnő hasonlatosságot. Leleteink között előfordulnak az áttört és zárt övfelszerelési tárgyak. Utóbbin figyelemreméltó az igen vékony, kerekátmetszetű, ezüsthuzalból fonott és „rovátkolt” keretbe (rekeszbe) foglalt kékszínnű tüveggyöngy berakás. Ugyancsak az övgarnitúrákhoz tartoznak az áttört csüngődíszek, amelyeken griffes-ábrázolások vannak.

Fettich, az avarkor emlékeinek osztályozásánál, a mezőbándi temető vonatkozó emlékeit kifejezetten gepida kultúrájának mondja, idejét pedig a VI—VII. századok fordulójára teszi. Ilyen korúnak tartja a dunapentelei 10. sírt is. Ennek a kultúrának virágzási ideje a mi területünkön a VII. század második harmadára esik s tovább folytatódik a harmadik harmadban, amelyikben mindentől függetlenül, fellép a griffes-ábrázolás is.

Mint már fennebb említettük, az eddig feltárt 18 sír közül csak 14 avar, 3 bizonytalan, 1 pedig határozottan őskori. Kérdés, hogy az avar-

¹⁸ Marosi Arnold és Fettich Nándor: A dunapentelei avar sírleletek. *Archaeologia Hungarica* (továbbiakban: A. H.) XVIII. 63. s köv. II.

¹⁹ A. H. XVIII. 72. l.

²⁰ A. H. XVIII., IV. t. 32—38. és 31. kép.

koriak között is milyen időrendi szétválasztások tehetők akkor, ha az egész temető fel lesz tárva?

Abban a leletanyagban, amely szórványként került a gyűjteménybe, egy nagyobb (IX. 1—2) és két kisebb szíjvég (IX. 3., 4.), egy kengyel (IX. 6.) és egy heveder-csatkarika (IX. 5.) van. A szíjvégek kettesével vannak aklaszegekkel összeerősítve. Ugy a kis, mint a nagyobb szíjvégen háromlevelű palmetta, illetve liliom ábrázolások vannak. A nagyobb szíjvéghez a kiskőrösi temető 147. sírjában²¹ talált példány hasonlít leginkább, azzal a különbséggel, hogy a miénken a fülek át vannak fúrva. A kisebb szíjvégeknek a kiskőrösi 147. sír,²² diási,²³ hódmezővásárhelyi²⁴ és cikói²⁵ példányok felelnek meg. A kiskőrösiek a nagyszentmiklósi kincs fémművességi körével, a 750—775-ös évekre vannak datálva.²⁶

A sírokból kikerült három darab edény közül egy *talpas pohár* (XII. táblán, felül; metszete: u. o., alul, az 1. ábrán) a legérdekesebb, melynek egész felületén hullámvonalas díszítés fut körbe s a talpszegélyeket is sűrű bevágásokkal díszítették. Az 5. sírban, a fej mellett találtuk. A pohár közepesen iszapolt, vékonyfalú és vörösre van égetve. Szájátmérője 13, feneke 6·5, a talpával 9 cm átmérőjű, magassága 10 cm. Valószínűnek tartjuk, hogy fémformát utánoztak s a talpán a bevágások, a fém pohár talpszélének sűrűn, egymasmellé hajtogatását célozzák. Az eddig ismert, kevés számú anyagban analógiáját nem találtuk.

A szürkeshínű, finoman és jól égetett iszapolt edények csoportjába tartozik az az edény, amelyet a XII. tábla közepén, a 3. ábrán (metszete: u. o., alul a 3. ábrán) mutatunk be. (11. sír.) Korongon készült, oldalán kb. hatos fogazású fésűdsz négyyszer fut körbe. Testvonala igen finoman rajzolt, aránylag rövid nyakrész után pereme kis ívben hajlik ki. Legnagyobb kihasasodása kb. az edény félmagasságában van. Szája 10, fenékátmérője 7, legnagyobb kihasasodása 17, magassága 20 cm. A varasdi,²⁷ mártélyi²⁸ edényekkel mutat sok egyezőséget.

A 12. sírból, az aranylemez betétes övgarnitúrákkal együtt került elő egy rosszul iszapolt és gyengén égetett, sárgás-vörös színű, néhol fekete foltokkal tarkított, kézzel formált edény (XII. tábla közepén, a 2. ábra; metszete: u. o., alul a 2. ábrán). Testvonala egyenetlen, nyomott; feneke széles, lapos; szája az erősen összeszűkült nyak után egyenetlen; oldalán hullámvonalas fésűdsz vehető ki. Legnagyobb kihasasodása kb. a félmagasságban van. Szája 6, fenékátmérője 9 és 11, legnagyobb kihasa-

²¹ Horváth Tibor: Az üllői és a kiskőrösi avar-temető. A. H. XIX., XXX. t. 17.

²² A. H. XIX., XXX. t. 28—29.

²³ Hampel, Jcseph: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I. kötet, fig. 1784. (Továbbiakban: Hampel.)

²⁴ U. o. fig. 1783.

²⁵ U. o. fig. 1785.

²⁶ A. H. XIX. 118. l.

²⁷ Tolna vármegye története II. 190. t. 1.

²⁸ Hampel III. T. 89., 23.

sodása 15·5 és 16·5, magassága 18 cm. Legjobban egy Aquincumban előkerült edényhez hasonlítható.²⁹

Az elmondottak alapján, a szórványosan és a próbaásatásból előkerült leletek kormeghatározásánál legfeljebb egy-két évtized eltolódás lehetséges. Minden valószínűség szerint, a feltárt sírok kora, a szórványos lelet anyagával együtt, a VIII. század második és harmadik harmadának fordulójára tehető.

Természetes, hogy az egész temető korára vonatkozólag ma még nem lehet végleges megállapításokat tenni. Ez az ismertetésünk is egyelőre csak előzetes jelentés, véglegest, a temető közeljövőben történő feltárása után fogunk közzétenni.

Bálint Alajos.

²⁹ Budapest régiségei, XI. kötet, 338. l., 346. ábra 5.

Gräber aus der Avarenzeit in Batida.

(Hierzu die Tafeln IX—XII.)

Im Herbst des Jahres 1933. wurde ein Steigbügel, eine grosse und zwei kleinere, mit Ranken verzierte Riemenzungen (IX. 1—6.) in unser Institut gebracht. Diese Gegenstände stammen aus einem Reitergrabe und kamen in Hódmezővásárhely—Gorzsa auf dem Bauerhof des Imre Pál Nagy auf dem Rain Héthalom, bei einem Bau zum Vorschein.¹

Anfangs September des vergangenen Jahres vollführten wir Probegrabungen auf dem erwähnten Gebiete. Da stellte es sich heraus, dass die Daten der Meldung irrtümlich waren. Der Fundort in engerem Sinne ist nicht in Gorzsa, sondern neben dem Weg der Gorzsa und Batida trennt, auf der Seite gegen Batida. Der Bauernhof gehörte wirklich Imre Pál Nagy und ist heute das Eigentum von Mihály Pócsy. Der Fundort ist hinter dem Bauernhof, in dem Rain Boldizsár, der von dem Határút ausgeht und mit dem Weg nach Lele parallel läuft, von dem Határút 520 m entfernt, auf einem Hügel liegt. Der Rain führt ebenfalls durch diesen Hügel.

Der Hügel erinnert in vieler Hinsicht an Kókénydomb, der im Jahre 1929, aufgedeckt wurde.² In der Richtung von Südosten gegen Nordwesten erstreckt sich der Hügel in die Länge, gegen Nordosten erhebt er sich kaum, dagegen ist die Hebung gegen Westen bedeutend. Vor den Entwässerungsarbeiten floss die Kődök-ér (Wasser-Ader) an ihm vorbei, die das Wasser der niederen liegenden Gebiete von Batida sammelte und in nordöstlicher Richtung sich gegen den auf ungefähr 5 km entfernten Kókénydomb schlängelte.

Bei den Probegrabungen überzeugten wir uns, dass dieses Gebiet für die Ansiedlung des neolithischen Menschen sehr geeignet war.

Während der Grabung deckten wir drei urzeitliche Gruben auf. Die aus den drei Gruben, so wie auch den Forschungsgräben an den Tag gekommenen Stücke vertreten das Material der Körös-Kultur.³

¹ Die ersten fünf Jahre der archaeologischen Abteilung des Stadtmuseums in Hódmezővásárhely. Szeged. 1934. S. 53.

² Dolgozatok—Arbeiten VI. (1930.) S. 49—158.

³ S. die mit der Körös-Kultur sich befassende Literatur in dem XII. Jahrgang (1936.) Seite 272. Anm. 128.

Die Gefässbruchstücke sind ausnahmslos solche, aus denen man auf neue, bisher unbekannte Formen der Typen keineswegs folgern kann. Die Bruchstücke sind grössere oder kleinere Gefässe und Schalen,⁴ Töpfe,⁵ Fußschalen,⁶ oder Gefässe mit Füßen,⁷ Schüsseln,⁸ Reste von Vorratsgefässen.⁹ Wir haben auch Fragmente von Schöpfgefässen,¹⁰ von Lampen¹¹ und von Gefässe mit Henkel,¹² deren Henkel zum Aufhängen dienten.

Die Verzierung des einen Bruchstückes stellt einen Rind dar. (Taf. II. 4.) Die Werkzeuge sind durch ein ganzes und ein gebrochenes Handbeil,¹³ einige Geräte aus Knochen¹⁴ und durch verschiedene und häufig gefundene Netzbeschwerern vertreten, deren Form und Typus schon bekannt ist. In das Material der Körös-Kultur mischte sich auch anderes, urzeitliches Material. Die Zahl dieser Stücke ist aber so gering, dass wir heutzutage noch nicht eingehender davon sprechen können.

Ausser den Gruben öffneten wir noch 18 Gräber, diese ergeben aber erst einen sehr kleinen Teil des Gräberfeldes. Das 9. Grab enthält ein Hockerskelett, ohne Beigabe, wahrscheinlich aus der Zeit der Körös-Kultur. Von den Gräbern 3., 7. und 8. war die Zugehörigkeit nicht festzustellen, die anderen stammen aus der Avarenzeit. Von den 6 Männer-, 6 Frauen-, 4 Kinder- und 2 unbestimmbaren Skeletten hatten 7 eine Richtung die von Norden nach Westen um 10°, 5 die um 20°, eins das um 30° abwich; in pünktlich nord-südlicher Richtung lagen eins und drei zerstörte Gräber; das einzige Hockerskelett eines Kindes wich um 70° von Norden nach Osten ab. Ohne Beigabe waren im ganzen 6 Gräber.

Das in den Gräbern entdeckte Material machen wir in folgenden bekannt.

Die *Riemenzunge* (Grab 10. X. 8.) wurde aus ganz dünnen Bronzeplatten verfertigt. Sie hat zwei Platten die übereinander stehen; an die Ränder wurden schmale Bänder gelötet. Der Riemen an dem sie befestigt wurde, wurde zwischen die beiden Platten gepresst und mit Neiten befestigt. Sie blieb nur als Bruchstück erhalten, die Länge ist 7·5, die Breite 2·6 cm, der Rand 0·4 cm breit. Das eine Ende ist abgerundet.

Der Dorn der zwei *Bronzeschnallen* (X. 5., XXI. 12.) ist aus Eisen. Schnallenkörper hat keine von den beiden. Wo die Spitze des Dornes auf dem Schnallenring liegt, ist der Schnallenring breiter. Die kleinere Schnalle ist oval (Grab 17. XI. 12.) und damit sie sich an dem Riemen nicht so leicht wegrehen könne, wurden an jeder Seite des Schnallenrin-

⁴ Wie an der Tafel XIII. der Arbeiten XI. (1935.)

⁵ Ebd. XIV. 1., 6., 8.

⁶ Ebd. XIII.

⁷ Ebd. XIII. 37—39., 41., XV. 2., 8.

⁸ Ebd. XIII. 6., 35., 36., 40., XV. 1.

⁹ Ebd. XIV. 5., 7., XV. 3., 6., 7., XVI. 1., 3.

¹⁰ Ebd. XIII. 18.

¹¹ Ebd. XVIII. 20., 22., 26., 28.

¹² Ebd. XV. 4., 8.

¹³ Ebd. XVIII. 1., 39., 41.

¹⁴ Ebd. XXI. 2., 9., 10.

ges, wo der Dorn befestigt war, zwei wegstehende Ecken angebracht. An dem Schnallenring (Grab 10. X. 5.) der grösseren wird eine stärkere Befestigung auch dadurch erreicht, dass man jene Seite, die den Riemen hält, auf eine geeignete Weise ausbildete. Sie wurden durch Guss verfertigt. Ihre Breite ist 4·3 cm, d. h. 3·5 cm, die Länge 3·5 cm, d. h. 2·2 cm.

Die auffallendsten zwischen den Gegenstände der *Gürtelbeschläge* sind die in der Avarenzeit allgemein verbreiteten, durchbrochenen Hängezierden mit Greifmotiven (Grab 2. XI. 13., 15., 17.). Es kamen vier Stück Exemplare zum Vorschein; drei unter ihnen haben auch ein Anhängsel (XI. 15—17.). Sie sind ebenfalls durch Guss verfertigt.

Die wertvollsten Teile des Fundmaterials sind die *Gürtelbeschläge mit Platten* (Grab. 10.). Die grösste Aufmerksamkeit verdienen die Exemplare auf der Tafel X. 1—2. Diese sind ziegelförmig, die Ränder erheben sich rahmenartig. Die Mitte von allen ist durchbrochen und in den Bruch ist eine Goldeinlage von derselben Grösse und Form hineingefügt. Vier Exemplare kamen zum Vorschein, von zweien blieb nur die Goldplatten-Einlage erhalten (X. 3., 4.). Obwohl die Goldplatten-Einlagen bei der Ausgrabung nicht in der durchbrochenen Platte vorgefunden wurden, ist ihre Zusammengehörigkeit zweifellos.

Ein solche Stück der Garnitur (X. 1.) besteht aus drei Teilen: aus einer unteren, aus einer oberen und aus einer zwischen den beiden eingefügten Goldplatten-Einlage. Die Oberplatte ist aus Silber, die untere besteht aus einer Eisenplatte und die beiden Platten wurden an den vier Ecken durch Niete zusammengepresst. Wahrscheinlich wurden sie durch dieselben Niete an dem Ledergürtel befestigt.

Leider blieben diese Platten nur in einem sehr fragmentierten Zustande erhalten. Von der unteren Eisenplatte blieb im ganzen ein Eckstück erhalten und mit Hilfe dessen gelang es uns die Zusammenstellung der Garnitur zu rekonstruieren. Spuren einer oxidierten Eisenplatte können wir auch an einem anderen Stücke sehen. (X. 2.)

Die obere Silberplatte wurde durch Pressen verfertigt. Beachtenswert ist die Technik der Durchbrucharbeit. Der Durchbruch geschah nicht durch einfaches Ausschneiden, denn der Rand der Platte wurde ein wenig eingebogen. Das Einbiegen erweckt den Anschein, als wäre die dünne Silberplatte ganz auf Weichholz gelegt worden und als hätte bei dem Daraufschlagen die Stanze den Rand eingebogen. Der Durchbruch zeigt die Form eines Wappenschildes.

Dieselbe Form hat die Wappenschild-Einlage. Sie wurde aus doppelten, Gold- und Silberplatten gepresst; beide Platten sind sehr dünn. Die Silberplatte liegt unten nach innen zu. Damit sie aus dem Durchbruch der oberen Silberplatte nicht herausfalle, liess man an der Einlage einen kleinen Rand.

Auf der Oberfläche der schildförmigen Einlage, in der Mitte, an dem Schildnabel, ist eine Hebung wie eine grössere Perle, die der Schildform entsprechend, von einer Perlenschnur umfasst wird. Den Rand der Ein-

lage umfasst ebenfalls eine Perlenschnur. Zwischen den beiden Perlen-schnüren, ist eine ein wenig hervorragende Rippe zu sehen.

Von solchen durchbrochenen, mit Einlage versehenen Gürtelgarnituren wurden bisher — unseres Wissens — kaum einige Stücke gefunden. Solche Stücke von Gürtelgarnituren fand István Kovács in dem Grabe 174. des Gräberfeldes von Mezöbánd,¹⁵ dann Ferenc Móra in dem Grabe 18. des „H“ Gräberfeldes von Deszk und in neuester Zeit Gyula Török in dem Grabe 10. des Gräberfeldes aus der Avarenzeit in Szeged—Feketehalom. Beide letztere sind noch unveröffentlicht.

Das Stück von Mezöbánd ist ziegelförmig, der Rahmen punziert. Unter der oberen Silberplatte ist eine vergoldete Silberplatte auf welcher die Tiermotive des II. Stiles dieser Zeit zu erkennen sind.

In dem Grabe 18. des Gräberfeldes von Deszk H. waren sogar 5 Stücke, deren zwei oval und drei schildförmig sind. Die zwei ovalen Oberplatten sind aus Silber und waren durch je zwei Nieten befestigt. Ihre Einlage ist, dem Rahmen entsprechend, ebenfalls oval; die Mitte ist durch eine ovale Hebung verziert, die am Rande der Einlage mit einer stehenden Eierreihe umgeben ist. Bei diesen ist die obere Silberplatte ganz schmal, sie dient nur zum Zwecke des Rahmens, der die Einlage hält. Denselben Zweck haben die oberen Silberplatten der drei schildförmigen Garnituren, die durch je drei Nieten befestigt wurden. Die Einlage dieser ist ebenfalls schildförmig, die Mitte ist mit einer schildförmigen Hebung geschmückt, die zuerst mit kleinen und an den Rändern grösseren Perlen umgeben ist. Die ovalen, so wie auch die schildförmigen Einlagen sind aus Silber gepresst hie und da sind Spuren einer Vergoldung zu entdecken.

Die Garnitur von Szeged—Feketehalom hat grösstenteils die Form eines auf die Spitze gestellten Rhombus, dessen Ränder nach einem geometrischen Muster ausgeschnitten wurden. Der Durchbruch ist rhombisch und darunter ist eine glatte, ungeschmückte, vergoldete Silberplatte.

Die Stücke von Mezöbánd und die von Feketehalom stimmen darin überein dass ihre Einlage glatt ist und nur zwei Dimensionen hat, im Gegensatz zu unseren Exemplaren von Deszk und Batida, auf welche geometrische Muster gepresst wurden und die drei Dimensionen haben. Die Schildhöhe der Stücke von Batida ist 13, die Breite 12·8, die Tiefe 3·7 mm.

Wir erwähnten schon dass wir vier Gürtelplatten-Garnituren besitzen; nur bei zwei von diesen blieb die obere Silberplatte erhalten, die Platten der anderen zwei Einlagen konnten wir selbst bei dem sorgfältigsten Forschen nicht entdecken. Eine der Einlagen kam beschädigt zum Vorschein (X. 4.); es fehlt die untere Silberplatte der Einlage und auch die Ränder sind beschädigt.

In die Gruppe der Gürtelplatten-Garnituren gehört ein aus dünnem Silberdraht verfertigtes Haken-Fragment (Grab 10. X. 6.), weiterhin jener Gürtelbeschlag, der auf Tafel XI. mit der Nummer 11. bezeichnet wurde. Er kam in einem einzigem Exemplar zum Vorschein aus den Grabe 17.

¹⁵ Dolgozatok—Travaux IV. (1913.) S. 358. Abb. 80.

Er ist ziegelförmig, die Grösse stimmt mit der Grösse der oben angegebenen Gürtelplatten überein. Rahmen hat er keinen und auch keine untere Eisenplatte, obwohl diese vorauszusetzen war. Die Mitte der glatten Oberfläche schmückt eine stark hervorragende dunkelblaue Glaseinlage, in einer aus sehr dünnem Silberdraht geflochtenen Zelle. Unter der Glaseinlage ist ein pastenartiges Material, damit die Hebung noch auffallender sei. Die Befestigung der Gürtelzierde geschah bei den in den vier Ecken durchbohrten Löchern wahrscheinlich mit Nieten.

Nándor Fettich beweist im Zusammenhang mit den Denkmälern der Avarenzeit von Dunapentele,¹⁶ dass man aus den Funden dieser Zeit die Denkmäler verschiedener Völkerelemente herauswählen kann. Ausser der Auswahl stellt er auch chronologische Unterscheidung fest.

Bei der Untersuchung der Riemenzungen und der Gürtelgarnituren in dem Material der Gräberfelder von Dunapentele, Gátér, Németsürü und Mezöbánd, kommt Fettich zur Überzeugung, dass in der Avarenzeit, d. h. in dem Kulturgut dieser, eine gewisse Gepiden-Schichte nicht zu verkennen ist. In seinem Werke untersucht er Riemenzungen mit Punktreihen von Dunapentele und Gátér, dann die des Fundes von Németsürü, die aus Punktkreisen, Viertelkreisen mit Punzverzierung ausgeführt wurden und vergleicht sie mit der Gürtelgarnitur des Grabes 59. des Gräberfeldes in Mezöbánd. Er sieht die richtige Kultur der Gürtelgarnituren in dem Material von Mezöbánd. Ebenfalls aus dem Gräberfeld von Mezöbánd, kam aus dem Grabe 174. eine Gürtelgarnitur zum Vorschein, an deren durchbrochener oberen Silberplatte eine Punzornamentik zu erkennen ist. Unter der oberen Silberplatte ist, in dem ziegelförmigen Durchbruch, eine ganz dünne vergoldete Silberplatte. Die Einlage ist verziert und darauf sind die Formen des II. Tierstiles zu entscheiden.

Mit einem gewissen Unterschied gleicht das in dem Grabe 51. gefundene Material des Gräberfeldes von Gátér am meisten dem Material von Mezöbánd. Bei den Gürtelgarnituren von Mezöbánd sehen wir an der durchbrochenen, ziegelförmigen Silberplatte eine Punz-Ornamentik, dagegen ist die Form dieser in den Garnituren von Gátér ein Quadrat und die Verzierung wurde nicht mehr durch Punzverzierung, sondern durch Pressen vollführt. In dem Grabe 171. desselben Gräberfeldes begegnen wir, an einer kleinen Riemenzunge, der in dieser Zeit noch unbekannten Greif-Darstellung. In dem er die Gürtelgarnituren noch weiter untersucht, findet er die ziegelförmigen Riemenzungen¹⁷ auch in dem Material des Grabes 292. von Abony. Die Verzierung an der Oberplatte dieser zeigt aber nicht den II. Tierstil, sondern die hunnisch-kutrigur Zellentechnik.

Wenn man also die erwähnte so wie auch die Gürtelgarnitur und die Riemenzunge¹⁸ des Grabes 10. von Dunapentele mit dem Material unseres Gräberfeldes vergleicht, ist es unmöglich einige auffallende Ähnlich-

¹⁶ Arnold Marosi und Nándor Fettich: Gräberfunde der Avaren in Dunapentele. *Archaeologia Hungarica*. (im weiteren: A. H.) XVIII. 63. und folgende Seiten.

¹⁷ A. H. XVIII. S. 72.

¹⁸ A. H. XVIII. Tafel IV. Abb. 32—38. und 31.

keiten nicht zu bemerken. In unserem Funde sind Stücke der durchbrochenen und undurchbrochenen Gürtelgarnituren zu finden. An letzterer ist die blaue Glasperleneinlage beachtenswert, die in eine aus rundem Silberdraht gewundene und geritzte Zelle eingefasst ist. Ebenfalls zu den Gürtelgarnituren gehören die Hängezierden mit Durchbrucharbeit, an welchen Greif-Darstellungen zu sehen sind.

Fettich meint, bei der Klassifizierung der Denkmäler der Avarenzeit, dass die Denkmäler des Gräberfeldes von Mezöbánd ausdrücklich zu der Gepiden-Kultur gehören und versetzt ihre Zeit an die Wende der VI—VII. Jahrhunderte. Er hält das Grab. 10. von Dunapentele für gleichaltrig. Die Blütezeit dieser Kultur fällt auf unserem Gebiet auf das zweite Drittel des VII. Jahrhunderts und setzt sich in dem dritten Drittel weiter fort, in dem von allem unabhängig auch die Greif-Darstellung erscheint.

Wie wir schon oben erwähnten, waren von den bisher aufgedeckten 18 Gräbern nur 14 aus der Avarenzeit, 3 waren unbestimmt und eins war bestimmt urzeitlich. Es ist fraglich welche chronologische Unterscheidung zwischen den avarischen zu treffen ist wenn das ganze Gräberfeld aufgedeckt wird?

In jenem Fundmaterial, das als Streufund in die Sammlung geriet, gibt es eine grössere (IX. 1—2.), und zwei kleinere Riemenzungen (IX. 3., 4.), einen Steigbügel (IX. 6.) und einen Schnallenring (IX. 5.). Die Riemenzungen sind paarweise aneinander befestigt. An der kleinen, so wie auch an der grösseren Riemenzunge sind Motive einer dreiblättrigen Palmette, d. h. einer Lilie. Der grösseren Riemenzunge gleicht das in dem Grabe 147.¹⁹ des Gräberfeldes von Kiskörös gefundene Exemplar am meisten mit dem Unterschied, dass an unserer die wegstehenden Ecken durchgebohrt sind. Den kleineren Riemenzungen entsprechen die Exemplare aus dem Grabe 147. von Kiskörös²⁰ und die von Diás,²¹ Hódmezővásárhely²² und Cikó.²³ Die Exemplare von Kiskörös, mit dem Metallarbeitkreis des Schatzes von Nagyszentmiklós, sind von den Jahren 750—775 datiert.²⁴

Von den aus den Gräbern an den Tag gekommenen Gefässen verdient jene Fußschale (Tafel XII. oben; Querschnitt daselbst, unten Fig. 1.) die grösste Aufmerksamkeit, an deren ganze Oberfläche eine Verzierung mit Wellenlinien rings umherläuft und auch der Fussrand mit dichten Einritzen verziert ist. Sie wurde im Grabe 5., neben dem Kopfe gefunden. Die Schale ist mittelmässig geschlänmt, dünnchalig und rot gebrannt. Der Durchmesser der Schale ist oben 13, am Boden 6.5, samt dem Fusse 9, die Höhe 10 cm. Wir halten es für wahrscheinlich, dass man eine Metallform nachgeahmt hat und die Ritze an dem Fusse bedeuten die eingelegten Falten

¹⁹ Tibor Horváth: Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskörös. A. H. XIX., XXX. 17.

²⁰ A. H. XIX., XXX. 28—29.

²¹ Hampel, Joseph: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I. Band, Fig 1784. (im weiteren: Hampel.)

²² Ebd. Fig. 1783.

²³ Ebd. Fig. 1785.

²⁴ A. H. XIX. 118.

des Fussrandes der Metallschale. In dem bisher bekannten, Material haben wir keine Analogie dazu gefunden.

In die Gruppe der grauen, fein und gut gebrannten Gefässen gehört das Gefäss, das wir in der Mitte der Tafel XII. Abb. 3. (Querschnitt daselbst unten) darstellten (Grab 11.). Es wurde auf der Drehscheibe verfertigt, an der Seite läuft eine Kammverzierung mit ungefähr 6 Zähnen versehen, viermal umher. Die Körperlinie ist fein gezeichnet, nach dem verhältnismässig kleinen Halsteil biegt sich der Rand ein wenig auswärts. Die grösste Bauchung ist ungefähr in der halben Höhe des Gefässes. Der Durchmesser des Mundes ist 10, des Bodens 7, des Bauches 17, die Höhe 20 cm. Sie zeigt eine grössere Übereinstimmung mit den Gefässen von Varasd²⁵ und Mártély.²⁶

Aus dem Grabe 12. kam, samt den Gürtelgarnituren mit Goldplatten-Einlage, ein schlecht geschlammtes, schwarz gebranntes, gelbrötliches, stellenweise schwarz beflecktes, mit der Hand verfertigtes Gefäss (in der Mitte der Tafel XII.; 2.) zum Vorschein. Die Körperlinie ist ungleich, gedrückt; der Boden ist breit, flach; der Mund ist nach dem stark verengten Hals ungleich; an der Seite ist eine Kammverzierung in Wellenlinien zu vernehmen. Die grösste Bauchung ist ungefähr in halber Höhe. Der Durchmesser des Mundes ist 6, des Bodens 9 und 11, die grösste Bauchung 15.5 und 16.5, die Höhe 18 cm. Es ist am meisten mit einem in Aquincum entdeckten Gefässe zu vergleichen.²⁷

Auf Grund des Gesagten ist bei der Zeitbestimmung der Streufunde und bei den Probegrabungen zum Vorschein gekommenen Funde eine Verschiebung von höchstens ein oder zwei Jahrzehnten möglich. Jeder Wahrscheinlichkeit nach ist die Zeit der aufgedeckten Gräber samt dem Material der Streufunde an die Wende des zweiten und dritten Drittels des VIII. Jahrhunderts zu setzen.

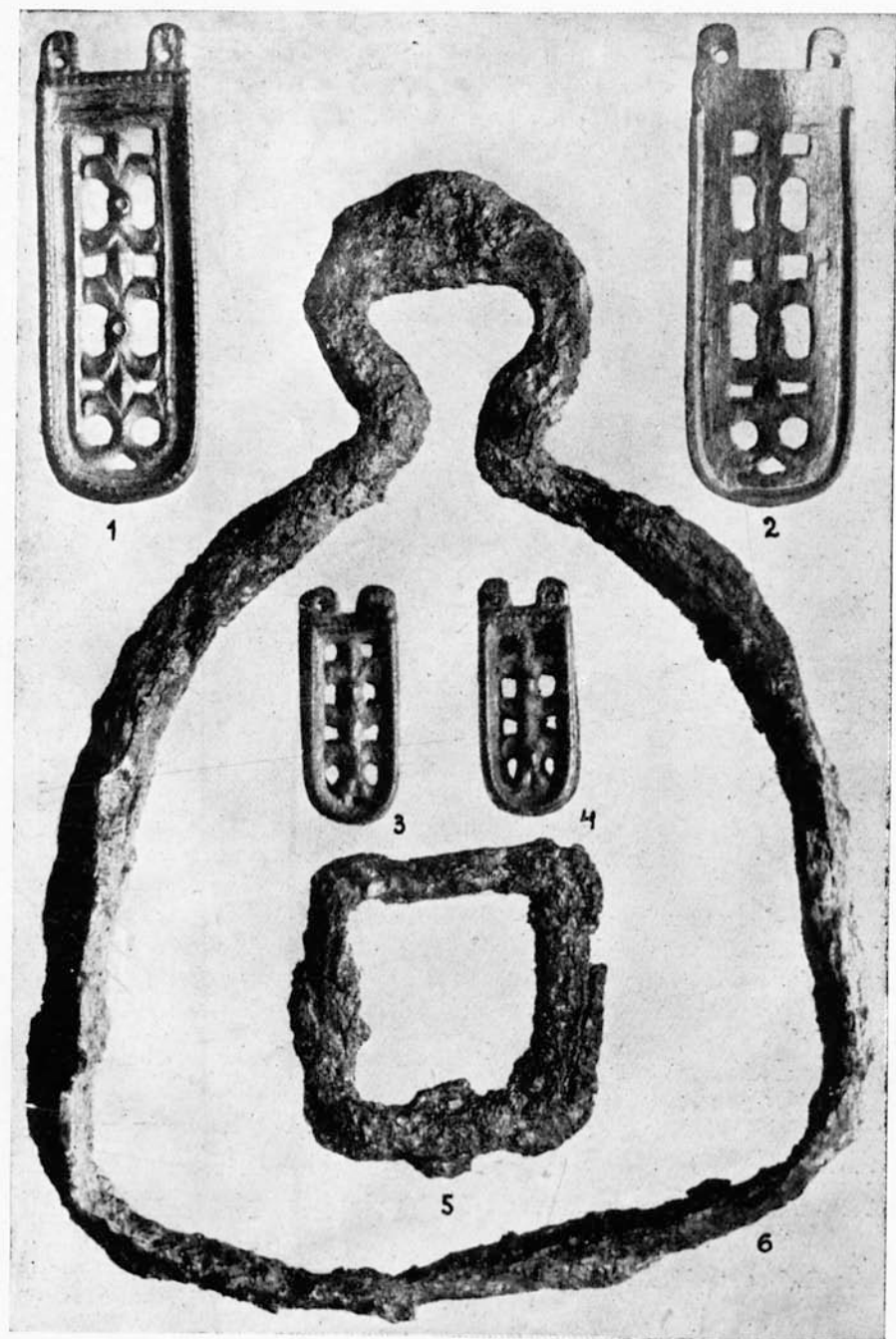
Selbstverständlich kann man in Hinsicht der Zeit des ganzen Gräberfeldes heute noch keine endgültige Feststellungen machen. Diese Abhandlung ist nur ein vorläufiger Bericht, einen endgültigen werden wir erst nach dem in kurzer Zeit eintreffenden Aufdecken des Gräberfeldes veröffentlichen.

A. Bálint

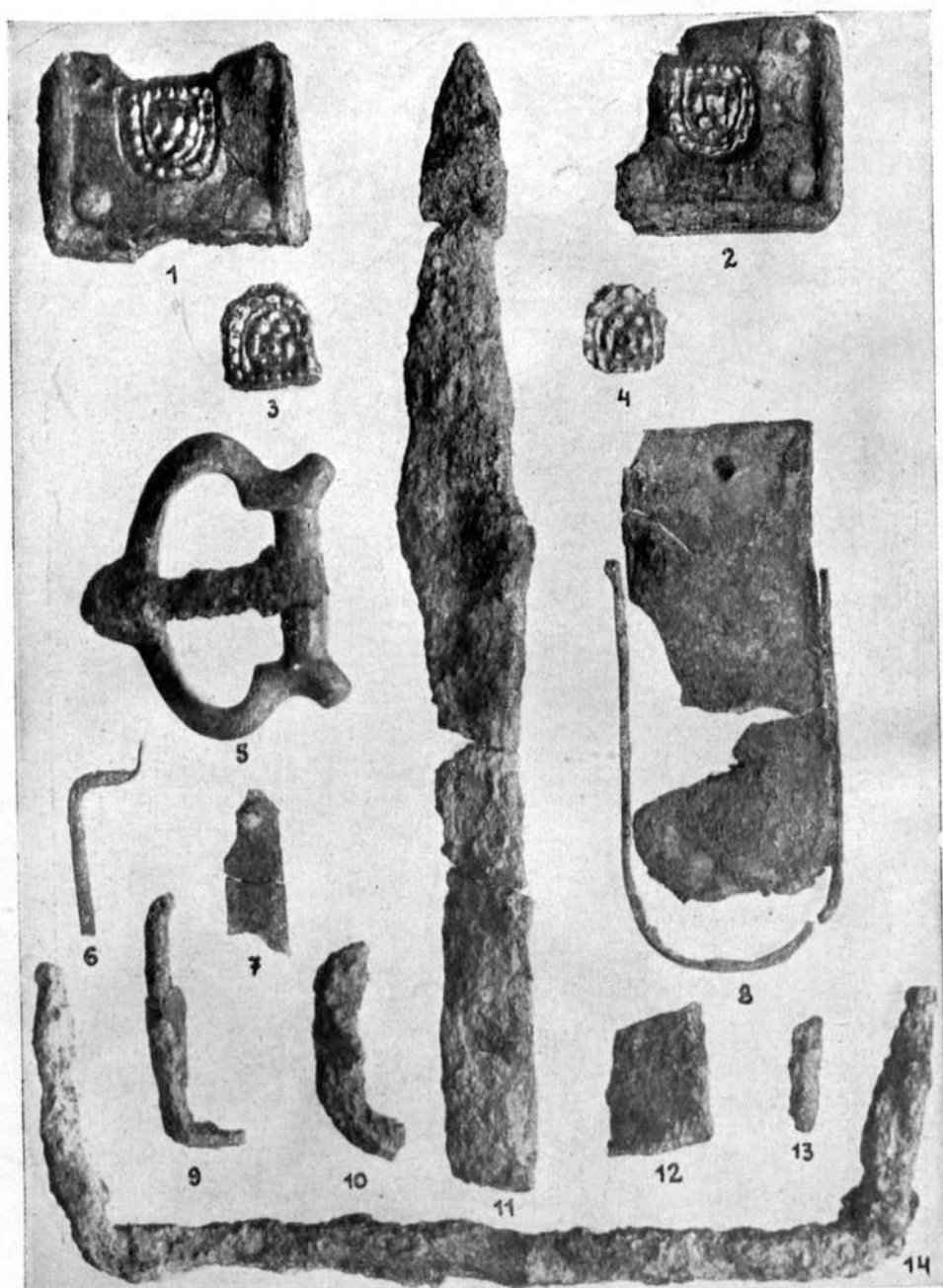
²⁵ Geschichte des Comitats Tolna. II. 190.

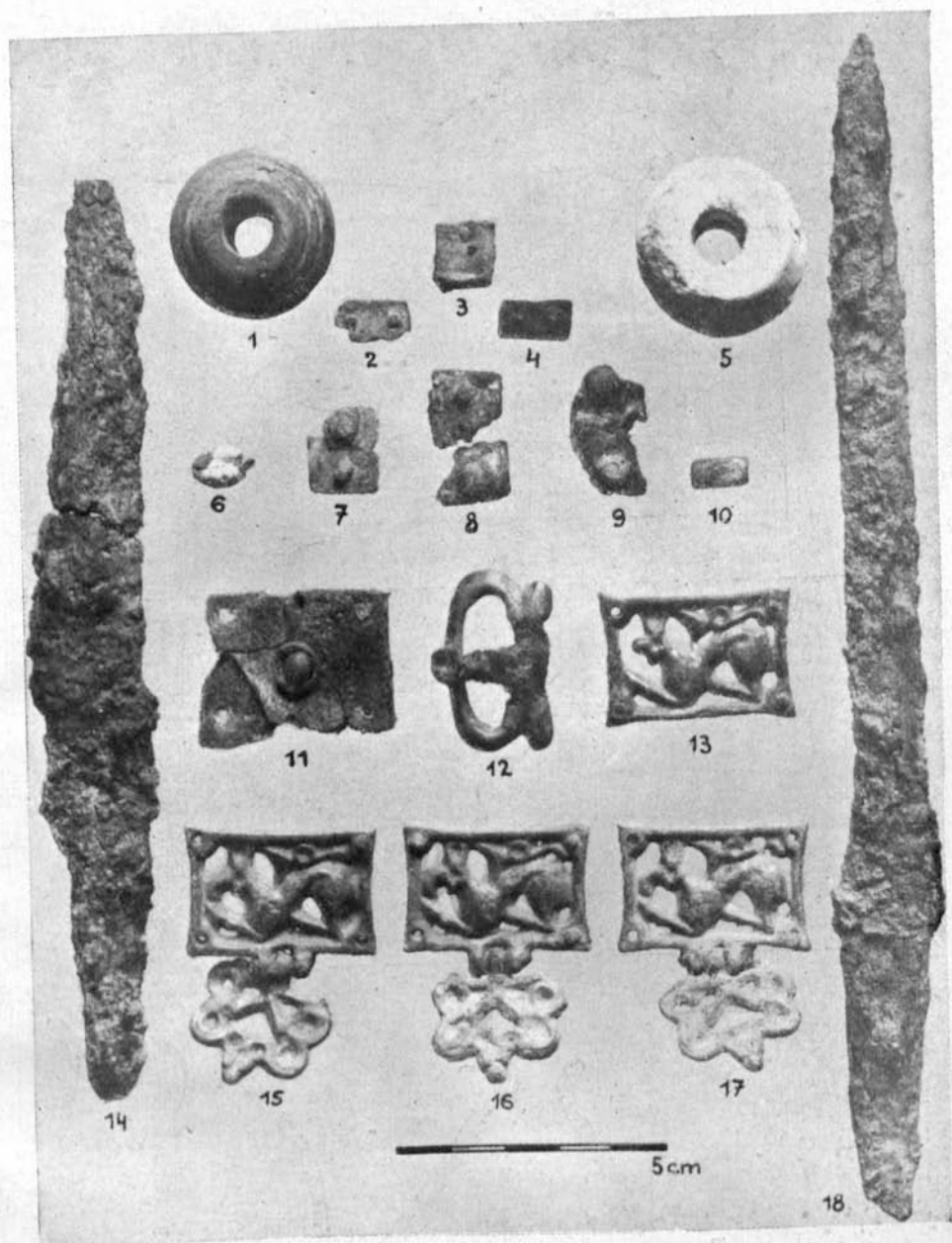
²⁶ Hampel III. T. 89. 23.

²⁷ Altertümer von Budapest. Band XI. S. 338., 346. Abb. 5.

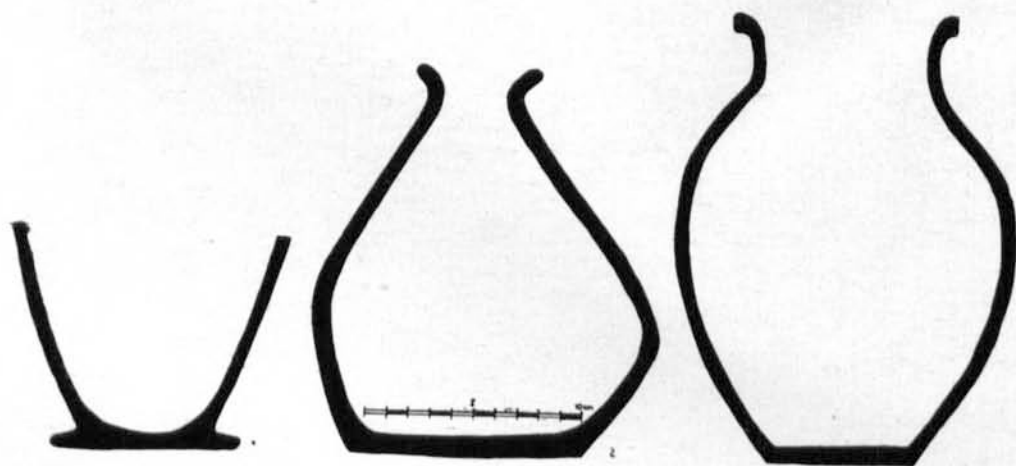

Tafel X. tábla.

Tafel XII. tábla.

A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye.

(Idetartozik a XIII—XXI. tábla.)

Három évvel ezelőtt, amikor a hódmezővásárhelyi Városi Múzeum régészeti osztályának első öt évi munkájáról beszámoltunk, a beszámoló második részében összefoglaltuk mindazt, amit a határ honfoglaláskorrig terjedő településéről megállapíthattunk. Ebben az összefoglalásban igen sokszor említettünk olyan leleteket, amelyeket a református gimnázium érem- és régiségtárában őriznek. Részletesen, a munka¹ természeténél fogva, nem foglalkozhattunk az egyes leletekkel, mintahogy nem ismertettük tüzetesen a Városi Múzeum anyagát s az öt év alatt végzett ásatások részletes eredményeit sem.

Most került rá a sor a gimnázium gyűjteményének beható ismertetésére, már csak azért is, hogy az a kép, amelyet a fenthivatkozott munkában megrajzoltunk, tökéletesebbé legyen s az egész régészeti anyag tüzetes átdolgozásával helyesbíthessük azokat a megállapításokat, amelyek a sokszor hibásan vezetett leltárból és ennek alapján kiadott közleményekből nemcsak a magunk, de mások munkájába is becsúszhattak. Ezzel a közleménnyel s az e folyóiratban található ásatási jelentésekkel a Hódmezővásárhelyen 1936. végéig végzett minden régészeti munka a nyilvánosság elé kerül, amennyiben annak eredménye nem magántulajdonban rejtőzködik. Ezzel a közleménnyel nyolc évtized gyűjtőmunkájára vettünk világosságot, beállítva annak eredményét a tudomány mai állásának keretébe. Felesleges talán hangsúlyozni, hogy ott, ahol az anyag természete megengedi s erre alkalmas, az egyes problémák újabb megvilágítását is belevonjuk tárgyalásunk keretébe. Ahol erre szükség nincs, az anyagot, a már megállapított igazságok újabb bizonyítékaként, közöljük. Ez magyarázza meg azt is, hogy a közlemények sem terjedelemben, sem tartalomban nem nyújtják ugyanazt.

Meg kell mondanunk, hogy az érem- és régiségtár anyaga bennünket elsősorban helytörténeti szempontból érdekel, ami nem vonhat el ben-

¹ Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. Szeged, 1934. 60 l. és 93 tábla.

nünket az általános tudományos értékeléstől sem. Éppen ezért, az egyébként igen gazdag éremgyűjteményből is csak a határban előkerült leletekre leszünk figyelemmel, amennyiben ezeket minden kétségen felől meg lehet állapítani. Sajnos, az ilyen anyag nagyon kevés. A régiség gyűjtemény magyarországi eredetű tárgyait nem a magunk szempontjából tartjuk nyilván, hanem azok számára, akik azoknak lelőhelyén végeznek helytörténeti kutatást s akiknek ez az anyag is fontos lehet.

Az anyag publikálásával — és az évek óta közölt újabb ásatási anyag ismeretében — megdől a régiségtár anyagát először ismertető két érdekes kutatónak, a millennium idején tett ama megállapítása, mely szerint „városunk környéke a hazánk területén végbement néphullámzásoknak nem esett annyira útjába, mint országunk egyes más vidékei.” Ma már tudjuk, hogy a város területe osztozik az Alföld gazdag történetében s ahogy az kivette a maga részét, a legrégibb időktől kezdve a népek vándorlásából — építéséből és pusztításából — úgy ennek keresztmetszete területünk történetében is határozottan kirajzolódik. Ez a közlemény is ezt fogja bizonyítani.

A gyűjtemény eredete 1858-ra megy vissza. Lassan fejlődő, adományokra támaszkodó éremgyűjteménnyel kezdődik, amely, mint úgyszólván minden iskolai-gyűjteményünk, a természetrajzi gyűjtemény árnyékában húzódott meg. Leltározott darabjainak legtöbbször csak a jószándék adja meg az értéket. Leltári feljegyzései 1866—67. tanévben kezdődnek, de még soká a természetrajzi anyaggal együtt, belekeverve egyéb taneszközök anyagát is. Commodus és Antoninus rézérme, számos öslénycsontok, 18 példány testmértani idom, a hoszizes galandócz, a sójégöcből faragott gyertyatartó, a Hercules-bot tők és a fiumei vasút töltésének készítésekor, a plébánia földjén kiásott sírok egyikében talált bögre, 1886-ig békésen megférnek egymás mellett a leltárban s minden valószínűség szerint, a régi épület e célra szolgáló szekrényeiben is, Kiss Gusztáv gondozásában.

1886-ban kapta az első helyiséget az önállóvá lett gyűjtemény, amely ugyanakkor Oláh Imre és Varga Antal tanárok vezetése alá került. Az ő vezetésük alatt, a presbitérium és a város támogatása mellett, történt az új berendezés a régi épület egy másik helyiségében 1889-ben.

A gyűjtemény lelkes támogatója volt Szeremlei Samu, aki kieszközlötte, hogy a város 1892-től évi 200 forintot adott, a város határában történő ásatások költségeire. Ezzel a gyűjtemény helytörténeti jellege biztosítva lett volna, ha az ásatási anyagon kívül mást nem gyűjt s idegen ajándékozások — melyek között Matók Béla által ajándékozott brigiói leletek a legjelentősebbek — útjában nem állanak e legtermészetesebb és egyedül jogosult fejlődési iránynak. 1892-től 1897-ig Farkas Sándor, Terkina Gyula, Varga Antal és Oláh Imre 69 helyen ásatott és 10 középkori templomot tárt fel. Ezekkel az ásatásokkal a gyűjtemény anyaga annyira

² Futó Mihály: A hódmezővásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium története. Hódmezővásárhely, 1896. Ebben: Oláh Imre és Varga Antal: Érem- és régiséggyűjtemény. 392—405. l.

szaporodott, hogy az új épületben, külön helyiségének bebútorzása után, a nyilvánosság számára is megnyitották.

1900-ban Nagy Géza leltározta a régiségtár anyagát, amely nem sokkal utóbb Bodnár Bertalan vezetése alá került, aki nyugalomba vonulásaig gyarapította annak anyagát.

1934-ben új helyiséget kapott a gyűjtemény, amelynek átdolgozását és új felállítását, elsősorban az iskolai célok szemelött tartásával, a jelen évben végezte el az intézet, a vezető Csatáry Endre és az igazgatóság megértő támogatásával. A régiség-gyűjtemény anyaga 2445 leltári számmal foglal magában s korok szerint elkülönítve van rendezve. Leírását, korok szerint, ez alkalommal közöljük.

I. Őskori emlékek.

A *Kőrös-kultúrájának* anyaga sokkal gyengébben van képviselve a gyűjteményben, mint azt, a város határában lévő, újabban feltárt telepek³ ismeretében hinni lehetne. Néhány díszített és átfúrt edénytöredék, különböző alakú nehezék és kőbalta és egy lábasedény tartozik ehhez az anyaghoz.

A díszített töredékek közt egy van csupán (414a.), amelyen kiemelkedő kettős bütyök van (D. VIII.: XIV. 8.; XI.: XIV. 4.), mintahogy az

³ A fentebb hivatkozott két munkán kívül, a régiségtár anyagát, illetőleg annak egyes darabjait és ásatási eredményeit a következő közleményekben találhatja az érdeklődő:

Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története. 1901. I—II. kt. különböző fejezeteiben, sajnos, legtöbbször igen rossz képekkel.

Kárász Leó: A tarjánvégi sírmező Hódmező-Vásárhelyen. A. É. 1894. 206—210. l. képekkel.

Varga Antal: A hódmezővásárhelyi ásatásokról. A. É. 1894. 135—140. l. képekkel.

Wosinsky Mór: Praehistorikus talpcsöves edények. A. É. 1891. 213. l. — Az őskor mészbetétes agyagművészete. VI. t. és 51., 65. l.

Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. II. kt. 468—471. l. képekkel. — A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. kt. LXXVIII. t. 4. — Catalogue de l'exposition préhistorique. 1876. 151. l. —

Alföldi András: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Archaeologia Hungarica IX. kt. XXVII. t. 5.

Párducz Mihály: A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolgozatok, VII. kt. 92. l.

Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. Dolgozatok, VIII. 63—64., 77—78., 87—88., 97. l.

Török Gyula: A kiskisbéri germán temető helye népvándorláskori emlékeink között. Dolgozatok, XII. 136., 148. l.

C. I. L. III. 3.: 10976—10978., 10982., 10987., 10989., 10990., 11000., 11017., 11019., 11048., 11063., 11072.

Fröhlich Róbert: Római feliratok alsó- és felső Pannoniából. A. É. 1891. 224—238. l.

⁴ E telepekről lásd: Dolgozatok, VIII. kt. 1—48. l., I—XLI. tábla; IX—X. kt. 54—73. l., XI—XIII. tábla; XI. kt. 97—125. l., XIII—XXI. tábla. A zárjelben a D. betű mindig a Dolgozatok kötetét jelzi.

egy körömmel díszített típust is csak egy darab képviseli (414a.). A két körömmel díszítettek közt van ritkább (874.) és sűrűbb (875.) mintájú. Az előbbinek az alakja tálra (valószínűleg lábas-tálra: D. XI.: XIV. 2.) mutat s az ismert bütyök fogantyú helye is megvan rajta. Az utóbbi nagyobb edény töredéke lehet, enyhe bevágású, hármassosztású bütyökkel (D. VIII.: XIV. 9.). Van még egy nagyobb töredék (999.), kettős körömdíszítéssel, hármassosztású szabálytalan, de erősen kiemelkedő bütyökkel. Egyik tál szájtöredéke (389.), a szabálytalanul húzott vonalakat szegélyező kettős körömdísznek (D. VIII.: XIII. 16.) igen szép példája.

Az átfúrt töredék (389.), gyengén profilált fenekű, kisebbmértetű edényből való (D. VIII.: XXVIII. 6.; XI.: XV. 1.). A fenék fölötti, egymásmellett elhelyezkedő, kettős átfúrás rendeltetése nem állapítható meg a töredékből. A többi töredék közül csupán egy égett sártapaszt töredék érdemel említést (389.), amely kétségtelenül telepről tanúskodik.

A nehezekek közt van két átfúratlan (383—384.). Átfúratlan formákat ismerünk ugyan telepeinkről (D. VIII.: XXXII. 8. és XXXVI. 100b.), de ezeken a felkötés céljára bevágások vannak. Ezek a példányok erősen ripacsosak, benyomottak, de felkötni csak hálóbátéve lehetett őket. A többi (egyiknek képét lásd Szeremlei I. kt. 201. l. 13. sz. 5. kép.) az ismert paradicsomformákhoz hasonló (2403., D. VIII.: X. 21.; 2402. és 873., D. VIII.: X. 29.; 872., D. VIII.: X. 29; 78—79., D. VIII.: XXXVI. 98.). Van egy hengeres alak is (80., D. VIII.: X. 1.).

A lábasedény (436.) négylábú, alsó részén öblös, felől nyakszerűen összehúzott. (Hasonlít a D. XI.: XIII. 41.-hez.) Magassága 12, szája 15, öblösödése 19 cm.

A kőbalták közt két típus van. Az egyik határozottan kaptafa- (1—2., D. XI.: XVIII. 39.), a másik trapéz-alakú. Az utóbbiak közül kettő csaknem egyenes (3—4., D. VIII.: XXVI. 20.), kettő pedig kissé ívelt-oldalú (2369., D. VIII.: XXVI. 1—5., D. VIII.: XXVI. 7.).

Az 1. lelőhelye a Hámszárító, a 78—80., 383—384., a hódmezővásárhelyi Tiszapart jelzéssel van leltározva. Nem kétséges, hogy ezek is a Hámszárító⁵ melletti telepről származnak; a 2., 2402—2403., a város határából ismeretlen helyről; a 3. és 5., bizonytalan lelőhelyről, de kétségtelenül a város határából való; a 4., az „iskola udvarában, találtatott”; a 2369., a Mártély melletti Korhányból; a 389., Muzsik István fecskési földjéről; a 414a., Szabó Pál kopáncsi tanyájából, ásatásból; a 872—875. és 999., ugyancsak Kopáncsról, Técsy József tanyájából való. E három utolsó lelőhelyen 1894. VIII. 23-án, X. 20-án, illetőleg 1895. VIII. 25—26-án ásatás is volt.

Ezzel az anyaggal együtt e kultúra következő lelőhelyeit ismerjük a város határából: Bodzáspart, Fecskés; Muzsik-tanya; Gorzsa; Pócsytanya és Vermeshalom; Hámszárító; Kopáncs; Kovács-, Técsy-, Szabó-, Zsoldos-tanya; Mártély; Korhány és Maczelka-tanya; Kotacpart; Vata-tanya.

⁵ Lásd Dolgozatok, XI. kt. 238. l.

A *tiszai-kultúra* I. periodusából két nagy lelőhelyünk van a város határában, és pedig: a Kökénydomb és a Kiss-tanya;⁶ mindkettő Kopáncson, egymástól alig fél km távolságra. Ezekhez a lelőhelyekhez csatlakozik a gyűjtemény anyagából Tarjánvég, Fecskés, az apró kovapengék révén Aranyág, egy csiszolókö révéni Nagyfa. Jellegzetes, díszített cserepek vannak a gyűjteményben a lelőhely megjelölése nélkül is. Nem kétséges, hogy ezek is a város határából valók, még pedig valószínűleg Kökénydombról, esetleg Tarjánvégről.

A fecskési leletek közt (389., 390., 449.) egyetlen ép darab sincs. Még az edényformákra következtetni is nehéz. Három forma azonban nem kétséges. És pedig a tál (D. VI.: XIII. és XIV. tábla), a szűrő (U. o.: XVII. 4—5., 7—12., 14—17.) és a serleg- vagy poháralakú jellegzetes forma (U. o.: XX. 13—17., XXX. 1—2., 4—5.). Ez utóbbit csupán a nagyon jellemző díszítésminták töredékeiből lehet megállapítani.

A szalagfülek között a legdurvábbakon kívül (U. o. I. 21.), két gondosabban kidolgozott darab is van (hasonlít a D. VI.: XII. 3.-ra.). Az előbbiek — a töredékek formájából ítélve — a fenékkal és szájjal párhuzamosan állottak; az utóbbiak a peremből indulnak ki. A bütyökfülek közt vannak, szabályosan kiemelkedő kerek fülek (U. o. VIII. 11., 13. stb.), szabálytalan bütykök (U. o. VIII. 7.), osztatlan lapos fülek különböző méreteken (U. o. VIII. 12. stb.), két osztásúak (U. o. IX. 11.) és háromosztású is (U. o. IX. 3.). A díszített töredékek olyan kisméretűek, hogy a mintákat nem lehet kivenni rajtuk. Látszólag a szokott mintáktól nem különbözhetnek. Egy van csupán, amely sűrű, vékony vonalakkal álló hálózattal tűnik ki (U. o. XI.: IV. 24.), amelyik, valószínűleg az egyetlen félig átfűrt kúppal együtt már az aeneolitikumot képviseli ezen a máig is feltáratlan telepen.

Meg kell jegyeznünk, hogy a leltárban csak a 389. szám alatt felvett, vegyeskorú cserépanyag van fecskési leletként leltározva; de mivel a lelőhely nélkül leltározott 390. és 449. számú cserepek, között találtunk olyanokat, amelyek az előbbivel ugyanazon edényből valók, joggal tekinthetjük valamennyit a telep anyagának. (Szeremlei ezt az anyagot egyáltalán nem említi. II. 334. l.)

A Tarjánvég neolitikus telepének leltározott anyaga (211—267.) sokkal nagyobb változatosságot mutat. Ezt az anyagot Farkas Sándor gyűjtötte a „barbárkori telep környékéről.” Szeremlei is talált ezen a helyen, 1872-ben egy csiszolt kődarabot (Sz. II. 429. l.), de a Farkas-féle leletekről nem emlékezik meg. Közül ugyan innen származó kőkori leleteket ábrázoló képet (II. 434. l.), de ezeknek nagyobb része a fecskési leletekből való, más részének lelőhelyét viszont a leltár sem ismeri.

Az anyagban néhány tál töredék is van, osztatlan és hármosztású bütyökfüllel (D. VI.: XIII. 5., 10. stb.). Ezekon kívül még négy töredékből lehet az eredeti formára következtetni. Ezek közül két erősen csúcsosfüles darab hajlása, öblös, magasnyakú formát sejtet (D. IX—X.: V. 2.,

⁶ Lásd Dolgozatok VI. kt. 1—60. l., I—XL. tábla. — U. ott IX—X. kt. 30—40. l., I—IX. tábla.

Kopács

4., 6.), a másik kettő is nyakas, öblös alsórészű edényre enged következ-
tetni, de más arányokkal (U. o.: IV. 22.).

Mindkettőnek szegletes füle van (U. o. VI.: XII. 4. ill. 9.). A sza-
lagfülek közt ezeken kívül is több típus van képviselve (U. o.: XI. 3., 5.,
11., XII. 7., 18.). Megvan az osztott bütyökfülekre emlékeztető erős sza-
lagfül is (U. o.: X. 8.). A bütyökfülek közt van osztatlan, két-, három-,
négy- és ötosztású (U. o. IX.). Irányításuk nagyon változatos. Hol egye-
nesen, hol felfelé néznek, majd egészen laposak, majd erősen hegyesed-
nek. Méretük és nagyságuk rendkívül változatos.

Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy ilyen nagy anyagban díszített da-
rabok ne fordultak volna elő s éppen ezért nem hisszük, hogy tévednénk,
amikor a már említett, lelőhely nélkül leltározott daraboknak (101—179.)
legalább egy részét, erről a telepről származónak tartjuk, ha más részü-
ket, egy szabályos „agyagbunkóval” együtt (81.), kökénydombinak te-
kinthetjük is. Ez a bunkó (képét közli Sz. I. kt. 201. l. 13. sz. 4.) nem más,
mint egy lekerekítettvégű hengeres nehezék, amilyen már előfordult a te-
lepen (D. VI.: VI. 13., 15.). Ugyane telepek valamelyikéről való a lelőhely
nélkül leltározott szűrőtöredék (96. D. VI.: XVII. 9., 10., 12.), hálónéhezék
(113., D. VI.: VI. 8.) is. (Képét lásd Sz. I., kt. 203. l. 15. sz. 2.)

A lelőhely nélkül leltározott darabok közt (101—195.) csaknem mind-
azok a díszítési elemek előfordulnak, amelyeket a Kökénydombról ismer-
rünk (D. VI.: XXIII—XXVI. tábla), azokkal az átfúrt, bütyökszerű szí-
vókákkal együtt, amelyek ott is erősen képviselve vannak (U. o.: XXVII.
24—28.).

Az eszközöket két baltatöredék (22., 102.) képviseli ebben az anyag-
ban, de van több kovapenge (18., 20., 23—50., 2375.) és egy megmunkált
agancs (19.) is. Nagyfából származik egy zúzókö (15.). Aranyágból 10
kovapenge (2414.).

Nem lehet meglepő, hogy a *badeni-kultúra* emlékei is képviselve van-
nak a gyűjteményben, mert eddigi ásatásaink során két helyen is előfor-
dultak.⁷ Az eddig ismert bodzásparti és paléi lelőhelyhez járul most a Sző-
lő-halom (423.) és a gorzsai Köves-halom (392.) egy-egy szórványos da-
rabja és négy (180—183.) ismeretlen helyről, de bizonyára a város hatá-
rából származó darab. (Az első kivételével valamennyinek képét közli
Wosinsky Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége c. mun-
kájában. 51. és 65. l. VI. tábla.). Már a Wosinsky által közölt darabok is
mutatják azt a díszítési eljárást, amely ezt, a nálunk még eddig alaposan
ki nem kutatott, kultúrát jellemzi. Csak látszólag van itt zsinegdíszítés-
ről szó, valójában, határozott vonalak mentén egymásmellé sorakozó, sű-
rűn egymásmellett álló, apró, benyomott lyukak ezek, amelyek különö-
sen ott érvényesülnek, ahol e vonalak végén, vagy azok szegélyezéseként
kettesével, hármasával, esetleg önállóan jelennek meg. Még jobban lát-
ható ez a Wosinsky által nem közölt darabon, amelynek magas, széles
fülképzése éppenúgy kétségtelenné teszi e kultúrába tartozását, mint a kö-

⁷ Lásd Dolgozatok, XI. kt. 126—135. l., XXIII—XXV. tábla.

zölt darabok szabadon maradó, vagy csak éppen peremük alatt körbefutóan díszített szájrészei.

Bár már egyszer említettük,⁸ itt is rá kell mutatnunk arra a hasonlatosságra, amely az erdélyi anyag egyes darabjaival⁹ kétségtelenül megállapítható, nemcsak a vonalvezetés, de főleg a fülképzés terén.

Egy nyéllyukas balta éltöredéke (2383.) és egy nagyobb méretűnek fokrésze (2387.), már a fémformák felé mutat. Az előbbi a polgári fiúiskola udvaráról, a másik Kishomokról került a gyűjteménybe.

Az *aeneolitikumot* az az átfúrt csőtalp (375.) képviseli csupán, amelyet 1864-ben, vasútalaposzási munkálatok alkalmával találtak, a katólikus plébánia földjén. Ezzel együtt több, máskorú edény is került a gyűjteménybe, a leltár feljegyzése szerint sírokból. Hogy ez is sírban volt-e, nem tudjuk, de ismerve a területünkön lévő, e korbeli temetőket,¹⁰ éppen annyira lehetségesnek tartjuk, mint esetleges telepről való származását. Ez a darab már régen ismerős az irodalomban. Legelőször Hampel közölte, mint bronzkori emléket (Bronzkor. I. LXXVIII. 4.). Szeremlei (I. kt. 215. l. 59. sz.) fordított képét közölte. Technika tekintetében azonos ezzel egy magas, enyhén peremes, füles pohár (377.) és egy peremes, vállain kicsi fülekkel felszerelt edény (379.), amelyek ugyaninnen kerültek a gyűjteménybe, de alakjuk nem elég koruk meghatározására.

Korarezkori jellegzetes edényeink közül csak a legdurvább kidolgozású, bütykös forma van meg (404.), ismeretlen, de bizonyára határbeli lelőhelyről. Eddig ismert két rézkori temetőnk¹¹ mellett valóban nem jelent újat. (Típusa D. IX—X.: XVII. 11.). Ezenkívül egy 12 cm hosszú rézkés (2429.) és egy laposvéső (2361.) képviseli a kor elejét. Az előbbi ismeretlen helyről való, az utóbbit Kishomokon, Szilágyi Kálmán szőlőjében találták. A rézkés nem a pusztai stávkházai formák közül való. Hasonlót őriz a Városi Múzeum a kopáncsi Kiss-tanyából (D. IX—X.: 33. l., de ez 8 cm hosszú.). A lapos véső a Pulszky-féle, hossz-as-négyszögű, vékony, laposvésők csoportjába tartozik. Éle kétoldalt kiáll. Kidolgozása igen finom. Hossza 15·5, szélessége 5·5—6·3 cm. Egyike a legnagyobb ismert példányoknak.

A *későrézkort* egy ellentettélű csákány (6.) képviseli, amely Kopáncson, valószínűleg a Técsy-tanyában került elő. Erősen kopott példány, amely eredetileg sem tartozott a legnagyobbak közé. Jelenlegi hossza 18·5 cm. Nyéllyuka, alul tokszerűen kiugrik. (A Szeremleiniél közölt kép: I. kt. 209. l. 16. sz. 2., rossz.). Van egy töredék is (14.), amelyről csak annyit lehet megállapítani, hogy nyéllyukas volt, de formája felismerhetetlen. Ez a darab a Nagyfából került a gyűjteménybe, ahol a Városi Múzeum egyik talpcsöves edényének tanúsága szerint az *aeneolitikum* is képviselve van. (Szeremlei jó képét közli: U. o. 3.). Itt említjük

⁸ A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának öt első éve. 11. l.

⁹ Schroller: Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, 26. és 30. tábla.

¹⁰ Dolgozatok, IX—X. 68—73., XVII. tábla. XI. kt. 99—102., XXII. 1—13. XI. kt. 85. l. X. 30—32., 34—35., XI. 4., 14.

¹¹ U. ott, IX—X. kt. 57—58. l. XV—XVI. tábla és XI. kt. 85—87. l. 5. kép.

meg azt a baltát is (10.), amelyhez hasonló formákat a Pulszky-féle rézfejszék csoportjában találjuk meg. (A Szeremleinél közölt kép: 212. l., 17. sz. 1., csak nagy vonásokban egyezik a tárggyal.) A város határában találták az alföldi vasút építése alkalmával. Hossza 13 cm.

A bronzkort, a területről származó bronzanyagon kívül három, a határból származó edény, egy makói edény, öt töredék és 30 dunántúli edény képviseli, az ideszámítható, nagybogsányi csonteszközökön, megmunkált szarvasagancsokon (51–77.) és a lentebb ismertetendő kevés bronzanyagon kívül.

A határbeliek közül az egyiknek (2400.) lelőhelye ismeretlen, a másik (925.), a leltár szerint — bár az ásatási jelentésben nincs szó róla, állítólag a hatablaki kápolna alapjaiból került ki. Ez a megállapítás azonban, mint látni fogjuk, téves, mert az edény dunántúli eredetű. Az előbbi, jóllehet törött forma, a korai bronzkornak tipikus képviselője (D. VII.: II. 7a.). Ha méreteiben különbözik is, de ugyanezt a típust képviseli a makói (95.) töröttfülű edény is. (A Szeremleinél közölt rajz: I. 204. 15. sz. 4., rossz.) Ugyancsak ebből a korból való az az edényke is (399.), amelynek nagyobb méretű formái, annyira jellemzőek e kor sírjaira (D. VII.: VI. 22f.).

A harmadik periódusra való datálást kívánja egy edény-nyak (414–415.), amelynek kihajló, sőt részben már lefelé is visszahajló szájpereeme, tölcséres képzése, azokra a pécskai edényekre emlékeztet, amelyek Childe szerint, a Reinecke-féle kronológia C. szakaszának megfelelő rétegből kerültek elő (D. I.: 1912. 52. kép.). A vele együtt előkerült, díszített (423.) töredékek is megengedik ezt a beosztást, bár korábban is előfordulnak. Ezt a megállapítást viszont azok a táltöredékek (414.) támogatják, amelyek az A. és B. periódus nagy temetőiben otthonosak (D. VII.: V–VI. t. 22. típus.) Ezek a töredékek állítólag a Szőlő-halomból valók.

Szeremlei, sokszor hivatkozott könyvében (I. 198. l. 10. sz. 1–3., 200. l. 12. sz. 3., 202. l. 14. sz. 29–30., 203. l. 15. sz. 1.) több gyengén sikerült képet közöl, amelyek a határ őskori agyagművességének néhány darabját szemléltetik. Azonnal észrevehető, hogy ezek a formák, nem lehetnek otthonosak a város határában, még akkor sem, ha a hibás leltározás ezt is mondja. Ezek a darabok az ószönyi római emlékekkel együtt kerültek a gyűjteménybe,¹² de egy részük hovatartozása idők folytán feledésbe ment és így félreértésekre adott alkalmat. (A félreértett darabok leltári száma: 82., 93., 98–100., 393. és 427. A többi határozottan vagy ószönyinek, még hozzá rómainak, vagy állítólag ószönyinek van leltározva. Ezek leltári száma: 87–90., 92., 97., 372., 373., 445., 448. (3), 2007., 2010., 2011., 2015., 2017., 2020., 2059.). Néhány darab lelőhelyének pontos megjelölése a továbbiakat illetően is útbaigazít. Bizonyára valamennyi Ószönyről származik.

Ezeket az edényeket, a legjellemzőbb darabok, a bronzkor II. periódusára datálják. Közülük három fedő (98–100.) azokkal a Tolna megyei darabokkal tart rokonságot, amelyeket Tompa Ferenc (Pannonia, 1935.

¹² Matók Béla ajándéka 1884/85. tanévben.

IV. t. 12—13.) a Dunántúlról, Visegrádi János (M. K. Ért. V. kt. V. 1—3., 6—7.) a magyaradi őstelepről közöl. Az egyik példány csúcsos (99.), a másik kettő lapított és pontokkal díszített. Valamennyi füles és mészbetétes.

Három edény (93., 97., 373.) ahhoz a formakörhöz tartozik, amelyeket Marosi Arnold Pákozdvárról (A. É. 1930. 71. kép. 4.), Tompa pedig Solymárról (Pannonia, 1935. IV. t. 6.) közöl. E példányok azonban nincsenek díszítve és nincs ansa lunata-szerű fülük sem. Az egyiknek hiányzik a füle (373.), a másiké (93.) a peremből, a harmadiké (97.) alig észrevehetően a perem alól indul, de nem annyira, mint a Wosinsky által Lengyelről (Tolna megye, LXXXVII. 5.) bemutatott példány, amely egyébként is laposabb fenekű.

Egy másik edény (448.) az egyik pákozdvári darabhoz hasonló (A. É. 1930. 72. kép. 1.), de nincs díszítve. Egy kis edényünk (87.) tökéletesen azonos egy kölesdi (Wosinsky, Tolna megye, CVIII. 9.) edénnyel. Még alsórészének díszítése is egyezik; felső részén azonban három vonal fut, pontok pedig nincsenek rajta. Ez is mészbetétes volt. Ugyancsak kölesdi analógiákra (U. ott, CVIII. 1. és 3.) vezethető vissza az a két darab (88., 90.), amelynek csak dúsan díszített, mészbetétes alsórésze van meg. Benyomott fenekeik pont-díszítése, a benyomott tetejű fedőkhöz korban is kapcsolja őket.

Pákozdvári formát (A. É. 1930. 74. 6., ill. Pannonia IV. 4.) mutat egy kisméretű (89.), illetőleg egy nagyobb méretű edény (92.) és egy ilyennek töredéke (393.). Az előbbi csaknem tökéletes analógia, míg az utóbbi arányaiban eltér. Ebbe a formakörbe tartozik egy fületlen edény is (2017.), amelynek alsórésze, kiugró perem-bütykökkel, teljesen egyezik a másik edény képzésével, de lefelé haladó, szabálytalan egyenes vonalakkal van díszítve; felső része azonban alig észrevehetően tölcésesedik.

Egy nagyobb edényünk (2059.), amelynek négy picí füle fölött körbefutó, kiemelkedő vonal van, egy bakonyromándi (A. É. XXI. 59. 1. 2.) edény alakjához hasonló. Az ugyan valószínűleg kisebb és mészbetétes, de arányaiban csaknem tökéletes analógiát nyújt.

Három edényünk alakja (372., 445., 448.) nagyjából egy veszprémi (Hampel i. m. CLXXXIX. 1.) edényre emlékeztet. Egyik sem tökéletesen azonos vele, de mindegyiknek kissé húzott szája van. Az egyik (372.), már alacsony formája miatt is más alakot mutat. E példány szája van a leg-erősebben behúzva. Szabálytalan vonalak díszítik. A másiknak (448.) szája alatt négy lapos, de éles bütyök van, míg a harmadikat (445.) a száj alatt elhelyezett, körbefutó zeg-zug vonal díszíti. Ennek van egy kis kihajló pereme, amelyről kis kiemelkedés ugrik ki. Valamennyi feltűnően durva iszapolású; az első és utolsó agyagába igen durvaszemű kavics van keverve.

Két edényünk (448., 2010.) formája egyik pákozdvári (A. É. 1930. 73. 5.) edényre emlékeztet, de mindkettő fületlen s arányai is mások. Az utolsónak kihajló száját megközelítően függőleges bevágások tagolják. A másiknak szintén kihajló szája van, amely a kihajlás irányában négy erős csúcsban ugrik ki. Ez a szájképzés két kisebb (2007., 2011.) és egy na-

gyobb (427.) tálon is megvan. A két előbbinek a méretei eltérnek ugyan egymástól, de felépítésük azonos. A fordított csonkakúpos alsórész, gömbölyűen megy át az összehúzott szájrészbe. Maga a száj nem hajlik ki, de három helyen csúcsosan kiugrik, míg a negyedik helyen a kihajlás a kisméretű fülbe megy át. A nagy tál felépítése is ilyen, de csak két csúcs van rajta s ezek között két, szembenálló fül.

Egy másik tálról (2020.) hiányoznak a csúcsok, de a perem sokkal jobban behajlik s a fülek az egész behajlást átölelik. Egy kisebb tál (82.) fülképzése hasonló. Ennek a pereme nem hajlik vissza s négy helyen két-két kicsúcsosodás van rajta. Ezek közül kettő-kettő a két fület veszi körül, a másik kettő is szimmetrikusan helyezkedik el. (Rosszul sikerült képét, mint a vásárhelyi határban talált darabét közli Sz. I. kt. 200. l. 12. sz. 3.)

Igen finom kidolgozású az a csésze (2015.), amelynek széles, de rövid tölcserés szája, kívül és belül csonkakúpos válla, fordított csonkakúpos alsórésze egyaránt gazdagon van díszítve, mészbetétes mintákkal. Különösen gazdag a váll díszítése. A szájerem vonalakkal van tarkítva. Izléses kivitele valamennyi edényünk közt első helyre teszi. Díszítése a szeremlei leletekéhez hasonló (Wosinsky: Az őskor mészbetétes agyagművészete, LXIX. t.).

Egyik edényünk (2424.) széles, magas tölcserével, hirtelen összeszűkülő nyakával, abba a formakörbe tartozik, amelyet Hampel Zsitvatőről (i. m. I. LXXIX. 2—4.), Visegrádi Magyaradról (M. K. Ért. V. kt. IV. 6.) közöl. Az arányok természetesen mások s a mi példányunkon semmi dísz sincs. A magyaradi edény fülképzését nem ismerjük, a zsitvatői darabok más képzésűek, mint a mienk, amely — mint a pákozdvári (A. É. 1930. 71. 4.) — az edény peremének kivágásával alkot ansa lunata-szerű fület. A mi példányunknál ez a kivágás feltűnően mély. (Sz. az I. kt. 202. l. 14. sz. 29. képen adja az edény gyengén sikerült képét, mint határbeli leletét.)

Ez az edény és a fedők is valószínűsítik, hogy az a két hatágú idom (83., 84.), amely területünk minden eddig ismert kultúrájában idegen, ugyancsak ebbe a csoportba tartozik. Bizonyítja ezt, az a hasonló, bár átfúrt darab, amelyet Magyaradon találtak (M. K. Ért. V. kt. VII. 1.). Ugyanide tartozik az a két agyagkanál is, amelyeket Szeremlei szintén határbeli leletekként közöl (201. l. 13. sz. 1—2.), de a csoportba tartozásukat úgy a magyaradi (VII. 7—8.), mint a lengyeli leletek (Wosinsky XCII. 4—5.) is valószínűsítik. Ezeket a formákat területünkön szintén nem ismerjük.

Itt kell visszatérnünk az állítólagos hatablaki leletre is (925.). A leltár megjegyzése is kétséggé teszi, de még inkább az edényben mindmáig megmaradt s a leltárban is hivatkozott cédula. Nem is egy feljegyzés van az edényben s ezek egymásnak ellentmondanak. Így valószínűleg egyik sem hiteles. Eldönti a kérdést egy másik edény (371.), amelynek formája, de méginkább elnyúló, éles bütykei, tökéletesen erre az edényre emlékeztetnek s őszönyi eredete nem kétséges.

Őszönyi eredetű az a nagyméretű urna is (2423.), amelynek nyaka hiányzik ugyan, de díszítése is abba a csoportba utalja, amelyet egyebek

közt Esztergom-vidékéről közöl Hampel (i. m. CXCI.). Ennek korát, a vele együtt előkerült leletek a többi edényével egy időre datálják. Ide tartoznak azok a bronz csüngődíszek is (1808—9., 1816—17., 1825—27.), amelyek időben is egyeznek az ószőnyi edényekkel. (H. CCXXII.)

A bronzkor fémanyagát csak néhány darab képviseli a gyűjteményben. A gorzsai Kettős-halomból való egy korongos bronztű feje (484.). 27 mm átmérőjű korongján, bár eléggé kopott, a farkasfog-minta jól ki-vehető. Éppen ott tört le, ahol a szára át volt fúrva. Az átfúrás és díszítés a II. periódusra datálják. Legközelebbi rokonságot tart a szeged—röszkei lelet (Hampel: i. m. CLXXXV. 16.) és a szobi (CCXXV. 6., 7.) lelet tűjével.

Az ú. n. Kistóaljáról, Kolokán Józsefné tanyájáról, származik az a nyélcsöves, korongos csákány, amelynek teljes hossza 18 cm. (Képét közli Sz. I. kt. 212. l. 17. sz. 2. kép.). Nyélcsöve mindkét végén peremes; hossza 3.5, átmérője 2.4 cm. A korong átmérője 4.3 cm. Közepén csúcsosan kiugrik. A nyélhüvely közepe tájára, mindkét oldalon szegletesen fut fel a keskenyedő él. A hüvely és a korong közti rész szabálytalan hatszögű. Arányos tagoltságán kívül, semmi dísz nincs rajta. Tökéletes analógiája nincs, de abba a formakörbe tartozik, amelyet a pusztaszentkirályi (LXXXI. 4.), gaurai (LXXXII., LXXXIII.), mezőberényi (LXXXIV.), rákospalotai (LXXXVI.), felsőbaloghi (XCIV. 7.), tőkési (CXCIX. 4.), gypolyi (CCL. 1.) és rosenthali (CCLI.) leletek határoznak meg és így kora szintén a II. periódusra tehető. Legközelebb áll hozzá a tőkési példány.

A gyűjtemény őskori anyagának legszebb együttese az a lelet, amely 1907-ben került a gyűjteménybe. Az új leltárban nincs ugyan megemlítve, de a régi leltárból megállapítható az eredete. E szerint vétel útján került az iskola tulajdonába „Imre Károly kútvölgymelléki tanyatulajdonostól: egy szép bronzkard, két tokos véső, egyik füllel, a másik a nélkül, egy 15 cm hosszú, fenőkőhöz hasonló bronzdarab s két kisebb bronzdarab.” A két utóbbi kivételével sikerült a kétségtelenül összetartozó darabokat megállapítani (XVIII. tábla 12—15.).

A kard (2416.) igen szép fenntartású, nyélnyúlványos példány. (XVIII. 12.) A nyélnyúlvány vége egyenesre van vágva, de a két széle erősen kihajlik. Pereme kiálló. A nyúlvány közepe erősen kidomborodik. Legnagyobb kidomborodása 32 mm. A fogantyú fából, vagy csontból készült része, hét szeggel volt megerősítve. Valamennyi megmaradt. Két végük lekalapálása akadályozta meg az elveszést. A szegek magasságából rekonstruálni lehet a nyél formáját. Ezek szerint a legvégén 20, közepén 23, a penge felé 25 mm vastag volt a fogantyú, egész hossza pedig 75 mm. A penge felé 55 mm-re kiszélesedő erősítő rész, 30 mm-rel hosszabbította meg a nyelet és mindkét oldalon 3—3 szeggel volt felerősítve. Ezek hiányoznak. A penge felé eső utolsó szeg előtt, a nyélnyúlvány 19 mm-re keskenyedett össze, az első szegnél viszont 14 mm volt. A penge teljes hossza 625 mm. Kezdeténél 40 mm hosszúságban, 29 mm széles bevágás van, recézett széllel. Utána 31 mm-re szélesedik ki s innen kezdve arányosan keskenyedve, erős hegyben végződik. A penge közepén 11.5 mm széles, erős domborodás fut végig, amely a penge vége felé teljesen ella-

posodik. A legnagyobb szélességtől a penge végéig, az éllel párhuzamosan, két vastagabb és 11 vékony párhuzamos vonal díszíti. Egyéb dísz azonban, nincs rajta.

A kard formakörét a hajdúböszörményi (Hampel, i. m. XX. 2.), zsujtai (CIL.), komjáthnai (CLXVIII.), egereskei (CLXXI.), tuzséri és vajai (CXC VII.) leletek határozzák meg, amelyek közül, főleg a hajdúböszörményi leletegyüttes bronzedényei, a *hallstatti* kor A. periódusára utalnak. A forma messze elterjedéséről Sprockhoff tanulmányai tájékoztatnak bennünket.¹³

A két tokosvéső használatlan példány. Még az öntési varratok is megvannak rajtuk. Az egyik (2419.) füles példány. Hibás öntés. Az ú. n. magyar típusok közé tartozik. Hossza 11, élszélessége 4.8 cm. Két oldala kissé facettált; súlya 295 gr. A másik (2418.) fületlen. Nagyon hibás öntés. Hossza 13, élszélessége 3.5 cm. Súlya 425 gr. (XVIII. 13., 15.)

Az öntőlepeny (2417.) szegletes formájú, ami eléggé szokatlan jelenség. Hossza 15, szélessége 4.1×4.5 , vastagsága 0.8 cm. Súlya 472 gr. (XVIII. 14.)

Környékünkön ez az egyetlen raktárlelet, de sajnos arról sem tudjuk, hogy eredetileg hány darabból állott.

Van a gyűjteményben egy másik kard is (370.). Batidán került elő, közelebbi lelőhely meghatározása nélkül. 1871-ben Elek István ajándékozta a gyűjteménynek. (Képét közli Sz. I. kt. 214. l. 19. sz. 1. kép.). A kard nyélnyúlványa és pengéje egyaránt különbözik a fennebb ismertetett kardétól. A nyélnyúlvány nem végződik el a kihajló véggel, hanem még egy 30 cm hosszú, vége felé keskenyedő nyelvből folytatódik. Ezzel a nyelvvél együtt a fogantyú és a penge felé hozzacsatlakozó erősítő rész teljes hossza 135 mm. A markolat az előbbinél laposabb lehetett. A fogantyú közepén négy, a megerősítő rész mindkét oldalán 2—2 szeggel volt a nyél rá rögzítve. Valamennyi elveszett. Az erősítő rész szélessége 50, a markolaté 22, a kihajlás 32 mm. A nyélnyúlvány pereme erős, de nem hajlott rá a burkolatra. A kard teljes hossza 735 mm. Nádlevél alakú. Közepe felé alig 2 mm-rel szélesebb, mint a tövénél. Erősen hegyesedik. Két szélé ki van mélyítve, de se domborodás, se bekarcolt dísz nincs rajta.

Formakörét ennek is a hajdúböszörményi lelet adja meg, még pedig az a darab, amelyet — bár ugyanabból a leletből származik, később szerzett a Nemzeti Múzeum (Hampel, i. m. CLXVII. 1.), valamint a minden valószínűség szerint ugyaninnen származó, Graffenried-féle darab (U. ott, XX. 8.). Az utóbbi díszesebb. Korát a leletanyag a hallstatti A. periódusra datálja.¹⁴

Ugyanezt a datálást engedik meg a fülesvésők. Az egyik (11.) a hátrából, a másik (7.) ismeretlen lelőhelyről való. Az utóbbi síma peremű, facettált. Az előbbi díszített. Díszítése az egyik, Hampel által is közölt

¹³ Die germanischen Griffzungenschwerter. Berlin und Leipzig, 1931. 40—42. l.

¹⁴ Elterjedési körére lásd Sprockhoff i. m. 22. l.

(i. m. XIII. 4.) példányhoz hasonlít, de élei jobban kihajlanak. (Képfüket közli Sz. I. kt. 212. l. 17. sz., 3. ill. 213. l. 18. sz. 1.).

Mártélyról származik egy kard- (313.) és egy lándzsatöredék (314.), amelyek egy hosszúkás fenőkövel (315.) együtt kerültek a gyűjteménybe, Molnár Mór árvaszéki elnök ajándékeként. A két bronztárgy anyaga és fenntartása is közös eredetre vall. A kardpengének egy része van meg csupán, fogantyúja teljesen hiányzik, így formája nem állapítható meg. A lándzsa is erősen töredékes, de szárnyainak kiképzése és recézett díszítése arra a formakörre utal, amelyet egy felsőmagyarországi (U. o. XXVI. 3.), három zsuítai (CII. 5—7.), egy csabrendeki (CXXXII. 2.), több kemecsei (CXCVI. 3—4., CCXXXII. 19.), több aranyosi (CCXVII.) lelet képvisel és szintén a hallstatti kor elejére datálható.

A hallstatti anyagot egy jófenntartású, kisméretű nyílhegy (8.) és egy töröttnyelű, ívelt pengéjű kés (9.) egészíti ki. Az előbbi Ráróson, az utóbbi a Fürge-halomban került elő. Mindkettőnek képét közli Szeremlei (I. kt. 213. l. 18. sz. 3. és 2.). A nyíl hossza 3. szélessége 1.60 cm. Kétélű, Alakja egyik Koroncó-vidéki példányra emlékeztet, de a vége vágott (Hampel, XXVIII. 10.). A kés pengéjének hajlása egyik veleimi (CCXXXV.) darabra hasonlít, de erősítő léce nincs. Teljes hossza 17.5, amelyből a nyélre 6.8 cm esik. Törött vége lévén, nem lehet megállapítani, hogy vajjon karikában végződött-e?

Sok félreértésre adott alkalmat az a lelet (XV. tábla 13., 15.), amely 1892-ben, Szilágyi László ajándékaként került a gyűjteménybe, a leltár szerint a gorzsai Gatyás-ér melletti halomból, ahol 1.30 m mélységben lovassírt találtak. A 867—869. számok alatt leltározott tárgyak ennek a sírnak mellékletei voltak. A leltár szerint e lelet áll: egy agyagcsuporból, egy szokatlan nagyságú vas csikózablából, réz nyomokkal, és egy rézgömb feléből. Ez utóbbinál, a megyjegyzés rovatba későbbi kézírással be van jegyezve, hogy a fentebbi 2. számról (zabláról) törött le. A régebbi leltárban erről a leletről egyáltalában nincs szó. Ezek a leletek a Nagy Géza-féle leltárban is, mint az akkori XLVI. tábla 1—3. sz. leletei vannak elkönyvelve. Ugyanezen a táblán volt még egy pár Árpád-kori hajgyűrű, bronzból (4—5., az új számozással 870—871.). Ezeket Nagy Géza, mint a fennebbi lelet tartozékát említi, de a későbbi kézírással történt bejegyzésből kitűnik, hogy ezek nem tartoznak a lelethez, hanem a Keleti Adolf tanyáján feltárt soros temető egyik sírjából, 1896. augusztus 17-én eszközölt ásatás alkalmával kerültek elő. Világos tehát, hogy a két leletnek egymáshoz semmi köze sincs, és, mint látni fogjuk, nem is lehet.

A leletet Szeremlei is említi, Gorzsáról szólván: „Más helyről, nevezetesen a Gatyás-ér melletti halomból került régiségtárunkba, Szilágyi László mérnök ajándékából egy mázatlan agyagcsupor; ismét más helyről, t. i. a Keleti Adolf tanyáján felfedezett soros sírokból, két darab Árpád-kori halantékgyűrű bronzból, amelyet Varga Antal tanár ásatott ki.” Ugyanitt (I. kt. 348. l.) közli a soha meg nem tisztított edény és a két halantékgyűrű rajzát is. Az állítólagos zabláról és a fél rézgömből sem a szövegben nem emlékezik meg, sem képüket nem közli.

A képek összekerültek egy lapon s a két lelet más korba tartozásáról Szeremlei sem szól. Szakember soha nem foglalkozott a lelettel a feltárás óta s így Nagy Géza téves megállapítását senki se helyesbítette.

Az edénnyel (XV. 13.) utóbb foglalkozott Höllrigl József: Árpád-kori keramikánk c. értekezésében (A. É. XLVI. kt. 85—86. l.). Nem Höllrigl az oka, hogy sem az edényt, sem a róla készült fényképet nem kapta meg s így megtévesztve a Szeremlei-féle kép által, a hajkarikára, mint az edénnyel együtt előkerült leletekre támaszkodva, az edény korát inkább a XII., mint a XIII. századra datálta s mint Németországban, a XII—XIII. században oly gyakori gömbformájú edények, hazánkból ismert egyetlen példányát mutatta be. E tévedés könnyen érthető, mert, mint maga írja, az edénynek csak egyharmad nagyságú rajzát ismerte (u. ott, 24. kép, amely a Szeremlei képe után készült).

Már a rézgömb is gyanút kelt, a zabla és a megtisztított edény még inkább. Ezeknek összetartozása még akkor sem volna kétséges, ha véletlenül nem egy táblán kezelték volna valamennyit. A rézgömb, egy hólyagos kar-, vagy nyakperec töredéke, a zabla: gömbösvégű lánc, vaskarpercekkal egyberozsdásodva, az edény pedig éppen nem domború fenekű, hanem kissé homorú, ha még nem is határozottan omphalosos.

A rézgömb, amely eredetileg valóban hozzá volt rozsdásodva a lánc-hoz, a kisebbméretűek közé tartozik s ez teszi valószínűvé, hogy talán nem is karperec, hanem inkább nyakperec darabja volt, mint a gyulavarsándi példány (M. K. Ért. IV. 50. l.), amivel más tekintetben is rokonságot mutat. Amaz, mint Domonkos János írja, „alkalmasint kettős volt” és „a kettőt egy helyen vasból készült kapocs kötötte össze”. Ezzel magyarázza azt is, hogy a hozzátapadt föld, vasrozsdával van összefogva. Domonkosnak ez a megállapítása azonban téves. A vasrozsdá nem a vaskapocstól származik, hanem attól a vasborítástól, amely az egyes gömbök belsejében volt, mint azt a mi darabunknál is meg lehet állapítani. Ez a vékony vasréteg rozsdásodott el s a mi példányunknak is egész belsejét kitöltötte; a gyulavarsándi példánynál pedig az egész földtömeget összefogta. Ilyen hólyag-törmelék, a láncra több helyen is rározsdásodott, ami azt is mutatja, hogy a leletnek valószínűleg csak egy része került a gyűjteménybe. A többé-kevésbé épen maradt példány hossza 3,5, szélessége 2,7, magassága 2,5 cm.

A tévesen zablának nevezett darab (XV. 15.), három részből áll, de az egész egy tömegbe rozsdásodott össze. Alkotórészei: két 8 cm átmérőjű vaskarperec, 13 mm vastag huzalból és egy sodrott lánc, amelynek egyik vége gömbös. Az összehajtogatott lánc hossza kb. 50 cm.

Hasonló láncokat ismerünk Felsőzsukról (A. É. XXXII. 172. l.), ahol egyebek közt, hólyagos karperecek is voltak ugyanabban a sírban; András-hidáról (A. É. XXXI. 357., 359. l.), több sír anyagával együtt; Tornaváraljáról (A. É. XXX. 139. l.), szintén több sírból és ugyancsak hólyagos karpereccel; Munkács környékéről (A. É. XXI. 208. és XXVI. 341. l.) egészen korai La Tène karddal, ahonnan a később említendő grafitos edény is előkerült; Kőszegről (A. É. XXIV. 345. l.), gyűjtélkes leletből,

ahol a lánc és több karperec éppenúgy egybe volt rozsdásodva, mint a mi példányunknál; Tevelről, Nagyszékelyről, Tengődről és Szekszárdról, sírokból (Wosinsky, Tolna megye: 545—546. l.) és Szőregről (D. V.: 104. l.) a 8. sírból, nem egészen ebben a formában, de igen gazdag más leletanyaggal, ami még jobban megerősíti azt a feltevésünket, hogy a gorzsai lelet nagy része elkallódott.

Az edény szürkeshínű, de úgy kívül, mint belül, vékony, kéesszűr-kére égett, finom iszapréteggel volt bevonva. Ennek a rétegnek nagyobb része lepattogzott. Szájpereme enyhén profilált. Kissé behúzott nyakán vékony kidudorodás fut körbe. Mintegy kétharmad magasságban öblösödik ki, de mindvégig megtartja ívelt formáját. Feneke gyengén profilált és homorú. Magassága 9·8, szája 10, öblösödése 11·2, feneke 5 cm.

A leletet úgy az edény formája, mint a lelet többi része a *La Tène* kor elejére datálja.

Van a gyűteményben egy kiegészített nagy edény (2253.) és egy másiknak szájtöredéke (449.), amelyek erősen különböznek vidékünk,¹⁵ eddig nem tulságosan gyakran jelentkező *La Tène* formáitól. Az előbbi a városi téglagyár területén, a másik Fecskésen került elő. Mind a kettő feketeshínű és grafitos.

A nagy edénynek (XV. tábla 14.) hengeres pereme van, amely alatt hirtelen beugrik. E beugrás alatt, nagyon keskeny simán maradt rész után, függőlegesen barázdált s az egész edény felületére kiterjedő díszítés következik. A legnagyobb öblösödés közvetlenül a díszítés alatt van. Ez alatt, az oldalak nem íveltek, hanem fordított csonkakúpos formájúak. A fenék egészen lapított. Az edény már a földbekerülés előtt összetörhetett, de vaskapcsokkal összeállították. Ezeknek egy része, de legalább is nyomai megmaradtak. Ez az összeillesztés mód¹⁶ eddig csak a szarmata-jazig edényeknél volt ismeretes, de úgy látszik, már ezekre is *La Tène* örökségként szállott s napjainkig is megmaradt. Magassága 36, pereme 39, öblösödése 40, feneke 23 cm.

A töredéknek éppen a szájrésze van meg. Erősen visszahajló pereme van s közvetlen alatta körbefutó, párhuzamosan haladó bemélyedések és kiemelkedések tagolják. Függőlegesen bordázott része már hiányzik. Ezekhez az edényekhez hasonló töredéket ismerünk Munkács környékéről (A. É. XXI. 213. l.). Lehoczky Tivadar használatuknak, az ugyanott talált láncokkal kapcsolatban, érdekes magyarázatát adja (U. o. 200. l.).

Forma szerint is nagyon hasonlít edényünkre az az edény, amelyet Wosinsky Apáti-pusztáról (Tolna megye: CXLI. 3.) a *Mainzer Zeitschrift* (1928. 4. l. 4. kép) valószínűleg Nógrád megyéből, talán Kosdrol közöl. Az előbbi magában volt egy sírban, de a többi 46 sír leletanyaga olyan jellemző darabokat adott, hogy koruk meghatározása nem lehet kétséges, az utóbbiról semmit nem tudunk, de a vele együtt közölt képanyag (1., 2.) szintén jellegzetes darabokat mutat. A *La Tène* I. és II. periódusának

¹⁵ Dolgozatok, V. 90—91. és XI. 159—174. l.

¹⁶ U. ott, XII. 59—60. l. és XLI. t. 11.

idején került a föld alá.¹⁷ Korai eredete tehát bizonyos. Vidékünkön egyelőre egyedül áll.¹⁸

Két magasfülű, La Tène típusú edényünk (2398. és 2392.) ismeretlen lelőhelyről, de bizonyára a határból került a gyűjteménybe. Egy másik ugyanígy leltározott darab (381.) formájával hívja fel figyelmünket. Ha anyaga nem volna annyira jellemző, alig tudnánk beosztani. Erősen kiugró, szinte vállasodó alsórésze egészen erre a korra utal, de a perem alatt elhelyezett füle szokatlan. Ugyanilyen egy kisebbméretű edényünk, amely a római katolikus plébánia földjén került elő (376.).

A kishomoki Szőlő-halomból került elő egy kettős csonkakúpos, kissé kifeléhajló szájú edény (2244.), amely a szkíta formákra emlékeztet ugyan, de a Kovács Jenő tanyájában egyetlen sírral hitelesített, hasonló edények, ugyancsak a korai La Tène datálását engedik meg. Ez a saját-szerű forma ott gyakori.

A hivatkozott leletek magántulajdonban vannak, de a lelőhely hihe-tőleg mielőbb feltárható lesz.

Dr. Banner János.

II. Provinciális római leletanyag.

Lelőhely feltüntetése nélkül vannak az alábbi kerámiai emlékek leltározva. Valószínűleg Brigetióból valók: 1. Szemcsés iszapolású, jó égetésű, szürkészinű tál (239.). M.: 5·5; Sz.: 12·5; F.: 7·5 cm. — 2. Szemcsés iszapolású edényperem (393.). — 3. Szemcsés iszapolású, világos-szürke színű és jó égetésű talpaspohár töredéke (398.). Jelenlegi magassága 7, talpátmérője 6·8 cm. — 4. Finoman iszapolt és égetett, sárgászínű tál, csillogó mázzal van bevonva (428.). — M.: 8·2; Sz.: 21·5; F.: 8·5 cm. A La Tèneben otthonos forma, de az edény technikája is ugyanide utal. Valószínűleg Brigetio környéki La Tène lelőhelyről való. — 5. Szemcsés iszapolású, jól égetett, kékesszürke színű, kis füles bögre (437.). Sz.: 8·8; F.: 4·6 cm. — 6. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, szürkés-fekete színű fülesbögre (447.). M.: 10·5; Sz.: 9·2; F.: 6·5 cm. — 7. Egyfülű kis korsó; töredékes. Kissé szemcsésen iszapolt, jól égetett, szürkészinű agyagból (1211.). A korsó nyakán függőlegesen haladó besímtott vonaldísz van. — 8. Egyfülű korsó töredéke. Szürkészinű, jól iszapolt és égetett (1212.). A kihasasodás alatt, több egymással párhuzamos bekarcolt vonal fut körbe. — 9. Kétfülű korsó szája. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű (1216.). Zöldes-sárga mázzal van bevonva. — 10. Szemcsésen iszapolt, közepesen égetett, kékes-szürke színű agyagedény (az

¹⁷ Lásd még Sudeta, 1929. 35—46. l., W. P. Z. IX. 109—111. l. és Bayerische Vorgeschichtsblätter, 1937. Heft 14. Tafel XII.

¹⁸ Nem hallgathatjuk el azt a nagy hasonlóságot, amelyet edényünk az esztergomi múzeum egyik bélyeges agyagedényével (A. É. XLI. 111. kép. I. d.) mutat. Lásd még A. É. XXV. 318. s. köv. II. és az ott hivatkozott irodalmat. Kormeghatározásunkat tehát, tekintettel az edény magányos előfordulására, csak fenntartással mondhatjuk ki.

1219., 208., 207., 200. számok alatt leltározott edénytöredékekből állítottuk össze). M.: 7·9; Sz.: 8·2; F.: 3·8 cm. — 11. Finoman iszapolt, jól égetett, halványpiros színű, kétfülű korsó töredéke (1245.). — 12. Dúrva iszapolású és égetésű, barnás színű töredékes agyagedény (2390.). M.: 9·4; F.: 6·5 cm. Lehet népvándorláskori is.

Az alább leírandó keramikus anyagot, a leltár a Hódmezővásárhely határában volt, de elpusztult községekből származónak mondja, azonban valamennyi provinciális római területről való és ezért valószínűleg Brigetióból kerültek a többi provinciális római anyaggal a gimnázium régiségtárába: 1. Szemcsésen iszapolt, szürkeshínű tál töredéke (393.). A perem alatt besímitott háló-minta van. — 2. Szemcsésen iszapolt, világosszürke színű edénytöredék, amelyen két egymással párhuzamosan haladó, bekarcolt hullámvonaldísz halad. Ezt a hullámvonaldísz bekarcolt vonalak fogják közre (393.). — 3. Szemcsés iszapolású, szürkeshínű, erősen bemélyített edényfenék rész (393.). — 4. Mint a 3. — 5. Csontár (393.). — 6. Finom iszapolású, jó égetésű, halványpiros színű fületlen korsó (1178.). Az edényttest felső része barnás-vörös színű festékekkel van bevonva. Típusát a XIX. 15. mutatja be. — 7. Finoman iszapolt, jól égetett, halványpiros színű füleskancsó (1179.). M.: 18·6; Sz.: 8·2; F.: 8·8 cm. — 8. Mint a 6. Az edény testét a legnagyobb kihasasodásig barnás-vörös festékekkel vonták be (1180.). Három, 2—2 párhuzamos vonalat mutató, tisztán hagyott edényrész élénkíti az edényoldalt. M.: 19·2; Sz.: 9·7; F.: 5·8 cm. — 9. Mint a 6. (XIX. 15.) M.: 20·3; Sz.: 7; F.: 5·3 cm (1181.). — 10. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű egyfülű korsó. A szájnnyílás és a fül egy része letörött (1182.). M.: 16; F.: 6 cm. — 11. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, téglavörös színű talpas pohár töredéke (1188.). — 12. Jól iszapolt és égetett, halványpiros színű talpastál töredéke (1189.). A tál külső felülete, recézett, párhuzamosan körbefutó bordákkal van díszítve. — 13. Jól iszapolt és égetett szürkeshínű egyfülű korsó (1210.). Az edény vállán besímitott háló-mustra van. — 14. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, szürkeshínű, korsó szájrészek (1213—1215., 1217.). Valamennyi lóhereformájú. — 15. Kétfülű korsó nyaki része. Zöldes-sárga zománccal van bevonva. Jó iszapolású és égetésű (1216.). Hasonló korsót mutatott be Dornyai Kisterenyéről.^{18a} — 16. Szemcsés iszapolású, jól égetett, téglavörös színű edény talpa. A talpon besímitott díszítés van: két függőlegesen haladó párhuzamos vonal között, lefelé haladó szabálytalan hullámvonal (1218.). — 17. Jól iszapolt és égetett, világossárga színű kétfülű korsó felső része (1236.). Jelenlegi magassága 17·2, szájmérője 8·5 cm. — 18. Téglavörös színű, jól iszapolt és égetett nagy méretű kétfülű váza nyaki része (1233.). Jelenlegi magassága 25 cm. — 19. Kissé szemcsésen iszapolt, elég jól égetett egyfülű korsó töredéke. A nyakat besímitott, függőleges vonalak, az edény többi részét ferdén haladó, besímitott vonalak díszítik. A korsó száját csűrő zárja el (1240.). — 20. Elég jól iszapolt és égetett, téglavörös színű csőtöredékek. Zöldes-sárga zománccal vannak bevonva (1248—1250.,

^{18a} Dolgozatok, 1936. 92. 1. 2. kép, 2. ábra.

1252.). Falvastagságuk kb. 1·5 cm. — 21. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű tálperemek (1258—1265., 1267—1276., 1278.). Sárgás-zöld zománccal vannak bevonva. Egyiken másikon olyan kiöntő van, mint a 2075. számú brigetioi tálon, sőt a belső felületnek apró kavicsal való beszórása is megvan. A formát illetően, kivétel csupán az 1262. számú edénytöredék, amely edény alj. — 22. Ugyanide tartozó, de vörösmázzal bevont edény perem (1266.) és köcsögformájú edény töredéke (1270.). — 23. Szemcsés iszapolású, szürkészínű, talpastál töredéke (434.). A tál peremrészén bekarcolt hullámvonal dísz fut körbe. A leltárba lelőhelyül ceruzával Dilinka van bejegyezve, de ez minden valószínűség szerint téves, s ez az edény is Brigetioból való.

A leltár szerint is Brigetioból valók az alábbi edények: 1. Szemcsésen iszapolt, rosszul égetett, feketés-barna színű edény (445.). Az edény vállán két egymással párhuzamosan haladó hullámvonal van. M.: 11·7; Sz.: 9; F.: 5·5 cm. — 2. Szemcsés iszapolású, jól égetett, kékesszürke színű edény (448.). M.: 12·5; Sz.: kb. 9; F.: 5·5 cm. — 3. Igen jó iszapolású, jól égetett, téglavörös színű edény töredéke. Piros mázzal van bevonva (1915.). A talp gyűrűs. Terra sigillata utánzat. M.: 4·4; F.: 7·1 cm. — 4. Finom iszapolású és égetésű, halványpiros színű agyagedény, terra sigillata utánzat (1917.). Vörös mázzal van bevonva. M.: 9·6; Sz.: 5; F.: 3·6 cm (XIX. 3.). — 5. Négy terra sigillata edény alja. Típusuk nem állapítható meg (1923—1926.). — 6. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, vöröses-barna színű tál (2008.). Jelenlegi magassága 6·5, fenékmérője 5 cm. — 7. Jól iszapolt, elég jól égetett edény töredéke, valószínűleg egyfülű volt (2009.). Színe szürke. M.: 10; F.: 4·5 cm. — 8. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett edény töredéke (2012.). Színe halványpiros, feketés-barna foltokkal. Az edény hasán két, egymással párhuzamos bekarcolt hullámvonal fut körbe. F.: 6 cm. — 9. Szemcsés iszapolású, jó égetésű, téglapiros színű edény alja (2013.). — 10. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű téglavörös színű edény, szürkés foltokkal (2014.). A kihasasodásig terjedő részt függőlegesen haladó besímított vonalak díszítik. M.: 8·7; Sz.: 7·2; F.: 5 cm. — 11. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, kékesszürke színű egyfülű bögre (2016.). Égéskor deformálódott. M.: 11; Sz.: 7; F.: 4 cm. — 12. Jól iszapolt és égetett téglavörös színű egyfülű korsó (2018.). M.: 12·8; Sz.: 4·5; F.: 4·3 cm. A kihasasodás fölötti részt egy körbefutó bemélyített vonal két mezőre osztja. Az alsó mezőt besímított háló-mustra díszíti, a felsőben simán hagyott edényrészek, függőlegesen haladó besímított részekkel váltakoznak. A simán hagyott edényrészekben, függőlegesen haladó hullámvonalak vannak (XIX. 7.). — 13. Durvább szemcséjű agyagból készült, jól égetett, kékesszürke színű edény (2019.). M.: 11; Sz.: 8·5; F.: 4·5. Típusa a XIX. 14. számú edénnyel teljesen egyezik. — 14. Szemcsés iszapolású, elég jól égetett sötétszürke színű edény (2021.). M.: 13·3; Sz.: 10·4; F.: 5·7 cm (XIX. 14.). — 15. Szemcsés iszapolású, barnás-fekete színű, jól égetett edény (2069.). A kihasasodás feletti edényrészt, egymást keresztező besímított vonalak díszítik. M.: 9·5; Sz.: 9·5; F.: 5 cm. — 16. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, világossárga színű egyfülű korsó, szürkés

feltokkal. Füle letörött. Az edény vállán, két bekarcolt párhuzamos vonal között, négyszeres hullámvonal dísz van. M.: 28; Sz.: 6. A korszót két darabból állítottuk össze. A szájnylás és a nyak egy része 423. szám alatt volt feltározva, s állítólag Varga János tanító ajándékozta 1894. szeptember 20-án. Az alsó nagyobb rész 2066. szám alatt volt bevezetve, s azt a feltár szerint Matók Béla ajándékozta a gimnázium régiségtárának, Brigetióból. Az edény formája, az agyagminőség, mind a brigetioi eredet mellett szólnak; a 423. szám alatt való bevezetés tévedésen alapul (XIX. 5.). — 17. Kissé homokos agyagból készült, jól égetett, téglavörös színű edény. Szintelen, csillogó mázzal volt bevonva (2065.). M.: 30·4; Sz.: 14; F.: 12·4 cm. Teljesen La Tène típusú edény. — 18. Jól iszapolt és égetett, szürke színű egyfülű korszó része (2064.). Minden tekintetben hasonló példányok ismerősek az Alföld római kori kerámiájában is. Az edény vállát, függőlegesen haladó besímitott vonalak díszítik. Mostani magassága, talp nélkül, 17 cm. — 19. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, sötétszürke színű egyfülű korszó része. Az edény oldalán besímitott háló-mustra van. Hiányzik a szájnylás és a fül. A nyaknak meglévő része 1220. szám alatt van a leltárba bevezetve, s a lelőhelyül a hódmezővásárhelyi határban lévő, valamelyik elpusztult középkori község van felvéve. A korszó nagyobbik részének a száma 2061, lelőhelye Brigetio, Matók Béla ajándéka. Az első szám itt is elírás. Mostani magassága 28·9, fenéktátmérője 9 cm. — 20. Szemcsés iszapolású, jól égetett, kékesszürke színű edény (2060.). M.: 13·7; Sz.: 9·5; F.: 5 cm. Teljesen azonos a XIX. 14. számú edénytípussal. — 21. Szemcsés iszapolású, jó égetésű edény (2057.). Színe a kékesszürkétől, a halványsárgáig változik. M.: 24·7; Sz.: 12·4; F.: 9 cm (XIX. 13.). — 22. Igen jól iszapolt és égetett, halványpiros színű csésze; terra sigillata utánzat (2058.). Vörös mázzal van bevonva. M.: 6·6; Sz.: 11·6; F.: 4·2 cm (XIX. 2.). — 23. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, világossárga színű kis edényke (2425.). Az edénytesthez mérten karcsú és vékony talpon áll. M.: 6·5; Sz.: 4·5; F.: 2·3 cm. — 24. Szemcsésen iszapolt, jól égetett halványpiros színű tál (2075.). A Kuzsinszky által említett dörzstálak csoportjába tartozik,¹⁹ belseje ennek is apró kavicsokkal van behintve, s ugyanúgy kiöntővel van ellátva, mint a hasonló tálak legnagyobb része. M.: 12·1; Sz.: 39·4; F.: 14 cm. — 25. Fínom iszapolású és égetésű, téglavörös törésű, vörös mázzal bevont edény (2003.). M.: 6·3; F.: 4 cm (XIX. 1.). — 26. Világossárga színű, jól iszapolt és égetett egyfülű korszó (2006.). M.: 17·1; Sz.: 3·7; F.: 5·1 cm (XIX. 6.). — 27. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, halványpiros színű talpas edény töredéke (1190.). A kehelyszerű rész külső részén, függőlegesen rovátkolt, három borda fut körül. 28. Szemcsésen iszapolt, téglavörös színű talpas edény része (1191). A kehelyszerű rész külső felét, hat, ferdén rovátkolt, borda díszíti. — 29. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, talpasedény, két darabból összeállítva (1192—1193.). Jellegetes a peremen és a vele párhuzamosan, az edény oldalán, hullámvonalasan képzett

¹⁹ Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei. XI. 341. kép.

szalagdísz (XIX. 4.). — 30. Hullámvonalas és csipkézett peremdíszek, szemcsésen iszapolt, jól égetett, téglavörös színű agyagból (1196., 1198., 1200.). — 31. Jól égetett és szemcsésen iszapolt, halványpiros színű talpasedény része (1194.). A külső részen két, ferdén rovátkolt, párhuzamos borda fut körül. — 32. Szemcsésen iszapolt, téglavörös színű, mélyen barázdált edénytöredék (1197.). — 33. Szemcsés iszapolású, téglavörös színű edénytöredék. Sárgás-zöld mázzal van bevonva (1195.).

A nélkül, hogy közelebbi következtetéseket vonnánk le belőle, a bemutatott brigitioi keramikai anyag arra érdemes részét némileg rendezzük. Különválasztjuk a valószínűleg ott készült kerámiát az import árúktól.

A helyi gyártmányok első csoportját az Alföldi által húnkorszaki típusoknak nevezett korsók adják. Ide tartoznak a 2018., 2061., 2066. számú korsók, továbbá az 1213—1215. és 1217. számú lóhere-formájú korsószájak. A lóhereformájú szájú korsókat tekintve Alföldi az említett korszak egyik főtípusának,²⁰ a másik főtípust a 2018. számú (XIX. 7.) korsó képviseli, amelynek teljesen egyező analógiái a Murga és Strázsa-vágőri korsók.²¹ Végül a 2061. és 2066. (XIX. 5.) számú korsók analógiáit Alföldi a mindkét főtípus jellegzetességeit átvevő, leányfalusi későrómai burgus, kerámiájából mutatta be.²²

A helyi árúk második csoportját azok az edények adják, amelyek szemcsés iszapolásúak, jól égetettek és kékesszürke színűek. Az említésre méltó formák közül ide tartoznak a 437., 448., 1219., 2014., 2016., 2019., 2021., 2060., 2063. számú edények. Az 1219. számú edény analógiáját Kuzsinszky mutatja be.²³ A brigitioi valamivel nyomottabb. A 2014. számúnak, analógiáját ugyancsak Kuzsinszky ismerteti.²⁴ A brigitioi példánynál a kihasasodás élesebb és az egész forma nyomottabb, de megvannak a kihasasodás fölötti edényrészek a függőlegesen haladó párhuzamos, besímitott vonalak. A 2016. számú egyfüllű bögre (második példány 437. számú) igen jó analógiája a Köln melletti Alteburg 2. hamvasztásos sírjából ismerős.²⁵ Elég gyakori az ebbe a csoportba tartozó XIX. 14. számú edény (négy példányban van meg). Végül egyike a csoporthoz tartozó legérdekesebb formáknak a XIX. 13. számú vázaszerű, csipkézett peremű edény. A forma szempontjából közel áll hozzá Niederbieber 96. típusú egyfüllű kancsója.²⁶

A helyi keramikai termékek harmadik csoportját azok az edénytípusok képviselik, amelyeknek anyaga jól iszapolt és égetett, színük a halványsárgától a halványpirosig változik, s mindig piros, könnyen

²⁰ Alföldi András: Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk. A. H. IX. Budapest, 1932. 45—46. II.

²¹ U. ott, XXVI. 1., 7.

²² U. ott, XXXI. 4. a., b.

²³ Kuzsinszky i. m. 343. l. 352. kép, 2. ábra.

²⁴ U. ott, 349. l. 351. kép, 1. ábra.

²⁵ Germania. XII. 1928. 115. l. 216. ábra.

²⁶ F. Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. I.

lepattogó mázzal vannak bevonva. Az ép formákat a XIX. 1., 2., 3. számú képeinken mutatjuk be. A rekonstruálható formák közül igen érdekes az, amelynek párját Kuzsinszky Aquincumból ismeri.²⁷ Itt említjük a hasonló anyagú, de barnás-sárga mázzal bevont 1979. számú kis tálcskát. Ugy látszik eléggé gyakori forma.²⁸ Hasonló hozzá az 1922. számú edény, csak a pereme nem vízszintesen van képezve, hanem enyhén hajlik ki, és nem is mázas.

Ugyanehhez az edénycsoporthoz tartozik, de barnás matt-festékkel van bevonva a XIX. 15. számú fületlen korsó. Összesen négy példányunk van belőle, a másik három piros, részben csillogó mázzal van bevonva. Jó analógiáját mutatja be Bittel Rottweil-ről.²⁹ Itt kell megemlítenünk a csillogó barna festékkel bevont edényfedőt, amelynek típusát Fr. Behn mutatja be.³⁰ Halványsárga színű, de valamivel szemcsésebb iszapolású a 2075. számú dörzstál.³¹ Van még több egyező típusú táltöredék, de ezek, mint azt már a leírásban láttuk, sárgászöld mázzal vannak bevonva. Ugyancsak szemcsésebb iszapolású, de téglavörös színű, s kevésbé gondosan égetett olyan edénytöredékünk is van (1978.), amelynek típusát Fr. Behn mutatja be.³²

Az edények következő csoportját az igen finoman iszapolt, jól égetett halványsárga színű edények adják. Ide tartoznak a 2006. számú, XIX. 6. ábrán bemutatott amphora; egy másik példánynak szája és füle letörött (1182.).³³ A mienk legjobban a 345/2.-höz hasonlítható, csupán a fülképzésben van annyi eltérés, hogy a brigetioi példánynál a fül közvetlenül a perem alól, azt érintve indul ki. A másik típust a kétfülű amphorák adják (1245., 1236.). A limesmenti táborokban igen gyakori típusok. Az 1215. számúnak legjobb analógiáját Heldenbergenből ismerjük,³⁴ s a valamivel keskenyebb peremű és általában kisebb méretű 1236. számúnak Wiesbadenből³⁵ és ugyancsak Heldenbergenből,³⁶ csak a brigetioi példányoknak a füle épen úgy jóval a perem alól indul, mint az 1245. számú amphoránál. Harmadik formája az edénycsoportnak az 1179. számú egyfülű kancsó. A széles talp és az edénytest, még legjobban Kuzsinszky, i. m. 345. kép 1. ábrájával vethető egybe, azonban a nyak már jóval szélesebb, a fület az enyhén kihajló peremből képezték, s a perem fölé emelkedik. A csoport utolsó formáját a XIX. 4. számú talpas edény adja. Van néhány töredékes állapotú is. Az edények iszapolása már szemcsésebb s

²⁷ Kuzsinszky, i. m. 365. kép. 3. ábra.

²⁸ W. Unverzagt: Keramik des Kastells Alzei. Materialien zur römisch — germanischen Keramik II. Abb. 3/2. és Fr. Behn: Römische Keramik, mit Einschluss der hellenistischen Vorstufen. Mainz, 1910. V. 357. típus.

²⁹ Bittel, Kurt: Die Kelten in Württemberg. Römisch-germanische Forschungen. Bd. 8. 1934. 21. tábla, 5. kép.

³⁰ Behn, i. m. IV. 222. ábra.

³¹ Kuzsinszky, i. m. 341. ábra.

³² Behn, i. m. IV. 208. ábra.

³³ Kuzsinszky, i. m. 345. ábra.

³⁴ ORL. No. 25. III. 31., 38., 47.

³⁵ U. ott, No. 31. XIV. 16.

³⁶ U. ott, No. 25. III. 48—49.

a színe néha halványpiros. Kuzsinszky füstölő-serlegei, ugyanebbe a csoportba tartoznak.³⁷

Szép számmal fordulnak elő az importárúk is. A terra sigillata töredékek javarészét főként a díszítetteket, Juhász Györgyi munkája alapján könnyű volt osztályozni.³⁸ Van két terra sigillata töredékünk, amelyek La Graufesenque-ből valók; lezoux-i 13 töredék; rheinzaberni 28 és westerndorfi 12, s valószínűleg westerndorfi a XX. 9. és 10. számú két töredék is. A formatípusok közül megvannak a Draggendorf 31. (5 edény töredéke), 37. (legalább tíz edényhez tartozó töredék), 33. (legalább három edénynek a töredéke), 32. (négy edénynek töredéke), 36. (egy tál töredéke) és 53. típusok. Az utolsó, csaknem teljesen ép példányban van meg (1916.). Hiányzik a perem és a két fül. Az edénytest közepén, barbotintechnikában alkalmazott, szívalakú díszekkel változatossá tett mezőben, kutya nyulat kerget.

Kuzsinszky vázaalakú poharak néven foglalja össze azt az edénycsoportot, amelynek típusait már többször idézett munkájának 353. képén mutatja be. Az Aquincumban általános formák, megvannak ebben az anyagban is. A 353/3. számú, megvan két példányban (1943—1944.); a 353/4—5. számúak, 27 példányban (1927—1933., 1935—1942., 1945—1955., 1957.). A 353/5. számúhoz igen hasonló típusú, de kevésbé gondos kivitelű 3 példány (1934., 1956., 2063.).

A XIX. 8—11. számú ábrákon bemutatott négy antefixum két típust képvisel. Az egyik a 8., a másik a 9—11. számú példányok. Különbség van a két típus között mindenekelőtt a hajkezelésben. Az első típusé (XIX. 8.) erősen stilizált. Ebből a szempontból a papföldi közfürdők³⁹ és a cannabák⁴⁰ területén előkerült, tragikus álarcot ábrázoló, töredékes példányokkal vethető egybe. A második típus analógiáját Récsey Viktor Pannonia község területéről ismerteti.⁴¹ A tátott, szélei felé keskenyedő, száj és az arcot természetesen övező haj kezelése, határozottan együvé kapcsolja a darabokat.

Óriz a gimnázium régiségtára összesen 34 bélyeges-téglát is, Brigetiből. Szilágyi János összefoglaló munkája alapján nem nehéz a bélyeges téglák beosztása, annál kevésbé, mivel Szilágyi is ismertet néhányat a hódmezővásárhelyi jellegzetesebb darabok közül.⁴² Ezekkel nem is foglalkozunk, csupán azokat soroljuk fel, amelyek az idézett munkából kimaradtak. A legnagyobb részüknek megvan a típusa, utalunk is rá; csupán három típus analógiáját nem leltük, ezeknek ábráit be is mutatjuk (XX. 6., 7., 8.).

³⁷ Kuzsinszky, i. m. 339. ábra.

³⁸ Juhász Györgyi: A brigetioi terra sigilláták. *Dissertationes Pannonicae*. Ser. 2. No. 3.

³⁹ Hampel József: Papföldi közfürdők. *Budapest Régiségei*, II. 70. l., I. 16.

⁴⁰ Kuzsinszky Bálint: Az Aquincumi ásatások. U. o. II. 142. l., 30. ábra.

⁴¹ Récsey Victor: Római keramikus leletekről Pannonia község területén. *A. E.* 1900. 267—269. l., I. ábra.

⁴² Szilágyi Johannes: *Inscriptiones tegularum Pannonicarum* (A pannoniai bélyegestéglák). *Dissertationes Pannonicae*. Ser. 2. No. 1., 1933.

A bélyeges téglák nagyobb része (24 db.), a Brigetioiban állomásozó legio I. adiutrix bélyegét hordják. Szilágyi adja a legio rövid történetét. Számunkra itt csak annyi fontos, hogy a nevezett legiot, Kr. u. 117—118-ban helyezik Brigetioiba és itt marad a császárkor végéig. A pia fidelis kitüntető nevet Kr. u. 96—97 óta használja, tehát a P. F. jelzésű téglák ez utóbbi dátumot követő időben készülhettek csak.

Szilágyinak a pia fidelis jelző nélküli téglabélyeg típusai közül a gimnázium régiségtárában a következők vannak meg:

I. 35. típusú a 2083. számú. Megvan a II. 44. típus is; a Szilágyi által közölt példány maga is a hódmezővásárhelyi gyűjteményből való; ugyanide sorozható még három csonkapéldány (2088., 2105—2106.). I. 24. típusú a 2103. Ugyancsak hódmezővásárhelyi, a tipusként bemutatott I. 20 is, de ezen kívül van a gyűjteményben egy csonka- (2120.) és egy elmosódott-feliratú (2115.) téglá. I. 30. típusú a 2081. számú; IV. 90. típusúak a 2114. és 2121. számú csonka téglák; III. 64. típusú a 2090. A III. 72. típuson a rajztól eltérően⁴³ az A előtt és mögött is pontok vannak, a III. 74-nél a G. I. A. után. A IV. 101. típushoz tartozik az eléggé elmosódott-feliratú, de olvasható 2109. számú.

Új tipusként kezelhető — legalább is Szilágyi tanulmányában nem találtuk — a 2102. számú téglá (XX. 7.), azután a 2117. (XX. 8.). Az AD ligaturája nem szokatlan a szóbanforgó legio tégláin sem, de a következő F betű magában már inkább. Kár, hogy a téglá csonka. Az utolsó analógiát nélkülöző típusunkat a XX. 6. számú ábra mutatja (2093.); ez is csonka.

Van a gimnázium régiségtárába az I. Valentinianus (Kr. u. 364—375) kori tiszti bélyeges téglák közül is: Lupicinus tribunus tégláiból. A XXVI. 33-ból 8 darab (2073., 2085—2087., 2092., 2094., 2101., 2113.), a XXVI. 35. típusból pedig kettő (2112., 2118.).

Összesen 17, többé-kevésbé ép római mécses is őriz a gimnázium régiségtára. Két töredék minden jellegzetesség nélküli. Két mécses felső lapján növényi dísz van (1900., 1906.); Iványi VII. típusához tartozik; a halványsárga színű agyag vörös mázzal van bevonva.⁴⁴ Az Iványi-féle III. típushoz tartozik, egy kétnyílású példány⁴⁵ (1898.); az alján három koncentrikus körben elhelyezett ATIMETI felírású 1902. számú példány pedig a XVI. típushoz.⁴⁶

A mécsesek nagyobb része a teljesen díszítetlen típusok közé tartozik.⁴⁷ Így az 1907. számúnak az analógiáját az LVI. 8. az 1897., 1903., 1908., 1910., 1912-nek az LVI. 10., az 1895., 1896., 1901., 1909. számúaknak az LVII. 2. (mind a négy zöld mázzal van bevonva). Végül az 1894., 1899., 1913. számúaknak analógiáit az LVII. 4. és 6. számú típusokban találtuk meg.

⁴³ Ugyancsak a gimnázium régiségtárában van az eredeti.

⁴⁴ Iványi, Dóra: Die Pannonischen Lampen. Dissertationes Pannonicae. Ser. 2. No. 2. Budapest, 1935. XXXVI. 6., XXXVII. 2.

⁴⁵ U. ott. XIX. 7., 8.

⁴⁶ U. ott, XLVIII. 3., LI. 6.

⁴⁷ U. ott, XX. típus 5. változat.

Meg kell említenünk, a valószínűleg ugyancsak Brigetióból való három, homokkőből készült fogadalmi oltárt is. Az első csonakagúla formájú (2070.). Három oldalnak a szegélye úgy van képezve, hogy keretként szolgált a valamilyen ábrázolással kitöltött belső felületeknek. Az ábrázolások valószínűleg festve voltak, legalább is erre mutatnak az oldalakon látható piros és fehér festéknyomok. A negyedik oldal síma. Az oltárka tetején köralakú mélyedés van.

A második oltár formája legjobban ahhoz, az Óbudán előkerült, példányhoz hasonlítható, amelyet Hampel publikált, de rozettás dúc nélkül.⁴⁸ A tetején négyszögű mélyedés van, a negyedik oldala ennek is síma (2078.). A harmadik oltárnak a képét a XIX. 12. számú ábránkon mutatjuk be (2084.). A rozettás tagokon pirosfesték nyomai találhatók; a negyedik oldala síma.

Ha a közelebbi leletkörülményeket nem is ismerjük, mégis igen tanulságos lehet a Brigetióból előkerült, s a gimnázium régiségtárában őrzött fibula sorozat. A típusok ismertetését, ahol lehetséges, Kovrig munkájának táblaanyagára és a vonatkozó szövegre támaszkodva adjuk.⁴⁹

Kovrig 49. és 53. típusa négy, az 54. két példányban van meg. Az általa kronológiai szétválasztás alapjául tekintett tűtartó-tok átluyukasztásoknak a száma, az egyik fibulánknál kettő, a másiknál három.

Az *AUCISSA*-típus két fibulával van képviselve, az egyik a Kovrig 28. típusa; a kimélyített kengyelfejen itt is felírás van, de olvashatatlan, a másik meg legjobban a 36. típushoz hasonlít, a kengyel közepén húzódó harmadik borda azonban hiányzik.

A következő csoportot a provinciális térdfibulák adják. Kovrig 83. típusából három példány van meg, de hiányzik a kengyelvégen elhelyezett gomb. Két példányt ismerünk a 87. típusból, s egyet a 98-ból. Az utóbbinál az a különbség, hogy a csavarmenettel védő lemez fölött, a kengyel nem félkör, hanem háromszögalakú tagban végződik. Az utolsó fibula már félig a zománcos fibulák csoportjába tartozik. Ennél a kengyel feje kiszélesedik, felső része rekeszesen van képezve, s a rekesz zöldes zománccal van kitöltve.

Az egytagú, aláhajtottlábú fibulák típusát, négy példány képviseli, a legkorábbi formákhoz tartoznak.⁵⁰ Fejlettebb az ugyancsak egytagú 131. típus, amelyből leletanyagunk egy példányt őriz. Ugyancsak van egy példányunk a típus kéttagú változataiból,⁵¹ ez is alsó-ívvezetésű. Végül egy példány képviseli a kéttagú csoportnak az Almgren 170. típusa által szemléltetett formáját. Egyetlen példány képviseli Almgren 210. típusú fibuláját, a kéttagú számszerű fibulát, magas tűtartó tokkal; a csavarmenete töredékes.

⁴⁸ A. É. 1909. 28. l. 6. ábra.

⁴⁹ Kovrig Ilona: A császarkori fibulák főtípusai Pannoniában. *Dissertationes Pannonicae*. Ser. 2. No. 4.

⁵⁰ U. ott, 123. típus.

⁵¹ U. ott, 128. típus.

Két példányát őrizi a gyűjtemény Almgren 188. típusú fibulájának; egy hasonló kengyelű, de más tűszerkezetű, valószínűleg korábbi példány.

A fibulatípusok nagyobbik része — 30 többé-kevésbé ép példány, s még néhánynak a töredéke — a jórészt későcsászárkori *T* fibulák csoportjába tartozik. Képviselve van itt a korábbi formáktól kezdve⁵² a fejlettebbekben keresztül, a legkésőbbi típusokig, minden változat⁵³ s akad néhány igen díszes kivétel is, különösen a késői példányok között.

A fibulák utolsó csoportját részben a figurális ábrázolású, részben az egyéb motívumokat mutató típusok alkotják. Az irodalom már ismeri azt a megbukó lovat ábrázoló fibulát, amelyet az első publikáció alkalmával, hódmezővásárhelyi határból származónak mondtunk.⁵⁴ A régiségtár anyagának mostani rendezésekor tűnt ki, hogy ez a fibula is valószínűleg Brigetióból került a gyűjteménybe. Már szólottunk a peltaformájú fibuláról. A harmadik, ebbe a csoportba tartozó típust, a XX. 3. számú ábránk mutatja be.

2124. szám alatt 78, 2125. szám alatt pedig 76 darab üvegedény töredéket őriz a gimnázium régiségtára, de egyetlen edényt sem sikerült a töredékekből rekonstruálni. Vannak üvegből készült karperecek, gyűrűk, gyöngyök, üvegből készült gyűrű foglalatok (1543—1607.). A karperecek között egyetlen egy ép példány van (373.). Halványzöld üvegből készült, átmérője 10 cm, az üvegkarika szélessége 1.8 cm. A karperec belső, símafelülete 0.5 cm szélességben ki van mélyítve és a mélyítésbe vékony csontlemez van illesztve.

Nagyszámú, különböző rendeltetésű bronztárgyat is őriz a régiségtár. 1668—1681. számok alatt bronz varró-tűk (4 drb.), nagyobb méretű, gombosvégű, bronz-tűk (1 ép és 2 töredékes példány), gombosvégű, nyéllel ellátott, bronzkanálka (1 drb.), több ismeretlen rendeltetésű bronzpálcika (5 drb.) van leltározva.

A továbbiakban a leírások szemléltetésére, ahol analógiákat találunk, az ORL-ben közölt megfelelő számú táborra, illetve a táblaszámokra hivatkozunk. 1. Ezüstből készült pitykék (1822., 1823.). — 2. Félgömbformájú, fejjel ellátott bronztű⁵⁵ (1761.). — 3. Felvarrható bronzgomb.⁵⁶ (1762.). — 4. Csapó, vagy billentő mérleg akasztója⁵⁷ (1869.). — 5. Ék alakú, poncolt díszítéssel ellátott, hosszúkás bronzlemez (1842.). — 6. Kidudorodó díszekkel ellátott kis bronzkarika (1824.). — 7. Ismeretlen rendeltetésű, kampóformájú bronzdarab (1851.). — 8. Valószínűleg kisebb edény fogójaként alkalmazott, egyik végén szögletesen meghajlított, bronzdarabok. Az egyiknek a felülete, ferdén haladó rovátkolásokkal van díszítve (1611., 1838., 1839.). — 9. 13 cm hosszú, közepén akasztóval ellátott

⁵² U. ott, 185., 186. típus.

⁵³ U. ott, 188. típus.

⁵⁴ Dolgozatok, 1931. XV. 2a, b; 92. l. és Andreas Alföldi: Skythisierende Darstellungen in der römischen Kunstindustrie. Festschrift zum 70. Geburtstag von Hans Seger. Breslau. 1934. 267—271. l.

⁵⁵ ORL. No. 33. VII. 58.

⁵⁶ Megközelítő analógiája u. ott. No. 73. XIII. 19.

⁵⁷ U. ott. No. 8. 14. kép.

bronzrudacska (1829.). — 10. Zabla-szerűen egymásba kapcsolt két bronzsodrony; ismeretlen rendeltetésűek (1892.). — 11. Négyzetes-átmetszetű, 18 cm hosszú, végein karikába hajlított bronzsodrony (1855.). — 12. Háromszög-formájú csuklóspánt (1807.). — 13. Valószínűleg ládavasálásokra szolgáló bronzpántok (1874., 1837.). — 14. Szélesélű bronzvéső (1854.). — 15. Négyzög- és szabálytalan-formájú, felerősítésre szolgáló bronzdíszek (1877., 1882., 1883.). — 16. Felerősítésre szolgáló tölgylevél formájú bronzdísz (1880.). — 17. Ismeretlen rendeltetésű bronzlemez, emberi arcot ábrázoló domborművel. A bronzlemez jelenlegi méretei: hossza 15, szélessége kb 11 cm. A rajta lévő lyukak arra mutatnak, hogy a töredékes állapotban megmaradt lemez ugyancsak valamire felerősítve szolgált díszül (1891.). — 18. Bronz főzőedény nyele⁵⁸ (1886.). — 19. Két bronzból készült edényfogantyú (1864., 1868.). — 20. Vasalásra szolgáló, derékszögben meghajlított bronzpánt (1840.). — 21. Valószínűleg kocsin alkalmazott bronzakasztó töredéke⁵⁹ (1846.). — 22. Félhold alakú bronzveret, a felerősítésre szolgáló szegekkel (1879.). Hosszabbik átmérője 10 cm. — 23. Valószínűleg bőrre erősített, szalagalakú bronzveret (1873.). — 24. Ládikára erősíthető bronz szalagfűl, összehajtogatva (1862.). — 25. Ismeretlen rendeltetésű, ágformájú bronzdísz (1870.). — 26. Bronzfogantyú, töredékes állapotban (1794.). — 27. Ismeretlen rendeltetésű, végei felé szélesedő, töredékes bronzlemez (1859.). — 28. Nyitott karika, bronzsodronyból (1722.). — 29. Nagyobb méretű vaskarika, egymásfölé hajló végekkel (1887.). Átmérője 9.2 cm. — 30. Díszítésül szolgáló nagyfejű szögek⁶⁰ (1765., 1784., 1786—88., 1789., 1791., 1799., 1795., 1800.). — 31. Felerősítésre szolgáló, kerek bronzdíszek⁶¹ (1775., 1777—1779.). — 32. Két zablakarika bronzból⁶² (1792., 1793.). — 33. Szíjra, bőrre, erősíthető kúpalakú bronztárgyak⁶³ (1756., 1763., 1771., 1772., 1782.). — 34. Felerősíthető félgömbalakú bronztárgyak (1758., 1766., 1770.). — 35. Négy, lapos, kerek bronzlemez. Az egyik a közepén át van lyukasztva, talán a 33., vagy 34. szám alatt említett tárgyak alátétlemezei (1760., 1767—1769.). — 36. Félgömbformájú bronztárgy, felperdülő szegéllyel (1759.). — 37. Sodrott, bronzhuzalokból készített lánc (1805.). — 38. Különböző méretű, kerekátmetszetű bronzhuzalból készült, zárt bronzkarikák (1664., 1682—1683., 1685—1686., 1692—1695., 1697., 1700—1702., 1704—1705., 1708., 1714., 1718., 1724., 1726.). — 39. Bronzgyűrű, áttört horogkereszt dísszel (1810.). — 40. Két bronzgyűrű, miniatűr kulccsal⁶⁴ (1181., 1801.). — 41. Pelta-díszű, áttört művű, csavarmenetes bronzfibula⁶⁵ (1814.). — 42. Áttört művű, lemezes bronzfibula, csuklós szerkezettel (1813., XX. 3.). —

⁵⁸ Legjobban hasonlít reá, u. ott, No. 73. XIV. 86-nak a nyele.

⁵⁹ U. ott, No. 33. IX. 63., 66.

⁶⁰ U. ott, No. 8. XIII. 67.

⁶¹ U. ott, No. 72. IX. 6—11; No. 73. XIV. 70., 71.

⁶² U. ott, 75. 16. I., 4. ábra.

⁶³ U. ott, No. 73. XII. 66.

⁶⁴ U. ott, No. 8. XIII. 49.

⁶⁵ U. ott, No. 8. X. 15; No. 33. VII. 29; No. 40. VI. 10.

43. Ismeretlen rendeltetésű, kis bronzdísz⁶⁶ (1819.). — 44. Delfin-alakú dísztárgy, bronzból (1888.). — 45. Valószínűleg nyélként használt, átfúrt, tagolt, bronztárgy (1841.). — 46. Két bronzkulcs⁶⁷ (1802., 1803.). — 47. G betű formájú bronztárgy, kék- és vörösemil betét nyomaival (1867.). — 48. Felakasztható bronzdísz (1815.). — 49. X-alakú tárgy bronzból (1820.). — 50. Áttört művű bronzdísz töredéke. XX. tábla 1. (1833.). — 51. Szívformájú bronzdísz töredéke (1822.). — 52. Lapos bronzgomb, a felületen email nyomokat mutató mélyedésekkel (1783.). — 53. Középen átlukasztott, hosszénégyszög-alakú bronzlemezke (1863.). — 54. Elég gyakori áttört művű bronzdísz töredéke: XX. tábla 2.⁶⁸ (1812.). — 55. Bronzszobor lába, kis méretű (1851.). — 56. Lapos bronzgomb, valószínűleg bőrre volt erősítve (1780.). — 57. Félgömbformájú bronzgomb (1764.). — 58. Ismeretlen rendeltetésű tárgy bronzból. Kis méretű (1860.). — 59. Bronzcsat, karikája ovális-alakú (1706.). — 60. Fehér bronzból készült csat, ovális-alakú karikája (1707.). — 61. Bronzgyűrű töredéke (1853.). — 62. Ismeretlen-rendeltetésű bronzcső töredéke (1848.). — 63. Szabálytalan négyszög-formájú, áttört bronzlap (1857.). — 64. Ismeretlen rendeltetésű bronz-dísz tárgyacska⁶⁹ (1828.). — 65. Peltaformájú dísz-tárgy töredéke (1818.). — 66. Csuklós-pánt, bronzból, felső része lóhere formájú (1832.). — 67. Lapos bronzgomb (1774.). — 68. Ülő öz, bronzból. A fejtetőből hatalmas taraj nő ki, amely ívben meghajlítva, az állatalak farkáig ér, sőt azon is túl halad⁷⁰ (1790.). — 69. Valószínűleg edényfül, bronzból, az egyik végét, nagy kerek lemezzé képezték (1836.). — 70. Kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült, összekapcsolható karperec⁷¹ (1720.). — 71. Félkör alakban hajlított, lapos bronzhuzal; két vége át van lyukasztva (1716.). — 72. Állatfejben (nyúl) végződő bronzrudacska, hossza 8·3 cm (1806.). — 73. Kis dísz tárgy bronzból⁷² (1847.). — 74. Bronz sarkantyú (1876.). — 75. Pecsetgyűrű bronzból. A pecset rajza nem vehető ki (1688.). — 76. Félgömbformájú bronzgomb (1781.). — 77. Bronzból készült vederfül, igen oxidált állapotban (1875.). — 78. Átlukasztott végű, lapos vasszeg; hossza 19·7 cm (1884.). — 79. Hat stilizált levelet ábrázoló bronzlemez. A középső, legnagyobb levél hossza 26 cm, a többieké, arányosan kisebb. A rajta levő átlukasztás azt mutatja, hogy felszögezve szolgált dísz tárggyul. Talán kocsidísz volt (2052., 2053.). — 80. Négy ismeretlen rendeltetésű bronzlemez; a legnagyobbak méretei a következők: hossza 38, szélessége 6·5 cm. Mivel a lemezek végein törés látszik, az eredeti alak és nagysága ma már nem állapítható meg (2048., 2049., 2050., 2052.). Idetartozik még egy kisebb lemez töredéke is (2056.).

⁶⁶ U. ott, No. 8. XII. 88.

⁶⁷ Típusaikat u. ott, a No. 8. XV. 27. és No. 10. VIII. 10., VIII. 13., vaspéldányok mutatják.

⁶⁸ A formára lásd u. ott, No. 8. XI. 10.

⁶⁹ Hasonló hozzá u. ott, a No. 66c, VI. 12.

⁷⁰ Egy másik dolgozatunkban részletesen foglalkozunk vele.

⁷¹ Legjobban a Dolgozatok, 1931. XVII. 9. ábrán bemutatott tárggyhoz hasonló, a záródás szempontjából.

⁷² ORL. No. 33. VII. 55.

— 81. Bronzfogantyús vaskulcs (1893.). A fogantyú ülő oroszlánt ábrázol, amint zsákmányát (özfejet) a szájában tartja.⁷³ — 82. Csak számszerint említjük meg azokat a bronz és vasból való tárgyak töredékeit, amelyeknek rendeltetése nem volt megállapítható és a meglévő formájuk sem olyan, hogy különösebb figyelmet érdemelnének (474., 1356., 1358., 1525., 1528., 1582., 1609—1610., 1612—1614., 1616—1621., 1623., 1625., 1629—1631., 1633—1637., 1684—1685., 1687., 1689—1691., 1693., 1696., 1698., 1703., 1709—1713., 1715., 1717., 1719., 1721., 1723., 1725., 1727—1729., 1731., 1734., 1757., 1773., 1782., 1786., 1798., 1821., 1830., 1834—1835., 1843—1845., 1849—1850., 1853., 1858., 1861., 1866., 1871—1872., 1881., 1885., 1889—1890., 2054—2055.).

Csonteszközök: 21, részben ép, részben töredékes csonttű.⁷⁴ Van öt darab, egyik vége felé vastagodó és egy mind a két vége felé hegyesedő csontpálcika (1640—1667.).

A csonttárgyak másik jelentősebb csoportját a fésűk adják. Igen változatos formájúak. Leggyakoribb a kétoldali, ma sűrűfésűnek nevezett típus. Pontos körök, félköröalakú, egymással párhuzamosan haladó, egyenes és egymást keresztező egyenes, bekarcolt vonalak díszítik a fésű bordáját (472., 1512—1515., 1517., 1519.). Második típust a háromszögformájú fésű adja⁷⁵ (479.). Van egy igen töredékes állapotú is (1516.). A harmadik típust, a félköröalakú lemezből készített forma adja. Két darab van belőlük, a hátlapjaik is megvannak. Legtöbbször hullámvonalak díszítik az egyik lapot. A szebbik példányt a XX. 5. ábrán mutatjuk be (1518., 1520., 1730., 1733.). Az utolsó típus, a XX. 4. számú állatalakos fésű (1511.).

Csontból készült tárgyak még: 1. Forgócsontból készített, átlukasztott, néha bekarcolt körökkel és pontos-körökkel díszített tárgyak (1532., 1533.). — 2. Csontból való karika (1530.). — 3. Hengeralakú, talán nyélhüvelyként használt tárgy, a felületén pontos-körös díszítések, amelyek a két peremet szegélyezik és a felület közepetáján, háromszögalakban vannak elhelyezve (1510.). — 4. Emberi arcot ábrázoló csontfaragás (1540.), talán hamisítvány. — 5. Fülként használt, díszített tárgy, felerősítésre szolgáló két átlukasztással (1541.). — 6. Ismeretlen rendeltetésű csonthegy (1534.). — 7. Csonthenger, bekarcolt, párhuzamos díszekkel (1539.). Függődíszként használt tengeri kagyló (1542.). — 8. Két lapos bronzgomb (1529., 1535.).

Említenünk kell még azt a két falrész, amelyeken zöld, fehér és barna színű festés nyomai vannak. A festés mintái nem állapíthatók meg (1749—1750.). Egy stukkó dísz a reliefszerű, stilizált virágdísz mellett zöld és barna színű festék nyomok is vannak (1748.). Van még a régiség-

⁷³ A teljesen hibátlan, művészinek mondható tárgy részletes ismertetését, egy későbbi publikáció számára tartjuk fenn.

⁷⁴ Az ORL. No. 23. VIII. 16. számú, recézett gombú csontárnak is megvan itt az analógiája.

⁷⁵ Közölve van, Dolgozatok, 1931. XVI. 6. ábráján.

tárban három mozaikpadló rész (1745—1747.) és egy piskótaformájú mozaiktégla (1744.).

Még az 1890-es években került néhány sír és fogadalmi-emlék a gimnázium régiségtárába. Egy részüket Fröhlich Róbert ismertette,⁷⁶ de valamennyi megvan a C. I. L. III. kötetének supplementumában. Fröhlich közleményében az 1. (C. I. L. 10976. számú), 5., 13. (11000.), 19. (11019.), 22. (11048.), 28. (11017.), 29. (11063.) számúakat őrzik Hódmezővásárhelyen; a C. I. L. még a következőket ismeri innen 10977., 10978., 10982., 10983., 10987., 10989., 10990., 11072.⁷⁷

III. Jazig-kori emlékek.

Az alább következő anyagismertetésből és leírásból kitűnik, hogy bár az anyag nagy és igen változatos, a tudományos felhasználásra nem minden vonatkozásában alkalmas. Legtöbb esetben csupán a lelőhelyet ismerjük, de azt már a legritkább esetben állapíthatjuk meg, hogy mely leletdarabok tartoznak ugyanazon zártlethez; a leletkörülményekről pedig éppen semmit sem tudunk. Egy részükről az sem bizonyos, hogy Hódmezővásárhely határából valók-e, de ez valószínű.

A jazig-korra vonatkozó ismereteink, ha gyarapodnak is, a korszakra vonatkozó kutatás több területén nem szolgálhat az anyag alapul újabb következtetések levonására. Így minthogy a leletkörülményeket nem ismerjük, nem tudjuk, vajon a város határában, 1929 előtt feltárt temetők, a temetkezési szokás szempontjából különböznek-e az Alföld többi hasonló korú és jellegű temetőitől, vagy egyeznek-e azokkal? Mivel, mint említettük, az egyes lelettárgyak együtvértartozása csak egy-két esetben volt megállapítható, igen nagy nehézségeket okozott az anyag datálása; ez csak a később feltárt hiteles és jobban megfigyelt leletek alapján történhetett meg.

Legfontosabb eredménye a feldolgozásnak, hogy a korszak kerámiájára vonatkozó ismereteink néhány fontos adattal bővültek, ami már csak azért is jelentős, mivel ezen a téren igen kevés a megbízható és felhasználható anyag. Másik eredmény, hogy a város határában eddig előkerült leletek, mai tudásunk szerint ártételezve, újabb adatokat és lelőhelyeket szolgáltatnak a kor leletkataszteréhez.

A következőkben először a betürendben felsorolt lelőhelyek anyagá-

⁷⁶ Fröhlich Róbert: Római feliratok alsó és felső Pannóniából. A. É. 1891. 224—238. l.

⁷⁷ Táblamagyarázat. A XIX. tábla valamennyi ábrája Brigetióból való tárgyat ábrázol. 1. 2003.; $\frac{2}{7}$ nagyság. 2. 2058.; $\frac{1}{3}$ nagyság. 3. 1917.; $\frac{1}{3}$ nagyság. 4. 1193.; 5. 2066.; $\frac{2}{9}$ nagyság. 6. 2006.; $\frac{2}{11}$ nagyság. 7. 2018.; $\frac{1}{4}$ nagyság. 8—11. 1958—1961.; $\frac{2}{11}$ nagyság. 12. 2084.; $\frac{1}{5}$ nagyság. 13. 2057.; $\frac{1}{5}$ nagyság. 14. 2021.; $\frac{1}{4}$ nagyság. 15. 1181.; $\frac{1}{4}$ nagyság. A XX. tábla valamennyi ábrája is Brigetióból való tárgyat ábrázol. 1. 1833., 2. 1812., 3. 1813., 4. 1511., 5. 1518., 6. 2093., 7. 2102., 8. 2117., 9. 2122., 10. 2122.

nak leírását adjuk. Megjegyezzük, hogy az edények méreteinek megadásánál M.: az edény magasságát, Sz.: a szájátmérőt, F.: a fenékátmérőt s L.: a legnagyobb öblösödést jelenti. Az anyagközlés után azokat az eredményeket ismertetjük, amelyeknek levonására a leírt anyag alapul szolgálhatott.

Aranyág. Kétfülű agyagedény (2391.). Durván iszapolt, elég jól égetett, téglavörös színű; egyik füle letörött (XVI. 7.). M.: 12·4; Sz.: 11; F.: 6 cm. Schulz Ede gyűjtötte. A gyűjteménynek Bodnár Bertalan ajándékozta.

Más helyről, de ugyancsak az Aranyágból került elő egy *Cypraea* kagyló (2365.) és két kerek bronzhuzalból készült, nyitott karperec (2372.); az egyik kettétört. Ezeket a tárgyakat is Bodnár Bertalan ajándékozta a gyűjteménynek.

Barci-rét. Hat darab gömb és hasábformájú, zöld és vörös kőgyöngy (2378.). Bodnár Bertalan ajándéka.

Csanyipart. 1. sír. Az 1900. évi november 28-án beküldött avarkori sírok között egy római kori is volt. Ennek leleteit az alábbiakban ismertetjük: 1. Római üvegedény négy darabja (2258—61.). A világoszöld színű üvegtöredékekből a forma nem állapítható meg. — 2. Jazig torques, amelynek egyik részét a különböző színű kő- és pasztagyöngyök (51 szem) alkotják, a másikat sodrott bronzhuzal (2265.), amelynek mindkét vége hurokszerű. Az egyik hurok (2262.), meg is maradt. A két hurokba akasztva lógott az említett gyöngysor. — 3. Bronz karperec töredéke (2264.), szabálytalan körátmetszetű huzalból készült; vége laposra volt kalapálva. — 4. Laposra kalapált bronzhuzalból készült karperec (2263.). Végei kiszélesednek.

Darvasi szőlők. Szabó István tanyáján, 1895 őszén végzett ásatások alkalmával csontváz mellől kerültek elő az alábbi tárgyak:

1. Kettős csonkakúpalakú orsókarika (529.). — 2. Henger-, karika- és hasábformájú, paszta- és agyaggyöngyökből álló füzér (530.). A gyöngyök színe kék, vörös és fehér. — 3. Füzér, 18 olyan alakú és színű gyöngyből, mint a 2. számú (531.). — 4. Négy kék és fehér pasztagyöngy (532.). Szeremlei a leleteket bronzkoriaknak mondja.⁷⁸

Dilinkai temető. 1. Jól iszapolt és égetett, szürke színű agyagedény (429. XIII. 10.). M.: 11·6; Sz.: 11·7; F.: 5; L.: 12·3 cm. Neumann József ajándéka. Szeremlei a dilinkai edények egy részét keltakorinak mondja.⁷⁹ — 2. Jól iszapolt és égetett, sárgás-szürke színű agyagtál (2254.). M.: 7·2; Sz.: 12·8; F.: 3·6 cm. Szeremlei Samu ajándéka, 1901. nyarán (XIII. 16.). — 3. Jól iszapolt és égetett, szürke színű agyagedény (2255.). M.: 9; Sz.: 7·6; F.: 3·3; L.: 9 cm. Szeremlei S. ajándéka 1901. nyarán (XIII. 2.).

Fehértó. Az 1889/90. tanévben, Imre Péterné ajándékozott egy sor kalcedon- és két sor füveggyöngyöt. Sírból kerültek elő.⁸⁰ Ezen a környé-

⁷⁸ Szeremlei: Hódmezővásárhely története, I. 217. l.

⁷⁹ U. ott, I. 238. l. 2. jegyzet.

⁸⁰ A hódmezővásárhelyi református gimnázium története, 401. l.

ken is volt ásatás 1892-ben.⁸¹ Ugyaninnen említi Szeremlei Traianus ezüst érmét is.⁸²

Imre Péterné telkén 1895. szeptember 25-én végzett ásatok alkalmával előkerült síranyag leírása alább következik:

1. Húsz kalcedongyöngy (450.), hét tojásdad, három nagyobb, négy közepes és hat kisebb gömbölyű szem. Erről a lelőhelyről, a már említett 1892. évi ásatáskor, került egy nagyobb és két kisebb kalcedon gyöngy a régiségtárba; ugyanekkor szolgáltatott be Farkas Sándor egy, Imre Pétertől vásárolt, kalcedongyöngyöt. Összesen: 24 kalcedongyöngy került a régiségtárba. Ezekből kettőt (egy hosszúkasat és egy gömbölyűt) az ásványtani szertár vett át. Ez a kettő elveszett; másik kettőről nem lehet tudni, hová lett.

2. Két szokatlan nagyméretű zöld füveggyöngy (451.). Kettős csonkakúp-formájúak, átmérőjük 4 cm. Az oldalukat ferdén haladó, bekarcolt vonalak rovátkolják. —

3. Két cm átmérőjű, zárt bronzgyűrű (452.). E korszak sírjaiban elég gyakran előforduló típus. A két szélén és a közepén gömbszeletszerű kidudorodások futnak körbe.⁸³ —

4. Hasáb-, gömb-, henger-, karika-, és kettős-csonkakúpalakú paszta-, füveg- és kögyöngyök. Színük zöld, kék, bordó, vörös és fehér (456—458.). A kettős-csonkakúpalakú kék füveggyöngyök, már korai La Tène sírokban előfordulnak.⁸⁴ — 5. Három tojásdadalakú kalciumgyöngy (453—455.). —

Férged. Antoninus Pius ezüst érme (519.). Cohen 2. II. 186. Csáky Imre ajándéka 1895. szeptember 7. Említi Szeremlei is.⁸⁵

Francziszi-téglagyár. Jóformán leggazdagabb lelőhelye a korbeli emlékeknek. A hosszú évtizedeken keresztül folyó agyagkitermelés alkalmával igen sok lelet ment tönkre. A régiségtár meglepően kevés anyagot őriz e lelőhelyről; annál több keramikai anyag van a városi múzeumban. Nagyobb részüket Kiss Lajos gyűjtötte. A téglagyár agyagbányája igen nagy, így közelebbi feljegyzések hiányában nem lehet tudni, mi került elő egy sírból. A felsorolandó edények közül a két első a gimnázium régiségtárában van, a többi a városi múzeumban.

1. Egyfülű kancsó (409.). Színe világosszürke, jól égetett, kissé szemcsés iszapolású. M.: 8·6; Sz.: 6·2; F.: 5·1; L.: 8·5 cm (XIV. 4.). — 2. Kétfülű agyagedény (492.). Finom iszapolású, elég jól égetett, szürke színű. M.: 6·7; Sz.: 5·4; F.: 3; L.: 6·4 cm. Mindkettő Francziszi Lajos ajándéka (XIV. 13.). — 3. Szürke színű, jól égetett és iszapolt agyagedény. (225—1936.). M.: 12; Sz.: 10·4; F.: 5·6; L.: 12 cm. A teljesen ép edény alja át van fúrva. (XIII. 3.). — 4. Egyfülű agyagkorsó. (223—1936.). Jól iszapolt és égetett szürkeshűvő agyagból készült. M.: 17; Sz.: 8; F.:

⁸¹ U. ott, 402. l.

⁸² Szeremlei: i. m. I. 455. l.

⁸³ Dolgozatok, 1931. VII. XVII. t. 13.

⁸⁴ U. ott, 1935. XI. XXX. t. 12.

⁸⁵ I. m. I. 455. l.

5·2; L.: 12·2 cm. (XIV. 9.). — 5. Tál. (228—1936.). Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett agyagból készült. M.: 13·8; Sz.: 21·5; F.: 8 cm. (XIII. 20.). — 6. Tál. (224—1936.). Jól iszapolt és égetett szürkeshínű agyagból. M.: 10·8; Sz.: 14·5; F.: 5·5 cm. (XIII. 19.). — 7. Jól iszapolt és égetett szürkeshínű agyagedény. (227—1936.). M.: 11·3; Sz.: 10·2; F.: 5; L.: 12·9 cm. (XIII. 4.). — 8. Mint a 7. (235—1936.). M.: 9·4; Sz.: 10; F.: 5·2; L.: 11 cm. (XIII. 1.). — 9. Mint a 7., de sötétszürke színű (234—1936.). M.: 12; Sz.: 9·2; F.: 5·1; L.: 12·4 cm. (XIII. 11.). — 10. Mint a 7. (232—1936.). M.: 9; Sz.: 8·9; F.: 4; L.: 10 cm. (XIII. 9.). — 11. Mint a 7. (237—1936.). M.: 9·4; Sz.: 7·9; F.: 5·2; L.: 8·9 cm. A kihajló lapos peremet, a peremen körbefutó barázda tagolja. (XV. 7.). — 12. Egyfülü korsó. (236—1936.). Jól iszapolt és égetett téglavörös színű, hosszában tagolt füllel. M.: 17·8; Sz.: 3·9; F.: 4; L.: 11·3 cm. (XIV. 1.). — 13. Mint a 12., de kisebb és az edényszáján nincsen vastagodott peremrész. (239—1936.). M.: 16·8; Sz.: 3; F.: 4; L.: 10·2 cm. (XIV. 2.). — 14. Mint a 12., de kisebb. (238—1936.). M.: 12; Sz.: 3; F.: 3·9; L.: 9 cm. (XIV. 7.). — 15. Mint a 7. (240—1936.). M.: 7·8; Sz.: 6·2; F.: 3·8; L.: 6·5 cm. (XIII. 18.). — 16. Mint a 7. (233—1936.). M.: 5; Sz.: 4·8; F.: 3·1; L.: 6·5 cm. (XIII. 17.). — 17. Mint a 7. (226—1936.). M.: 7·3; Sz.: 6·3; F.: 3·7; L.: 7 cm. (XV. 4.). — 18. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű edény. (230—1936.). M.: 7·6; Sz.: 6·2; F.: 3; L.: 7 cm. (XIII. 15.). — 19. Mint a 18., de piros mázzal van bevonva. (231—1936.). M.: 8·8; Sz.: 4; F.: 3·2; L.: 8 cm. (XV. 5.). — 20. Rossz égetésű és iszapolású, halványpiros színű edény. (229—1936.). M.: 8; Sz.: 5·5; F.: 4; L.: 7·2 cm. (XVI. 10.). Szabadkézzel készült. — 21. Kétfüli váza. (242—1936.). Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagból készült. A váza fülei le vannak törve, de a törések helyei megvannak. M.: 28·6; Sz.: 12; F.: 9; L.: 21·9 cm. Az edény vállát körbefutó borda két mezőre osztja. Mindkét mezőben hegytel lefelé fordított, besímtott vonalakból álló, háromszögű dísz van. A felső mezőben a síma részeken, függőlegesen haladó hullámvonalas díszek vannak. Az edény közvetlenül a perem alatt át van fúrva. (XIV. 5.).

Fürge-halom. 1. Szűcs János-féle telepről 1892. okt. 17-én került a gimnázium régiségtárába egy gyöngyfüzér (464.), amely 10 kettőscsonkakúp alakú borostyángyöngyből állott. Valószínűleg hozzátartozott egy szépen csiszolt karneol-, egy függőlegesen barázdált zöldre festett agyag- és egy hengerformájú borostyángyöngy. Ez utóbbit párhuzamosan haladó, inkrustált fehér vonalak díszítik. — 2. Provinciális bronzfibula töredéke⁸⁶ (465.).

1894. szeptember 21-én Tóth János földjén végzett ásatáskor előkerült anyag: 1. Két lapos orsókarika (459—460.). Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edények aljából készültek. — 2. Elkorhadt fadarab (461.). — 3. Szürkeshínű, jól égetett és iszapolt edény töredéke. A felületén bekarcolt, ferdén haladó rovátkolások és sok egymással párhuzamosan haladó bekarcolt, hullámvonalas dísz van.⁸⁷

⁸⁶ Dolgozatok, 1931. VII. XIV. 2 a, b.

⁸⁷ U. ott, 1935. XI. XXXIII. tábla, 13.

1894. november 13-án Palócz Imre ajándékként került a régiségtárba Nagy Constantin (?) kis bronz érme⁸⁸ (463.).

A XVI. 2. alatti edény, a rajta lévő felírás szerint, ugyancsak Fürge-halomból való (182.). A régiségtár naplója nem említi. Durva iszapolású, elégjő égetésű és téglavörös színű. M.: 22; Sz.: 16; F.: 9·5; L.: 20 cm.

Gorzsai Kettőshalom. 1892. május 19-én Szabó Pál ajándékként, az alábbi leletek kerültek a régiségtárba. 1. Gombos bronztű (484.). A gomb valószínűleg fadoboz díszítésére szolgált; tüje (?) erősítette hozzá. — 2. Két karperec (485—486.). Négyzetes átmetszetű bronzhuzalból készültek, nyitottak, végeik felé hegyesednek. — 3. Bronztű vége⁸⁹ (488.).

1894-ben volt itt ásatás. Erről Szeremlei a következőket írja.⁹⁰ „Az 1894-dik évben, Oláh Imre tanár ásatott e helyen. Az innenső halmot, mely Dudás Sámuelé, ő már nagyobb részt lehordva találta; a halom elegyengetett tetején, tanya épület áll; ennek udvara végében indult meg az ásatás, mely alkalommal csekély mélységben megbolygatott emberi csontokra találtak, s ezek közt egy cserép orsókarikára, egy szép karneol gyöngyre s majd 70—75 cm mélységben, egy kis agyag csuporra vagy korsóra, melynek felső része le volt törve.“ A régiségtári napló szerint az ásatás 1899. augusztus 8-án történt, egyébként ugyanazt az anyagot sorolja fel, mint Szeremlei, tehát valószínű, hogy ugyanarról az ásatásról van szó.

Úgy látszik egy bolygatott csontvázat tártak fel s az egész felsorolt anyag együtvé tartozik. Különösen érdekes a XIV. 14. alatt bemutatott korsó (446.). Elég jól iszapolt, foltosan égetett, feketésszürke színű. Jelenlegi M.: 12·2; F.: 5·6; L.: 10·6 cm. Kár, hogy a nyaki és szájrésze hiányzik. A 489. alatt bejegyzett karneolgyöngy egész bizonyosan ebből a korból való. Előfordult már több alföldi lelőhelyen, így Kiskúnfélegyháza határában⁹¹ és Nagykorún.⁹² Valószínűleg ugyanebből a korból való a már említett kettős-csonkakúp alakú orsókarika is (490.).

Kincsestemető. Fehér-, zöld- és kékszínű, paszta- és kögyöngyök (528.). —

Kishomok. Jól iszapolt és égetett, szürkeshalván edény (2393.). M.: 8·8; Sz.: 9·4; F.: 5; L.: 10·4 cm. Szappanos István ajándéka (XIII. 8.). —

Kishomok-Bercsényi telep. Kruzslic Károly építész homokbányájából kerültek a városi múzeumba az alábbi leletek: 1. Durva iszapolású és égetésű bögre, színe téglapiros. (1—1936.). Az edény vállán ujbenyomásos díszítés van, ez alatt pedig bekarcolt szabálytalan hullámvonal fut körbe. Az edény peremét ferdén bekarcolt vonalak rovátkolják. M.: 10·2; Sz.: 8·5; F.: 6·8; L.: 9·4 cm. (XVI. 13.). — 2. Tojásdad-alakú kalcedongyöngy. (2—1936.). Ugyanilyen formájúak vannak a fehértói jazig lelet gyöngyei

⁸⁸ A Fürge-halmi leleteket Szeremlei: i. m. I. 291. és 427—428. lapokon említi.

⁸⁹ Lásd 4. jegyzet, 402. l.

⁹⁰ Szeremlei: i. m. I. 457. l.

⁹¹ Dr. Párducz Mihály: Az első pontus-germán emlékecsoporthat legkorábbi emlékei Magyarországon. A berlini Collegium Hungaricum Kiadványai 2. 1935. 14—15. l. IV. tábla.

⁹² U. ott, 21. l. VII. tábla.

között; még a nagyságuk is megegyezik. (XV. 16.). — 3. Köpüs vaslándzsahegy. (245—1936.). Teljes hossza 21, legnagyobb szélessége 4 cm. A köpü hossza 5·5, átmérője 1·5 cm. (XVI. 16.). Limesmenti táborokban otthonos típus. — 4. Provinciális római bronzfibula. (244—1936.). Típusa ugyanaz, mint a Dolgozatok, 1931. XIV. t. 10. fibuláé. (XV. 17.). A két utolsó leletdarab állítólag sírból került elő. A végzett hitelesítő ásatások semmi eredményre nem vezettek.

Kopáncs. (Técsy tanya). Técsy József és Técsy Sándor ajándéka-ként kerültek az alábbi leletek a gimnázium régiségtárába: 1. Két kettőscsonkakúpalakú orsógomb (510—511.). — 2. Commodus ezüst érme (512.). — 3. Antoninus Pius ezüst érme (513.). — 4. Görög bronz érem (Ptolemaeus?)⁹³ — 5. Valens PB érme (Coh. 2. VIII. 47. 515.). — 6. II. Constantius PB érme (516. — Coh. 2. VII. 45.). — 7. II. Constantius PB érme (517.).

Kovács József-téglagyár. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagedény (2232.). M.: 15; Sz.: 6·5; F.: 5·2; L.: 11·5 cm. Az edényre reá van írva a lelés ideje: 1899. A szöveg többi része lemosódott. Neumann József ajándéka (XV. 1.).

Makó. Papp J. ajándéka-ként, állítólag ásatásból származó gyöngyök kerültek e helyről a régiségtárba. Tíz hasáb- és hengerformájú fehér, vörös és kék színű, paszta- és kőgyöngy (2364.). —

Mártély. 1. Edényalj két darabja (368—369.). Vastagfalú, durva iszapolású és égetésű. Színe téglapiros. Valószínűleg ebbe a korba tartozik. —

2. Nagyméretű edény töredéke (366.). Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett, besímitott hullámvonalas díszű. —

3. Jól iszapolt és égetett, szürke színű edény alja⁹⁴ (367.). —

4. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edény alja⁹⁵ (359.). —

5. Mint az előbbi⁹⁶ (364.). —

6. Mint az 5. számú; a típusa is egyezik (365.). —

7. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edények töredékei (360., 362., 363.). Az 1—7-ig felsorolt leletek Molnár Mór árvaszéki elnök ajándékai. (1891. XI. 15.). —

8. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű talpascsésze (387.). M.: 8·8; Sz.: 9·6; F.: 5·1; L.: 10·3 cm. Farkas Sándor ajándéka, 1892-ben (XV. 6.). —

Mártély. Mártélyról előkerült edény van a városi múzeumban is. (241—1936.). Finom iszapolású és égetésű, szürke színű. M.: 9·5; Sz.: 9·6; F.: 5·6; L.: 11·6 cm. (XIII. 10. típusu.).

Papere-Tarjánvég. A Papere-szőlőskert a Tarján nevű városrész végén, a belterület egész nyugati oldalát határolja, úgy hogy ettől csupán az út és a körtöltés választja el. A szőlőskert az itt lévő Papere nevű széles és hajdan mély vizű medernek mindkét partján terül el, mely ide nem messze torkollott a Hód tavába.⁹⁷

⁹³ Szeremlei: i. m. I. 459—460. l.

⁹⁴ Dolgozatok, 1936. XI. XXXVIII. tábla 5.

⁹⁵ U. ott, 1936. XI. XXXVIII. 18.

⁹⁶ U. ott, 1936. XI. XXXIX. 19.

⁹⁷ Szeremlei: i. m. I. 429. l.

E szőlőkből Zsarkó Sándor ajándékként került a régiségtárba egy jól iszapolt és égetett szürkeshű agyagedény (382.). M.: 11·6; Sz.: 10·7; F.: 6; L.: 12·3 cm. (XIII. 6.). Állítólag az agyagedényhez tartozik még egy bronzpikkely (476.). A perem közelében, egymással szemben, két átlukasztás van, amelyek a felvarrásra szolgáltak. A pikkely átmérője 1 cm.

A szőlőskertből került elő, közelebb meg nem határozott helyről, Gratianus PB érme (Coh. 2. VIII. 78. — 478.). Vétel Csorba Pétertől. Ugyancsak tőle való egy zöld kögyöngy is (477.).

Tóth Mihály földjéről Hfj. Faustina és I. Constans érmei kerültek elő.⁹⁸ Valószínűleg ugyancsak a szőlőkből került elő három vörös, egy zöld kő- és egy kalciumgyöngy (470.).

Római katolikus Plébánia földje. A leltár bejegyzése szerint „Több edény került elő a kath. plébánia földjéről, sírokból, az alföldi vasút építéskor. Kassa László ajándéka, 1864-ben“. Az e korba tartozó edények közül a gimnázium régiségtára kettőt őriz:

1. Jól iszapolt és égetett, sötétszürke színű füleskorsó (379.). A kihasadás fölötti rész két mezőre különül. Közvetlenül a kihasadás fölött alkalmazott háromszögű besímtott mintákból alakított díszítést, két körbefutó besímtott vonal választja el a másik mezőtől, amely az edény nyakáig ér. E másik mező díszítése függőleges irányú, sűrűn egymás mellé besímtott egyenes vonalakból áll (XIV. 8.). M.: 10·8; Sz.: 4·3; F.: 3·7; L.: 10·2 cm. —

2. Sötétszürke színű, jól iszapolt és égetett füles bögre (378.). M.: 7·6; Sz.: 6·7; F.: 3·9; L.: 8·3 cm. A kihasadás feletti edényrészen függőleges vonalakból álló besímtott részek, simákkal váltakoznak, s ezekben függőlegesen haladó, ugyancsak besímtott hullámvonalas dísz van⁹⁹ (XIV. 3.). Az ismertetett edényekhez tartozik egy zöld üveggyöngy is. (380.). —

Sarkaly-alatti Tófenék. Jól iszapolt és égetett, világosszürke színű agyagedény (2407.). M.: 9·8; Sz.: 7; F.: 4; L.: 9·5 cm. Ujhelyi László ajándéka (XV. 12.).

A Szegedi-út környéke. A Szegedi-út javításakor kerültek elő az alábbi leletek: 1. 17 fehér pasztából álló gyöngyfüzér (523.). — 2. 2 paszta-, 1 kettős barna agyag- és 1 kék üveg- (?) gyöngy. Ez utóbbi alighanem a mai időkől való (524.).

Szőlő-halom. I. 1893. május 27-én végzett ásatás anyaga (vétel Posztós Sándortól és Hegyesi Józseftől):

1. Emberi koponya (538.), rajta a következő felírás „Nagy szőlő-halom melletti dombokból, egy csuporral, két bronzkarikával, egy bronzfibulával, három szem üveggyönggyel“. —

2. Két darabból álló, nyitott bronzkarperec; igen vékony huzalból készült, végei felé kissé vastagodik (539.); átmérője 5·5 cm. —

⁹⁸ U. ott, i. m. I. 435. l.

⁹⁹ U. ott, i. m. I. 436. l.

3. Két hasábalakú pasztagyöngy (540.). —

4. Kéttágú bronzfibula (541.). A tűtartók oldalt lehajlított lemezből készült. A T alakú fibulák legkezdetlegesebb és talán legkorábbi csoportjába tartozik (XV. 18.). A kengyel felső részét egymásmellé préselt háromszögű minták díszítik. —

5. Jól égetett és iszapolt sötétszürke színű agyagedény (421.). M.: 9·7; Sz.: 9·8; F.: 5; L.: 11 cm (XIII. 5.).¹⁰⁰ —

II. A Szőlő-halomról való s ugyancsak ásatási anyag az 544. leltári szám alatt bevezetett kettős-csonkakúpformájú orsókarika. Varga János tanító ajándéka, 1895. nov. 9—10.

III. A város határában régebben történt ásatások közül legtöbb leletet a Varga Antal tanár által, 1894. szeptember 20-án, a Szőlő-halmon végzett ásatás szolgáltatta. Nagy kár, hogy a feljegyzések nem szabatosak s néha egymásnak ellentmondók. Ezért teljes határozottsággal nem állapítható meg, hogy a leltárban felsorolt leletek csak ásatásból valók-e, vagy szórványként gyűjtött anyag is van köztük? A feljegyzések alapján igen valószínűnek látszik, hogy az alább ismertetendő anyag a Szőlő-halom egyazon pontjáról való. A leletek alapján fel kell tételeznünk, hogy az ásatás temetőben és telepen történt. Határozott utalást erre nézve a leltár feljegyzései nem nyújtanak.

1. Durván iszapolt és égetett, téglavörös színű, fülnélküli korsó (417.). M.: 22·5; Sz.: 9; F.: 7·8; L.: 16·8 cm (XVI. 9.). Igen érdekes forma; analógiái inkább avarkori temetőkből ismeretesek. — 2. Durva iszapolású, rossz égetésű, téglavörös színű agyagedény, helyenként barna foltokkal (418.). M.: 23·5; Sz.: 16·3; F.: 9 cm (XVI. 3.). — 3. Durván iszapolt, vastagfalú edény töredéke. Téglaavörös színű, rosszul égetett (420.). Jelenlegi M.: 22; F.: 12 cm.¹⁰¹ — 4. Durva iszapolású, rossz égetésű kis agyagbögére (422.). Színe barnás-fekete. Az edény vállán betűzött pontokból álló vonal fut körbe (XVI. 6.). M.: 7·2; Sz.: 6; F.: 5; L.: 6·6 cm. — 5. Durva iszapolású, vastagfalú agyagedény (425.). Rossz égetésű, színe téglavörös. A közepe táján körbefutó agyagszalagot, újjbenyomásokkal tagolták. E szalag fölött bekarcolt dőltekérszerű formájú díszek vannak (XVI. 1.). M.: 21·5; Sz.: 15·5; F.: 9·5 cm. — 6. Durván iszapolt és égetett agyagedény (426.). Törésben barna, kívül téglavörös színű. A legnagyobb kihasasodáson körömbenyomással tagolt szalagdísz van (XVI. 4.). M.: 14·4; Sz.: 11·4; F.: 8·6; L.: 12·2 cm. — 7. Három jól iszapolt és égetett szürkészínű edénytöredék. Nagyobb méretű edényekhez tartoztak (415.). Talán szórvány anyagból való. Hiteles anyag azonban, ugyane leltári szám alatt bevezetett, két darab jellegtelen, durva iszapolású, rossz égetésű edénytöredék. — 8. Durva iszapolású, rosszul égetett, nagy méretű edény két töredéke (542—543.). Színük téglavörös, bekarcolt zeg-zug vonalak díszítik. — 9. Egy koponya töredéke (547.). — 10. Durva iszapolású, vastag-

¹⁰⁰ U. ott, i. m. I. 211. l. és 440. l.

¹⁰¹ Dolgozatok, 1935. XI. XXXVI. t. 7.

falú edény két töredéke. Színük téglavörös. Nem jellegzetesek, de valószínű, hogy ennek a korszaknak emlékei közé kell ezeket is sorolnunk. (549—550.). — 11. Durva iszapolású és égetésű edénytöredék (414.). Pereme át van fúrva és olyanformán rovátkolt, mint ahogy azt e korbéli hasonló típusú edényeknél többször láttuk. — 12. 423. leltári szám alatt ismét két edény töredéke van bevezetve. Az egyik szemcsésen iszapolt és elég jól égetett. A peremprofil e-korbéli hasonló típusú edényeknél megszokott. A nyakon hat egymással párhuzamos bekarcolt vonal fut körbe. Alatta ugyancsak bekarcolt párhuzamos vonalakból álló hullámvonaldísz. A másik edénytöredék jól iszapolt, szürkeshínű és jól égetett edény töredéke. A harmadik edénytöredék, szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edény alja.¹⁰² A közepe át van fúrva. — 13. További keramikus anyag van leltározva a 414-es szám alatt. Így két edényalj; szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edényhez tartoztak.¹⁰³ Két cseréptöredék; ugyancsak jól iszapolt és égetett, szürkeshínű edény részei. A egyikén két átfúrást kezdtek. — 14. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edény alja¹⁰⁴ (416.). Az edényfenék külső részét négy koncentrikusan futó barázda tagolja. Ugyane szám alatt van bevezetve néhány szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, szürkeshínű edény töredéke. Formájukat tekintve talpas edények, lapos tálak, fenék- és peremrészek vannak köztük. — 15. 415. leltári szám alatt három edénytöredék van bevezetve. Egy nagyméretű, jól iszapolt és égetett edény peremrésze,¹⁰⁵ egy edényalj,¹⁰⁶ hasonló típusú edényből és egy durva iszapolású és égetésű, téglavörös színű edény peremrésze. —

IV. Pontosabban meg nem határozott helyről való a 2231. leltári számú agyagedény. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett. M.: 9·8; Sz.: 8·9; F.: 6; L.: 10·3 cm. Az edény nyakán több egymással párhuzamos, besímtott és bekarcolt körbefutó vonal van. Vétel Gulyás Mihálytól 1898. november 4-én (XIII. 12.). —

V. Fülöp János ékszerész földjéről valók az alább felsorolt leletek: 1. Köpüs vaslándzsahegy (2218.). Hossza 25, legnagyobb szélessége 3·3, köpönyílás átmérője 2·2, köpű hossza 7 cm. Vétel Albert Jánostól 1898. nov. 6-án (XVI. 15.). Határozottan La Tène típusú. — 2. Jó iszapolású, szürkeshínű, jó égetésű agyagedény (2230.). M.: 10·8; Sz.: 12·5; F.: 5·7; L.: 15 cm. Vétel Albert Jánostól, 1898. nov. 6-án (XIII. 13.). — 3. Jó iszapolású és égetésű, szürkeshínű agyagedény (2240.). M.: 8; Sz.: 7; F.: 3·6; L.: 8·4 cm. A kihasadás alatti részen több párhuzamos, mélyített vonal fut körbe (XIII. 14.). Vétel Bajnóczi Jánostól 1898. nov. 3-án. — 4. Jól iszapolt és égetett-szürkeshínű agyagedény (2241.). M.: 7·6; Sz.: 6·6; F.: 4; L.: 8 cm (XIII. 10.). Vétel Bajnóczi Jánostól 1898. dec 31-én. — 5. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett agyagedény (2242.). M.: 11·3;

¹⁰² U. ott, 1935. XI. XXXVIII. t. 9.

¹⁰³ U. ott, 1935. XI. XXXVIII. t. 5. és XXXIX. t. 16. sz.

¹⁰⁴ U. ott, 1935. XI. XXXIX. t. 11. sz.

¹⁰⁵ U. ott, 1935. XI. XL. t. 6. sz.

¹⁰⁶ U. ott, 1935. XI. XXXVIII. t. 9. sz.

Sz.: 11·5; F.: 4·5; L.: 12·1 cm. Vétel Bajnóczi Jánostól 1898. dec. 13-án (XIII. 7.). — 6. Szürkeszínű, jól iszapolt és égetett agyagedény (2245.). M.: 10·3; Sz.: 10; F.: 5; L.: 11·8 cm. Vétel Kiss Páltól 1898. nov. 6-án (XIII. 11.). — 7. Durván iszapolt, vékonyabb falú, rosszul égetett agyagedény (2252.). M.: 12·9; Sz.: 9·8; F.: 6·7; L.: 10·5 cm. Vétel Kiss Páltól 1898. nov. 6-án. Nem lehet tudni határozottan, hogy Fülöp ékszerész földjéről való-e? (XVI. 14.).

VI. Szőlő-halmi földből, közelebből meg nem határozott helyről való, egy fehér-bronzból készült római tükör (2226.). Típusa a provinciák területén otthonos.¹⁰⁷ Sulcz Endre gimnáziumi tanár ajándéka 1899. okt. 8-án.

VII. Hódi Mózes dr. ügyész Szőlő-halmi földjéből kerültek ki az alább felsorolt leletek (1899.).

I. Jól iszapolt és égetett, szürkeszínű, egyfülű agyagkorsó (2234.). Az edény vállát függőlegesen haladó besímtott vonalak díszítik (XIV. 6.). M.: 16; Sz.: 10; F.: 8·3; L.: 14·7 cm. — 2. Durván iszapolt agyagból készült edény. Barnásan foltos téglavörös színű, rossz égetésű (2238.). M.: 11·2; Sz.: 7·2; F.: 6; L.: 8 cm. Az edény vállán két egymással párhuzamosan körbefutó vonal között, bekarcolt hullámvonal dísz van (XVI. 5.). — 3. Durván iszapolt agyagból készült edény (2235.). Barnásan foltos, téglavörös színű, gyengén égetett. M.: 9·7; Sz.: 8·9; F.: 7·5; L.: 9·8 cm. A perem alatt, bekarcolt, szabálytalan hullámvonal dísz fut körbe (XVI. 8.). — 4. Jól iszapolt és égetett, szürkeszínű edény (2239.). M.: 12·8; Sz.: 10·4; F.: 6·2; L.: 12 cm (XV. 3.). — 5. Durva iszapolású, rossz égetésű, barnás-fekete színű edény (2236.). M.: 7·4; Sz.: 7; F.: 4; L.: 7·5 cm (XVI. 11.). — 6. Jól iszapolt és égetett, szürkeszínű egyfülű edényke (2237.). M.: 8; Sz.: 5·5; F.: 4·2; L.: 7·6 cm. A fül letörött (XIV. 11.). — 7. Durván iszapolt, gyengén égetett, feketés-barna színű edény (2249.). M.: 9·2; Sz.: 7; F.: 5·4; L.: 8·1 cm. Típusa olyan, mint a XVI. 6. sz. edényé.

VIII. Horovicz János tanító földjéről került elő (1899.) az a gyöngyfűzér, amely 2205—2216 leltári szám alatt van régiségtári naplóba bevezetve. A gyöngyfűzér 12 különböző színű pasztagyöngyből áll. Állítólag ide tartozik még egy leltári szám nélküli, zöldes színű, függőlegesen barázdált, nagyobb gyöngy is.

IX. Kovács Lajos takaréktári könyvelő földjéről került elő a XIV. 15. számú La Tène típusú vaslándzsa. Hossza 19 cm (2217.).

X. Szőlő-halomról, de közelebből meg nem nevezett helyről való, a 406. leltári számú agyagedény. Az alja hiányzik. Jó iszapolású és égetésű, szürkeszínű. Mázas. (XV. 10.).

Ugyancsak Szőlő-halmi az 549—550. leltári szám alatt bevezetett

¹⁰⁷ U. ott, 1931. VII. XV. 18.

¹⁰⁸ Profiljuk hasonló a Dolgozatok, XI. 1935. XXXVIII. 20. ábráján bemutatottéhoz.

két edényperem töredék.¹⁰⁸ Az edényforma nem állapítható meg. Mindkét töredéken bekarcolt zeg-zug dísz van.¹⁰⁹

Városi téglagyár. Gaál Dániel ajándékként kerültek a régiségtárba az alább felsorolt tárgyak: 1. Jó iszapolású és égetésű szürkeshínű edény (2388.). M.: 7·7; Sz.: 7·5; F.: 3·6; L.: 8 cm (XV. 11.). — 2. Négy krétagyöngy (2362.). — 3. Kerek bronzhuzalból készült, nyitott karperec, öt darabban (2377.). — 4. 320 üveg-, kő- és agyaggyöngy; fehér sárga, zöld és kék színűek (2412.).

Téglaégető (Hódmezővásárhely határa). Hegedűs Antal kereskedő ajándékként került a régiségtárba a 410. leltári számú agyagedény (1891. márc. 17.). Elég jól iszapolt és égetett, feketés-szürke színű. Az edény válla függőlegesen besímtott vonalakkal díszített. A kihasasodás fölötti részen besímtott rácsmintás díszítés van (XV. 8.). M.: 9·1; Sz.: 6·8; F.: 4; L.: 10 cm.

Ismeretlen lelőhely. (Hódmezővásárhely határa?) 1. Kívül fekete, törésvonalban sötétszürke színű egyfülű korsó (411.). Az edény vállát besímtott, függőleges vonalak díszítik. M.: 10·5; Sz.: 5·5; F.: 4; L.: 9·9 cm (XIV. 10.). — 2. Jól iszapolt és égetett, hordóformájú edény (2248.). M.: 18, hossza 24 cm (XV. 2.). Balogh Sándor VIII. o. t. ajándéka (1900. jan. 20.). — 3. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett agyagedény (2444.). M.: 9·2; Sz.: 8·4; F.: 4·3; L.: 11·5 cm (XIII. 1.). — 4. Öt karneol gyöngy (2149—2153.). Fáy Antal tak.-pénztári igazgató ajándéka, 1898-ban. — 5. Gyöngyfűzér (2157—68.); áll hét hengeresalakú kalcium-, egy gömbalakú zöld üveg-, egy sárga agyaggyöngyből. Fodor Dezső VI. o. t. ajándéka 1899-ben. — 6. Tál (403.). Jól iszapolt és égetett-szürkeshínű agyagból készült. M.: 7·5; Sz.: 16·5; F.: 5 cm. Törött állapotban került a föld alá, de így is használták, amint azt az összeerősítést szolgáló páros átfurások mutatják (XIII. 21.). — 7. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagból készült edény (405.). M.: 8; Sz.: 5·6; F.: 2·5; L.: 7 cm (XV. 9.). — 8. Tál (2399.). Durván iszapolt, rosszul égetett, vastagfalú. Színe barnás-fekete. Korong nélkül készült. Két-két szembenfekvő oldalon, négy, ujjbenyomásból származó mélyedés van. M.: 7·6; Sz.: 12·5; F.: 5·6 cm (XVI. 12.). — 9. Edényfedő (2426.). Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagból készült. M.: 5, átmérője 9 cm. Belül üres (XIV. 12.). — 10. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagedény töredéke (2396.). — 11. Vastagfalú tál (2401.). Durván iszapolt, rosszul égetett, téglavörös színű agyagból készült. M.: 4·3; Sz.: 9·5; F.: 4·2 cm. — 12. Finoman iszapolt és égetett-szürkeshínű edény alja (203.). — 13. Mint a 12., de vastagfalú és besímtott függőleges vonalkázás díszíti (1279.). — 14. Mint a 12., de vastagfalú (1281.). — 15. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű téglavörös színű edény peremrésze (1280.). Rajta körömbenyomásos díszítés. — 16. Mint a 15. (206.). Az edénytöredéken, négy bekarcolt, egymással párhuzamos vonal fut körbe. Fölöttük körömbenyomásos díszítés van. — 17. Gyöngyfűzér (526.); áll hasáb-, henger-, karika- és gömbformájú,

¹⁰⁹ A Dolgozatok említett évfolyamának XXXVII. t. 12. sz. ábra stílusában.

fehér paszta- és kalciumgyöngyökből. Egy gömbformájú gyöngy, függőlegesen barázdált. — 18. Gyöngyfűzér (527.); áll hasáb- és karikaformájú, fehér paszta-, kalcium- és kőgyöngyökből. — 19. Kéttagú bronzfibula tüje és rúgója (506.).¹¹⁰

*

Az elmondottak indokolják azt az eljárást, hogy a feldolgozásban a kerámiára helyeztük a főszúlyt. Másrészt az anyag nagyobb részét az agyagipar termékei tették ki, mellőzésük tehát nem lett volna indokolt. Feldolgozása révén a korszak kerámiájára vonatkozó ismereteink néhány igen fontos adattal bővültek, s alapul szolgálhat egy nagyobb, a kultúra egész területének anyagát felölelő kutató munka elvégzéséhez. A bemutatott kerámiai típusokról, a lelőhely ismeretén kívül legtöbbször semmit sem mondhatunk (ezt a táblamagyarázatok adják), ahol felhasználható egyéb adat van, azt a feldolgozáskor számbavesszük. A típus leírásoknál szereplő I/1, I/2 stb. jelzések egy típusnak a változatait jelentik.¹¹¹

¹¹⁰ A XIII—XVII. táblák ábráinak méretei $\frac{1}{2}$ nagyságú a XVI. 13., 16.; $\frac{1}{3}$ nagyságú a XIII. 15., 17., 18.; XIV. 5.; XV. 4., 11.; XVI. 12., 15.; $\frac{1}{5}$ nagyságú a XIV. 13. és XV. 2.; $\frac{2}{5}$ nagyságúak a XVII. tábla összes ábrái; $\frac{2}{7}$ nagyságúak a XIII. 11., XIV. 1., 2., 7., XV. 5., 7., XVI. 10.; $\frac{2}{9}$ nagyságú a XIII. 16. ábra; $\frac{1}{4}$ nagyságúak az összes eddig fel nem sorolt ábrák.

¹¹¹ Tábla magyarázat (zárójelben a leltári számokat adjuk):

XIII. tábla, 1 Franciszti-téglagyár (235—1936); 2 Dilinka-temető (2255); 3 Franciszti-téglagyár (225—1936); 4 Franciszti-téglagyár (227—1936); 5 Szőlő-halom (421); 6 Papere-Tarjánvég (382); 7 Szőlő-halom (2242); 8 Kishomok (2393); 9 Franciszti-téglagyár (232—1936); 10 Dilinka-temető (429); 11 Franciszti-téglagyár (234—1936); 12 Szőlő-halom (2231); 13 Szőlő-halom (2230); 14 Szőlő-halom (2240); 15 Franciszti-téglagyár (230—1936); 16 Dilinka-temető (2254); 17 Franciszti-téglagyár (233—1936); 18 Franciszti-téglagyár (240—1936); 19 Franciszti-téglagyár (224—1936); 20 Franciszti-téglagyár (228—1936); 21 Hódmezővásárhely határa (403).

XIV. tábla, 1 Franciszti-téglagyár (236—1936); 2 Franciszti-téglagyár (239—1936); 3 Római katolikus plébánia földje (378); 4 Franciszti-téglagyár (409); 5 Franciszti-téglagyár (242—1936); 6 Szőlő-halom (2234); 7 Franciszti-téglagyár (238—1936); 8 Római katolikus plébánia földje (379); 9 Franciszti-téglagyár (223—1936); 10 Hódmezővásárhely határa (411); 11 Szőlő-halom (2237); 12 Hódmezővásárhely határa (2426); 13 Franciszti-téglagyár (492); 14 Gorzsai Kettős-halom (446); 15 Szőlő-halom (2217).

XV. tábla, 1 Kovács József-téglagyár (2232); 2 Hódmezővásárhely határa (2248); 3 Szőlő-halom (2239); 4 Franciszti-téglagyár (226—1936); 5 Franciszti-téglagyár (231—1936); 6 Mártély (387); 7 Franciszti-téglagyár (237—1936); 8 Hódmezővásárhely határa, Téglalegető? (410); 9 Hódmezővásárhely határa (405); 10 Szőlő-halom (406); 11 Városi téglagyár (2388); 12 Sarkali-Tófenék (2407); 13 Gatyás-ér; 14 Városi téglagyár; 15 Gatyás-ér; 16 Kishomok (II—1936); 17 Kishomok (244—1936); 18 Szőlő-halom (541).

XVI. tábla, 1 Szőlő-halom (425); 2 Fűrge-halom (2428); 3 Szőlő-halom (418); 4 Szőlő-halom (426); 5 Szőlő-halom (2238); 6 Szőlő-halom (422); 7 Aranyág (2391); 8 Szőlő-halom (2235); 9 Szőlő-halom (417); 10 Franciszti-téglagyár (229—1936); 11 Szőlő-halom (2236); 12 Hódmezővásárhely határa (2399); 13 Kishomok (I—1936); 14 Szőlő-halom (2252); 15 Szőlő-halom (2218); 16 Kishomok (245—1936).

XVII. tábla, 1 Csurog; 2 Kiszombor B. temető 210. sír; 3 Kiszombor B. temető 211. sír; 4 Fecskés (389).

A szövegben felhasznált tudományos munkák rövidítése a következő:

1. típus. Az Alföld római kori sírjainak leggyakoribb mellékletei közé tartoznak azok a jól iszapolt és égetett csészék, amelyeknek egy fületlen, szürkeshínű sorozatát a XIII. 1., 2., 3., 6., 7., 8. ábráinkon mutatjuk be. Közös vonásuk, a világos szürkétől a feketés-szürkéig váltakozó, színárnyalat, gondos égetés és a jól iszapolt agyag. Van közöttük olyan is, amelyet fényesen csillogó mázzal vontak be (XIII. 3.). Valamennyinek enyhén kihajló pereme és magából az edény testéből képzett, határozottan megkülönböztethető talpa van. Ez azonban mindig lapos és nem gyűrűs talp.

A XIII. 1., 2. számúak mindjárt az edény szája alatt hasasodnak ki (1/1.); a XIII. 3., 6. számúaknál a kihasasodás az edénytest közepén van (1/2.), míg a XIII. 7., 8. számú edényeknél már egészen a talp közelében (1/3.). Az edények magassága 8-8 és 12 cm között váltakozik; az 1/3. típusnál az edény szájának átmérője nagyobb, mint az edény magassága, innen van ennek a típusnak kissé nyomott formája.

Az edényformák elterjedési területe pontosan nem határozható meg. A XIII. 2. megvan Szentes-Kistőkén,¹¹² a kiszombori B. temető 84. sírjában,¹¹³ Négyesen (Borsod-megye), és Marosszentannán.¹¹⁴ A Négyesen talált edényke leletkörülményeit Leszih Andor igazgató úr szíveségéből az alábbiakban közölhetjük. A tiszai védgát építéskor az ú. n. Nyárádkán került elő; több tárggyal együtt a védgát-építő társulat szolgáltatotta be a miskolci múzeumba. A bemondás szerint sem egyszerre fordultak elő az együtt beadott leletek. A földmunkák, úgy látszik, avar és bronzkori lelőhelyet is háborítottak, legalább is erre vallanak az előkerült, szíjvégül szolgáló avar kori síma bronzlapocskák és a nyél közelében három lyukkal ellátott bronztör, valamint egy füles bronzkori bögre. A mi edényünk magassága 7 cm, leltári száma 13201, teljesen egyezik az 1/1. típusú edénnyel.

A XIII. 6. megvan a szentesi múzeumban, Szentes környékéről, közelebről nem ismert helyről. Egy másik példányt Csongrádról ismerünk,

A. É. = Archaeologiai Értesítő (Új folyam). A. H. = Archaeologia Hungarica. Dolgozatok = Dolgozatok a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged. Jelentés = Debreceni Városi Múzeum kiadványai. W. P. Z. = Wiener Praehistorische Zeitschrift. P. Z. = Praehistorische Zeitschrift (Berlin). ORL. = Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches. Mannus = Zeitschrift für Vorgeschichte. Leipzig.

Legyen szabad köszönetet mondanom Dr. Csallány Dezső úrnak, a szegedi városi múzeum igazgatójának, amiért az alábbi feldolgozásban felhasznált anyag publikálását megengedte.

¹¹² Dolgozatok, 1936. 74. l. 2. kép, 4. ábra.

¹¹³ A Kiszombor B. temető jazig anyaga Móra Ferenc feljegyzései alapján publikálva van (Dolgozatok, 1931. 82—84. l.), de a keramikus anyag nélkül. Móra itt 412 sírból álló temetőt tárt fel, amely számot a temető jazig, gepida és kora Árpád-kori sírjai együtt adják. Némely esetben kétes volt az egyes sírok hovátartozása s így magyarázható, hogy az első publikációból néhány jazig sír kimaradt, közöttük az említett 84. is. Legújabbban Török Gyula a temető gepida sírjait dolgozta föl s ekkor sikerült végleg tisztázni az egyes sírok jellegét, s ő helyesbítette az első publikáció adatait. (Dolgozatok, 1936. 101—102. l.).

¹¹⁴ Dolgozatok, 1912. 316. l. 89. kép, 5. ábra.

hitelesnek tekinthető feltárásból,¹¹⁵ egyet az Oroszlámos-Podlukány dűlői lelet 2. sírjából,¹¹⁶ egyet szórvány leletként, Csengeléről, végül egyet Marosszentannáról.¹¹⁷

A XIII. 8. edény analógiáját ismerjük egy mártélyi sírból.¹¹⁸ Farkas Sándor ásatásaiból való és jellegzetes avar környezetben van bemutatva. Az edénynek ilyen késői előfordulását nem tartjuk lehetetlennek, azonban Farkas leletközlésének helyessége iránt kétségünk van, mert az ásatás helyén (Csanyi-part) később, római kori és avar sírok vegyesen fordultak elő. Könnyen megtörténhetett, hogy két vagy több, esetleg nem egy korhoz tartozó sír anyagát összekeverve mutatta be az E. táblán. További analógia ismeretes Szőregről. A szórványként kezelt lelet 1926-ban került a szegedi Városi Múzeumba. Sokkal érdekesebb az a hatvani sírlelet, amely Sajó Endre ajándékaént került a Nemzeti Múzeumba. A 6,2 cm magas, vörös színű agyagedény, finom iszapolású. Az I/3. típusú edénynek még nyomottabb formáját mutatja s a fenék fölött lévő kihasasodás is nagyobb mértékű. Rendkívül érdekes darab, mert összekötő kapocs ahhoz a nyíregyházi lelethez, amelyet Kossina vandálnak tartott.¹¹⁹ A nyíregyházi lelethez tartozó két edény közül az alacsonyabb, vastagabb falú, határozott rokonságot mutat a hatvani edénnyel.¹²⁰ Jól iszapolt mind a kettő, csak a nyíregyházi szürkére égett; formájuk teljesen egyezik. E miatt a nyíregyházi vandál-lelet (?) edényét is a I/3. típushoz sorozzuk.

E felsorolt kevés számú adatból is az tűnik ki, hogy a magyar Alföld területén mindenütt számíthatunk az I. edénytípus megjelenésére. Ami a típus kronológiai helyzetét illeti, az I/1.-hez tartozó kistőkei agyagedény olyan temetőből való, amelynek kora a Kr. u.-i III. század,¹²¹ a kiszombori temetőé a Kr. u.-i III. század eleje.¹²² A csongrádi leletből ismert, I/2. típusú edény olyan környezetből került elő, amelynek kora a Kr. u.-i II. század végére és a III. század elejére esik,¹²³ s végül az I/3. típus korát a nyíregyházi lelet ugyancsak a Kr. u.-i II. század végére és a III. század elejére helyezi.¹²⁴ A ma rendelkezésre álló kronológiai adatok tehát, az I. típus három első változatát, a Kr. u.-i II. század végére és a III. század első felére helyezik.

Sokkal nehezebb feladat előtt állunk, ha e formákat a kialakulás szempontjából nézzük. Igen erőltetett lenne az a feltevés, amely az I/1. típust a provinciák területén annyira otthonos XIX. 14. edényformából vezetné le, még kevésbé találjuk meg a provinciák keramikus leletanya-

¹¹⁵ Dolgozatok, 1936. XLI. 8.

¹¹⁶ U. o. 1931. 86. l.

¹¹⁷ U. o. 1912. 262. l., 10. kép, 1. ábra.

¹¹⁸ A. É. 1892. 422–423. l. E tábla 8. ábra.

¹¹⁹ Dolgozatok, 1931. 121. l. G. Kossina: Zu meiner Ostgermanenkarte, Mannus, XVI. 162–163. l.

¹²⁰ Mannus, XVI. 163. l. 3. ábra.

¹²¹ Dolgozatok, 1936. 80. l.

¹²² U. ott, 1931. 146., 169. l.

¹²³ U. ott, 1936. 62. l.

¹²⁴ Mannus, XVI. 163. l.

gában az 1/2. és 1/3. típusú edények előzményeit. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha a La Tèneből származottnak tekintjük. Igen sajnálatos, hogy az alföldi késő La Tène kerámiája szinte teljesen ismeretlen előttünk; a La Tène korábbi szakaszából való esetleges prototípust éppen e miatt fenntartással szabad csak elfogadnunk. Ezt figyelembe véve említjük a Gyorzsa-Gatyásér mellől való kora La Tène edényt (XV. 13.), amely gömbformájú, talpnélküli, enyhén kihajló pereme van és a vállnál öblösödik. Úgy tetszik, hogy az 1/1. és 1/2. formákhoz van valami köze.

Említhetünk még egy külföldi analógiát. Az alsóausztriai Mannersdorf mellett feltárt közép La Tène (Reinecke C. periodus) temető 4. sírjából való az az edény, amelynek eléggé kihajló pereme, határozottan képzett alja van.¹²⁵ Nyomott, inkább a fenék közelében levő kihasasodás, az 1/3. típusú edényformával mutat kapcsolatot.

Ki kell térnünk a XIII. 3. edénnyel kapcsolatban az e korszakból származó átfúrt edények kérdésére is. Volt már alkalmunk azzal az érdekes jelenséggel foglalkozni,¹²⁶ hogy a jazigkori keramikus anyag egy jelentékeny részén, átfúrás van. E jelenségek az edények három csoportján észlelhetők:

a) kisebb-nagyobbmértű edénytöredékeken; b) eltört, de minden részben meglévő edényeken a törések mellett, egymással szemben párosával (XIII. 21.), s végül c) ép edények alján (pl. XIII. 3.), vagy oldalán.

A b) csoport esetében a magyarázat kézenfekvő. Az eltört edény darabjait, a fúrt lyukakon át zsineggel vagy fémkapoccsal erősítették össze, hogy az a további használatra alkalmas legyen. Valószínű, hogy az a) csoportban említett átfúrt edénytöredékek is ilyen edényekből valók. Itt van azonban az átfúrt edények harmadik csoportja, amikor a teljesen ép edénynek, vagy az alját, vagy pedig az oldalát¹²⁷ fúrták át. Ennél nem volt szükség az átfúrástól az edény töredezett volta miatt; különben is egy lyuk az összefűzésre nem használható.

A legutóbb említett jelenség nem egyedülálló a népvándorláskor kerámiájában, sőt őskori előzményei is vannak. Bizonyos vonatkozásban rokon jelenség és ezért egyfűt tárgyalhatjuk azzal a keramikus csoporttal, amelynek a szakirodalom „Fenstergefässe” elnevezést adott. E gyűjtőnév alá tartoznak mindazok az edények, amelyeken egy, vagy több lyuk volt fúrva, esetleg nagyobb nyílást vágtak az edény oldalába, vagy aljába, s e nyílásokat fényáteresztő ásvánnyal (obsidián, hegyi-kristály, stb.), vagy üveggel zárták el. Mind a két edény csoport képviselve van a hazai jazigkori kerámiában. Az átfúrástottakat már említettük, az ablakos edényt pedig Höllrigl publikálta.¹²⁸ Az edény egy jászberényi leletből való, durván iszapolt, rosszul égetett vastagfalú,

¹²⁵ Seracsin u. Zehenthofer: Das Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge. W. P. Z., 1916. 90–91. I. és III. tábla 780.

¹²⁶ Dolgozatok, 1935. 183. I.; U. ott, 1936. 59–60. I.

¹²⁷ Dr. Sőregi János: A méhkasalakú földbevéjt üregek problémája. Debrecen, 1932. 16. l.

¹²⁸ Árpádkori keramikánk. A. É. 1930. 163. l.; 105.kép 1a., 1b. ábrák.

korong nélkül készült bögre. Aljába meglehetősen nagyságú nyílás volt vágva, s ezt recés felületű üvegdarabkával zárták el.

Mellőzve az idevonatkozó külföldi irodalmi anyag ismertetését, csupán a kérdés egyik igen alapos ismerőjének, Fritz Roedernek dolgozatából közlünk annyit,¹²⁹ amennyi a probléma megvilágítása szempontjából lényegesnek látszik.

Az említett jelenségek két, kronológiailag és területileg is különálló, csoportban mutatkoznak. Az első csoportot Roeder nyugatázsiaiának nevezi és érti alatta Kis Ázsiát és Transkaukasiát. A jelenség itt korán lép fel és hosszú életű; Kr. e. 2000—500 tart. A másik csoportot északnyugat-európainak nevezi és érti alatta Német-, Lengyel-, Franciaországok területeit, továbbá Svédországot, Norvégiát, Angliát és Hollandiát. Ennek a csoportnak a kezdő ideje Kr. u.-i III. századra tehető, sőt Waller szerint már a Kr. e.-i II. századra. Így mintegy 800—300 esztendőös intervallum van a két csoport időrendi helyzete között, s a területi különálláson kívül ez a körülmény is a mellett szól, hogy a két csoportnak egymáshoz semmi köze nem volt.

Az európai ablakos edények magyarázatát három elmélet kísérelte meg. Az első kultikus jelentőséget tulajdonít neki: fényt és világosságot ad a tovább élő halottaknak; a második tisztán díszítő elemet; a harmadik pedig az annyira értékes üveg megbecsülését látja benne. Mindhárom magyarázat mellett és ellen, az érvek egész sora hozható fel. Az utolsó ellen különösen az, hogy miért éppen a jászgkori kerámia legprimitívebb kivitelű és semmi esetre sem nagy értéket képviselő darabját használták fel arra, hogy az elmélet szerint nagy megbecsülésnek örvendő üvegdarabot éppen rajta alkalmazzák díszítő elemként.

Roeder, Belz után, arra az álláspontra helyezkedik, hogy az edény átlukasztása annak a használatra való alkalmatlanná tételét célozta, ily módon ajánlották azt fel a halottnak. Ha hajlandók lennénk is az ablakos edények jelenségét hasonlóképen magyarázni, meg kell fontolnunk azt a kétségbekonthatatlan tényt, hogy egy részük egész bizonyosan használatban volt, nem sírmellékletként kerültek elő. M. Jahn és Höllrigl igen elfogadható magyarázatát adták az edényaljak díszítésének.¹³⁰ A használat után, ha az edényt nem akasztották fel, akkor már tisztasági szempontból is szájával lefelé helyezték el, s így az edény alja kiválóan alkalmasnak bizonyult akár fenékbélyegekkal, akár üveggel, vagy más módon való díszítésre.

Hogy ezután ezek az edények sírmellékletként is előkerülnek — a jászberényi is valószínűleg az volt — egyáltalában nem meglepő, hiszen a halott mellé odatették annak értékesebb javait is, s az említett módon díszített edények bizonyára nagyobb értéket jelentettek, mint a díszítetlenek.

¹²⁹ Fritz Roeder: Die sächsischen Fenstergefäße der Völkerwanderungszeit. XVIII. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 150—187. I.

¹³⁰ M. Jahn: Neue Funde aus der Kaiserzeit. Altschlesien B. I. kötet., 1. füzet 23. l. — Höllrigl i. m. 162. l.

A jelenség magyarázata szempontjából nem mond újat K. Waller sem,¹³¹ aki hajlik azon felfogás felé, amely az ily módon jelölt edények java részét kultikus rendeltetésűnek tartja. Új azonban dolgozatában, hogy kronológiai rendbe szedi a rendelkezésre álló anyagot, s a jelenség ősi formáját az égetés előtt alkalmazott, gondos kivitelű átfűrásban látja, amely Európában is megjelenik már a Kr. e. II. sz.-ban A következő fokot jelenti az átfűrészek üveggel, vagy áttetsző ásvánnyal való elzárása. Végül következik az eredeti jelentés nem ismerését jelentő, égetés utáni átfűrás, amely legtöbbször nem gondos kivitelű és az edényfelület legkülönbözőbb helyein jelenik meg (Kr. u. IV. sz.).

Felvetődik még az a kérdés, mi módon jutott a hazai területre az üvegablakos edény használatának szokása? Mivel olyan adataink, hogy e szokás a keleti csoportban, a Kr. e.-i V. századon túl is megmaradt volna, nincs, el kell vetnünk azt a feltevést, amely, az előázsiai területekkel élénk összeköttetést fenntartó, szarmata törzsek közvetítésére gondolna. Önként adódó magyarázattal szolgál azonban az a tény, hogy a Kr. u.-i III. század idején Szilézia, Posen, Keletporoszország területén több üvegablakos edényt találtak.¹³² A keleti germánság emlékei közé tartozó példányok sírmellékletként kerültek elő s kis méretűek, ugyanúgy, mint a jászberényi edény. Az elmondottak alapján a jászberényi edényben bizonyítékát látjuk, hogy az Alföld lakossága a szomszédos kelet-germán törzseknek nemcsak anyagi, hanem néha szellemi kultúrájait is átvette. A jászberényi edény ugyanis helyi tradíciókon nevelődött formakörhöz tartozik és a germán készítmények utánzásakor, az edény készítője azoknak jelentőségével is valószínűleg tisztában volt.¹³³

Az I. típus következő változatát (I/4.) a XIII. 4., 5., 9. edényeink mutatják be. Egyetlen lényeges eltérés a típus előbb tárgyalt változataival szemben az, hogy a nyak hangsúlyozottabb és határozottan megkülönböztethető része az edénynek. Színük, agyagminőségük, méreteik, egyeznek a típus többi változataival. Elterjedési területük is körülbelül egyezik. Teljesen hiteles példányt ismerünk Mártélyról. Szórványiletként őriz a szegedi Városi Múzeum két példányt; egyet az Oroszlámos—Podlukány dűlői temető 3. sírjából¹³⁴ s egyet a Szeged-felsővárosi szőlőkől. Hortobágy-Poroshátról két,¹³⁵ Marosszentannáról¹³⁶ három példányt ismerünk. E változat idejét a mártélyi sírok a Kr. u.-i III. század első felére teszik,¹³⁷ s körülbelül ugyanerre az időre mutat a Hortobágy-Porosháti temető éremsorozata is.

¹³¹ Karl Waller: Der Ursprung der sächsischen Fenstergefäße der Völkerwanderungszeit. Mannus, 1937. 2. 187—192. l.

¹³² M. Jahn i. m. 21—23. l.

¹³³ Dolgozatok, 1933—34. 184. l. 4. sír. 1. kép 2. ábra.

¹³⁴ U. ott, 1931. 86. l.

¹³⁵ Jelentés, 1912. 59. l. 7., 8. ábrák.

¹³⁶ Dolgozatok, 1912. 265. l. 16. kép 1. ábra; 306. l. 77. kép 3. és 4. ábrák; 323.

l. 102. kép 3. ábra.

¹³⁷ U. ott, 1931. 158. l.

A forma eredetét valószínűleg ugyanott kell keresnünk, mint az I/1., I/2., I/3. változatokét. Ez a hangsúlyozott nyakképzés a kora La Tène keramikában már otthonos,¹³⁸ ha magára az edénytestre nem is találunk még alföldi analógiát. Ezt a felfogást erősíti a maroszentannai három, teljesen egyező edény is, amelyekről Kovácsnak az a véleménye,¹³⁹ hogy formájuk, edénycsiszoló technikájuk, az apahidai La Tène temető anyagával kapcsolja össze őket.

Korban is jobban megfelelő külföldi analógia került elő a hesseni Bosenheim mellett,¹⁴⁰ ahol hamvasztásos római sírokban, helyi tradíciókban gyökerező edények is voltak, s ezeknek egyike rokonságot tart a XIII. 4. és 5. változatokkal. Talán csak a kihajló peremrésze vastagabb kissé. Ez, ha a helyi tradíciók alatt a La Tène hatás jelentkezését értjük, természetes is.

Még legjobban az I/2. csoporttal hozható kapcsolatba a XIII. 12. szürkeshíni, jól iszapolt és égetett agyagedény. Hogy külön változatnak tekintjük (I/5.), azt mindenekelőtt az edénytest középső részén képzett, eléggé mereven jelentkező, kihasasodás indokolja; másodsorban az I. típus többi változatainál szokatlan, szélesen képzett lapos talp. A bemutatott Szőlő-halmi leleten kívül többet nem ismerünk. Kronológiai helyzetére a leletkörülmények, nem adnak útbaigazítást; csupán a Szőlő-halomról előkerült többi, jobban datálható anyag alapján helyezük a Kr. u.-i III. század első felére.

II. típus. Ezt az edénytípust két változat képviseli: a XIII. 10. (II/1.) és XIII. 11. (II/2.). Az I. típustól a peremképzésben térnek el; ugyanis nem enyhén kihajló, hanem az edénynyakból rézsút kifelé haladó, eléggé magas, egyenes pereműk van.

E sajátágtól eltekintve a II/1. teljesen azonos az I/2. típussal. Az edény teste közepén hasasodik és a lapos talpat az edénytestből képezték. Csak a Hódmezővásárhely—Dilinkából közölt egyetlen példányt ismerjük. Kronológiai helyzetére közelebbi adatunk nincs.

A II/2. forma, az I/5. típussal hozható kapcsolatba, az edénytest közepén képzett, erőteljes kihasasodás miatt, de a talpátmérő az egész edény méreteihez viszonyítva jóval kisebb. Elterjedési területe nem határozható meg pontosan. Összes analógiánk — egy kivételével — Szeged környéki leletekből valók. A Rívó-dűlői leletet,¹⁴¹ főként az előkerült kampóskereszt alakú fibula,¹⁴² a Kr. u.-i III. század első felére helyezi. További analógiát ismerünk Bilisitsről.¹⁴³ Fejjel délnek fordított, kinyújtott csontváz bal lábszára mellett, találta Tömörkény. (137/1902. p.). Hasonló edényünk a Domaszékről való szörványos lelet. A kihasasodás

¹³⁸ U. ott, 1929. V. 102. l. 12. kép, 2. ábra; U. ott, 1933—34. XXX. tábla alján.

¹³⁹ Dolgozatok — Travaux, 1912. 332—336. l.

¹⁴⁰ VII. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1912. 159. l. 81. kép balszélső edénye.

¹⁴¹ A szegedi Városi Múzeum régiségtári naplója 6/1903.

¹⁴² Dolgozatok, 1931. 148—149. l.

¹⁴³ U. ott, 1931. 97. lap, 2. ásatás.

szinte élben végződik, az edénytálc az eddigiektől eltérően gyűrűs. A típusként bemutatott formához jobban hasonlít az a szörványos lelet, amely Baksról került a szegedi Városi Múzeumba (12/1911. i.). A nyak-hajlásban borda fut körül. Utolsó analógiánk a bácskai Csurogról való, ugyancsak szörványos lelet. Kronológiai megállapításokra egyedül a Rivó-dűlői lelet alkalmas és a forma korára nézve egyedül ez nyújt támpontot.

III. típus. Egészen különálló csoport a típust képviselő XIII. 17. (III/1.) és XIII. 13. (III/2.) edény. Szűrkeszínű, jól iszapolt és égetett mind a kettő. A III/1. típus igen hasonlít az I/5.-höz. A talpképzés, és a talp-átmérőnek az egész edény méreteihez való viszonya is nagyjából egyezik. De határozottan eltér, a közepén szinte törésvonalban végződő, kihasasodás, amely bikónikus formát ad az egész edénynek s e miatt különül el határozottan az I. típus edényeitől.

Több hazai analógiát említhetünk. Így például Jászberényből.¹⁴⁴ A leírás szerint korongon készült, vékonyfalú edény, szájpereme letörött. A másik hasonló edényt a Debrecen-városi téglagyárból ismerjük;¹⁴⁵ ennek a talpa az egész edény méreteihez képest valamivel kisebb. Ha megemlítjük, hogy a hazai kora La Tène kerámiájában,¹⁴⁶ az élesen hasasodó bikónikus edényforma otthonos, akkor utaltunk arra a forrásra, ahonnan a III. típus eme változatát leszármaztathatjuk. Hogy a kialakulás itt, az Alföld területén, ment-e végbe, adatok hiányában nem állíthatjuk.

Kronológiai helyzetére felvilágosítást, elsősorban a jászberényi lelet nyújt. Ez a lelet olyan emlékcsoportba tartozik, amelynek kora a K. u.-i III. század közepét, legfeljebb csak egy-két évtizeddel haladja túl.¹⁴⁷ Ennek a korhatározásnak a Debrecen-városi téglagyári lelet sem mond ellent.

Az elmondottak egy része vonatkozik a III/2. típusú edényre is. (XIII. 13.). Az első analógiát a csanádmezei Püspökleléről ismerjük. (1909—140.). Itt, Virág Ferenc telkén, fejjel keletnek fordított csontváz mellett találták. A csontváz további mellékletei: 261 fehér-, kék-, sárga- és veresgyöngy, orsókarika és több bronzkarperec töredéke. Még egy össze nem állítható edény néhány cserepe is előkerült. A típusnak valamivel nyomottabb formája, Hortobágy-Poroshátról ismeretes.¹⁴⁸ A forma eredete szempontjából sokkal fontosabb, a kevésbé határozottabb vonalú, de mindenesetre ehhez a formakörhöz tartozó hatvanboldogi agyagedény,¹⁴⁹ amelynek csupán lapos talpa szélesebb. Többek között e miatt is átmeneti

¹⁴⁴ Nemzeti Múzeum régiségtári naplója 59/1913. 44. számú edény (?); Dolgozatok, 1931. 114. l.

¹⁴⁵ Jelentés, 1931. 54. l. 4. kép.

¹⁴⁶ Wosinsky Mór: Tolna vármegye története I. CLI. tábla.

¹⁴⁷ Párducz Mihály: Az első pontus-germán emlékcsoport legkorábbi emlékei Magyarországon. A berlini Collegium-Hungaricum Kiadványai. 2. 1935. 24—25. és 52. l.

¹⁴⁸ Jelentés, 1912. 59. l.

¹⁴⁹ A. É. 1895. 11. l. 18. ábra.

formának tekinthető Hatvan-boldogi kora La Tène edény¹⁵⁰ és a III/2. típus által képviselt formáink között.

Ha az elmondottakhoz még hozzátesszük, hogy a marosszentannai nyugati-gót temető keramikus anyagában több, szinte teljesen egyező formájú, tál került elő,¹⁵¹ akkor a formai fejlődés fennebb vázolt irányát — a La Tène tradíciókból való fejlődést — teljesen igazoltnak kell tartanunk.

Ez edénytípus korát a Hatvan-boldogi (id. Phillippus érme, Kr. u. 244—249.), és a Hortobágy-porosháti temetők, a Kr. u.-i III. század közepe tájára helyezik.

IV. típus. A III. típus bikónikus edényeivel rokon, a XIII. 14. számú, jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagedény. Az eléggé éles kihasasodás fölött, az edényttest enyhén homorú, alatta pedig domború; ugyanaz a sajátosság, ami a III/2. típusnak, már a kezdetlegesebb példányain is megvan. A talp gyűrűs. Ilyen metszetű edénytálat a Hódmezővásárhely-soltfaléi telepen igen gyakran találunk.¹⁵² Elterjedési területéről és kronológiai helyzetéről, adatok hiányában, semmit sem mondhatunk.

V. típus. A XIII. 15. (V/1.) és XIII. 18. (V/2.), ugyanannak a típusnak két egymástól alig különböző változata. Az V/1. halványpiros színű, jól iszapolt és égetett, az V/2. ugyanolyan minőségű, de szürkeshínű. Különbség van a talpképzésben is. Az V/1. gyűrűstálpának metszetét a Dolgozatok, 1935. XXXVIII. 8., az V/2.-ét, a XXXVIII. 11. számú ábra mutatja. Hazai analógiát nem sokat ismerünk. Van egy a gyulai múzeumban (155.). E szürkés-vörös edény, nagyobb a mi bemutatott példányainknál. Magassága 9·8, szájátómárója 10·2 cm. Talán ide sorozható a 9 cm magas edényke is, amely Szeged-Alsótanyáról, a mórakalmi kaptányságból került a szegedi Városi Múzeumba (22/1905.). Az edénnyel együtt, a találó bemondása szerint, idősebb Licinius (Kr. u. 307—323.) bronzérme került elő. E helyen összesen 13 sírt tártak fel, 12-t Móra Ferenc.¹⁵³ Majdnem minden sírban voltak edény mellékletei, de több érem nem került elő; az első szórványként kezelhető sírlelet érme pedig csak fenntartással fogadható el korhatározónak. Ennek alapján edénytípusunk, a Kr. u.-i IV. század első felében még használatban volt.

Nem sokkal tudunk többet, ha külföldi analógiák után kutatunk. A számunkra hozzáférhető irodalomból e kisméretű edénykékeknek, illetve inkább az V/1.-nek analógiáját ismerjük, Rückingen táborából.¹⁵⁴ A kihasasodás e példánynál inkább a láb felé növekszik, de nem olyan feltűnően, hogy a két forma közötti rokonságot kérdésessé tenné. A kronológiai helyzetére pontos felvilágosítást nem adhatunk. A tábor valószínűleg Hadrianus korában létesült és a Kr. u.-i III. század közepéig állott fenn.

¹⁵⁰ U. o. 1895. 11. I. 17. ábra.

¹⁵¹ Dolgozatok — Travaux; 1912. 265. I. 16. kép 3. ábra; 270. I. 24. kép 3. ábra; 277. I. 33. kép 3. ábra.

¹⁵² Dolgozatok, 1935. XXXVIII. 3.

¹⁵³ Dolgozatok, 1931. 99—100. I.

¹⁵⁴ ORL. No. 22. IV. 30.

Hogy az előkerült érmek egészen I. Valentinianusig alkotnak sorozatot, csak annyit jelent, hogy a lerombolt tábor helyén tovább élő autochton lakosság, továbbra is összeköttetésben maradt a provinciákkal. Ezt tudva természetesen csak a valószínűség szól a mellett, hogy az V. típusnak Rükkingen táborában előkerült analógiája, a tábor fennállásának idejéből való. Hogy a provinciák területén otthonos edényről van szó, azt a Niederbieber táborában előkerült hasonló formájú példánynak a töredéke is bizonyítja. Oelmann az analógiáit is ismerteti és megállapítja, hogy a forma még a frank sírokban is megvan.¹⁵⁵

VI. típus. Egyetlen, változatok nélküli, forma képviseli: a dilinkai temetőből előkerült, jól iszapolt és égetett világosszürke színű tál (XIII. 16.). Hazai elterjedési területe elég nagy. Ismerünk egy hasonló formájú tálát a Szenteszalotai temetőből,¹⁵⁶ de a leletleírásból nem állapítható meg, hogy melyik sírból való. Így az egész temető korát vesszük alapul, amikor az edényt a Kr. u.-i II. század végére helyezzük. A másik Orosháza határából való, szórvány lelet.¹⁵⁷ A Lómer-halom melletti homokbányából való leletcsoport egységes képet nyújt. Előkerült: négy jazigkori agyagedény és egy, e korbeli alföldi leleteink között szokatlan formájú, bronzfibula.¹⁵⁸ Kronológiai támpontot csak a fibula nyújt. Almgren V. csoportjába tartozik és a 151. típusnak fejlettebb formája. A mienk már kéttagú; a sodronyt fedő lapot a kengyelből képezték. Az egész csoport korát Almgren a régebbi császárkor végére helyezi¹⁵⁹ (Kr. u. 200. körül) így a mi edényünk kora is a Kr. u.-i III. század első felére helyezhető. Mindenesetre feltűnő, hogy ez, az Elbe vidékén otthonos fibulaforma, itt az Alföld kellős közepén, megjelenik s alighanem eddig ismert legdélibb előfordulását jelenti. Ismerünk egy hasonló edényt Gyuláról, a vasúti homokbányában került elő (1422.); sírmelléklet, de a közelebbi leletkörülmények ismeretlenek. Hasonlóképpen csak a területi elterjedés szempontjából használható analógiát ismerünk a szőregi Iván-féle téglagyárból. A kronológia szempontjából jelentős a Kiszombor B. temető 103. sírjából előkerült két, ehhez a típushoz sorozható edény. A temető kora, mint már említettük is, a Kr. u.-i III. század eleje.

Igen jelentős és a forma kialakulása szempontjából fontos negyedik leletet Pósta Béla ismerteti.¹⁶⁰ A Krim félszigeti, Simferopol melletti, Tavelj nevű területen, 4 kurgánt tártak fel. A kurgánokban feltárt sírok anyagában Pósta két főréteget különböztet meg: egy La Tène emeletet s egy rómaikorit. A mi kézzel formált és feketére égetett edényünket a La Tène hatást képviselő csoportba sorozza. Rostowzew az egész kurgán-

¹⁵⁵ Franz Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. Bd. I. III. tábla 81. ábra, 68. lap.

¹⁵⁶ A. É. 1906. 55. I. 6. ábra; Dolgozatok, 1931. 107—108. I.

¹⁵⁷ A. É. 1910. 175—176. I.: 176. I. 8. ábra.

¹⁵⁸ U. o. 1910. 176. I. 4., 6., 7. ábra és 177. I. 9. ábra.

¹⁵⁹ Almgren O.: Studien über Nordeuropäischen Fibelformen. Leipzig, 1923.

68. I.

¹⁶⁰ Pósta Béla: Régészeti tanulmányok az orosz földön II. 477—485. I. és 266. rajz 32. ábra.

lelet korát, a Krisztus születése körüli időkre helyezi, de legfeljebb a Kr. u.-i I. századra.¹⁶¹ Az elmondottak után nem kérdéses, hogy tálformánk azon edényeink sorát növeli, amelyek La Tène tradíciókban gyökereznek s koruk, a ma rendelkezésünkre álló adatok alapján, nem vihető túl a Kr. u.-i I. század első felén.

VII. típus. Elégge érdekes a típusként bemutatott tál (XIII. 20.); alkalmas arra, hogy a forma kialakulásának vizsgálatánál kiindulópontul szolgáljon. Sötétszürke színű, jól iszapolt és égetett (VII/1.). Jellemzője: a tál alsó felén alkalmazott éles törésvonal. E fölött az edény teste homorú vonalú; alatta alig észrevehetően domború; a pereme ajakszerűen szélesedik ki. A gyulai múzeum őriz egy hasonló tálat a Gyula-Kálvária dűlői szőlőkből (1421.).

Aligha tévedünk, ha a forma eredetét a provinciális kerámiában keressük. A meglehetősen gyakori Draggendorf 46. típusra gondolunk. A limesmenti táborokban igen gyakori; hogy csak egy példát említsünk, utalunk Wiesbaden táborára, ahonnan elég jó ábráját is ismerjük.¹⁶² Sok rokon vonást mutat a barbarikum területén előkerült tálformával. Megtalálható a talp fölött az éles törésvonal, fölötté a homorú edényoldal, alatta azonban inkább egyenes, mint domború. Meg kell jegyeznünk, hogy méreteit tekintve a provinciális tál nyomottabb, aminek az az oka, hogy a törésvonal alatti rész alig van kiképezve. Másik különbség, hogy az alföldi típus talpa lapos, a provinciálisé meg profilált, gyűrűstalp. Említenünk kell még azokat a limesmenti táborokban előkerült edénytörédeket, amelyeknek metszetei sajnos nem teljes tálat mutatnak be, de a meglévő profilokból is megállapítható, hogy rokonságuk a mi formánkkal szembevetendő. Csupán az ajakszerűen szélesedő peremrész hiányzik. Került elő belőlük Faimingen táborából¹⁶³ (piszkos-barna színűek); terra nigraként Pfünzből, Windischből, Straubingból, Bregenzből, Konstanzból és Rottweiből (?). A profilokból rekonstruálható tálforma érdekessége, hogy ez a provinciális kerámiában oly nagy szerepet játszó forma is La Tène hagyományokból fejlődött ki. Hogy Draggendorf 46. terra sigillata típusa, avagy az imént felsorolt terra nigra tálak voltak-e döntőek a VII. típus kialakulására, annak eldöntésére a hazai, főként pannoniai kerámiát kellene jobban ismernünk.

Ugyanehhez a csoporthoz tartozik és annak egyik változatát alkotja a XIII. 19. képen bemutatott tál (VII/2.). Az előbbi típussal szemben az a főkülönbség, hogy a talp fölötti éles törésvonal szinte teljesen elmosódik. A VII/2.-höz tartozó eddig ismert példányok száma a VII/1.-hez viszonyítva elég nagy. Ismerünk egyet Debrecen-Tócópartról,¹⁶⁴ egyet Szentés környékéről (közelebbi feljegyzések hiányzanak róla). Őriz egyet a jász-apáti katolikus gimnázium ismeretlen lelőhelyről, Vanyek László aján-dékaként. Teljesen hiteles példány került elő Mártélyon a Maczelka-

¹⁶¹ M. Rostowzew: Scythien und der Bosphorus I. 584—585. l.

¹⁶² ORL. No. 31. XIII. 4.

¹⁶³ ORL. No. 66c. 76. l. 5. kép. 4. ábra és 77—78. l.

¹⁶⁴ Jelentés, 1931. 54. l. 9. kép, 6. ábra.

tanyáról.¹⁶⁵ Ez utolsó példány és részben a tocóparti edény nyújtanak kronológiai támpontot. E leletek alapján ez a típus sem öregebb a Kr. u.-i III. század első felénél. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt az olbiai, hasonló típusú tálat, amelyet T. Knipowitsch a Kr. u.-i I. század első felére helyez.¹⁶⁶ Az ugyancsak római-korba eső táltípus teljesen azonos formát mutat a VII/2-vel, de a talp fölötti törésvonal teljesen eltűnik. Mivel korábbi a mi csoportunknál, a vele való közvetlen kapcsolat kérdéses.

VIII. típus. Ugyancsak provinciális eredetűnek látszik a XIII. 21. számú edénnyel képviselt típus is. Elégé elterjedt forma, de eddig ahány példány került elő, szinte, annyi változatot ismerünk. Ide sorozható a szarvasi lopóshalmi lelet tája,¹⁶⁷ azután egy Hortobágy-Poroshátról való edény;¹⁶⁸ ez utóbbi különben az egyetlen hiteles darab. A szentesi múzeum is őriz hasonló példányokat, Szentes környéki, közelebbről meg nem határozott lelőhelyről. Provinciális római területről Kuzsinszky ismertet egy példányt, annak genezisést is adva.¹⁶⁹ Draggendorf 37. típusát tekinti alapformának, s minden okunk megvan arra, hogy a barbarikum területén előkerült példányokat, formai szempontból, ugyaninnen származtassuk. A Hortobágy-porosháti temető, a forma felső időhatárául, a Kr. u.-i III. század közepét jelöli meg.

A külföldi analógiák jórésznél, az edénytest formája jobban megközelíti a félgömböt, de ilyen formájúakat a barbarikum területéről is ismerünk, hogy egyebet ne említsünk, Solt-Paléről,¹⁷⁰ csak valamivel magasabbak az alább felsorolandó példányoknál. Oelmann a formáról azt írja,¹⁷¹ hogy mint terra sigillata, legkésőbb Hadrianus korában már megvan, s megmarad a Kr. u.-i III. századig, sőt a IV. századba is belenyúlik. Utánzására azonban már korábban is nyílt lehetőség, amikor még vöröses-barna festékkel színezett, nem terra sigillata darabok, kerültek forgalomba. Ismerős Faimingenből,¹⁷² Urspringből,¹⁷³ Gross-Krotzenburgból,¹⁷⁴ Neckarburkenből¹⁷⁵ és Kölnből.¹⁷⁶ Ez utóbbit Fremersdorf a Kr. u.-i III. század első felére helyezi.

A további analógiák felsorolását mellőzve, még csak Drexel ama véleményét emlíjtük, hogy ezt a formát is a La Tèneből véli levezet-

¹⁶⁵ Dolgozatok, 1933—34. 184. l., 1. kép, 3. ábra.

¹⁶⁶ T. Knipowitsch: Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. IV. II. 25.

¹⁶⁷ A. É. 1910. 176. l. 7. ábra.

¹⁶⁸ Jelentés, 1912. 59. l. 2. ábra.

¹⁶⁹ Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei. XII. 377. l. 366. kép, 2. ábra.

¹⁷⁰ Dolgozatok, 1935. XXXVI. 1. és 8.

¹⁷¹ Franz Oelmann i. m. 24—25. l. 5. kép.

¹⁷² ORL. 66c. 78. l. és XII. 12.

¹⁷³ U. o. 66a. IV. 47.

¹⁷⁴ U. o. 23. VII. b.

¹⁷⁵ U. o. 53. és 53/1. IV. 87.

¹⁷⁶ Germania XII. 1928. 112—116. l. és 2. kép, 8. ábra.

hetőnek.¹⁷⁷ Ha a típusnak a barbarikum területén előkerült példányai terra sigillata példányokat utánoztak, akkor ez utánzásnak a lehetősége, mint a felsorolt provinciális példányok korhatározása és Oelmann fejtegetései mutatják, már a Kr. u.-i II. század közepe óta fennállott s ezért a típus első fellépésének idejét talán már a Kr. u.-i II. század végével számíthatjuk.

Még csak azt kell megemlítenünk, hogy a hódmezővásárhelyi határban, Solt-Palén feltárt telepről előkerült s már említett, ebbe a csoportba tartozó, két edény alja gyűrűs, míg a többi hazai analógiaként említetté laps. Mivel a solt-paléi telep korát a Kr. u.-i IV. századra helyeztük, feltelezhető, hogy az Alföld római kori kerámiájában, legalább is a most tárgyalt típusnál, a gyűrűstalp megjelenése, már a fejlődés utolsó, vagy legalább is későbbi állomását jelenti. A többi már tárgyalt típusra ilyen adatunk nincs, úgy, hogy ezt a feltevést ezeknél még több használható adatnak kell valószínűsíteni.

IX. típus. A típusként bemutatott korsó (XIV. 1.) leletkörülményeit nem ismerjük, csak az bizonyos — a hódmezővásárhelyi Városi Múzeum egykori vezetőjének állítása szerint — hogy a Francziszi-téglagyár telepéről való. Jól iszapolt és égetett, halványpiros színű. Eddigi adataink szerint az Alföld római kori kerámiájában nem gyakori forma, mindössze két példányt ismerünk (XIV. 2. és XIV. 7.) s mind a kettő a Francziszi-téglagyár telepéről való. Első látásra kézenfekvő, hogy a provinciális, nasonló, korsó formák egész bizonyosan érvényesültek a forma kialakulásánál.

Magára az edénytestre igen jó analógiául kínálkozik egy stockstadti egyfülű korsó,¹⁷⁸ csupán a határozottan képzett talp hiányzik, s talán még azt a különbséget említhetjük, hogy a mi korsónk nyaka magasabban nyúlik fel. A nyak- és fülképzésre viszont Fr. Behn formatóblájának 20. ábrája nyújt analógiát,¹⁷⁹ vagy talán még jobb a 27. ábra lefelé szűkülő nyak- és a hasonló módon alkalmazott, közvetlenül a perem alól kiinduló fülképzés.

Hogy a provinciákon érvényes kronológiai adatok — szájképzés, fül és száj egymáshoz való viszonya — mennyire fogadhatók el a barbarikum területén készült korsóknál, arra nézve nincs mértékünk. Azonban úgy látszik, bizonyos megszorításoknak érvényesülniök kell s az egyes formák váltakozására nagyobb időkülönbséget kell felvennünk. Sőt az sem meglepő, ha egyes formák itt olyan hosszú ideig maradnak használatban, hogy szinte reliktumoknak tekinthetők. Az egész Francziszi-téglagyári telep anyaga úgy látszik a Kr. u.-i II. század végével kezdődik, s mint egy késő római kétfülű amphora bizonyítja (XXIV. 5.), belenyúlik a Kr. u.-i IV. századba. Korsónk a mondott idő bármely szakaszába tartozhat.

¹⁷⁷ ORL. 66c. 78. l.

¹⁷⁸ ORL. 33. X. 16.

¹⁷⁹ Fr. Behn: Römische Keramik mit Einschluss der hellenistischen Vorstufen. Mainz. 1910.

X. típus. Az elmondottak vonatkoznak a XIV. 2. számú, vörös égetésű, jól iszapolt és égetett korsóra is. A nyaka ugyanolyan, mint a IX. típusé, de a perem gyűrűs tagja hiányzik. Van különbség az edényttest formájában is; hiányzik a talp felé karcsúsodó profil, vagy legalább is nem annyira szembetűnő. Az edényttest és talpképzés inkább a XIV. 7. számú korsóval mutat rokonságot. A hozzáférhető hazai irodalomból, a hasonló formájú, síma peremképzésű korsót nem ismerjük. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtára 1935. szám alatt őriz egy Marosgezsérről való, analógiául használható fülnélküli korsót.¹⁸⁰ Az agyag barna-vöröses színű, erős égetésű. Talpa gyűrűs. A korsó testének formája nem egyezik a miénkkel, nyomott gömbalakú. Közös vonásuk azonban a hosszan felnyúló nyak, amely alig észrevehetően szélesedő, peremnélküli szájban végződik. A formáról írva, Buday megállapítja, hogy a Rajna-vidéken, a császárkori legelső évtizedben, már fellép, de füles példányokban és az edényttest is karcsúbb valamivel. Mind olyan jellemvonások, amelyek a mi típusunkra vonatkozhatnak. Megvan ez az analóg forma az Antoninusok korában, sőt a késő császárkorban is. Eredetét Buday Itália földjén keresi, de ennek a daciai formának kialakulásánál keleti hatások is érvényesültek. Annyi bizonyos, hogy kronológiai helyzete épúgy teljesen ingadozó, mint az előző IX. típusé. Elterjedési területéről sem beszélhetünk, miután ez az egyetlen példány ismeretes.

XI. típus. Kisméretű, sötétszürke színű, jól iszapolt és égetett agyagból készült (XIV. 3.). Nem korongos; mázzal van bevonva; talpa nincs. Teljesen pontos analógiáját mutatja be Alföldi Békéscsabáról.¹⁸¹ Ugyanolyan besímitott díszítés van rajta, még a mintájuk is egyezik. Nem lehet kérdéses, hogy a forma eredetét az alföldi La Tène tradíciókban kell keresni. A szőregi La Tène-temető égetett temetkezést tartalmazó 8. sírjában, a mi bemutatott típusunkhoz igen közelálló egyfülű edény került elő.¹⁸² Magassága 8-8, szájátmérője 8-8 cm. Fülének felső része kiemelkedik a szájerem síkjából; a perem kissé kihajlik, öblösödése az edény félmagasságában van. A gyűrűstalp belső felülete homorú. Maga az edényforma teljesen azonos a mi típusunkkal, a perem fölé emelkedő fül és a határozott talpképzés ellenére, ezt a szőregi fülesböggrét tartjuk a forma prototípusának. Említhető talán még a csabrendeki La Tène-temető két csészéje, melyeknek a fülképzése egyezik a mi típusunkéval; talpuk nincs, azonban a csészeforma jóval nyomottabb s ezenfelül az élből mutatkozó kihasasodás is, a közvetlen rokonság ellen szól.¹⁸³

XII. típus. Világosszürke színű, jól égetett, de kevésbé finoman iszapolt fülesböggre (XIV. 4.). A peremképzés és a fülnek a peremhez

¹⁸⁰ Buday Árpád: Római agyagedények az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárában. 2. típus. Kéziratban meglévő dolgozat.

¹⁸¹ Alföldi András: Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk. A. H. IX. 1932. XXVII. 1. és 79–80. lapok.

¹⁸² Banner János: A szőregi La Tène-temető. Dolgozatok, 1929. V. 103. l. 13. kép, 3. ábra.

¹⁸³ Márton Lajos: A korai La Tène leletanyaga. Dolgozatok, 1933–34. XXVII. 6., 7.

való viszonya tekintetében teljesen azonos a Strázsa-vágőri korsóval.¹⁸⁴ A forma és méret azonban különböző, s analógiát eddig nem ismerünk. Kronológiai helyzete épúgy bizonytalan, mint területi elterjedése.

XIII. típus. Nagyméretű, kétfülű amphora (XIV. 5.). A perem alatt lévő lyuk valószínűleg zsinegbefűzésre szolgált, amelynél fogva, a fülek letörése után, az edényt vinni lehetett. Hasonló formájú, de valamivel kisebb méretű edényt ismertet Kuzsinszky Aquincumból, szórványleletként.¹⁸⁵ Anyaga keményre égett, szürkészínű agyag, kívül sötétzöldes bevonással, római-germán, illetve germán edénycsoporthoz tartozónak tekinti. Díszítése egy sor zeg-zug vonal alatt, kettős függőleges vonalak által határolt szakaszokban, egy-egy függőleges hullámvonal; az edénytestnek felsőharmadán, besímtott rácsminták vannak. A rácsminta, Kuzsinszky szerint, a leányfalusi burgus kerámiájában, amely a Kr. u.-i IV. század végéről való, már megvan. A germán kerámiának a Kr. u.-i IV. századtól kezdve jellemző vonása. Úgy látszik, legkorábban jelentkezik az Alföld jazig-szarmata kerámiájában. De a típusként bemutatott edény, két övben alkalmazott, besímtott vonalakból képzett háromszöge, díszítése, az aquincumitól eltér, s úgy látszik még korábban jelentkezik a rácsmintánál is. E díszítés miatt talán az edényforma maga is korábbinak tekinthető, mint az aquincumi.

XIV. típus. Alföldi szerint egyike a leggyakoribb formáknak az Alföld római kerámiájában (XIV. 6.). A gyulai múzeumból 12 darabot ismer; többnyire Békés megyeiek.¹⁸⁶ Említ Szeged, Kecskemét és Orosháza környékéről valókat is, de nem hiányzik ez a korszaktípus a Hortobágy-poros-háti temető sírjaiból sem. Ugyancsak ehhez a típushoz sorozható egy Szentes-jaksori¹⁸⁷ kancsó, egy Kétegyházáról való, szórványként kezelt edényke, nyakhajlásban zeg-zug vonallal, az A. É.-ben publikált jászmonostori lelet kancsója¹⁸⁸ és végül Fehértemplom (Temes m.) Káposztáskertek nevű határ részében előkerült lelet edénye.¹⁸⁹

Legmerevebb vonalú a bemutatott Szőlő-halmi kancsó. A perem és az edény válla határozott törésvonalban találkozik, s ugyanúgy törésvonal van a legnagyobb kihasasodásnál. A típushoz tartozó felsorolt példányok nagyobb része hajlékonyabb formájú, amit különösen a kihasasodás alatti rész domború vonala és a kissé megvastagodott perem magyaráznak. Nem kétséges, hogy egy típusnak két változatáról van csupán szó. A jászmonostori leletet, bár szórványként került a Nemzeti Múzeumba, együvé tartozónak tekinthetjük. A leletben lévő csuklós és tekerőcses korongos fibulák tekinthetők korhatározóknak. Az előbbi Almgren a koracsászárkorba, az utóbbit a fiatalabb császárkorba helyezi.¹⁹⁰ Ennek

¹⁸⁴ Alföldi, i. m. XXVI. 7.

¹⁸⁵ Kuzsinszky, i. m. 348–349. l. 357. ábra.

¹⁸⁶ Alföldi, i. m. 48. l. 98. jegyzet.

¹⁸⁷ Dolgozatok, 1936. 73. l. 1. kép, 3. ábra.

¹⁸⁸ A. É. 1896. 379. l.

¹⁸⁹ Történelmi és Régészeti Értesítő, VII. 1881. 162–164. l., II. tábla.

¹⁹⁰ Almgren, i. m. 99–100. l.

alaján egyet értünk a lelet ismertetőjével, aki annak korát a Kr. u.-i III—IV. századra helyezi.¹⁹¹ A fehértemplomi lelet fibulájának típusa igen elterjedt forma Pannonia déli területén. A Kovrig által közölt típustól¹⁹² a mi példányunk abban különbözik, hogy kéttagú, tehát valószínűleg későbbi is az alapformánál. Az alapforma, Kovrig szerint, a Kr. u.-i II. században fejlődhetett ki; így a mi példányunk könnyen helyezhető a III. századba, esetleg még későbbi időre. Ezt a korhatározást a lelethez tartozó, végei felé kissé vastagodó, nyitott bronzkarperec is támogatja. A Szentcsanak-jaksori temető korát Csallány Gábor a Kr. u.-i III. század első felére helyezi.¹⁹³ A nyert adatok egyöntetűen a Kr. u.-i III. századra datálják a korszótípust, legalább is annak látszólag fejlettebb, hajlékonyabb vonalú formáját.

A típus kialakulására a provinciális kerámia nem nyújt semmiféle támpontot s hajlandóak vagyunk ezt is a La Tène-ből származottnak tekinteni. A Borsod-megyei Alsózsoltáról ismertet Márton Lajos egy kora La Tène leletet¹⁹⁴ s ennek egyik darabja a mi korszótípusunkhoz hasonló. Talán ide sorozható a Roska Márton által publikált balsai korszó is, amelynek nyakán vertikális lesímtási nyomok látszanak.¹⁹⁵ Még jobb analógiákat találunk azonban külföldön. Említhetjük a sarubinetzi, Krisztus születése tájáról való, késő La Tène-urnatemető egyik kancsóját, amely a mienkkel teljes egyezést mutat, csupán a fülképzés tér el annyiban, hogy bár ez is a peremből indul ki, de a perem fölé emelkedik.¹⁹⁶ Reinecke ebben a formában agyagutánzatát látja annak a hellenisztikus bronzkancsó típusnak, amelyek más területek késő La Tène-temetőiben elég gyakoriak. Igazolni látszanak ezt az állítást a moldvai Tinosulból való La Tène-kori kancsók,¹⁹⁷ amelyek merev vonalukkal, teljesen pontos prototípusai a Szőlő-halmi lelet korszójának. A fülképzés a sarubinetzi példánnyal egyezik. A felsorakoztatott La Tène-kori analógiák tehát épen úgy két, egymáshoz igen közel álló csoportba sorozhatók, mint a római-koriak. A sarubinetzi és tinosuli kancsók a Szőlő-halmi példány által képviselt merevebb, az alsózsoltai és balsai a karcsúbb, jászmonostori forma prototípusául tekinthetők. Mivel az először említett csoport a későbbi, aligha beszélhetünk arról, hogy ez volt a formaadó. Annak a lehetőségét fenntartva, hogy mind a két csoport fémmintát utánoz, a jászmonostori elterjedtebb korszótípust a helyi La Tène-ből kialakultnak, a Szőlő-halmi változatát pedig, magyar területtől keletre kialakult, behozott formának tekinthetjük.

XV. típus. Igen jó képét közölte az edénynek Alföldi, s a formát

¹⁹¹ A. É. 1896. 379. l.

¹⁹² Kovrig Ilona: A császárkori fibulák főtípusai Pannoniában. *Dissertationes Pannonicae*, Budapest. S. 2. No. 4. 131. típus és 17. l.

¹⁹³ Dolgozatok, 1936. 75. l.

¹⁹⁴ Dolgozatok, 1933—34. XLIX. 8a.

¹⁹⁵ Dolgozatok — Travaux, 1915. 24. lap, 6. kép.

¹⁹⁶ P. Reinecke: Aus der russischen Literatur. *Mainzer Zeitschrift*. I. 1906 42. lap, 1. kép, 4. ábra.

¹⁹⁷ Vasile Parvan: *Getica*. 1926. Bucuresti. 428. és 430. ábrák.

(XIV. 8.), mint az egyik húnkorszaki korszótipus előzményét mutatja be. Az ifj. Faustina és Gordianus érmével datált cerniachovi lelet korszóit tekintve a szóbanforgó, murgai korszók által képviselt húnkorszaki típus közvetlen elődjének. Az egész formakört azonban az alföldi La Tène tradiókból származottnak mondja és ehhez szolgál összekötő tagul a hódmezővásárhelyi XIV. 8. számú korszó.¹⁹⁸ Igen fontos lenne, ha leletkörülményei alapján pontos korhatározást végezhetnénk; erről azonban mit sem tudunk és éppoly kevésbé beszélhetünk elterjedési területéről, mint-hogy ez az egyetlen példány ismeretes. Megemlíthetjük még, hogy Rienecke a cerniachovi korszókat provinciális agyag-, fém-, vagy akár füvedények formáiból véli leszármaztathatónak.¹⁹⁹

E dolgozat szedése közben hívta fel a figyelmemet Banner Benedek, egy a békéscsabai múzeumban őrzött késő La Tène füleskorszóra, amelyet típusunk közvetlen elődjének tekinthetünk. A békéscsabai-fényesi késő La Tène temető egyik bolygatott, zsugorított csontvázának volt melléklete, tehát teljesen hiteles lelet. A leletkörülményeket Banner Benedek ismertette.^{199a} Az edény jó minőségű, iszapolt agyagból, korongon készült, kissé asszimmetrikusan formált. Füle letörött, de akkora csontok maradtak meg, amelyről a formára biztosan lehet következtetni. Szája csaknem köröskörül csorba. A fényesi korszó formája teljesen azonos a mi XV. 8. típusunkéval, de nagyobb a szájátmérője, s egészben véve nem olyan karcsú. A füle ugyanúgy a kihasadásból indul ki és a meglévő fülcsonkok iránya mutatja, hogy az annak idején ép fül derékszögben tört meg. Ez egyezések után bizonyítottan vehetjük Alföldi felfogását, aki a típus eredetét az alföldi La Tène tradiókban kereste.

XVI. típus. Szürkészínű, jól iszapolt és égetett agyagból készült (XIV. 9.). Az edényttestet sem barázda, sem borda nem tagolja. Teljesen hasonló formájú és minőségű korszó került elő Gyulán, a város határából. További analógiát ismerünk Szentes környékéről. Különbség csak a fül alkalmazásában van; a szentesi példánynál ugyanis a peremből indul ki. Valószínűleg helyi, kelta tradiókól alakult. Kronológiai helyzetére semmi adatunk sincs.

XVII. típus. Kissé szemcsésebben iszapolt, mint aminőknek az ezenkorbeli, helyi gyártmányokat ismerjük (XIV. 10.). Lelőhelyét nem ismerjük, s csupán azért osztottuk be a Hódmezővásárhely környéki leletek közé, mivel onnan biztos lelőhelyről színtartó, barnás-fekete színű edényt ismerünk (XV. 8.). Formája teljesen egyezik a Strázsa-vágőri korszóéval.²⁰⁰ A nyakképzés, a nyaknak a fülhöz való viszonya is teljesen azonosak, csupán az itt bemutatott példány méretei kisebbek. Ismeretlen lelőhelyű lévén, nem tartjuk kizártnak, hogy Brigetioból való. Ennek a feltevésnek az említett analógia diktálta kronológiai helyzet is alapot ad.

¹⁹⁸ Alföldi, i. m. 46–48. l., XXVII. 5. kép.

¹⁹⁹ Mainzer Zeitschrift, I. 1906. 45. l., 3. kép, 2. ábra.

^{199a} Banner Benedek: A békéscsabai-fényesi sírmező. Dolgozatok, 1932. 133. l., XLVII. 51. ábra.

²⁰⁰ Alföldi, i. m. XXVI. 7.

XVIII. típus. Egyfülű, szürkeshűnű, jól iszapolt és égetett agyagbögre (XIV. 11.). Az edénytípus nem szokatlan az alföldi római kori kerámiában. Így a Magyar Történeti Múzeum régiségtára 11/1932. szám alatt őriz egy fűlnélküli, hasonló edényt Törökszentmiklósról. A másik a szegedi egyetem Archaeologiai Intézetében van, s a pestmegyei Hartapusztáról való, II. Claudius (Kr. u. 268—270) érmével került elő.²⁰¹ A harmadik analógiát Kiszombor B. temető 86. sírja szolgáltatta; az edény nyakhajlásában besímített zeg-zugos vonal van. A hivatkozott analógiák a forma korát a Kr. u.-i III. század második felére helyezik. Úgy véljük a mi bögre típusunk kora is erre az időre tehető.

XIX. típus. Kissé merev-vonalú, kétfülű edényke (XIV. 13.). Karcsúbb formájú, körülbelül egyező méretű analógiáját ismerjük Nagykamarásról.²⁰² A nagykamarási leletet a kéttágú, aláhajtott lábú és alsó ívvezetésű bronzfibula a Kr. u.-i III. század első felére helyezi. A Kiszombor B. temető 74. és 79. sírjaiból egy-egy hasonló formájú, de egyfülű edényke került elő. A hastörésük éles. A 79. sír edénykéjének nyakhajlásában besímített zeg-zugos vonal van. Több, a típusra vonatkozó, kronológiai adatunk nincs is. A formát illetőleg kétségtelen az összefüggés a XIV. 6. típusú kancsóval, de határozott adatok hiányában, az összefüggésből következő tanulságok levonása még korai lenne.

XX. típus. Igen rongált állapotú edény (XIV. 14.), s a legjellemzőbb része, a nyak és a száj hiányzanak. Így töredékesen igen hasonlít a XIX. 5. számú egyfülű korsóhoz, csak az iszapolás árulja el, hogy alföldi áruval van dolgunk. De korábbiak is látszik, mint említett hasonmása. Letekörülményei — karneolgyönggyel került elő — a Kr. u.-i III. század közepére datálják.

Megemlíttük a XIV. 12. számú edényfedőt. Hazai analógiáját eddig nem ismerjük. Külföldi, igen korai, azonban van. Tackenberg közöl egyet Lipjanából — Poltava kormányzóság²⁰³ —, azzal a megjegyzéssel, hogy a lengyelországi és keletnémetországi kora-germán kerámiának egyik legjellemzőbb darabja (Falzdeckel). A lipjanai példány természetesen korong nélkül készült, a felső, fogantyúba végződő része, kúpos, a mienk lapos, de alapjában véve ugyanaz a típus. A mi példányunk az iszapolást, égetést és színt tekintetbe véve, a Kr. u.-i II—IV. századba helyezhető. Ha valóban van valami köze az említett germán kerámia csoporthoz — talán valamilyen úton-módon fennmarad a jelzett késői időkig —, akkor is csak az ebben az időben, az Alföldön jelentkező germán hatás újabb bizonyítékának tekintjük.

XXI. típus. Igen érdekes és eddigi adataink szerint, nem nagyon gyakori formájú edény (XV. 1.). Nem ismerjük közelebbi letekörülményeit a gyulai múzeumban őrzött 1893. leltári számú edénynek. Ez Gyula: Vasúti homokbányájából való, egy másik, töredékes állapotú pedig, Gyula lelőhely megnevezéssel (1473.). További valamennyire felhasz-

²⁰¹ Dolgozatok, 1931. 126. l.; 1932. 112., 115. l., 1. kép, 1. ábra.

²⁰² Dolgozatok, 1932. 112., 113. l. 1. kép, 6. ábra.

²⁰³ K. Tackenberg, Mannus XXII., 271. l. 1. ábra; 269., 273. l.

nálható analógiát, a szegedi Városi Múzeum leltára említi 19/1884. szám alatt. Sövényháza szerepel lelőhelyként, de e tételben szilléri, őthalmi és matyparti régiségek is vannak. Hogy edényünk pontosan melyik helyről került elő, nem állapítható meg. Nagyobb méretű is, mint a típusként bemutatott edény. Kronológiai helyzetéről egyelőre semmit nem mondhatunk, de nem találtunk megnyugtató analógiát a forma származását keresve sem.

XXII. típus. Hordóformájú edény (XV. 2.), a hódmezővásárhelyi határból, közelebbi lelőhely nélkül. Korongon készült, szürkeshűvő, jól iszapolt és égetett. Egyik vége lapos, a másik hegyesedő. Nem áll magában az ekorbeli emlékeink között. Márton Lajos közöl egyet Tiszasasról.²⁰⁴ Korongon készült az is; felülete az őskori edények módjára simított. Olyan technikai eljárással készült (színtelen csillogó máz), amely a jazigkori edényeink tekintélyes részén felfedezhető. Leletkörülményei ismeretlenek. A hódmezővásárhelyi edénytől abban különbözik, hogy mind a két vége kihegyesedik, de oly módon, hogy ez a része a két végre húzott kupaknak látszik. Kisebb méretű, de hasonló hordóformájú edényt őriz a gyulai múzeum Dobozról, az Óvárból (1483.). Közelebbi leletkörülményei ismeretlenek. A harmadik Dunapenteléről került elő. Mahler Ede az itt feltárt egyik római épület XI. számú helyiségében találta.²⁰⁵ Formája már jobban hasonlít a mi példányunkhoz. Egyik vége ennek is lapos, a másik hegyesebb. A hegyesebb vég fölött szalagformájú borda fut körbe. Korhatározás szempontjából jelentős, hogy a XI. helyiségben eredeti helyzetben talált oltárköveket Kr. u. 228-ban emelték. Feltételezhető, hogy a benne talált tárgyak, megközelítőleg ebből az időből valók.

A következő hazai analógia, már elvezet bennünket ahhoz az edénycsoporthoz, amelyből az egész formakört származtatni lehet. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum 3722. szám alatt őrzi, azt a Maros-Portusról való edényt, amelynek közelebbi leletkörülményei nem ismeretesek.²⁰⁶ A típusként bemutatott példánnyal szemben több eltérés mutatkozik. Erős égetésű agyagból készült. Az edénytest közepén, a nyakig, mindkét oldal felől fiúrtos levélszerű benyomások díszítik. Mind a két vége 9—9 abroncsszerű bordával van díszítve. Valószínűleg abroncsot utánóztak a tiszasasi és dunapentelei edény borda díszei is. A két végen lévő legszélső bordák, a hordófeneket utánózzák, amennyiben az utolsó abroncs peremként szolgál, amelyhez viszonyítva, a fenék a szélektől befelé emelkedik, míg a közepén behorpad. Az abroncsok kezdeténél indul ki a két, közepén hosszában, benyomással osztott fül, amelyeknek a nyakhoz való csatlakozásánál kezdődik a szájrőperem. Ez egyenes és oly módon van osztva, mintha abroncsok lennének rajta. Sajátságos a láb is, amely állásában megfelel a kecskeláb alsó felének.

A Maros-portusi edények legjobb analógiáját Fr. Behn mutatja be, idézett munkájának 400. ábráján; a mi példányunk azonban karcsúbb.

²⁰⁴ A. É. 1909. 155. I. 1. ábra, 3. jegyzet.

²⁰⁵ U. o. 1910. 119. I., 2. ábra.

²⁰⁶ Buday, i. m. 72. típus. A leírást csaknem szóról-szóra átvettük.

Külföldi, főként rajna-vidéki analógiák igen nagy számmal vannak; akadnak még üvegből készültek is.²⁰⁷ Oelmann összeállítást ad a hordóformájú edények egy részéről.²⁰⁸ Felsorolásából kiemeljük azt a dunapentelei zöldmázas, egyfülű hordóalakú edényt, amelyet Mainzban őriznek. Legújabbán Siegfried Loeschke foglalkozik a kérdéssel, s ismerteti e hordóformájú edények nagyobb részét és adja a kérdésekre vonatkozó irodalmat.²⁰⁹ Nem vitatható, hogy a Rajna és Mosel vidéken ez edényformát, a már akkor is híres borvidék szükségletei hívták életre s az volt a rendeltetésük, hogy bennük bort tartsanak, vagy szállítsanak. A forma ugyan korábban is ismerős,²¹⁰ de más volt a rendeltetése (urna) és a Kr. u. II—IV. században fellépő formakörrel nem hozható semmiféle összeköttetésbe. A Rajnavidéken az edények készítésének virágkora a Kr. u.-i III. század.

Meg kell állapítanunk, hogy a dunapentelei, hódmezővásárhelyi, gyulai, tiszasasi edények a felsorolt erdélyi és rajnavidéki hordóformájú edényektől több tekintetben különböznek. Az azonban nem lehet kétséges, hogy a formára való ösztönzés csak innen eredhet; ezt különösen a dunapentelei edény igazolja, amelynek még a kronológiai helyzete is erre mutat. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy a XXII. típusú edényünk provinciális hatásra vezethető vissza és Pannoniában alakult ki. Az a feltevés is valószínűnek látszik, hogy a provinciák területein mindenütt előforduló, sokban egyöntetű megjelenésű edények között, a pannoniai és alföldi példányok határozottan elkülönülő, pannoniai típust képviselnek.

XXIII. típus. Jól iszapolt és égetett szürkeshínű edény Szőlő-halomról (XV. 3.). Közelebbi leletkörülményeit ennek sem ismerjük. Az alföldi leletek közül Kiskúnfélegyháza-Pusztapákáról említhetünk analógiát. Kis Ágoston földjén, amint ez megállapítható volt, három sírt találtak, de csak egy sírnak a mellékleteit lehetett külön tartani.²¹¹ Az első sírból került elő egy kissé domborodó fémtükör és egy kéttagú bronzfibula. A fibula Almgren VII. csoportjába való s legközelebb áll hozzá a 210. típus, csupán a kettős sodronytekercs helyett egy van s a mi példányunkon, a kengyelnek kampóvá alakított vége tartja a tekercset hordó kereszt-rudacsát. A másik két sírből egy hasonló típusú, de kisebb bronzfibula került elő, amelynek kampóját a kengyel végén, gomb helyettesíti. Volt még a két sírban bronzpánt, borostyán- és paszta-gyöngyök, végül a 8,5 cm magas agyagedény. Ez kissé karcsúbb, mint a típusként bemutatott példány; a talpa is hangsúlyozottabb. A vízszintes perem és a közepén levő kihasasodás azonban nem hagy kétséget a rokonság felől. A lelet korhatározói a fibulák, amelyeket Almgren a rendelkezésre álló adatok alapján, a Kr. u.-i III. századra datál, de azzal is számol, hogy még a IV.

²⁰⁷ A. Kisa :Das Glas im Altertume, 57—59. ábr.

²⁰⁸ Oelmann, I. m. 24. ábra, 46. l., 1. jegyzet 22—24. tételek.

²⁰⁹ Dr. Siegfried Loeschke: Römische Denkmäler vom Weinbau. Trierer Zeitschrift, 1932. 1—60. l.

²¹⁰ Germania, 17. 1933. 250. l. 20. tábla.

²¹¹ Dolgozatok, 1931. 130. l.; Nemzeti Múzeum Régiségtára. 6/1931. ltsz.

században is használatban voltak. Elterjedési területük Nyugatporoszország, Lengyelország, Galicia, de néhány Rajna-melléki táborban is megtalálták (Saalburg, Osterburcken). A III. század végén feladott táboroknál azzal a lehetőséggel is számolni lehet, hogy a fibulákat a táborokat elpusztító germánok vesztették el.²¹² E korhatározás alapján a kiskunfélegyházi lelet és a hozzátartozó edény is a Kr. u.-i III. század végére, illetve a IV. század elejére való. A gyulai múzeum, közelebbi leletkörülmények ismerete nélkül őriz egy hasonló edényt Mezőberényből (1432.). További analógiát a marosszentannai temetőből ismerünk.²¹³ A kihasasodás ennél szintén élben végződik és a perem is enyhén kihajló, de ezek ellenére ehhez a formakörhöz tartozónak tekinthetjük. Ez az edény a La Tène tradíciókra utal, ahonnan az edénytípust származtatjuk. Mind a két analógia késő időre mutat; úgy látszik, hogy a típusként bemutatott példány a legkorábbi.

XXIV. típus. Talpas csészék (XV. 4., 6.). A XV. 4. számú példány kissé szemcsés iszapolású; a XV. 6. olyan finom cserép, mint a korszak legjobb minőségű edényei.

A Brigetioból való itt közölt leletanyagban (XIX. 1.) megeljük a típus provinciális analógiáját, de ezeknek számát szaporíthatjuk Dacia területéről is. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum 4311. szám alatt őrizi azt a Marosújvárról való edényt, amely a XV. 4.-nek annyira tökéletes hasonmása, hogy még a csésze oldalán körbefutó barázda is megvan.²¹⁴ Talán elég lesz, ha még Behn 344. edénytípusára hivatkozunk, s igazoltnak tekinthetjük azt az állítást, hogy a forma a provinciák területén általánosan elterjedt s a mi edényeink annak utánzatai. Analógiákat ismerünk hitelesen feltárt sírokból. Így a Kiszombor B. temető 41. sírjából, karcsú, lent szélesedő talppal; ugyanilyen típusú a Szeged-Makkoserdő 97. sírjából előkerült csésze is. Van egy szórványleletként őrzött hasonló edényke is, ugyancsak Kiszomborról. Mind a két temető a Kr. u.-i III. század elejéről való.

A típushoz hasonló példányokat ismerünk még a Szentese-jaksorparti 7. sírból,²¹⁵ a Szentese-nagyhegyi jazig sírból.²¹⁶ Ez utóbbi változat jóval gyakoribb a korszak kerámiájában, mint maga az alaptípus, de az sem lehetetlen, hogy ennek a változatnak az előzménye is megvan közvetlenül a provinciális kerámiában. Legalább is erre látszik mutatni többek között egy Colonia Apulensis területén előkerült edény.²¹⁷ Hasonlót ismerünk Faimingen táborából is.²¹⁸ A változat korát a jaksori és nagyhegyi leletek egyöntetűen a Kr.u.-i III. század első felére helyezik.²¹⁹

²¹² Almgren, i. m. 97—98. l.

²¹³ Dolgozatok — Travaux, 1912. 265. l., 16. kép, 5. ábra.

²¹⁴ Buday, i. m. 61. típus.

²¹⁵ Dolgozatok, 1936. 74. l., 2. kép, 5. ábra.

²¹⁶ U. o. 1932. 150—152. l., XLVIII. 13.

²¹⁷ Múzeumi és Könyvtári Értesítő, VI. 1912. 278. l. 21. kép középső edénye.

²¹⁸ ORL. 66c. XI. 35.

²¹⁹ Dolgozatok, 1936. 75. l.; Párducz, i. m. 52. l.

XXV. típus. A korszak kerámiájában szokatlan forma (XV. 5.). Halványpiros törésű és piros mázzal bevont edényke; a máz helyenkint lekopott róla. A hazai leletanyagban nem ismerjük párját, de a külföldi irodalomban sem találunk olyan leletet, amely vele kapcsolatba hozható lenne. Valamennyi rokonságot árul el azzal az edénycsoporttal, amelyet P. Rau az Alsóvolga vidékéről ismertet, azonban több adatra lenne szükségünk, hogy a kapcsolat igazolása elfogadható legyen.²²⁰

XXVI. típus. Semmivel sem vagyunk jobb helyzetben ennél a típusnál (XV. 7.). Bizonyos tekintetben (nyakképzés) összevethető az I/4. típusú edényekkel, de az edénytest maga határozottan különböző. Ezt az egyetlen példányt ismerjük; kronológiai helyzetéről sem tudunk semmit.

XXVII. típus. Feketés-barna színű edény (XV. 8.), besímított díszítéssel. A forma elég szokatlan s a rácsmintás díszítések után ítélve, késői is. Jobb analógia hiányában a csabrendeki La Tène temető egyik edényét említjük, mint amelyik a forma kialakulása szempontjából számba jöhet.²²¹

XXVIII. típus. Ez a típus két edénnyel van képviselve, de az edények két változatot is jelentenek (XV. 9., 11.). A különbség közöttük az, hogy a XV. 9.-nél a kihasasodás mélyebben, a talphoz közelebb van, a másik edénynél az edénytest közepe táján. Kis méretűek, jól iszapoltak és égettek, színük szürke. Analógiákat a ma rendelkezésünkre álló adatok nem nyújtanak. Talán egy Faimingenből való edénykét említhetnénk,²²² de a perem nem egyezik. Kronológiai helyzetükre vonatkozólag sincsen semmi támpontunk.

XXIX. típus. Igen érdekes ez a töredékes állapotban lévő, Szőlőhalomról előkerült edényforma (XV. 10.). Elég pontos és teljesen ép analógiáját a Szentcsanak-sírkori temető 5. sírjából ismerjük.²²³ A temető anyaga, mint már volt róla szó, a Kr. u.-i III. század első felére helyezendő s ez a korhatározás érvényes a mi edényünkre is. Csak a területi elterjedés szempontjából fontos a gyulai múzeumban őrzött hasonló edény (1430.). A Kálvária-dűlőről való. Közelebbi leletkörülményei ismeretlenek. Szórványleletként őriz egyet a szegedi Városi Múzeum Szeged-Zákányról. További analógiát ismerünk Faimingen táborából.²²⁴ Vastagfalú, szürkeshínű cserépből készült (terra-nigra). Gyaníthatóan a császárság első századából való. Talán La Tène formát utánoz.

XXX. típus. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edény (XV. 12.). Az edény peremén és a kihasasodáson, mintha fül nyomai volnának. Sarkaly-Tófenékről való s közelebbi leletkörülményei ismeretlenek. A mi típusunkhoz teljesen hasonló formájú, egyfülű korszót, őriz a gyulai múzeum Gyomárról. Ez azonban téglavörös, a füle ennek is letörött. Száj-

²²⁰ P. Rau, i. m. 1926. 87. kép G. ábra; Benninger, E.: Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Mannus-Bibliothek No. 51. 121. l. 13. ábra.

²²¹ Dolgozatok, 1933—34. XXVII. 4.

²²² ORL. 66c. XI. 37.

²²³ Dolgozatok, 1936. 74. l. 2. kép, 6. ábra.

²²⁴ ORL. 66c., 75—76. l. XI. 8. ábra.

szélessége 8,3, magassága 10,9 cm. A forma eredetét valószínűleg a La Tène kerámiában kell keresnünk. A gimnázium régiségtára 2398. szám alatt őriz egy ismeretlen lelőhelyről való egyfülű, La Tène korsót. A formája teljesen azonos a mi típusunkéval, talán kissé nyomottabb. Jól iszapolt, barnás-vörös színű, korongon készült.

A XXXI—XXXVII. típusokhoz tartozó edények bizonyos vonatkozásban különálló csoportot alkotnak. Valamennyi alig iszapolt, illetve gyúrt agyagból készült. Legtöbbször polyvás agyagból formálták a kezdetleges, mindig korong nélkül készült edényeket. Vastagfalúak s az égetés nem gondos. A népvándorlaskor valamennyi népénél megvan ez a durvább művű kerámia, de sehol sincs olyan formagazdagság, mint ebben a korban. És ha hitelt adunk annak a felfogásnak, hogy ez a durva kerámia a lovasnomád népek igazi sajátja, akkor a formák összehasonlításából levonható következtetések még nagyobb figyelmet érdemelnek, mint az előzőekben tárgyalt edénytípusok.

XXXI/1. típus. Nagyméretű, virágcserepformájú edény (XVI. 1.). Nemcsak az edényforma őskori, hanem az edényttest felső harmadában alkalmazott, bekarcolt dőltkereszthez hasonló díszítés is. Mégis határozottan jазig, vagy legalább késő La Tène-korinak kell tartanunk, az edény közepén körbefutó ujjbenyomásos szalagdísz és az enyhén kihajló perem miatt; ugyancsak e korhatározás mellett szól az edényfenék képzése is. Az edényttest közepére, vagy felsőharmadára helyezett, ujjbenyomással tagolt szalagdísz megvan hasonló durvaművű kerámián, a moldvai Poiana La Tène-kori lelőhelyen előkerült edényeken.²²⁵ Ez a tény is a mellett bizonyít, hogy a díszítésforma a La Tèneben már ismeretes.

XXXI/2. típus. Az előző típustól csak annyiban tér el, hogy az edényttest közepén kihasasodás mutatkozik (XVI. 3.), de hiányzik a körbefutó ujjbenyomással tagolt szalagdísz. Méretei és enyhén kihajló pereme egy korba helyezik a XXXI/1.-gyel. Igen jó analógiáját ismerjük a formának a keletgalíciai Zalisciről (Bibrka körzet), ahol a Kr. u. I—II. századbéli thrák Lipica-kultúra emlékei közé sorozzák. Sokkal korábbi az ugyancsak keletgalíciai Wysocko-ról való, hasonló formájú és minőségű edény, a korábbi vaskorhoz tartozó Wysocko-kultúra jellemzője.²²⁶

XXXI/3. típus. Az enyhén kihajló perem, az edényttest közepének kihasasodása és a kihasasodásra helyezett, ujjbenyomással tagolt szalagdísz a jellemzője (XVI. 4.). Ez a típus tulajdonképpen a legteljesebb. Mindazok a sajátosságok megvannak rajta, amelyek a XXXI/1. és XXXI/2. típusokon külön-külön megvoltak. A korszak kerámiájának meglehetősen gyakori formája. Ismerjük a törökszentmiklósi Barta-pusztáról, ahol provinciális térdfibulával együtt került elő.²²⁷ A fibula Kowrig 80—82. típusával egyezik, de a félköralakú fejlap nem díszített. Az edény pere-

²²⁵ Parvan, i. m. XXI. tábla.

²²⁶ Richthofen: Zum Stand der Vor- und Frühgeschichtsforschung in den westukrainischen Landen. P. Z. 25. 1934. 233. l., 7. tábla, 1. ábra és 215. l., 5. tábla, 1. ábra.

²²⁷ Dolgozatok, 1931. 118. l.

mét ferdén haladó rovátkolások díszítik. Magassága 9·5 cm. A másik hasonló edényt Eperjessy Zoltán ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak. Nagykörűn, csontvázas sírból, került elő;²²⁸ a csontváz mellén feküdt; 14·5 cm magas, tehát körülbelül akkora, mint a típusként bemutatott példány. Durva iszapolású és égetésű, vastagfalú; az erősen kihajló száj szélét ferde rovátkolások díszítik, az edénytest közepén lévő kihasasodás fölött pedig ujbbenomással alakított hullámvonalszerű, plasztikus dísz van.

Ilyen bikónikushoz hasonló edényformát a Tolna megyei Belacz határából való, közép La Tène leletből ismerünk.²²⁹ Az élben végződő kihasasodás valamivel mélyebben van; az edény egyfülű. A forma szempontjából sokkal megfelelőbb analógiát ismertet Parvan, a moldvai Poiana La Tène-kori lelőhelyéről.²³⁰ Talán a kihasasodás nem olyan erős mértékű, mint a típusként bemutatott edényé. A két forma közötti kapcsolatot megerősíti az ugyancsak hódmezővásárhelyi Fecskésről előkerült edény, amelyet a XVII. 4. számú képen mutatunk be. Amint látjuk teljesen azonos az idézett poianai formával. Magassága 15·7, szájmérete 12, fenékátmérete 7·5 cm. Kilenc, külön szám alatt leltározott, edénydarabból állítottuk össze, amely darabok közül a leltár készítője csak egyről tudta, hogy Fecskésről, Muzsik Imre földjéről való. A többi edénydarabok, részben ismeretlen lelőhely, részben Hódmezővásárhely határa lelőhelyekkel voltak jelölve. Így csak valószínű, hogy az edény Fecskésről való. Az enyhén-homorú nyakon, szabálytalanul bekarcolt, dőltkereszt díszek futnak körbe. A legnagyobb kihasasodáson itt is ujbbenomással tagolt szalagdísz van.

A XVI. 1., 3., 4. számú edények egy helyről kerültek elő s egy ásatásból származtak, de a csoporthoz sorozhatjuk még az utoljára ismertetett fecskési edényt is. Pontos leletkörülményeiket nem ismerjük. Valószínűnek látszik, hogy ezen a helyen (Szőlő-halom III.) telep és temető volt. A telepről kerültek elő a már korábban ismertetett cseréptöredékek, a temetőből a fennebb ismertetett ép edények, talán urnák? Mindenesetre igen feltűnő az edények ép volta és nagy méretei; a nagyméretű edények az alföldi római kori sírokban szokatlanok. A hazai leletek közül, a bizonyosan későbbi nagykörűi edény is elmarad a XXXI/1. és XXXI/2. méretei mögött; a törökszentmiklósi meg már akkora, mint aminők a Kr. u.-i III. század sírjaiban gyakoriak. A Szőlő-halmon nagy számmal vannak meg a jazigkor emlékei s nem lehetetlen, hogy a telep és a temető kora még a késő La Tènebe is visszanyúl. Égetett temetkezés a jazig korban Tiszatarjánról²³¹ és Kiskörösről²³² ismeretes. A tiszatarjáni a Kr. u.-i III. század első felére való, a kiskörösi azonban valószínűleg korábbi. Ha feltevésünk a Szőlő-halmi égetett temetkezésekre helytálló, akkor valószínűleg ezek a jazigkor legkorábbi emlékei közé tartoznak;

²²⁸ U. ott, 1931. 117. l.

²²⁹ A. É. 1894. 71. l. 4. ábra.

²³⁰ Parvan, i. m. XXI. tábla 1. kép, alsó sor 4. számú edénye.

²³¹ Dolgozatok, 1931. 122. l.

²³² U. ott, 1932. 118—119. l.

ha nem, a késő La Tènebe. Jelentőségük igen nagy lenne, mert a kiskőrösi urnasírral együtt, ahhoz a teljesen ismeretlen periódushoz nyújtának adatot, amely az Alföld területén, a középső La Tène és római-kori csontvázas temetkezések kezdete közé esik.

XXXII. típus. Az előbbiekkal egy ásatásból való. A forma (XVI. 9.) különösen azért érdekes, mert egy jóval későbbi korszak kerámiájában jelenik meg újra: az avarkorban. A Hódmezővásárhely határában lévő Katona István-halmában feltárt egyik avarkori sírnak melléklete, teljesen azonos, fül nélküli korsó volt, csak valamivel kisebb és a szájpereme jobban kihajlott.²³³ A Katona István-halmi lelet hitelességéhez kétség nem férhet, viszont a Szőlő-halmon a jazigkor emlékein kívül, csak bronzkori leletek kerültek elő, ezért feltételesem ezt a típust is a rómaikori emlékei közé sorozzuk s a már említett avarkori edényforma elődjének tekintjük.

XXXIII. típus. A nagyméretű edények közé tartozik ez a Fürgehalomról való példány (XVI. 2.) is. Formája ennek is igen szokatlan e korbeli emlékek között. Kurt Tackenberg ismertet egy szórványként kezelt példányt, a Nemzeti Múzeumból. A késő Hallstatti-korba és kora La Tènebe tartozó, korai-germán kultúra emlékének tekinti. A mi edényünk, jóllehet alig kérdéses, hogy ehhez a formakörhöz tartozik, mégis több szembeötlő tulajdonságával különbözik Tackenberg edényétől. A leírás szerint a símán kidolgozott nyak nálunk hiányzik; az egész edényfelület egységes durva kidolgozású és vöröses-barna színű.²³⁴ A nyak és a váll közötti átmenet, ami az ezen korbeli edényeknél a vállnak kis kiugrásával van hangsúlyozva,²³⁵ a mi edényünkönél hiányzik; a nyak maga is magasabb s az egész edényforma karcsúbb.

Sokkal inkább egybevezethető az ugyancsak Tackenberg által Carolathból — Freystadt körzet — közölt edényprofilokkal. Felfogása szerint ezt a késő La Tènebe tartozó formát ezen a vidéken a kora-germán kultúrának helyben megmaradt képviselői őrizték meg mindaddig, amíg a vandálok itt megjelenve a formát átvették.²³⁶ Edényünk datálásának tág tere nyílik, ha megemlíti a Kr. u.-i III. századra helyezett Dunajská-Streda-ról való égetett temetkezés egyik hasonló urnáját²³⁷ és a juppen-dorfi — Szilézia — ugyancsak a Kr. u.-i III. századra helyezett égetett temetkezés edényét.²³⁸

Az elmondottak után edényünk jelenlétének két magyarázata lehet. Vagy a quád befolyást kell benne látnunk, hiszen a formát ismerik (Dunajská Streda), vagy pedig a valamivel korábbi (késő La Tène) vandál lelet emlékének kell tartanunk. Tekintetbe véve, hogy a leletkörülmé-

²³³ U. ott, 1935. XXXI. 12.

²³⁴ A. É. 1928. 66. l., 19. ábra.

²³⁵ Kurt Tackenberg: Zu den Wanderungen der Ostgermanen. Mannus, XXII. 271. l. 2., 4—6. ábrák.

²³⁶ Mannus, XXII. 279. l. 19., 20. ábra; 278—280. l.

²³⁷ Jan Eisner: Slovensko v Praveku. 1933. 311. l., LXXIII. 5. ábra.

²³⁸ A. Plettke: Germanische Gräber aus dem dritten Jahrhundert n. Chr. Schlesiens Vorzeit. VII. 117. l. 24. ábra.

nyek semmiféle útbaigazítást nem adnak, a már több ízben kimutatott quád befolyás újabb bizonyítékának tekintjük.

XXXIV. típus. Az ábraszámok jelentette tipológiai sorrendet tartva tárgyaljuk a típus változatait (XVI. 8., 13., 6., 14., 5.). A sorban első helyre állítottuk a XVI. 8., 13. és 6. számú edényeket. Jellemzőjük a széles talp, a kissé kihasasodó test és a rövid, enyhén kihajló perem. A XVI. 13. számú edénynél a kihasasodás az edény vállánál a legnagyobb; a 6. számúnál inkább az edényttest közepén van; ugyanúgy a 8. számúnál is. Ezek ellenére mind a három edényünk ugyanannak a típusnak egymástól alig megkülönböztethető változata. A forma kialakulása szempontjából a Bittel által kiadott württembergi kelta kerámia szolgál útbaigazításul.²³⁹ Az általa felvett IV. típus az elődje a mi edényeinknek. A XVI. 8-cal csaknem teljesen pontosan egyező edényt mutat be a 23. tábla 29. ábráján. A típusról azt írja, hogy igen gyakori, de csak a késő La Tèneben jelenik meg s tovább él a császárkorban. Durva iszapolt és rosszul égetett edények tartoznak ide, legtöbbször fésűs-díszítésűek. De megvan a vállon alkalmazott hullámvonal-dísz is, amint éppen az analógiául említett edény mutatja. A XVI. 13. számú edényünkön a hullámvonal fölött, azzal párhuzamosan haladó, ujjal benyomott gödröcskék futnak körbe. Ez is ismerős. Bittel II., ugyancsak durva anyagú, edénytípusán ugyanolyan alkalmazásban jelenik meg, mint a mi edényünkön.²⁴⁰ A kis pontocskákból álló, edényvállon körbefutó díszítés, úgy látszik, később lép fel (XVI. 6.).

Nincs különösebb mondanivalónk a típushoz beosztott XVI. 5. és 14. számú edényeinkről. A formák mindig karcsúbbak, s a talpak keskenyebbek. A típust képviselő változatok számát újabb lelőhelyek bevonásával, még szaporítani is lehetne, de lényeges eltérést az alaptípusoktól ezek sem mutatnak. Meg kívánjuk még jegyezni, hogy az itt bemutatott típusok jelentékeny része fellép a népvándorláskor gepida, avar szakaszaiban is. A bemutatott típusok közül a XVI. 5. és 6. számúakat például, formájuk után, egész nyugodtan beoszthatnánk bármely avarkori temető keramikus anyagába, azért a leletkörülmények ismerete nélkül ezek az edénytípusok nem tekinthetők korhatározóknak.

XXXV. típus. Sokban hasonlít az előző típusokhoz (XVI. 11.), azonban a kis méretű talp, a talp közelében képezett kihasasodás és az enyhén kihajló perem arra mutatnak, hogy a XIII. 7. és 8. számú, jól iszapolt és égetett edényeinek utánozását kell benne látnunk. Kora, valószínűleg a mintául szolgáló típuséval egyezik meg. Ilyen utánzás hozhatta létre azt a jászberényi, durva munkálású edényt is, amelyet Höllrigl ismertet.²⁴¹ A XIII. 9., esetleg a 10. számú edényt tekinthetjük a mintának.

XXXVI. típus. Az eddigieknél valamivel jobb iszapoltasú a típust képviselő edény (XVI. 10.). Nem áll magában. Ismerjük a kistőkei 19.

²³⁹ Kurt Bittel: Die Kelten in Württemberg. 1934. Römisch-Germanische Forschungen. 8. 82. l. IV. típus.

²⁴⁰ Bittel, i. m. 82. l. II. típus; 21. tábla 2. ábra.

²⁴¹ A. É. 1930. 165. l., 1a.

sírból²⁴² és Debrecen-városi téglagyárból.²⁴³ Úgy látszik, az elterjedési területe nagy. A típusnak a kora a felsorakoztatott analógiák alapján, a Kr. u.-i III. század. Talán ez a típus is, egy jobb minőségű edénynek utánzata (XIII. 12., 17.).

XXXVII. típus. Az egész formakör legszokatlanabb típusa (XVI. 7.) ez a kétfülű edény. Analógiáját, hasonló kivitelben, nem ismerjük az Alföld területéről. De ismerünk egyet a korszak legjobb kivitelű kerámiájából. A szegedi Városi Múzeum Orkonyi Ede hagyatékából őrzí a XVII. 1. számú, Csurogról való kétfülű edényt. Magassága 15,4, szájjátmérője 15, fenékátmérője 10,2 cm. Széles szalagfülei vannak. Jól égetett és iszapolt, kékesszürke színű. A perem alatt és a talp fölött 3—3 borda fut körbe; a felső bordákat ferdén haladó besímítésekkel díszítették. Az edény testét, a perem bordától, a talp bordáig haladó függőleges besímített vonalak osztják több mezőre s a mezőkben besímített rácsminták, ferdén haladó besímített párhuzamos vonalakkal váltakoznak, s egy-egy közbeeső mezőt, egyes, vagy kettes, egymással párhuzamosan haladó függőleges besímített hullámvonalak töltenek ki. Az egyik széles szalagfülön hosszában rácsminta, a másikon zeg-zug vonal fut. Az edény leletkörülményeiről semmit nem tudunk. Az edény minőségéből, díszítési módjából azonban az látszik valószínűnek, hogy a tárgyalt korszak határait nem lépi át. A forma eredetére nézve semmiféle támpontunk nincs.

Amikor a fennebb tárgyalt keramikai anyagot, a rajtuk található díszítések szempontjából is vizsgáljuk, nem járunk töretlen úton. Alföldi András húnkorszaki leletekről szóló munkájában, igen sok alkalommal utal a jazigkorszak La Tène tradíciókban gyökerező kerámiájára és annak jórészen ugyanonnan származtatható díszítő motívumaira. Újat mondani nem is igen tudunk, csupán a hódmezővásárhelyi anyag kapcsán különböző helyeken megjelent anyag rendszerezését kívánjuk elvégezni.

A díszítés technikája és a motívumok szempontjából, az egész jazigkori anyag két csoportra különül: a jó iszapolású és égetésű, legtöbbször áttetsző mázzal bevont, szürkeshűvű edények csoportjára és a durva iszapolású, rossz égetésű, foltos csoportra. Ezt az elkülönítést már a formák tárgyalásánál is meg kellett tennünk s alig egyszer-kétszer történt meg, hogy egy forma mind a két csoportban megvan. Ugyanígy vannak díszítő motívumok is, amelyek kizárólag csak egyik, vagy másik csoportban lelhetők fel.

Az első csoportnál a díszítő motívumok alapelemei nem nagyon változatosak. Az egyes, vagy többszörös, egymással párhuzamos, besímített hullámvonal, a zeg-zug vonal, a besímített háromszögek, a függőlegesen besímített, sűrűn egymás mellé rakott vonalak, a rácsminták-ból álló alapelemek igen gyakran magukban szerepelnek, de legtöbbször

²⁴² Dolgozatok, 1936. 79—80. l., 74. l., 2. kép, 2. ábra.

²⁴³ Sőregi, i. m. 15. l. 6. kép, 1. ábra.

egymással kombinálva. 1. Így elég gyakori a rácsminta, fölötté, vagy alatta alkalmazott függőleges vonalkázással. Alföldi számos példáját említi ennek a díszítésnek. Úgy látszik, ez a kombináció a késő császárkorban válik igazán divatossá. 2. Gyakori a sávot alkotó besímitott háromszög, fölötté igen gyakran besímitott zég-zug vonal.²⁴⁴ 3. Függőlegesen besímitott vonalakból álló sáv alatt hullám vonal,²⁴⁵ vagy zég-zug vonal.²⁴⁶ 4. Előfordul olyan kombináció is, amikor egy sávban függőlegesen haladó besímitott részek símán hagyottakkal váltakoznak.²⁴⁷ Az előbbi díszítési mód annyiban változik, hogy a símán hagyott részt is függőlegesen haladó hullámvonallal töltik ki.²⁴⁸ 6. Mint az 5., de az egész sáv alatt besímitott rácsmintát alkalmaztak.²⁴⁹ 7. Mint az 5., de alatta vízszintesen haladó egyes hullámvonal.²⁵⁰ A két utolsó díszítés, úgy látszik, csak a késő császárkorban terjedt el.

A második csoport díszítési technikája, a csoportba sorozott anyag minősége miatt, eltér az eddig tárgyaltától. A besímitást egyszerűen bekarcolás helyettesíti, mint amely technika az anyag természetének megfelel. Bekarcolva megjelenik azután ezeken az edényeken is a hullám- és zég-zug vonal, ezeken kívül a benyomott karika és kör, az ékalakú bemélyítés, a peremnek ferdén rovátkolása, köröm- és ujjbenyomások, bekarcolt dőltkeresztek, ujjbenyomással tagolt szalagdísz, továbbá a hullámvonal formában felrakott szalagdísz.

A díszítés technikájának (becsiszolás) és motívumainak eredetére Márton Lajos mutatott rá. Elég behatóan foglalkozik a kérdéssel, itt felhasználható megállapításait az alábbiakban adjuk.²⁵¹ A besímitott díszítés első hazai előfordulása egy velemi, késő hallstatti fülescsészén állapítható meg. Említhető egy Szombathely-környéki edény, amelynek belső felületén találjuk a besímitott díszítést.²⁵² Legfontosabbak a közép La Tène-kori nagyhörcsöki edények, amelyek formai szempontból közvetlenül csatlakoznak az itáliai formákhoz.²⁵³ Részben e kapcsolatok vezették Márton Lajost arra a feltevésre, hogy a technika eredetét egy felsőitáliai emlékcsoportban, a golasecci ú. n. II. periódus emlékei között keresse, esetleg az ugyanehhez a csoporthoz tartozó, de valamivel korábbi svájci temetők anyagában. E csoportban fellép tehát a technika a kora La Tène-ben, de a középső La Tène idején is igen divatos. Márton szerint alig lehet kérdéses, hogy a németországi kora La Tène hasonló, besímitott díszjeinek eredetét itt kell keresnünk.

²⁴⁴ Alföldi, i. m. XXVII. 4.

²⁴⁵ U. ott, XXVII. 6.

²⁴⁶ U. ott, XXVIII. 2.

²⁴⁷ U. ott, XXXI. 5.

²⁴⁸ U. ott, XXVII. 1.

²⁴⁹ Budapest Régiségei XII. 351.

²⁵⁰ Alföldi, i. m. XXXII.

²⁵¹ Márton Lajos: A korai La Tène kultúra Magyarországon, A. H. XI. Budapest. 1933.

²⁵² U. ott, XXV.

²⁵³ U. ott, XXI., XXII. 1., 2.

Akár közvetlenül itáliai hatásra, akár a németországi La Tène befolyásra vezetjük vissza a technikának és díszítő motívumainak hazai megjelenését, nem lehet kérdéses, hogy gyökerei a La Tènebe nyúlnak. Megállapítható, hogy az alföldi, császárkori hasonló technikában jelentkező motívumok jelentékeny részének pontos előzményei, a németországi középső La Tèneben kimutathatók. A Birkenfeld-neubrückeni urna nyakán és vállán meglévő, besímitott rácsminta s a közötté elhelyezett öv, amely síma és vízszintes hullámvonalakkal kitöltött váltakozó részekből áll, a császárkori kerámiában otthonos alkalmazási mód, csupán a vízszintes hullámvonalak helyett függőleges irányúakat símitottak be.²⁵⁴ Megemlíthetjük a hirtensteini La Tène vázát, amelynek vállát két párhuzamos közé foglalt, becsiszolt rácsminta díszíti.²⁵⁵ Teljesen hasonló módon díszített kis tálcscskát ismerünk a szegedi Városi Múzeumból.²⁵⁶ A további analógiák szaporítása helyett, elégedjünk meg azzal a szórványként kezelt apahidai edénnyel,²⁵⁷ amelyet Parvan a bronzkor végére és hallstatt-kor elejére helyez. Díszítése teljesen egyezik a Birkenfeld-neubrückeni edény középső övének díszével. Ha helyes volna Parvan megállapítása, akkor az apahidai edény a legkorábbi európai előfordulását jelentené, nemcsak a besímitó technikának, de az említett díszítő motívumnak is. Parvan korhatározásának helyességét többek között a Birkenfeld-neubrückeni és apahidai edények díszítése között lévő összefüggés is erősen kérdésessé teszi.

A császárkorban divatos, legtöbbször az edény vállán, ritkábban a nyakán alkalmazott besímitott háromszöges minta, hazai területen ugyancsak a kora La Tèneben gyökerezik. Az ebbe az időbe helyezett tátikai tumulus nagy összetört urnájának vállára háromszögű bronzlemez díszeket raktak.²⁵⁸ Hogy a háromszögű bronzlemezeket különböző besímitásokkal és néha bemélyítésekkel pótolták, arra nézve Márton külföldi analógiákat említ;²⁵⁹ de van egy hazai is, a kosdi 3. sírból.²⁶⁰

Hogy az előzőekben bemutatott császárkori díszítőmotívumok kronológiai szempontból használható adatok-e, ma még nem állapítható meg. Feltehető, hogy valamennyi eddig ismertetett díszítés jelenlétében egyik vagy másik bizonyos időben s talán meghatározott területen is felkapottabb, mint pl. a rácsmustra a késő császárkorban. A már bemutatott csurgói edény mindenestre azt látszik bizonyítani, hogy a díszítőmotívumok jó része egy időben volt használatban, hiszen rajta a rácsminta mellett, a párhuzamosan haladó függőleges hullámvonal és ferdén besímitott párhuzamos vonalak is előfordulnak.

Ami a durvább minőségű kerámia díszítő elemeit illeti, jelentékeny részük úgy látszik ugyancsak a helyi tradíciók megőrzését jelenti. Leg-

²⁵⁴ Germania. V. 21. 2. kép. 6. ábra.

²⁵⁵ Mainzer Zeitschrift. 1929—30. XXIV. 1.

²⁵⁶ Alföldi, i. m. XXVIII. 4.

²⁵⁷ Parvan, i. m. 347. l. 239. ábra; A. É. 1907. 191. l.

²⁵⁸ Márton, i. m. XXVI.

²⁵⁹ U. ott, 18 a. b. leprignanoi kantharos.

²⁶⁰ U. ott, 105. l. XX. 11.

alább is ezt kell gondolnunk azok után, hogy még a provinciák területén ismerős, a miénkkel egyező motívumok (benyomott karika, kör, ék) is helybeli, mindennapi használatra szánt, durvább kerámián lépnek fel.²⁶¹ A hullámvonal és az ujjhegy benyomásával való díszítés, mint azt már említettük, fellép már a késő La Tèneben is. Ugyancsak fiatalabb vaskori, de a keleti területeken otthonosabb (Poiana, Crasani), az ujjbenyomással tagolt szalagdísz, továbbá a szalagokból készített, plasztikus hullámvonal dísz.²⁶²

A tárgyalat 37 edénytípus között 10 olyan formával találkoztunk, amelyeknek eredetére nézve a jelen pillanatban nem nyerhettünk határozott útbaigazítást (IV., XII., XVII., XX., XXI., XXV., XXVI., XXVIII., XXXII., XXXVII.). A 27 típus közül a germán formakörhöz tartozónak ítéltünk kettőt (XIII., XXXIII.), a római provinciális kerámiából származtattunk nyolcat (V., VII–X., XXII., XXIV., XXIX.), a történeti Magyarországtól keletre eső területek La Tène kultúrájából hármat (VI., XIV. egyik változata, XXXI. típus mindhárom változata), a fennmaradó 15 típust, beleértve a történeti Magyarország területét is, a nyugati La Tène kultúra kerámiájából vezettük le (I–III., XI., XIV. első változat, XV., XVI., XVIII., XIX., XXVII., XXX., XXXIV., XXXV., XXXVI.).

Ha azt vesszük számba, hogy a provinciális típusok jó része is a La Tène kerámiában gyökerezik, akkor nagyon meggyőző bizonyítékát kaptuk annak, hogy az Alföld rómaiakori lakosságának ősi idők óta megtelepedett rétege, La Tène — közelebből kelta — tradíciók hordozója, amint ezt már Alföldi is megállapítja.

Meglepően kevés bizonyítékát kaptuk azonban a germán hatásnak. Mindössze két formát, I–I edénnyel, ami semmiesetre sem jelenthet ethnikumban való változást: csupán egészen felületes érintkezések tanúbizonyságát kell bennük látnunk. A XIII. típust Kuzsinszky római-germán formának mondja. A díszítő elemként alkalmazott besímfított háromszög, ősi La Tène tradíciót őrizett meg; ezért talán inkább római-kelta formának nevezhetnénk.

A keleti területek La Tène hatású emlékeit azért vettük külön, mivel ezek is más ethnikum hatásának bizonyítékai. A XIV. típust nem kell ebből a szempontból számbavennünk, hiszen valószínűleg a hellenisztikus formakörbe tartozó fémkancsók utánzatait kell benne látnunk; annál jelentősebb azonban a XXXI. típus három változata által képviselt keleti befolyás. Amint már rámutattunk, a változatok egy része moldvai, másik része keletgalíciai lelőhelyek anyagával mutat kapcsolatot. A feldolgozott keramikai anyag igen kis területről való s éppen ezért általános érvényű megállapításokat nem tehetünk, azonban azt a véleményt mégis megkockáztathatjuk, hogy az idegen formák megjelenését a Kr. u.-i I. század közepén ide került új hódítók, a jazigok, megjelenésével hozzuk kapcsolatba. Ez a felfogás a Szőlő-halmi leletek korára vonatkozó megállapításunkkal is összhangban áll. E keleti hatás bizonyítékai még a Kr. u.-i III.

²⁶¹ Revellio: Kastell Hüfgen, Germania. XI. 1928. 118. l. 8. kép.

²⁶² Parvan, i. m. XXI. tábla, 43., 139. (?), 140. (?) ábrák.

század elejéről is kimutathatók, amint azt a Kiszombor B. temető 210. és 211. számú sírjaiban talált két edény igazolja (XVII. 2., 2a., 3., 3a.). A két sír teljesen jellegzetesség nélküli s csak a bemutatott két edény alapján sorozzuk a temető jazigkori sírjai közé. A durva iszapolású és rossz-égetésű edényeket jellegzetes szájképzésük hozza, a már említett Lipica-kultúrával kapcsolatba. Richthofen Lipicáról mutatja be egy hasonló szájképzésű edény rajzát.²⁶³ Úgy a moldvai, mint a keletgalíciai befolyás bizonyítékai a maguk területén thrák (géta) ethnikumú nép kultúrájával közé tartoznak. Úgy látszik, az Alföld területére beözönlő új hódítók sem voltak ethnikum szempontjából egységesek.

IV. Germán emlékek.

Dilinkai-temető. A lelőhelyről Neumann József ajándékként az alábbi leletek kerültek a gimnázium régiségtárába. 1. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, kékesszürke színű edény 432. Az égetés nem egyenletes, a felület néhol foltos. M.: 14,2; Sz.: 9,8; F.: 6 cm (XVIII. 7.). — 2. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, sötétszürke színű edény. Felülete enyhén bordázott (430.). M.: 12,5; Sz.: 8,5; F.: 6,8 cm. Típusa a XVIII. 5. számúval egyezik. — 3. Jól iszapolt és égetett, szürkeshalvány színű edény (429.). Az éles kihasasodás bikónikus formát ad az edénynek. A kihasasodás feletti részt, körbefutó borda osztja két mezőre. Az alsó mezőt ferdén-, a felsőt függőlegesen-haladó, besímtott vonalkázás díszíti (XVIII. 1.). M.: 12,6; Sz.: 8; F.: 6 cm. — 4. Jól iszapolt és égetett, szürkeshalvány színű edény. Az éles kihasasodás fölött két párhuzamos borda fut körül (433.). A második borda fölötti részt a szájnálalig, függőleges, besímtott vonalak díszítik (XVIII. 3.).

Dilinka: Franciszti-téglagyár. Az alább felsorolt leletek Franciszti Lajos ajándékként kerültek a gimnázium régiségtárába. Közelebbi lelet-körülményeket nem ismerünk. 1. Kéttagú, aláhajtott-lábú típusúhoz tartozó, bronzfibula²⁶⁴ (491.). — 2. Ovális-alakú csatkarika (493.). Formája a gepida sírokban található csatokéval egyezik.²⁶⁵ A valószínűleg tajtékából készült csatkarikára van analógiánk a szegedi Városi Múzeumban, ahová a csongrádmezei Kötőréstől került (1904—13/a.). Ennek megvan a pecke is, amelynek fejét, üvegberakások befogadására szolgáló rekeszek díszítik. Földmunkák alkalmával szórványként került elő. — 3. Bronzcsat karikája, nyelvvel (494.). Tiszta gepida típusú.²⁶⁶ — 4. Mint a 3.²⁶⁷ (498.). — 5. Kisebb méretű bronzcsat, profilált szíjszorító lemezzel. A típusa már az avarkori sírokban is jelentkezik (495.). — 6. Bronzcsat karikája (496.),

²⁶³ Richthofen, i. m. 223. l. 6. tábla 10. ábra.

²⁶⁴ Dolgozatok, 1931. XIII. 8a, b.

²⁶⁵ U. ott, 1936. XLVIII. 330. és 162. sír bronzcsatjai.

²⁶⁶ U. ott, 1936. LV. 220. sír.

²⁶⁷ U. ott, 1912. 290. l. 7a., b; 315. l. 3a., b; 326. l. 2. és 3. ábrák; Kiszombor B. 308. és 146. sír peckei.

gepida típusú. — 7. Mint a 6. (497.). — 8. Bronzpityke. Ismeretlen rendeltetésű. — 9. Vaskés két darabja (500.). Sulcz Endre tanár ajándéka. — 10. Áttört-művű bronzdíszítmény (502.). A hátlapján szíjfelerősítésre szolgáló tag van. Töredékes.

Dilinkai-temető környéke. Közelebbi lelőhelye ismeretlen annak a tálnak, amely 435. szám alatt van a gimnázium leltárába bevezetve (XVIII. 2.). Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, feketeszínű. Töredékes. M.: 7.2; Sz.: 8.3; F.: 7 cm. Elég jó analógiákat ismertünk Marosszentannáról, különbség csupán annyi, hogy annak talpa van.²⁰⁸

Kovács József-téglagyár. Neumann József ajándéka a 2251. szám alatt leltározott agyagedény. Szemcsésen iszapolt, feketés-szürke színű (foltos) és közepesen égetett. Csupán az agyagminőség miatt helyeztük ebbe a csoportba, formája szokatlan a korszak emlékei között (XVIII. 4.). M.: 8.5; Sz.: 6.6; F.: 5.4 cm. A nyak- és szájképzés határozottan hasonlít egy mezőbándi edényhez; kissé a formája is.²⁰⁹

Mártély. Valószínűleg ebbe a korszakba tartozik a Farkas Sándor által 1892-ben ajándékozott, alábbi leletanyag is. Közelebbi leletkörülményeit nem ismerjük. 1. Lapos orsókarika, szürkeshű agyagból (327.). — 2. Két csontfésű töredék (328–329.). A bordán pontokból álló hullámvonal dísz. — 3. Lapos bronzhuzalból készült, nyitott karperec (330.). A külső felületen dőltkereszt dísz van bekarcolva. Az egyes kereszteteket függőleges bekarcolt vonalak választják el egymástól. —

Hódmezővásárhely—Polgáriiskola (belterület). Az iskola alapjainak ásásakor került elő a 385. szám alatt leltározott agyagedény (XVIII. 5.). Szemcsés iszapolású, kékeszürke színű, elég jól égetett. M.: 12.8; Sz.: 7.7; F.: 5.6 cm.

Eddig öt hiteles germán lelőhelyet ismertünk a város határában (a kishomoki, gorzsai, solt-paléi, Katona István-halmi temetők és a kotacparti telep anyagát). E lelőhelyeknek a száma most, ha a dilinkai leleteket egybefogva, egy helyről származottnak tekintjük, még további négygel szaporodik. Úgy látszik azonban a bemutatott kevés anyag sem egységes, s ha a lelőhelyek hiánya miatt egész határozottan nem is különíthetjük el a kronológiailag nem egyöntetű leleteket, mégis egy-két sajátos vonásra fel kell hívunk a figyelmet.

A leletleírásban szereplő Dilinka: Franciszi-téglagyári telepről előkerült 498. számú csat megvan már a korábbi sírokban is (Marosszentanna), sőt azt mondhatnánk, hogy a korábbi germán (gót?) leleteket inkább jellemzi. Tehát olyan átmeneti formának tekinthető, amely mind a gót, mind a gepida sírokban megjelenhet. Nem lehetetlen, hogy e korábbi csoporthoz tartozik a 491. számú, aláhajtott-lábú bronzfibula is.

Hasonló jelenség a kerámiában is kimutatható. Az alföldi gepida sírokra jellemző XVIII. 1., 3. számú edények mellett a XVIII. 2. számú

²⁰⁸ U. ott, 1912. 309. l. 1.; 281. l. 38. kép.

²⁰⁹ U. ott, 1913. 62. kép, 1. ábra.

edény különös figyelmet érdemel, mivel analógiáit mindezekig csak a marosszentannai temetőből ismerjük. Az agyag minőség, égetés és szín vele egy csoportba osztja a XVIII. 5. és 7. számú edényeket. Igen érdekes a XVIII. 5. számú edény, a vízszintesen haladó és az egész edényttestre kiterjedő hullámos felületképzés miatt. A hazai irodalomban gepida sírok-ból nem ismerjük. A Kiszombor B. temető 353. sírjának, hasonló művű edénye nem tartozik ide, mivel az edényvállon körbefutó, bekarcolt párhuzamos körök, csupán a külső felületen mutatkoznak és nem az edényoldal formálásával képezték.²⁷⁰

Hiteles feltárásból ismerjük az ilyen típusú edénytöredékeket Hódmezővásárhely-Kotacpartról, ahol a hulladékgödörből kerültek elő. Nem datáló értékű leletek.²⁷¹ Ugyancsak hiteles, hasonló módon képzett edényt ismerünk a Magyarcsanak-bökenyi ásatásból.²⁷² Teljesen kevert leletanyagú temető került itt feltárássra. Jellemzői a temetőnek az 1. sír, amelynek É—D irányítású csontváza mellől, tipikusan keltaformájú edény került elő.²⁷³ Jóformán teljesen jellegzetesség nélküli a 2. sír, amely egészen durva kivitelű kerámiát adott²⁷⁴ és talán szintén a továbbélő kelta tradíciók bizonyítékát kell benne látnunk. Legjelentősebb azonban a 6. sír, amelyben a csontváz fekvése K—Ny volt. A fej mellett korongon készült, szemcsés iszapolású bögre volt, az említett hullámos oldalképzéssel, továbbá egy finom iszapolású, szürkeshínű, élesen hasasodó edény, besímított díszítéssel, kétélű fészütöredék, gyöngysor, bronzcsat és állati csontok.²⁷⁵

A temető sírjaiban hangsúlyozottan jelentkezik a szarmata, vagy talán mondhatjuk jazig elem (kalcedon gyöngyök, kardvégződés, aláhajtott-lábú vassfibulák, medvét ábrázoló szíjszorító, vagy díszítő lemez, a 2. sír csontvázának észak-déli irányítása) és nem hiányzik a jazig anyagban legtöbbször kimutatható kelta elem sem (a 18/3. számú edény besímított háromszög-díszei, az edény nyakon alkalmazott függőleges besímitások; ugyanide sorozhatjuk formája miatt a 18/2. számú edényt is). A mutatkozó germán jellegű hatásokat (a 18/3. és 4. számú edények mellett), a fésűk, csatok, gyöngyök képviselik. Banner a temető korát főként a temető közelében előkerült érmek alapján a Kr. u.-i III—V. századra helyezi.²⁷⁶ Ezt a datálást teljes értékűnek kell elfogadnunk. A temető nincs teljesen feltárva, s az előkerült leletek, főként az észak-déli irányítású sír, jogossá teszik a feltevést, hogy temetkezés itt már Kr. u.-i III. század táján történt. A felső határt természetesen a 6. sír adja meg: csatjai mellett elsősorban a hullámos oldalú edényével, amelyet a kevés-számú külföldi analógia is a Kr. u.-i V. századra helyez. A Beninger által

²⁷⁰ U. ott, 1936. 129. l.

²⁷¹ U. ott, 1935. 106. l.

²⁷² U. ott, 1926. 73—113. II.

²⁷³ U. ott, 1926. 99—100. I., 18. kép 2. ábra.

²⁷⁴ U. ott, 1926. 100. I., 18. kép 5., 7. ábrák.

²⁷⁵ U. ott, 1926. 102—103. I., 18. kép 4., 3. ábrák és 15. kép 10. ábra.

²⁷⁶ U. ott, 1926. 113. l.

említett duxi, ratibori és chorullai edények sem lépik át az V. század határát.²⁷⁷

A tipikusan gepidának tekinthető Szeged-környéki temetők (köztük a kiszombori is) ezt a hullámos oldalú edényt nem ismerik, s eddigi tudásunk szerint ugyancsak hiányzik az V. századot megelőző jázig kerámiából is. Úgy látszik, éppen a jázig és germán idők közötti átmeneti korszak jellemző technikája marad ez a hullámos edényoldal képzés, amelynek eredete talán a provinciális kerámiában keresendő.²⁷⁸ Az elmondottak után ugyancsak az átmeneti korszakba utaljuk (Kr. u.-i V. század) a hasonló iszapolás, égetés és szín alapján a XVIII. 5., 7. és 2. számú edényeket is.²⁷⁹

V. Avarkori leletek.

Aranyág. Hullámvonalban alkalmazott fehér, sárga betéttel és kiugró fehér dudorokkal díszített sárga-, barna-, vörösszínű gyöngyök. Vannak síma példányok is (2367.).

Dülinka. Bodnár Bertalan ajándékai az alábbi gyöngyök. 21 kettős és egyes, barna és vörös agyaggyöngy, fehér- és sárgaszínű berakott vonalakkal, zöld és fehér kidudorodásokkal; egy zöld, két sárga, egy kék üveggyöngy (2366.).

Kincsestemető. 1897-ben Szénási Sándortól vétel útján kerültek a gyűjteménybe a Kincsestemetőben 1 m mélyen talált alábbi leletek: 1. Durva iszapolású, rossz égetésű, feketés-barna színű agyagedény (386.). M.: 11,4; Sz.: 8; F.: 7 cm (XVIII. 9.). — 2. Két fehér paszta-, egy kettős borostyán-gyöngy (528.).

Mágocs—Veres-halom. Az 1895. évi ásatás alkalmával, Gál Ferenc tanyáján emberi csontváz mellől került elő egy kettős, egy egyes barna, s egy egyes vörös agyaggyöngy (525.). Fehér inkruztációval és fehér kidudorodásokkal vannak díszítve.

Mártély—Csanyi-part. Szilágyi László mérnök ajándékozta a gimnázium régiségtárának annak a 13 sírnak az anyagát, amelyeket 1900. őszén tártak fel. A feltárás körülményeiről, semmit sem tudunk. Az egyes sírok anyaga külön van tartva. Az 1. sírt a jázigkori leleteknél tárgyaltuk.

2. sír. 1. Erősen oxidált egyélű vaskard, teljes hossza 80, markolata 15, legnagyobb pengeszélessége 3 cm (2266.). — 2. Erősen oxidált, töredékes egyélű vaskés. Teljes hossza 11 cm (2267.). — 3—4. Két aranyfüggő (XVIII. 6.). Teljesen azonosak. Négy tömör aranygömböcskéből

²⁷⁷ E. Beninger: Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. 66., 68. l. 30. ábra.

²⁷⁸ Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazelekstelep Aquincumban. Budapest Régiségei. XI. 350/2. ábra.

²⁷⁹ Tábla magyarázat: XVIII. 1. Dilinka 429.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 2. Hódmezővásárhely határa (435.; $\frac{1}{8}$ nagyság). 3. Dilinka (433.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 4. Kovács József-téglagyár (2232.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 5. Hódmezővásárhely—Polgáriiskola (385.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 7. Dilinka (432.; $\frac{1}{4}$ nagyság).

álló gúla lóg le róluk; ezeknek megfelelően a fülbevaló belső felén egy arany gömböcske van. A fülbevaló karikáját a szembenfekvő oldalakon egy-egy ráforrasztott sodrony tagolja (2268—2269.). — 5. Ismeretlen rendeltetésű vasdarab (koporsószeg?) (2270.). — 6. Koporsódeszkák összetartására szolgáló vaskapocs része (2271.). — 7. Durván iszapolt és égetett, barnás-fekete színű agyagedény (XVIII. 10.). M.: 14.3; Sz.: 10.2; F.: 8.4 cm (2409.).

3. *sír.* Melléklet nélkül.

4. *sír.* Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok.

5. *sír.* 1. Egyélű vaskés töredékes állapotban. Mostani hossza 20, a nyélnyújtványé 4 cm. Legnagyobb pengeszélessége 2.3 cm (2276.). — 2. Egy nagy és négy kis kavics? (2277—2278.). — 3. Szíjdíszítések? (2282—2283.). — 4. Két csonteszköz (?) (2284—2285.). — 5. Emberfogak és állatsontok? (2286—2291.).

6. *sír.* 1. Tyúkcsontok (2292—2294.). — 2. Vaskarika, reáhajlított vasrudacskával (2295.). — 3. Vaslemez (kés?) töredék (2296.). — 4. Vaskapocs két darabban (2297—2298.). — 5. Szarulemez, kődarabok, egy emberfog (2300—2304.). — 6. Durva iszapolású, rossz égetésű, téglavörös színű agyagedény, barna foltokkal (2411.). M.: 14.8; Sz.: 10.2; F.: 9 cm (XVIII. 8.).

7. *sír.* 1. Durva iszapolású és égetésű agyagedényke (2305.). M.: 6.5; Sz.: 4.5; F.: 2.8 cm. — 2. Állatsontok (2306.). — 3. Négyzetes átmetszetű bronzsodronyból készült, nyitott fülbevaló. Két-két ellentett részén, bronzgömböcskékből készült tagok díszítik (2307.). — 4. Négyzetes átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló, rajta gömbformájú sötétszínű ékkő, bronz sodronnyal felerősítve (2308.). — 5. Kőlemez (2309.). — 6. Csontdarab (2310.). — 7. Bronzcsat, pecék nélkül. Típusa gyakori az e korbéli sírokban (2312.). — 8. Trapézformájú vascsat töredéke (2311.). — 9. Töredékes egyélű vaskés. Jelenlegi hossza 17.5; pengeszélessége 2 cm.

8. *sír.* 1. Két négyzetes átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló. Mind a kettőn bronzkarikára erősített ékkő függött, az egyik még megvan (2314—2315.). — 2. A leltár szerint együtt, talán egymás mellett, került elő egy igen oxidált állapotú vaskés és vaskarika (2316.). — 3. Hossznégyszög alakú, töredékes vascsat (2317.). — 4. Trapézformájú töredékes vascsat (2318.). — 5. Két ismeretlen rendeltetésű vasdarab (2319—2320.). — A leltár szerint kerültek még elő állatsontok, de ezek hiányoznak.

9. *sír.* 1. Kettős csontakúp-formájú orsókarika (2328.). Négy párhuzamosan haladó bekarcolt vonal az egész felületet öt övre osztja. A 2. és a 4. övet benyomott ékformájú dísz tölti ki. — 2. Gyöngyfűzér, dinnyemag- és karikaformájú üveg- és kőgyöngyökből, kék, fehér és barna színben (2329.). — 3. Ékkőberakásos bronzrozetta díszek. A rozetták közepén lévő foglalatban egy-egy fehér kőgyöngy van. — 3. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készített, nyitott karperecek (2332—2333.). — 4. Öntött bronzsúlyvég. A mezőben két egymást követő állatalak (nyúl?)

(2334.). — 5. Ovális-alakú csontlemezt, egyik oldala pontkörös díszítésű, a másik síma. Töredékes (2335.). — 6. Két, négyzetes átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló. Típusa olyan, mint a 8. sírban találtaké. Hiányoznak az ékkövek, de a tartó bronzkarika nyoma megvan (2236—2237.). — 7. Cserépedény töredékei (2338—2340.).

10. sír. 1. Durva iszapolású, rossz égetésű, barnás-fekete színű agyagedény (2410.). M.: 12; Sz.: 11; F.: 9 cm (XVIII. 11.). — 2. Igen oxidált állapotban lévő, trapézformájú vascsat (2341.). — 3. Ovális-formájú töredékes vascsat (2342.). — 4. Két, kerekátmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló. Az átfúrt kékszínű üveggyöngyöt bronzsodrony erősíti a fülbevaló karikához (2343.). — 5. 20 cm hosszú ismeretlen rendeltetésű vasrudacska (2344.). — 6. Két fehér kőgyöngy és egy fekete hengeres agyaggyöngy (2350—2352.). Az utóbbit két fehérszínű pánt zárja körül.

11. sír. 1. Kettős csontkakúp-alakú orsókarika. A kihasasodás alatt és fölött bekarcolt zeg-zug vonal van (2353.). — 2. Két fehér kőgyöngy, egy fehér paszta-, egy dinnyemagformájú kék és egy kettős csontkakúp-formájú üveggyöngy (2354—2357.). — 3. Bronzfűgő, mint a 10. sír, 4. számú példány (2358.).

12. sír. Tyúksontváz feje (2359.).

13. sír. Jó fenntartású, trapézformájú vascsat (2360.).

Mártély. Szél Ferenc földje. 1. sír. 1. Gyöngyfűzér. Áll két barnás-fehér kőgyöngyből, egyes és néhány kettes fehér üveggyöngyből (331.). — 2. Kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült, végei felé hegyesedő gyűrű (332.). — 3. Mint az előbbi, de kisebb méretű (333.).

2. sír. 72 körteformájú, kék üveggyöngyből álló fűzér. A gyöngyök felületét igen finom, harántfutó recézés tagolja (334.).

3. sír. Vaskés, két darabban. Jelenlegi hossza 16, a penge hossza 12,8, legnagyobb pengeszélessége 2,2 cm. A penge egyes részein vashüvely maradványai látszanak (335.).

4. sír. 1. Juh (?) alsóálcapsa. — 2. Csontfésű töredékes állapotban (337.). A fésű fogazott része, két háromszögű csontlemezt közé van szegve (6 vasszeggel). A háromszögű lapok pereme bekarcolt függőleges és ferdén haladó vonalakkal van díszítve; a lapok többi részét szabálytalanul elhelyezkedő, pontos körök és 2—2 egymást metsző egyenes vonal díszítik. A háromszögű rész jelenlegi szélessége 7 cm. — 3. Vaskés töredéke (338.). — 4. Három meghatározhatatlan rendeltetésű vasdarab (339.).

5. sír. 1. Vaskés két darabja (340.). — 2. Vaskés; igen rongált állapotú (341.). — 3. Elrozsásodott nyílhegy; hengeres formájú (342.). — 4. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok (353.).

6. sír. Melléklet nem volt.

7. sír. 1. Csontár (349.). — 2. Vasszeg darab (350.).

8. sír. 1. Vasszeg darab (351.). — 2. Négy vaspánt töredék (352.). — 3. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok (353.).

Mártély. Szilágyi László ajándéka. Közelebbi lelőhelyét a leleteknek

nem ismerjük, talán ezek is a Csanyi-partról valók: 1. Füzér, dinnyemagformájú kék és fehér üvegyöngyökből. Valószínűleg a füzérhez tartoznak még a zöld- és kéküvegből készült, hasábformájú gyöngyök és egy 12 lapú almandin gyöngy (318.). — 2. Lapos bronzhuzalból készült, zárt gyűrű (319.). — 3. Lapos bronzhuzalból készült nyitott gyűrű. Egyik végét kalapálással kissé megszélesítették (320.). — 4. Bronzgyűrű töredéke (321.). — 5. Ismeretlen rendeltetésű bronzlemez töredék (322.). — 6. Valószínűleg fából készült, hasábformájú tárgy borítására szolgáló, szögletesen hajlított bronzlemez, préseléssel előállított díszítéssel. A két végén és a közepén két, a szélekkel párhuzamosan futó borda közé helyezett, félgömbszerű kidudorodások vannak. Jelenlegi hossza 3.5 cm (323.). — 7. Edénytöredék (324.). — 8. Bronzlemezből készült keretbe foglalt kék üvegyöngy (325.). — 9. Kerek bronzlemezke (326.).

Mártély. Közelebbről meg nem határozott helyről valók: 1. Durván iszapolt és égetett, barnavörös színű agyagedény (388.). M.: 13.5; Sz.: 9.5; F.: 6.5 cm. Típusa a XVIII. 8-cal vethető egybe. — 2. Az edénnyel állítólag egy helyről került elő egy bronzkarperec pár (316. és 317.). Nyitottak, végeik felé határozottan vastagodnak, metszetük hatszögletű. A hosszabbik átmérő 7.5, a rövidebb 7 cm. A lelethez tartozott egy üveg-edény néhány töredéke, de ez eltűnt. — 3. Zolnai Béla ajándékként került a gyűjteménybe a 2408. számú agyagedény. Durva iszapolású és égetésű, téglavörös színű, barna foltokkal. M.: 16.5; Sz.: 11; F.: 8.2 cm. Formája az 1. számúéval egyezik.

Papere-Tarjánvég. Kárász Leó ismertette a leleteket az A. É. 1894. évfolyamában (206—210. l.). Az ásatást Farkas Sándor végezte. Előkerült összesen 24—26 sír, közöttük azonban csak 10—12 volt olyan, amelyek mellett bronz, vagy vasrégiségek találtak. Az ismertető nem sírok szerint elkülönített anyagot mutatott be, hanem az egész leletből kiválogatta a jellemző példányokat. A leletek újra leírását, hivatkozva a fenti cikkekre, mellőzzük, csupán adatait helyesbítjük, ahol az szükséges. Az I. 6. számú bronzdíszből kettő helyett öt darab van a régiségtárban; az I. 7-ből egy helyett hat darab; I. 9-ből kettő helyett három darab; az I. 10-ből hat helyett nyolc darab; az I. 11-ből hat helyett tíz darab; I. 16-ből kettő helyett négy darab; I. 18-ből kettő helyett három darab; I. 19-ből öt helyett hat darab; I. 20-ből tizenkettő helyett tizenhat darab; I. 21-ből tíz helyett huszonegy darab; I. 22-ből hat helyett tizenkét ép, öt töredékes példány és négy síma karika, amelyek szintén ilyen pántokhoz tartoztak.

Városi-téglagyár. Durva iszapolású és égetésű, feketés-barna színű agyagedény (2247.). M.: 15.5; Sz.: 8.8; F.: 6.9 cm. Vétel Szénási Sándortól.

Ismeretlen lelőhelyről, de a város határából valók: 1. Durva iszapolású és rossz égetésű agyagedény, fekete-barnás színű (2246.). M.: 9; Sz.: 6.8; F.: 5 cm. Vétel Lévy Ferenctől. — 2. Finoman iszapolt és égetett sárgászínű egyfülű csupor (213.). Csorba. Az avarkori kerámia típusos darabja. Magassága 12.5, fenékátmérője 4.5 cm. — 3. Durva iszap-

lású és égetésű, barnás színű edény. Szája csorba. A perem alatt két szabálytalan zég-zug vonal fut körbe. F.: 3.5 (2404.). — 4. Rossz iszapolású és égetésű, feketés-barna színű edény (2406.). M.: 11; F.: 5.7 cm. — 5. Barnás-fekete színű, rosszul iszapolt és égetett edény (2405.). M.: 11.7; Sz.: 7.8; F.: 6 cm. — 6. Rossz iszapolású és égetésű, barnás-fekete színű agyagedény. M.: 9.8; F.: 4.7 cm (2445.). — 7. Öntött, bronz szíjvég, liliomformájú áttört díszítéssel (520.). — 8. Vascákány, talán avarkori (521.). — 9. Kettős csontkakúp-alakú orsókarika (533.). — 10. Lapos orsókarika (534.). — 11. Átlyukasztott kisebb fenőkö (1000.). — 12. Két, kettős csontkakúp-alakú orsókarika (2420.). — 13. Függőlegesen barázdált nagy agyaggyöngy (2421.). — 14. Profilált bronzcsat, pecékkel (2220.). — 15. Kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott karperec (2221.). — 16. Lapos bronzhuzalból készült, nyitott karperec (2222.). — 17. Lapos bronzhuzalból készült, nyitott gyűrű (2223.). — 18. Kerek átmetszetű, bronzsodronyból készült, nyitott fülbevaló (2224.).

Együvé tartozó anyagot csupán a Papere-tarjánvégi és csanyiparti leletek adnak. A tarjánvégi a gazdagabb, de nagy hibája, hogy feltáráskor nem fordítottak gondot, az anyagnak sírok szerint való elkülönítésére és ebből következőleg az anyagnak a sírokban való helyzetére sem. A csanyiparti anyag el van különítve sírok szerint, de annyira szegényes az egész temető, hogy a tarjánvégi leletekkel való kapcsolata csupán az öntött, állatábrázolásos, kis szíjvég alapján állítható.

Ez az egész leletanyag a hazai avar fémművesség utolsó fejezetét képező griffes-indás bronzöntvények csoportjába tartozik. Fellépésének ideje Fettich szerint a Kr. u.-i VII. század három utolsó évtizede, virágzási kora pedig a VIII. századra esik.²⁸⁰ A mi anyagunk már a virágkorba tartozik. Teljesen egyező anyagot a vajtai²⁸¹ és szebényi²⁸² (93. sír) leletek adnak.²⁸³

Dr. Párducz Mihály.

VI. Honfoglalás-kori emlékek.

Szőlő-halom. 1893. május 27-én, ásatás alkalmával, Varga Antal lovassírt tárt fel, amelyből egy koponya (775.) és két kengyel (776., 777.) került a gyűjteménybe. A kengyelek nem egyforma nagyságúak, az egyiknek a talpa is szélesebb. Füleik nagyjából köralakúak, szárukat négyszegletes keresztmetszetű rúdvasból kovácsolták. A nagyobbik magassága 18, szélessége 13.5, a kisebbiké 16.5, ill. 12.5 cm.

²⁸⁰ Marosi Arnold és Fettich Nándor: Dunapentelei avar sírleletek. A. H. XVIII. 1936. 98. l.

²⁸¹ U. ott, 13. kép.

²⁸² U. ott, 32. kép.

²⁸³ *Táblamagyarázat: XVIII. 6.* Csanyipart 2. sír (2268.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 8. Csanyipart 6. sír (2411.; $\frac{2}{7}$ nagyság). 9. Kincsestemető (386.; $\frac{2}{7}$ nagyság). 10. Csanyipart 2. sír (2409.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 11. Csanyipart 10. sír (2410.; $\frac{1}{4}$ nagyság).

Kengyeleinkhez egészen hasonló típusúak a Szentés-naphegyi,²⁸⁴ Kecskemét Madari-tanyai,²⁸⁵ Eger Dr. Turcsányi-szőlői,²⁸⁶ ószentiváni²⁸⁷ és Hódmezővásárhely-szakálhátí²⁸⁸ példányok. Korát az egri kengyelekkel talált I. Romanos és fiai: Christophoros és X. Constantinos ezüst érme (928—44.) pontosan meghatározza.

Ismeretlen lelőhely-ről származik a gyűjteménynek két kengyele (2431.). Füleik, a benne levő lyukakkal együtt, négyszögletes idomúak, száraikat téglalap keresztmetszetű rúdvasból kovácsolták. A kisebbik szára ívesen hajlik a kiszélesedő talp felé, a nagyobbik hajlása alig vehető észre. A nagyobbik talpán, alulról, erősítésre szolgáló gerinc húzódik végig. A nagyobbik magassága 16,5, szélessége 14, a kisebbiké 15,5, ill. 13 cm. Legjobban a bodrogvécsi²⁸⁹ kengyelhez hasonlít.

Ismeretlen lelőhely-ről került a gyűjteménybe egy leltározatlan torques (2433.). Négy szál, 3,3 mm vastag, kerekátmetszetű bronzhuzalból csavarták össze. A huzalok közeibe ismét drótot csavartak, amelyet két igen vékony bronzdrótból fontak. A torques kapcsokban végződik; a kapcsok mellett, a huzalok közeit kitöltő vékony bronzdrótot, erősen és sűrűn egymásmellett, rátekeresztették. Átmérője 14,5 cm, vastagsága 8,4 mm, az összecsavart vékony bronzdrót 0,3 mm vastag. Legközelebbi analógiául a Hódmezővásárhely-Gorzsán, a Kiss Pál-féle tanyában, a 24. sírból kikerült torques szolgál.²⁹⁰

VII. Kora Árpád-kori emlékek.

Barci-rét. A leltári bejegyzés szerint két bronzkarperec töredéke (2374.), két bronz hajkarika (2376.) és két gyűrűtöredék (2374.) származik erről a területről. Az egyik karika végét S-alakban hajlították meg. A leltár szerint ásatásból származnak, amire azonban bővebb adataink nincsenek.²⁹¹

Csomorkány. A templomromok mellől, ismeretlen időben előkerült fülbevaló (2219.). A bronzból készült fülbevaló, a leltárba mint „valószínűleg aranyból készült hajgyűrű” van bevezetve, amelyet Szeremlei Samu ajándékozott a gimnáziumnak.

²⁸⁴ Hampel József: A magyar honfoglalási kor emlékei. Budapest, 1900. XC. tábla, 701. l. (Továbbiakban: Hampel Honf.).

²⁸⁵ Hampel, Joseph: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn III. köt. 428. t. (Továbbiakban: Hampel III.).

²⁸⁶ Hampel Honf. 574. l. 2. ábra.

²⁸⁷ Dolgozatok, VIII. (1932.) L. tábla 30.

²⁸⁸ U. ott, XII. (1936.) LXIX—LXX. t.

²⁸⁹ Hampel Altertümer, I. Fig. 544.

²⁹⁰ Dolgozatok IX—X. (1933—34.) 266—7. II. További analógiáit l. ugyanott, az 54—66. jegyzetekben.

²⁹¹ Ugyancsak a Barci-réten levő Hunyadi-halomban, intézetünk hasonló korú temetőt tárt fel; az erről szóló beszámolót lásd az 1935. évi ásatási jelentésben, folyóiratunk ezen kötetében.

Fecskés. 1894. aug. 23-án, az egykori Fecskés, középkori község területén, Oláh Imre tanár végzett ásatásokat. Kutatásai során, Muzsik István földjéről, egyik végén S-alakban meghajlított és laposraverni bronz hajkarika (846.), szarvas- (847.) és őzagancsok (848.), ismeretlen rendeltetésű, erősen oxidálódott vasdarabok (849.), — közülük egyik darabon bronznyomok látszanak (854.), — vaskarika (853.), fenőkö-darab (850.), két talpasedény fenéktöredékei (851., 852.) kerültek elő. A fenéktöredékek durva iszapolásúak, az egyik vörösre, a másik szürkére volt égetve, korongon készültek. A leletek rajzát és leírását Szeremlei közölte.²⁹²

Gorzsa. 1896. aug. 17-én Varga Antal tanár, Keleti Adolf tanyáján soros temetőt ásatott. A sírokból mindössze két bronz, S-alakban hajlított végű hajkarika (870., 871.) került a gyűjteménybe.²⁹³

Hatablak. A Tótkomlós-orosházi út mentén, Zalai Gergely tanyáján, 1894. aug. 11-én, Varga Antal tanár, a hatablaki kápolna romjait ásatta, amely alkalommal hat teljesen háborítatlan sírt tárt fel. A sírokból két nyitottvégű, bronz hajkarika került elő (922., 923.). Ugyanakkor, közvetlenül a templom romjai mellől, rövidszárú, széles tollú és nagy karikájú vaskulcsot (924.) és agyagbögre töredéket (925.) is szállítottak a gyűjteménybe.²⁹⁴

Kápolna-dűlő. Varga Antal, 1896. szeptember 12-én, Márton Pál tanyáján, templomalap után kutatva, soros temetkezésből álló sírokat tárt fel, amelyekből hajkarikák (822—829., 831., 833—835., 840.), öt, nem szabályosan csiszolt fluorit- (844.) és több apró pásztagyöngyszem (844.) került elő.²⁹⁵ A hajkarikák közül 19-nek a vége S-alakú. Legtöbbjét, vékony, némelyiket igen vékony, kerekátmetszetű, ezüst, vagy bronzhuzalból készítették. Háromnak átmetszete téglalapalakú, egynek téglalap átmetszetű huzalát sűrű csavarásokkal díszítették. A fluorit-gyöngyök a leltárban ametisztnek vannak feltüntetve. Valószínűleg a Krassó-Szörény megyei Moldvabányáról, vagy a Szatmár megyei Kapnikbányáról származtak. A leletek II. Géza király érmeivel vannak datálva (1146—61.). A templom alaprajzát, az erős feltűrés miatt, felvenni nem lehetett.

Kútölgy-dűlő. A csomorkányi útfélen, Igaz Jánosné, szül. Varró Anna tanyáján, 1893. őszén, a Kistó-hajlásból kiemelkedő dombból, két karperec került elő (801., 802.), amelyek egy sírból származnak. Teljesen egyforma nagyságúak, kerekátmetszetű, vékony ezüstdrótból készültek, s végeikre vékonylemezzel ezüstcsöveket erősítettek. Az ezüstcsövekre dinnyemag-alakú ezüstlemezeket forrasztottak, amelynek felületét bevésített vonalakkal díszítették. Az elvékonyodó ezüstlemezvégek felől, a karperecre kis drótkarikát forrasztottak. Nem lehetetlen, hogy a karperecek végein gyöngy is volt, s ezek a kis, forrasztott ezüstkarikák arra

²⁹² U. ott, II. 332—334. II.

²⁹³ U. ott, II. 348. I.

²⁹⁴ U. ott, II. 433. I.

²⁹⁵ A leleteket, rajzokkal együtt, Szeremlei ismertette, II. 364. I.

szolgáltak, hogy a gyöngy elcsúszását megakadályozzák. A karperecek végeire forrasztott ezüstlemezek, állatábrázolások vehetők ki.²⁹⁶

Ugyan e helyről való egy S-alakú bronz hajkarika (803.).

Ugyancsak a csomorkányi-út mentén, a Kápolna-dűlőben, 1892-ben, Tergina Gyula, Bartha Sándor földjén ásatott, amely alkalommal S-alakban végződő bronz hajkarikát (803.) talált, amely az általános méretnél valamivel nagyobb. Szeremlei az ásatás ismertetésénél több ilyen hajkarikáról tesz említést, a gyűjteménybe azonban csak ez az egy darab került.²⁹⁷

Mezőszőlős. 1895. nov. 16—17-én, Mezőszőlős középkori község templomának alapfalai ásatásakor, Égető József tanyáján, gr. Wenckheim József, Ilona majorjához tartozó földön, részben feldúlt, részben háborítatlan és szegényes mellékletű sírok voltak. A leletek közül 3 érmet és 2 hajkarikát Szeremlei, munkája II. kötetében, a 436. lapon lévő képen közölt.

Innen való egy vaskulcs (955.), amely lyukasvégű, tolla kétosztású; egy akasztónak, vagy fémedény fülének használt bronzkarika, a karikát vékony bronzlemez közé szorították, amelyet akasztószeggekkel erősítettek fel. Volt még két bronz hajkarika is (950., 951.), az egyiknek végét laposra kalapálták. Valószínű, hogy S-alakban volt meghajlítva, amely azonban letört. Tört állapotban van egy tömör bronzgomb is (957.), amelynek a felerősítésére szolgáló füle hiányzik. Egy vörösrégetett, közepesen iszapolt edény fenéktöredéke (958.) is innen való, amelyből az edény alakjára nem lehet következtetni. A temető korát II. Géza két (952., 953.; C. N. H. 133., 136.) és IV. István (1163—64.) egy érme (954.) határozza meg.

Rárós-Vereshalom. 1892. szept. 20—22-én, a rárósi templom alapfalai ásatásakor, a templom északi részénél, több bolygatott és négy háborítatlan csontváz került napvilágra. A háborítatlan sírok mellől S-alakú bronz hajkarikák (818., 811. a. — 814. a.), valószínűleg gyűrűfej díszítésére szolgáló hegyikristály (817.), három szálból és kerekátmetszetű bronzhuzalból fonott gyűrű (815. a.) került elő. — A leleteket Szeremlei tévesen említi, mert a tárgyról készült rajzon, mint idetartozókat, azokat a fluirit-gyöngyöket is feltüntette, amelyek a Kápolna-dűlőben, Márton Pál tanyáján kerültek elő.

Ismeretlen lelőhely-ről. Szabó Pál adományaként, két vékony, ezüsthuzalból készült hajkarika (2199., 2200.) került a régiségtárba. Legjobban a Hódmezővásárhely-szakálháti temető 2., 5., 12., 13., 18., 19. sírjaiból előkerült hajkarikákhoz hasonlítanak, amelyek az Árpád-korból valók.

²⁹⁶ A karpereceket először Varga Antal az Arch. Ért. 1894. évi kötetében ismertette (137—138. l.), ugyanott közölte rajzukat is. — Az ezüstlemezek díszítésének a Székesfehérvár-Demkőhegyi temető 7. sírjában talált karperec díszítése felel meg leginkább. Lásd: Hampel III. 397. tábláján, I. ábra.

²⁹⁷ II. 314. l.

VIII. XII—XIII. századi emlékek.

Batida. 1895. aug. 30-án, Oláh Imre, részint Szilágyi Bálint, részint Fejes János bérlők földjén, középkori templom ásatása alkalmával, két bronzgyűrűt (995., 997.), egy oválisalakú, bronzból készült, kerekátmetszetű csatkarikát (998.) és IV. István (1163—64.) rézérmét (992.; C. N. H. 98.) találta.²⁹⁸

Férged. 1895. aug. 15-én, Oláh Imre, Csáki Sámuel tanyaföldjén templomalapok után kutatva, téglá- és kőtörmelékek között, fenőkö töredékét (904.) és egy edény peremtöredékét találta, szétszórt embercsontokkal együtt. Az embercsontok közül egy koponyatöredéket (903.) a gyűjteménybe beszállított. Az edény peremtöredéke közepesen iszapolt, feketésbarnára égetett, símafelületű, erősen profilált.

Két nappal később, ugyanezen a területen, de Csáki Pál tanyáján, ásatásai során, meggörbített vaspánt-darabot (896.), több elégült vaslemezt (897—899.) és egy talpasedény töredékét (902.) talált.

Ugyanakkor Fejes János tanyáján, vaslándzsa köpüje (906.), valószínűleg koporsóvasaláshoz használt, ácskapocshoz hasonló sarokszeg (907.), egyik végén átfúrt, a másikon kulcstollhoz hasonlóan meghajlított vaskampó (908.), kovácsoltfejű vasszeg (909.), s több apró vastöredék (910—919.) került elő.

Ugyanerről a területről, a következő évben Csáki Imre egy IV. István-féle érmet (1162—1163., C. N. H. 103.) ajándékozott a régiség-tárnak.²⁹⁹

Hódmezővásárhely—Práter kert. A leltári napló bejegyzése szerint, ismeretlen időben és körülmények között, négy edény került innen a régiség-tárba. Mind a négy korongon készült, téglavörösre égetett, három (1120—1122.) szemcsésen, egy (1123.) finoman iszapolt. Egyik edény (1120.) égetés közben elnyomódott, feneke a szájához viszonyítva nem áll vízszintesen. Feneké átmérője kb. 8, szája 14.5, legnagyobb kihasasodása 17, magassága 14.5 cm. Testvonala a felsőharmadánál kihasasodik, szája kb. 45 fokos szögben kihajlik, pereme íves-hajlású. A jól iszapolt edény (1123.) testvonala a fenékből egyenletesen emelkedik ki, s legnagyobb kihasasodását a test félmagasságában éri el. Szája vízszintesen hajlik ki, pereme íves. Feneke aránylag széles s nincs lesímítva, átmérője 9 cm. Szája 12, legnagyobb kihasasodása 13.5, magassága 10 cm. A harmadik (1121.) testvonala az elsőéhez hasonlít, az eltérő méreteken kívül a különbséggel, hogy ennek vállát mélyített tojássor díszíti. Külső felülete erősen kopott. Feneke 8.5, szája 13.8 cm átmérőjű, legnagyobb kihasasodása 15, magassága 11.5 cm. A negyedik edény (1222.) behúzott nyakú, szája erősen kihajlik, pereme sarkosan ferdére metszett. Testvonala a 11.5 cm átmérőjű fenékből a felsőharmad alsó határáig bővül, legnagyobb kihasasodását itt éri el (21 cm). Magassága 16.5, szája 18.5 cm széles.

²⁹⁸ Képét és leírását Szeremlei ismertette. II. 299. l.

²⁹⁹ U. ott, II. 337—338.

Hasonló, e kori érmekkel datált edények, a kecskeméti múzeumban vannak.

Mártély. 1894. március 26-án, Szűcs József tanyáján, Varga Antal ásatásai során, igen sok bolygatott és összehányt csontváz között, egyetlen háborítatlan sír is volt, amelynek mellékleteként két vaskés töredékei (927., 928.) kerültek elő.

Ugyanakkor, Szűcs József földjével szomszédos Széll Ferenc földjén, hat bolygatatlan sírt tárt fel, melyeknek hét vastöredék (931—937.), két bronztöredék (938—939.), köszörűkő (930.) és egy agyagorsókarika (929.) volt a melléklete.³⁰⁰

Kopáncs. Técsy József ügyvéd, a Csárpatelki-útmenti földjén, több középkori tárgyat talált, melyeket még 1891-ben a gimnázium gyűjteményének adományozott. A leletek között egy nagyobb (888.) és egy kisebb kereszt (889.), két IV. István (1162—63.) érem (876., 877.; C. N. H. 98.), egy IV. László (1270—90.) báni dénár (878.; Ciro, Truhelka: Die slavisches Banaldenare, Wien, 1899. 90. I. I. 2., Banus Stefan Babonezić.), egy ruha-kapocs-pár (881.), egy imakönyv-kapocs (880.), egy fejcs, bronzgyűrű féldarabja (879.) és köpüs nyílhegy (890.) volt. A leleteket, rajzaik kíséretében, Szeremlei ismertette.³⁰¹

A *nyílhegy* (890.) 7.5 cm hosszú, kétszakállú, köpűje van; szakálhegyei kb. 2.5 cm-re állnak szét. Az eperjeskei 8.,³⁰² a gombosi B. temető 61.³⁰³ és a Pilin-sírmányhegyi I. temető 45. sírjából³⁰⁴ kikerült szakálas nyílcsúcsokhoz hasonlít legjobban.

A *kisebb kereszt* (889.), az *imakönyv-kapoccsal* (880.) és ruha-kapoccsal (881.) együtt, újkorinak látszik; minden jellegzetesség nélküliek. A kisebb keresztnek füle letörött, épúgy lehet rózsafüzérre való, mint mellkereszt is.

A nagyobbik kereszt (888.; XXI. tábla 1. ábra) a kora gótikus lóhere formát akarta utánózni, amely azonban nem sikerült, mert a kereszt-szárai ellipszisformákban végződnek. Ahol a függőleges és vízszintes szárak találkoznak, a bronzlemezéből készült szárok szabályos köralakban szélesednek ki. A köralakú kiszélesedés akkora, hogy a Krisztus alak felsőtestének alsó határáig leér. A Krisztus alakot bronzlemezéből félhengerverszerűen préselték ki és három szeggel erősítették a kereszt-szárakra. A felerősítés, a keresztrefeszítés helyein, a két tenyéren és lábaknál történt.

Krisztus teljesen kinyújtott testtel, karokkal és lábakkal van ábrázolva. Míg a karoknál az ábrázolás egészen jól sikerült, a lábaknál egészen rossz. A karoknál ki tudták hangsúlyozni a két könyököt és kezeket, sőt ujjakat is, a lábaknál azonban a jobb- és ballábat megkülönböztetni nem lehet. Annyi határozottan megállapítható, hogy a lábak szorosan

³⁰⁰ U. ott, II. 396., rajzuk a 397. lapon.

³⁰¹ U. ott, II. 369—371. l.

³⁰² Arch. Ért. 1920. 54. l.

³⁰³ U. ott, 1908. 409. l.

³⁰⁴ Hampel III. T. 521. 1. ábra., ennek szára azonban csavart.

egymás mellé voltak helyezve és a lábak alatt, lábtartó deszka (suppedaneum) is volt.

Krisztus feje egyenesen áll és előrenéz. Szemeit nem zárja le, s úgy ábrázolták, mint élő embert, aki a világ felett uralkodik; fejét királyi korona díszíti. A felsőtest hosszúra nyúlt, a bordák egy-egy mélyített vonallal, stilizáltan, rosszul vannak jelölve; a köldök nem látszik, bár az ágyékkendő jóval a csípő, sőt ágyék alatt, redősen tűnik fel, s az elképzelhető térdekig ér le. Az arc és nyak széles, a szemek és orr jelzése — bár ezeket is mélyített vonalakkal ábrázolták, jól sikerült. A száj, ill. az alsóajak esetlen, túlságosan előreáll és széles. A homlokra húzott korona ábrázolása is sikerült. A nyitott korona felsőszéle hármastagozású. Email bevonás, vagy aranyozás nyomát, nem találtuk.

A kereszt szárai 21, ill. 15.5 cm hosszúak, s 2.3 cm szélesek, csak az alsószár keskenyebb, amely 1.7 cm széles. Krisztus teste 12.5, a kinyújtott karok együtt 10.5 cm hosszúak. A törzs szélessége átlag 1.5 cm. A keresztoszárak végein az ellipszisek megrongálódtak, nagytengelyük 5, kistengelyük 3 cm. Mindegyik ellipszis közepe át van fúrva, a köralakú keresztoszár kiszélesedését négy helyen fúrták át és szegekkel erősítették fel. Valószínű, hogy a keresztet valamilyen ajtóra erősítették fel.

Legtöbb egyezést a XII. századi keresztetekkel mutat. E korban divatos Krisztust királyi koronával ábrázolni; az ábrázolásmód pedig bizonyos keleti hatásokat árul el, ami a kereszties hadjáratok nyomán jelentkezett. Hasonló, latin kereszt ábrázolás: egy fából faragott kereszt, rajta rézből készített s emaillozott corpussal; Montelius mutatta be.³⁰⁵

Szent Erzsébet. Varga tanár 1893. évi ásatásai alkalmával, Csáky Lajos földjén, középkori templomalap melletti sírokban, egy hajkarikát (779.), egy karperecet (778.) és egy III. István (1162., 1163—72.) féle dénárt (784.; C. N. H. 137.) talált. A karperecet első ízben Varga ismertette;³⁰⁶ leírásában megemlíti, hogy a karperecet aranylemezzel vonták, de nem futtatták be. Ma a karperecen ennek nyoma sem látható. Rosszezüstből való, kerekátmetszetű huzalból készült, két végére vékony ezüstlemezből csövecskét forrasztottak, amelyeken szembeforduló állatfejek vehetők ki. Valószínűnek látszik a feltevés, hogy a díszített ezüstcsövecskéken kívül esetleg gyöngyszem is díszíthette. Erre mutat az egyik csövecske közelében, a karperecre forrasztott kis karika, amely a gyöngyszem elcsúszását akadályozta meg.

Erzsébeti-út mellékéről, Hajdú Sándor ajándékaként, IV. István (1163—1164.) érmei (785—789.; C. N. H. 98.) kerültek a gyűjteménybe. Valószínű, hogy a Szent Erzsébet középkori község területéről valók.

Városi téglagyár. 1902. jún. 28-án, vétel útján került a gyűjteménybe egy feketés-szürkére égetett, síma felületű, közepesen iszapolt, korongon készült, egyenetlen, de mégis laposfenekű edény (2257.). Testvonalala lefelé szűkülő, szájának kihajlása erősen profilált, pereme majd-

³⁰⁵ Montelius, Oscar: „Das lateinische Kreuz“. Mannus, VII. (1915.) 281—284. ll.

³⁰⁶ Arch. Ért. 1894. 139. l., rajza a 137. lapon, 9. ábra.

nem függőlegesen metszett, sarkos levágású. Fenékmérete 8.5, szája 12, legnagyobb kihasadása, testvonalának felsőharmadában 14, magassága 10.5 cm.

Ismeretlen lelőhelyről származik s a gyűjteménybe is ismeretlen körülmények között került egy *ereklyetartó-kereszt* töredéke (2156.; XXI. tábla 3. ábra.). Bronzlemezről préselték, latin, pontosabban a merovingkeresztek alakját utánozza. Két szára közül a hosszabbik, az alsórészen, a rövidebb szárak alatt, letörött, s az ereklyetartónak csak az előlapja maradt meg. Szárai a végei felé enyhén szélesednek, s a hosszúszáron, felül, két fül van, amelyek a hiányzó csuklósszerkezet segítségével arra szolgáltak, hogy a hasonló alakú és nagyságú hátlapot az előlaphoz erősítsék. A kereszt szélein bemélyített vonal húzódik, amely mintegy bekeretezi az ugyancsak bemélyített vonalakkal stilizált Krisztus alakját.

Krisztus karjai a könyöktől látszanak, amint oldalt, felfelé kitarja, s a rövidebb szár alsószélétől, csaknem a felsőszéléig ér. Feje pár vonallal, hosszúknak, megnyúlnak van ábrázolva, egyenes tartással. Szemei úgy hatnak, mintha nyitva lennének. Nyakába egészen melléig érő medaillont akasztottak, amely a ruhába öltöztetett Krisztus alak felett, jól kivehető. Vállait kabátfele borítja, amely elől nem ér össze és a mellkas alsószéléig ér. A kabátszárnnyakat elől zsinórral fogták össze, amelybe hálóhurkolással egy újabb zsinór van hurkolva, amely az altest jobb- és baloldala felé tart. A kabát alatt valami egészen puhaanyagú alsóruha tételezhető fel. A kereszt hosszabbik és felsőszárba eső feje fölött, a szabadon maradt részen, görögbetűs, vésett felirat van. A felirat két sorból áll: a felsősorban csupa nagy-, az alsóban kisbetűk vannak, valamennyi betű elmosódott. Valószínű, hogy ΘΥΕΟΡ (vagy ΘΕΟΣ) υἱός (Isten fia) volt felírva. A bizantípusú kereszt, nem lehetetlen, hogy mindjárt a királyság kezdetén idekerült görög szerzetesek, apácák és építőmesterek útján jutott hozzánk.

Ismeretlen lelőhelyről való egy korongon készült, közepesen iszapolt, téglavörösre égetett edény (1185.), amelynek aránylag széles fenekéből, enyhén bővülő testvonallal, vízszintesen hajlik ki a 9 cm magas edény profilált szája. Pereme függőleges metszésű. Vállán, kb. másfél cm távolságyra, egy-egy cm hosszú, fapálcikával készült benyomások futnak körbe; fenékén, a fenékperem mellett, mélyített körvonal látszik, amellyel koncentrikusan, középen, ismét kör van, amelyben félellipszisalakú fenékbélyeg díszlik.

Ismeretlen lelőhelyről származik egy vörösfoltokkal tarkított, feketés-szürke edény is (2389.), amely közepes iszapolással, korongon készült, s a felülete égetés közben erősen megrepedezett. Testvonala lefelé enyhén karcsúsodó, szája és pereme enyhén kihajló, íves. Nyakától, csaknem a fenékig, fapálcikával készített, bemélyített és hatszor körbefutó spirálvonal húzódik.

Árpád-kori kerámiánkban, a feketés-szürke színűre égetett edények, általában a legrégebbek közül valók, későbbiek a vöröses-sárgára

égetettek, s a két szélsőség között a vörösszínű edények vannak. Bemutatott edényünk, színe miatt, az Árpád-kor elejére volna tehető, viszont a fapálcikával bekarcolt, síma vonaldíszítés, éppen annak végére utalja. Állításunkat a kecskeméti múzeumban levő hasonló edények³⁰⁷ igazolják, amelyek hiteles ásatásokból származnak és érmeikkel vannak datálva.

IX. XIV. századi emlékek.

Varga tanár 1894. szept. 20—22. között, *Mezőszöllősen*, a Tatársánc mellett, Valaszka János tanyáján, középkori templom alapfalait ásatta. Ásatása közben feszítőzablát (971.), zabloldalaszárát (973.), nyílcsúcsot (970.), vederfület (969.), ládafület (972.), kardmarkolat-keresztvasát (981), s egyéb, ismeretlen rendeltetésű vastárgyakat (974., 975., 977—979., 989.), továbbá edényfenék, vagy talán kályhaszem töredékét (963.), két edényszáj (964., 965.) és két edény töredékét (966., 967.) találta. Szeremlei az anyagleírását Veresegyház-falu ismertetésénél közli.³⁰⁸

A *feszítőzabla* egyenes-tengelyű, feszítő tengelye három részből áll. Az egyenes-tengely négyszögletesre van kovácsolva, s a közepe felé ki-vastagodik. A feszítő-tengely két darabja az oldalszárakhoz van kapcsolva, s ezeknek belsővégei vissza vannak hajlítva, s a visszahajlításban a harmadik darab, egy U-alakúra meghajlított, kovácsolt, nyelvszorító foglal helyet. A nyelvszorító végei, a feszítő-tengely visszahajlításaiban, vissza vannak verve. A zablaszárak egyenesek, laposra vannak kalapálva, amelyeknek végei, ellentett irányban, karikákban végződnek. A feszítő-tengely beiktatásánál kissé kiszélesedik; az egyenes-tengellyel visszavertfejjű, egy-egy gyűrűben végződő szeggel van összekapcsolva. Az ilyen gyűrűkben karikák vannak. A zablaszárak másik végénél, a karikák tövében, a baloldali zablaszáron, horogkapocs, a jobboldalin, a feszítőláncból még megmaradt első szem töredéke van. A zablaszárak hossza 18.5, az egyenes-tengelyé 12.5, a feszítő-tengely egy-egy része 5, a nyelvszorító 6 cm hosszú. Az egyenes- és feszítő-tengelyek egymástól 10.5 cm-re vannak.

Feszítőzablánknak csaknem tökéletes analógiája az a példány, amelyet az egri ciszterciták gimnáziumának gyűjteményében őriznek.³⁰⁹ A

³⁰⁷ Tiszaugi (Lt. 690/1930.), stb. edények.

Árpád-kor elejéről való az a szemcsésen iszapolt, szürkés-feketére égetett, világos foltokkal tarkított edény, amely a Városi Múzeum tulajdona, s a Franciszti-téglagyár területén találták (243/1936.). Azért mutatjuk itt be, mert eddig még nem volt publikálva. Síma és díszítetlen, 6 cm átmérőjű, fenékéből enyhén bővülve emelkedik ki, testvonala a felsőharmadban éri el legnagyobb kihasasodását, majd ismét összehúzúlva, kihajló szájjal, ívelt peremmel, 11 cm magasságban, szájtátmérője 8.7, legnagyobb kihasasodása 11 cm. Korát, a szín mellett, pontosan határozza meg, hogy felső kétharmadát fésűs díszítés borítja.

³⁰⁸ II. 474—476. ll.

³⁰⁹ Dr. Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896. 117. l. (Továbbiakban: Szendrei.)

kettő közötti eltérés mindössze annyi, hogy az egri feszítő-tengelyének két darabján, az *U*-alakú nyelvszorítón kívül, négy-négy lapos karika is van.

A *zablaszár* (973.) kissé ívben hajlik, lapos, 13.5 cm. hosszú, az egyik vége négyszögletesre van kalapálva, amelyben ugyancsak négyszögletes lyuk van. A lapos-szár négyszögletes végétől 3 cm-re, kis fül van.

A *nyílcsúcs* (970.), egészen laposra van kalapálva; hegye 3.4 cm hosszú, s 2.4 cm széles. Szára előbb másfél cm hosszúságban 6.7, majd hirtelen 3.3 mm-re vékonyodik. A nyílcsúcs teljes hossza 8 cm, amelyből a szárra 4.5 cm esik. Sok hasonlóságot mutat a XVII. századi török nyílcsúcsokkal.

A *vederfűl* (969.), kovácsolt vasból készült, csavarítottorsú. Két vége kb. 25 cm átmérőjű vedret tarthatott, ívmagassága 14 cm. Egyik vége letörött, a másik, amely rendeltetésének megfelelően be volt görbítve, kinyúlt. A cikói temető 345. sírjában talált vederfűlhez hasonlít.³¹⁰

A *ládafűl* (972.), pontosan akkora és olyan, mint amilyeneket faládákon ma is általánosan használnak.

A *kardmarkolat-keresztvas* (981.) hossza 14, legnagyobb szélessége 2 cm; végei felé elvékonyodik. Tüskéje eredetileg hosszabb volt, az egyik oldalon majdnem teljesen le van törve. A nyéllyuk négyszögletesre van kalapálva. Sok hasonlóságot mutat a XVI. századi keresztvasakkal.

Az *edénytöredékek* annyira töredékesek és jellegzetesség nélküliek, hogy azokból kormeghatározásokat levonni nem lehet.

X. XV. század végéről való emlékek.

Fecskés. A makói határhoz tartozó, középkori Fecskés község területéről, a Kardos-féle földről, ajándékozás útján került a gyűjteménybe egy vaskengyel (863., XXI. tábla 4.). Kovácsoltvasból készült, trapéz-idomú, szárai és talpa szélesre van kalapálva. Szárai 15 cm hosszúak, legnagyobb szélessége 15.5, fülshélessége 8, talpszélessége 4 cm. A kengyel talpának folytatásában, függőleges irányban, lefelé, leffentyűszerű lemezben tovább folytatódik. Ez a leffentyűszerű talpnyúlvány gyakorlati rendeltetés nélkül, tisztán díszítésre szolgált. Hogy mekkora és milyen alakú lehetett, eldönteni nem lehet, mert a nyúlvány le van törve. Annyit meg lehet állapítani, hogy stílusa hasonló azokhoz a gótikus díszkengyelekéhez, melyeket a XV. századvégi, XVI. századi ízlésnek megfelelően, vasból kovácsoltak, s elég gyakran rézzel is bevonták. Ilyen volt a Hohenaschen-ban (?) előkerült, s ma a berlini fegyvertárban levő XV. századi gót-kengyel,³¹¹ amelynek talpnyúlványa csúcsban fut össze. Ez a

³¹⁰ Hampel III. Taf. 218. 1. ábra.

³¹¹ R. Zschille—Forrer: Die Steigbügel in ihrer Formen-Entwicklung, Berlin, 1896. VII. tábla 1. ábra.

csúcs azonban nem a kengyel középvonalában áll, hanem kissé jobbra tolódott.³¹² — Pontosan a középvonalba esik annak a XV. századvégi vaskengyel talpnyúlványának csúcsa, amely egy elefántcsontból faragott nyereghez tartozik, s amelyet ma a berlini Monbijou-kastély történelmi múzeumában őriznek.³¹³

Ismeretlen lelőhelyről került Szász Mihály ajándékaként a gyűjteménybe egy *vaszabla* (1025.). Rajzát Szeremlei, minden leírás és megjegyzés nélkül, vásárhelyi középkori leletek között mutatja be.³¹⁴ Feszítő-tengelye egy darabból van kovácsolva, középen, a nyelvszorító széles, lapos. Egyenes-tengelye négyszögletes, végei szélesre és laposra vannak verve és át vannak fúrva, a zablaszárazhoz egy-egy karikában meghajlítottvégű és visszavertfejú szeggel vannak erősítve. Az egyik ilyen szegkarikában nagyobb karika van, amelybe horogkapocs fűződik. A zablaszáraz négyszögletes keresztmetszetűek és ívben meghajlítotak; végei, ellentett irányban, kisebb karikákban végződnek. A feszítő-tengely beiktatásánál, nagyobb köralakban, laposra verték, s ezzel díszítették. Alsó harmadában egy-egy horogkapocs, ugyanott feszítőlánc-tartó kisebb karika van; a feszítőlánc egyetlen megmaradt szeme, S-alakban van meghajlítva. Hasonló, XV. századi típusú zabla a kecskeméti múzeumban van kiállítva.

XI. XVI. századi emlékek.

Batida. Szilágyi Bálint tanyájáról, több e kori kályhaszem került elő. Vannak közöttük harangalakúak (1225—1227.), poháralakúak (1229—1231.). Az egyik poháralakú szája négy, köralakú karélyban behúzva. Valamennyi durván iszapolt, téglavörösre van égetve; korongon készültek. A harangalakúak szája átlag 12—14 cm átmérőjű, némelyik az égetés közben ellipsziszalakúra nyomódott össze, magasságuk átlag megegyezik a szájátérővel. Csúcsosak, egyiknek hossza 4 cm, a többi letörött. Belül, a csúcsfelé eső részen, egészen feketék.

A poháralakúak testvonalának alsóharmadában, a fenékszélesség alig változik, majd erős íveléssel a szájátérő szélességéig bővülnek, s henger alakot vesznek fel. Szájperemük, befelé, erősen profiláltan, kb. egy cm szélességű peremet alkot. Fenékatérőjük átlag 5 cm, s szájuk kb. 10—11 cm széles. Némelyik a száradás, illetve égetés közben, kissé összenyomódott. Magasságuk 14—15 cm között váltakozik. Rosszul iszapoltak, a korong nyomai belső felületükön erősen meglátszanak; téglavörösre vannak égetve, és a felületük egészen vörös, vagy sárgás-vörös foltok tarkítják.

³¹² Ugyanilyet mutat be Nagy Géza is a Magyar viseletek története c. munkában, a 36. tábla 8. ábráján.

³¹³ Demmin, August: Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten auf die Gegenwart. Gera-Untermhaus, 1891. 653. l., ábrája a 652. lapon, 8. sz. a.

³¹⁴ II. 472. I.

A poháralakúak között van egy olyan is, amely az előbb említettek-től csak annyiban tér el, hogy a testvonal felsőharmadában a hengeralakú test, négy szabályos, háromnegyedkörös karélyba formálódott, s a szájnylása ennek megfelelően alakult. A perem itt is befelé profilálódott és szélesedett ki. Töredékes állapotban maradt meg.

Teljesen hasonló kályhaszemek a kecskeméti múzeumban, XVI. századi érmekkel datálva, igen nagy számban vannak.

Csomorkány. 1892-ben, a csomorkányi templom körül, Tergina Gyula, 1895-ben pedig Varga Antal ásatott. A templom körül, több helyen végeztek ásatásokat. A templomromokkal szemben, Hajnal Pál földjén, vaspatkó töredéke (807.), és vasbárd (806.) került elő. Közvetlenül Hajnal Pál földje mellett, Tóth Péter földjén, agyagedényeket, egy csengetyűt (805., XXI. tábla 2.) és két magyar dénárt (811.) talált és adományozott a tulajdonos a gyűjteménynek. Az egyik dénár I. Ferdinándé (1526—1564; Harsányi 171. g. típusú³¹⁵), amelyet 1557-ben, a másikat 1577-ben, II. Rudolf uralkodása alatt (1576—1608; Weszerle, V. tábla 12.³¹⁶) verték.

A csengetyű harangöntvényből készült. Olyan csonkakúphoz hasonló, amelynek alap- és fedőlapja ellipszisalakú. Felülete díszített. Szájszéle enyhén kihajló; a szélétől mintegy 8—9 mm-re, a csengetyű testén körbefutó vonalat reszeltek, s ez a bereszelés úgy hat, mintha a szájszéle, sávosan körbefutva, ki volna vastagítva. Felületén, egymással párhuzamosan, két kiemelkedő borda fut, amelyek a csengetyűtestet nagyjából háromrészre osztják. Ezek a bordák kettős kiemelkedésből állanak. Az alsó, a csengetyű testéből alig emelkedik ki, míg a felső, az alsóból erősebb kiemelkedést mutat és hosszabb-rövidebb, nem egyenletes alakban és vastagságban szakad meg. Fülét a jobb- és baloldalon, kúposan fűrták meg, s valószínű, hogy ezek az átfúrások eredetileg köralakúak voltak, azonban a használat következtében az eredeti átfúrás annyira tágult, hogy a fül végződése teljesen átszakadt. A csengetyűtest teljesen ép, repedésmentes, hangja ma is csengő, tiszta. Nyelve vasból lehetett, nyelvcsapja letörött, helyén vasrozsa nyomai látszanak. Testmagassága 8, füle 1.5 cm, szájátmérője a nagytengely irányában 6.8, a kistengelynél 5.9 cm. Az alsó borda 4.5 mm széles, a csengetyűszáj sávjától 13 mm távolságra kezdődik; a felsőborda az alsótól 2.4 cm-re fut körbe. Átlagos magassága 1.5 mm-re tehető. — Hasonló példány a rákosi leletből került elő, amelyet Pósta Béla mutatott be.³¹⁷ Csengetyűnk korának felsőhatár megállapításául I. Ferdinánd és II. Rudolf érmei figyelemreméltók.

Fecskés középkori község területéről, Fejes János földjéről, csákányfokos (864.) került elő. Vasból kovácsolták, egyik felét előbb négyszögletű, majd nyolckarélyúra kalapálták; másik fele lefelé ível, s előbb

³¹⁵ Harsányi Pál: Adatok a C. N. H. III. kötetéhez, Numizmatikai Közöny. XVI. évf. (1917.) 34. l.

³¹⁶ Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái. Budapest.

³¹⁷ Pósta Béla: Régészeti Kutatások Oroszöldön, II. köt. 502. l. Majdnem tökéletes mása a gyulai múzeumban van; kora meghatározatlan.

négy-, majd nyolcszögletű, legvégén csúcsban végződik. Foka egészen lapos, csipkézett szélű, az egyes karélyok körívesek és befelé ívelők. A nyéllyuk ovális alakú; a nyelét, a csákányfokos jobb- és baloldalán, egy-egy 9 cm hosszú tüske közé szorították, amellyel a nyélre erősítést biztosabbá tették. A csákányfokos hossza 16.5 cm.

Magyarországból hasonló példány, a Darnay-múzeumban van, amely Nagyberzsényről (Veszprém megye) került oda, s a XVI. század elejéről való.³¹⁸ Legtöbb egyezőséget a Llewelyn—Meyrick-féle gyűjtemény hasonló, XV. századvégi darabjával mutat.³¹⁹

Férged. Csáki Sámuel, a férgedi határrészen levő tanyaföldjén, II. Ferdinánd (1619—37.) ezüst érmét (921.) találta (Weszerle, IX. tábla 7.). Az érem Körmöcbányán készült.

A *Hódtó fenekén*, közel a mai Új-templomhoz, Bagittai nevű kereskedő földjén, 1 m mélyen, kis korsóalakú edényt találtak, amelyet Szeremlei Sámuel adományozott a gyűjteménynek (1187.). Szemcsésen iszapolt, nem teljesen símafelületű, erősen profilált testvonalú edényke, amelyet világossárgára égettek. (XXI. tábla 5.). Felületét vöröses-barna színnel, ecsetfestéssel díszítették. Az edényke legnagyobb kihasasodása az alsóharmadánál van, innen testvonala erősen karcsúsodik, s a felsőharmad határán hengeresnyakúvá formálódik. A középsőharmad alsó- és felsőhatárán, egy-egy vízszintes, festett vonal fut körbe, s a két vonalközét rendszertelen mintákkal, ügyetlenül töltötték ki. Kihajló szájereme sarkosra vágott, s hengeres nyakán a korong nyomai még kívül is erősen látszanak. Talpa erősen profilált, talpszéle, a szájeremhez hasonlóan, sarkosra vágott, s lesímitott, amely alkalommal szélét a talpvastagságnál szélesebbre alakították. Feneke 4.7, szájának belsőpereme 3.4, a külső 4 cm átmérőjű, legnagyobb kihasasodása kb. 4 cm magasságban 7.8, magassága 9.7 cm. Nyaka 2.7, talpa 4 cm-re szűkül össze. Kora, a formáját és készítési technikáját tekintve, a XVI. századra tehető.

A *Kállay-utcai leányiskola udvarán*, másfél méter mélységben, egy korsót találtak, amely Szeremlei Samu ajándékaként, 2256. sz. alatt lett a leltárba bevezetve. Magassága 23, fenékátmérője 8.5, legnagyobb kihasasodása, kb. 10 cm magasságban 13 cm, nyaka kb. 10 cm magas, hengeres és 4 cm átmérőjű, szája 8 cm-re szélesedik, pereme köröskörül le van törve. Száját szűrő zárja el, amelynek közepe kitörött; a megmaradt szűrőlyukak igen aprók. A szájerem alatt, a szalagfűl kiindulásánál, túlfolyó van. Szemcsésen iszapolták, korongon készült és nem egyenletesen égették. A korsó alapszíne sötétbarna, amelyet helyenkint fekete, feketés-szürke és világosbarna foltok tarkítanak.

A szájerem alatt és a szalagfűl kiindulása közötti részen, továbbá közvetlenül a szalagfűl alatt, a korsó nyakán, csaknem egészen körbefutó, apró, rovátkolt díszítés látható. A szájerem alatt egy, a szalagfűl alatt

³¹⁸ Szendrei, 116. l.

³¹⁹ Demmin, i. m. 813. l., ábrája a 812. lapon, 9. szám alatt.

négy sorban, egymással párhuzamos, nagyjából keskenyebbik oldalára állított, téglalapalakú rovátkolás, pecsételő-hengertől származik.³²⁰

Korsónkon, a pecsételő-hengerrel készített minták alatt, 7—8 fogú fésűvel készített, cakkozott mintájú díszítéseket látunk. A szalagfűl külső felületén, közepén, kb. másfél cm távolságnyira, egy-egy cm hosszú, fapálcikával benyomott díszítések vannak.

Nagy kár, hogy a pontos megfigyelések, leletkörülmények hiánya miatt nincs biztos támpontunk a kormeghatározásánál. Amint Höllrigl József: „Árpád-kori kerámiánk“ c. tanulmányában kimutatta,³²¹ a szürke, általában a sötétebb tónusú és korongon készült edények falain, gyakoriak az olyan díszítmények, melyeket fésűs technikával készítettek; ezek az Árpád-kor elejéről származnak. A kormeghatározást az is megkönnyítené, ha korsónknak nem volna körös-körül letöredezve a szájereme. Bár korsónk részben fésűs technikával van díszítve, még sem tartozhatik az Árpád-korba, mert egyfelől e korban, főleg annak elején, annyira finom az edénykészítési technika, és más az edényszín, hogy ilyen sötétbarna, vagy feketés-szürke, foltos edényeket abból az időből nem ismerünk, másrészt a korsót sem használták abban az időben. A megmaradt, s az esetleges szájerem kiképzéséből következően, arra gondolunk, nem tévedtünk, mikor korsónk korát a XVII. századi technikával egybevetve, — a kecskeméti múzeum hasonló anyaga alapján, — e korba helyezzük.

Mezőszőlős. Valaszka János, Tatársánc melletti tanyája területéről, 1894. aug. 9-én, ásatás alkalmával, Varga Antal egy I. Lipót-féle (1657—1705.) duariust talált (968.), melyet 1699-ben vertek. A gyűjteményben van elhelyezve.

Szentkirály. A mai Szentkirály-iskola területén, 1893. október 8—21. között, Szeremlei Samu végzett ásatásokat. Ásatásából nyílcsúcs (790.), téglalap keresztmetszetű, bordázott bronzgyűrű (791.), három vaskés töredék (793—795.), fenőkö (796.), kovakő (797.), bordázottdíszű, kerek cserépdarab (798.) és két orsókarika (799—800.) került napvilágra. Az orsókarikák közül az egyik (799.) kettőscsónkakúp-alakú és vöröses-barnára égetett, díszített felületű; a másik (800.) lapos, díszítetlen, szürkeszínű. A leleteknek határozott jellege nincsen, egyedül csak a nyílcsúcs olyan, mint amilyenek a XVII. századi török nyílcsúcsok.³²²

Dr. Bálint Alajos.

³²⁰ A pecsételő-hengerrel, annak technikájával és mintáival, részletesen W. Unverzagt foglalkozik a „Terra sigillata mit Rädchenverzierung“ c. munkájában. Ennek ismertetését itt mellőzzük. Lásd: *Materialien zur römisch-germanische Keramik*, III. Frankfurt a/M., 1919. 18. s. köv. II.

³²¹ Arch. Ért. 1930. és 1932—33. évi köteteiben.

³²² Szendrei, 407. lapon, felsősorban, a második.

Neuere Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit.

(Hierzu die Tafeln XIII—XVII.).

Das grosse und sehr mannigfaltige Material der Sammlung des Gimnasiums von Hódmezővásárhely, das in der vorangehenden ungarischen Abhandlung ausführlich behandelt wurde, ist zu einer wissenschaftlichen Bearbeitung nicht in jeder Beziehung geeignet. Zumeist kennen wir nur den Fundort, aber nur selten können wir feststellen, welche Fundstücke aus demselben Ort stammen; und von den Fundumständen wissen wir sozusagen gar nichts. Es ist von einem Teil der Funde nicht einmal festzustellen, ob sie aus der Umgebung von Hódmezővásárhely stammen, doch ist dies wahrscheinlich. Allerdings erweitern diese Funde unsere Kenntnisse — die Jazygenzeit betreffend —, doch kann das Material auf mehreren Gebieten der Forschung dieser Zeit als Ausgangspunkt zur Aufstellung neuerer Schlüsse nicht dienen. Da wir die Fundumstände nicht kennen, wissen wir auch nicht, ob die Beerdigungsgebräuche der — in dem städtischen Gebiet vor dem Jahre 1929 — ausgegrabenen Gräberfelder, sich von den übrigen Gräberfeldern der Tiefebene dieser Zeit und gleichen Charakters unterscheiden, oder denselben gleich sind. Da die Zusammengehörigkeit der einzelnen Gegenstände wie wir erwähnten, nur in einigen Fällen festzustellen ist, verursachte das Datieren des Materials grosse Schwierigkeiten; dies konnte nur auf Grund der später freigelegten, authentischen und besser beobachteten Funde geschehen.

Die erwähnten Umstände rechtfertigen unser Verfahren, dass wir bei der Bearbeitung, das grösste Gewicht auf die Keramik legten. Übrigens machten die Erzeugnisse der Tonindustrie den grössten Teil des Materials aus, folglich wäre ihre Hintansetzung nicht begründet. Durch die Bearbeitung erweiterten sich unsere, sich auf die Keramik der Zeit beziehenden Kenntnisse, um einige sehr wichtige Daten, die als Ausgangspunkt zur Ausführung einer grösseren, das ganze Material dieses Kulturgebietes umfassenden Forschung dienen können. Ausser der Kenntnis des Fundortes (dies geben die Tafelerklärungen an), können wir über die bekannt gemachten Typen der Keramik meistens nichts sagen, andere vorhandene brauchbare Daten werden wir bei der Bearbeitung in

Betracht ziehen. Die Bezeichnungen: I/1., II/2. usw., der Typenbeschreibungen bedeuten Abarten der Typen.¹

Typus I. Zu den häufigsten Beigaben der Gräber der Römerzeit des

¹ Tafelerklärung (Inventarnummern in Klammern):

Tafel XIII.: 1. Ziegelfabrik Franczisti (235—1936.); 2. Gräberfeld Dilinka (2255.); 3. Ziegelfabrik Franczisti (225—1936.); 4. Ziegelfabrik Franczisti (227—1936.); 5. Szőlőhalom (421.); 6. Papere-Tarjánvég (382.); 7. Szőlőhalom (2242.); 8. Kishomok (2393.); 9. Ziegelfabrik Franczisti (232—1936.); 10. Gräberfeld Dilinka (429.); 11. Ziegelfabrik Franczisti (234—1936.); 12. Szőlőhalom (2231.); 13. Szőlőhalom (2230.); 14. Szőlőhalom (2240.); 15. Ziegelfabrik Franczisti (230—1936.); 16. Gräberfeld Dilinka (2254.); 17. Ziegelfabrik Franczisti (233—1936.); 18. Ziegelfabrik Franczisti (240—1936.); 19. Ziegelfabrik Franczisti (224—1936.); 20. Ziegelfabrik Franczisti (228—1936.); 21. Städtisches Gebiet Hódmezővásárhely (403.).

Tafel XIV.: 1. Ziegelfabrik Franczisti (236—1936.); 2. Ziegelfabrik Franczisti (239—1936.); 3. Grundbesitz der. röm. kath. Pfarre (378.); 4. Ziegelfabrik Franczisti (409.); 5. Ziegelfabrik Franczisti (242—1936.); 6. Szőlőhalom (2234.); 7. Ziegelfabrik Franczisti (238—1936.); 8. Grundbesitz der röm. kath. Pfarre (379.); 9. Ziegelfabrik Franczisti (223—1936.); 10. Umgebung v. Hódmezővásárhely (411.); 11. Szőlőhalom (2237.); 12. Umgebung v. Hódmezővásárhely (2426.); 13. Ziegelfabrik Franczisti (492.); 14. Doppelhügel v. Gorzsa (446.); 15. Szőlőhalom (2217.).

Tafel XV.: 1. Ziegelfabrik v. József Kovács (2232.); 2. Umgebung v. Hódmezővásárhely (2248.); 3. Szőlőhalom (2239.); 4. Ziegelfabrik Franczisti (226—1936.); 5. Ziegelfabrik Franczisti (231—1936.); 6. Mártély (387.); 7. Ziegelfabrik Franczisti (237—1936.); 8. Umgebung v. Hódmezővásárhely, Ziegelofen (410.); 9. Umgebung v. Hódmezővásárhely (405.); 10. Szőlőhalom (406.); 11. Städtische Ziegelfabrik (2388.); 12. Sarkalj-Tófenék (2407.); 13. Gatyásér; 14. Städtische Ziegelfabrik; 15. Gatyásér; 16. Kishomok (2—1936.); 17. Kishomok (244—1936.); 18. Szőlőhalom (541.).

Tafel XVI.: 1. Szőlőhalom (425.); 2. Fűrgehalom (2428.); 3. Szőlőhalom (418.); 4. Szőlőhalom (426.); 5. Szőlőhalom (2238.); 6. Szőlőhalom (422.); 7. Aranyág (2391.); 8. Szőlőhalom (2235.); 9. Szőlőhalom (417.); 10. Ziegelfabrik Franczisti (229—1936.); 11. Szőlőhalom (2236.); 12. Umgebung v. Hódmezővásárhely (2399.); 13. Kishomok (1—1936.); 14. Szőlőhalom (2252.); 15. Szőlőhalom (2218.); 16. Kishomok (245—1936.).

Tafel XVII.: 1. Csurog; 2. Kiszombor, Gräberfeld B., Grab 210; 3. Kiszombor, Gräberfeld B., Grab 211; 4. Fecskés (389.).

Masse der Abbildungen der Tafeln XIII—XVII. Grösse:

$\frac{1}{2}$: XVI. 13., 16.

$\frac{1}{3}$: XIII. 15., 17., 18. — XIV. 5. — XV. 4., 11. — XVI. 12., 15.

$\frac{1}{5}$: XIV. 13. — XV. 2.

$\frac{2}{5}$: XVII.

$\frac{2}{7}$: XIII. 11. — XIV. 1., 2., 7. — XV. 5., 7. — XVI. 10.

$\frac{2}{9}$: XIII. 16.

$\frac{1}{4}$: Alle, die nicht aufgezählten Abbildungen.

Die Abkürzungen der in dem Text gebrauchten Arbeiten sind folgende:

A. É. = Archaeologiai Értesítő. Budapest.

A. H. = Archaeologia Hungarica. Budapest.

Dolgozatok = Arbeiten des Arch. Instituts der königl. ung. Franz Joseph Universität, Szeged.

Jelentés = Bericht des Städt. Museums v. Debrecen.

W. P. Z. = Wiener Prähist. Zeitschrift.

P. Z. = Praehist. Zeitschrift. (Berlin.)

ORL. = Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches.

Mannus = Zeitschr. für Urgeschichte. (Leipzig.)

Es sei mir gestattet dem Herrn Dr. Dezső Csallány, Direktor des Städt. Museums v. Szeged, meinen herzlichsten Dank auszudrücken, da er die Publikation des in der folgenden Bearbeitung benutzten Materials zugelassen hat.

Alfölds gehören die grauen, gut geschlammten Gefässe, ohne Henkel, die in den Abbildungen XIII. 1., 2., 3., 6., 7., 8. bekannt gemacht werden. Ihre gemeinsamen Eigenschaften sind, die Farbenabstufung vom hellgrau bis zum schwarzgrau, sorgfältiges Brennen, gutgeschlammte Tonerde. Es befinden sich darunter auch solche, die mit einer hellglänzenden Glasur überzogen sind. (XIII. 3.). Alle haben einen, nach aussen gebogenen, Rand und eine leicht unterscheidbare Standfläche, die aus dem Material des Gefässes selbst herausgebildet ist. Sie ist immer eine flache Standfläche und kein Standring.

Was die Form anbelangt, haben die Gefässe XIII. 1., 2. gleich unter dem Mund eine Ausbauchung (I/1.), bei den Gefässen XIII. 3., 6. ist sie in der Mitte des Gefässes (I/2.) und bei den Gefässen XIII. 7., 8. ganz in der Nähe der Standfläche. (I/3.). Ihre Höhe schwankt zwischen 8.8 und 12 cm; bei dem Typus I/3. ist der Durchmesser des Mundes grösser als die Höhe des Gefässes, darum ist die Form dieses Typus ein wenig gedrückt.

Das Verbreitungsgebiet dieser Gefässformen kann nicht genau festgestellt werden. XIII. 2. ist in Szentes-Kistőke,² in dem Grab 84. des B. Gräberfeldes v. Kiszombor,³ auch in Négyes (Com. Borsod) und zu Marosszentanna⁴ zu finden. Wir können die Fundumstände des kleinen Gefässes v. Négyes — dank der Liebenswürdigkeit des Herrn Direktor Andor Leszih — bekannt machen. Es kam beim Bau des Teiss-Schutzdammes im sogenannten Nyárádka zum Vorschein; die Schutzdammbau-Gesellschaft übergab es, sammt anderen Funden dem Museum von Miskolc. Aber die zusammen eingelieferten Funde wurden — wie man sagte — nicht miteinander aufgefunden. Es scheint, dass die Bodenarbeiten Fundorte der Avaren- und Bronzezeit störten; darauf weisen wenigstens die glatten Bronzeblättchen hin, die die Enden der Riemen bedeckten (Avarenzeit), und der Bronzedolch, der beim Stiel mit drei Löchern versehen ist, und auch ein Gefäss mit Henkel (Bronzezeit); das erwähnte Gefäss hat eine Höhe von 7 cm; Inventarnummer 13201; das ist dem Gefässstypus I/1. vollständig gleich.

No. XIII. 6. ist im Museum v. Szentes zu sehen, es stammt aus der Umgebung v. Szentes, von einem näher nicht bekannten Ort. Wir kennen ein anderes Exemplar aus Csongrád,⁵ aus einer authentischer Aus-

² Dolgozatok. 1936. S. 74. Bild 2. Abb. 4.

³ Das Jazygenmaterial des B. Gräberfeldes v. Kiszombor, wurde auf Grund der Aufzeichnungen von Ferenc Móra publiziert. (Dolgozatok, 1931. S. 82—84.) Das keramische Material ist aber nicht erwähnt. Móra hat hier ein Gräberfeld von insgesamt 412 Gräbern freigelegt. Die Gräber stammen aus der Jazygen-, Gepiden-, und Árpádenzeit. In einigen Fällen war die Zugehörigkeit einzelner Gräber streitig, und so ist es zu erklären, dass einige Jazygengräber aus der ersten Publikation ausgeblieben sind, darunter auch das erwähnte Grab 84. Neuerdings bearbeitete Gyula Török die Gebirgsgräber, wobei es ihm gelang, den Typus der einzelnen Gräber festzustellen und der berichtete die Daten der ersten Publikation. (Dolgozatok, 1936. S. 101—102.)

⁴ Dolgozatok — Travaux, 1912. S. 316. Bild 89. Abb. 5.

⁵ Dolgozatok, 1936. XLI. 8.

grabung; noch eins aus dem 2. Grab des Fundes von Oroszlámos-Podlukány;⁶ ein Exemplar als Streufund aus Csengele und endlich noch eins aus Marosszentanna.⁷

Die Analogie des Gefäßes No. XIII. 8. kennen wir aus einem Grab von Mártély.⁸ Es stammt aus der Ausgrabung von Sándor Farkas und wurde in einem charakteristischen avarischen Milieu bekannt gemacht. Das späte Vorkommen des Gefäßes halten wir nicht für unmöglich, wir zweifeln jedoch an der Richtigkeit der Mitteilung von Farkas, da Gräber aus der Römerzeit und aus der Avarenzeit an dieser Ausgrabungsstelle (Csanyi-part) später gemischt vorkamen. Es war daher leicht möglich, dass er das Material vieler Gräber, die eventuell nicht einmal in eine Zeit gehörten, an der Tafel E. vermischt darstellte. — Eine andere Analogie ist aus Szőreg bekannt. Diese kam als Streufund im Jahre 1926. in das Museum v. Szeged. — Viel interessanter ist der Fund v. Hatvan, der als Geschenk des Herrn Endre Sajó in das National-Museum kam. Das rote Gefäß ist 6.2 cm hoch und fein geschlāmt. Es hat eine gedrücktere Gefäßform als Typus I/3. und seine Ausbauchung über der Standfläche ist auch beträchtlicher. Es ist ein äusserst interessantes Stück, da es ein Verbindungsglied zum Fund von Nyiregyháza darstellt, welchen Kossina für vandalisch hielt.⁹ Von den beiden Gefässen des Fundes von Nyiregyháza weist das niedrigere, das, mit einer dickeren Wand, eine entschiedene Verwandtschaft mit dem von Hatvan¹⁰ auf. Beide sind gut geschlāmt, das von Nyiregyháza ist grau gebrannt, ihre Formen stimmen vollständig überein. Wir reihen deswegen auch das Vandalengefäß (?) von Nyiregyháza zu dem Typus I/3.

Es geht aus den erwähnten wenigen Daten hervor, dass man auf der Ung. Tiefebene mit dem Erscheinen des Gefäßes Typus I. überall rechnen kann. Was die chronologische Lage dieses Typus betrifft, ist das — zu I/1. gehörende — Tongefäß v. Kistőke aus einem Gräberfeld, dessen Zeit in das III. Jahrhundert n. Chr. fällt.¹¹ Die Zeit des Gräberfeldes von Kiszombor ist der Anfang des III. Jahrhunderts n. Chr.¹² Das aus Csongrád bekannte und dem Typus I/2. angehörende Gefäß, kam mit solchen Funden zum Vorschein, deren Zeit auf das Ende des II. Jahrhunderts n. Chr. und auf den Beginn des III. Jahrhunderts¹³ fällt und der Fund von Nyiregyháza, setzt endlich die Zeit des Typus I/3. ebenfalls auf das Ende des II. Jahrhunderts und auf den Beginn des III. Jahrhunderts n. Chr.¹⁴ Die chronologischen — heute zur Verfügung stehenden —

⁶ Dolgozatok, 1931. S. 86.

⁷ Dolgozatok — Travaux., 1912. S. 262. Bild 10. Abb. 1.

⁸ A. É. 1892. S. 422—423. Tafel E. Abb. 8.

⁹ Dolgozatok, 1931. S. 121. — G. Kossina: Zu meinen Ostgermanenkarte, Mannus, XVI. S. 162—163.

¹⁰ Mannus, XVI. S. 163. Abb. 3.

¹¹ Dolgozatok, 1936. S. 80.

¹² a. a. O. 1931. S. 146., 169.

¹³ a. a. O. 1936. S. 62.

¹⁴ Mannus, XVI. S. 163.

Daten setzen also die drei ersten Variationen des Typus I. auf das Ende des II. Jahrhunderts und in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts.

Wir stehen vor einer viel schwereren Aufgabe, wenn wir die Formen vom Gesichtspunkte ihrer Entwicklung aus betrachten. Die Annahme den Typus I/1. aus der Gefäßform XIX. 14., die auf dem Gebiete der Provinzen so sehr verbreitet ist, abzuleiten, wäre eine erzwungene; noch weniger finden wir die Prototypen der Gefässe der Typen I/2., I/3. in dem Fundmaterial der Provinzen. Es ist vielleicht richtiger, wenn wir sie aus der La Tène ableiten. Es ist sehr bedauernswert, dass wir die Keramik der Spät-La Tène der Tiefebene sehr wenig kennen, wir dürfen daher einen etwaigen Prototypus aus der Früh-La Tène nur mit Vorbehalt akzeptieren. Indem wir dies in Betracht ziehen, erwähnen wir das Früh-La Tène-Gefäß (XV. 13.) von Gorzsa-Gatyásér, welches eine Kugelform hat und selbstverständlich ohne Standfläche ist, es hat einen mässig vorspringenden Rand und wird bei der Schulter bauchig. Es scheint mit den Formen I/1., I/2. etwas gemeinsames zu haben.

Wir können noch eine ausländische Analogie erwähnen: Ein Gefäß aus dem 4. Grab des Mittel-La Tène-Gräberfeldes bei Mannersdorf in Niederösterreich, welches einen ziemlich vorspringenden Rand und eine gut ausgebildete Standfläche hat.¹⁵ Die gedrückte, mehr in der Nähe der Standfläche sich befindende Ausbauchung zeigt eine Verbindung mit den Gefäßformen des Typus I/3.

Wir müssen im Zusammenhange mit dem Gefäß XIII. 3., dessen Boden durchbohrt ist, die Frage der durchbohrten Gefässe erörtern.

Wir hatten schon früher die Gelegenheit uns mit der interessanten Erscheinung zu befassen,¹⁶ dass auf einem bedeutenden Teil der Keramik der Jazygenzeit eine Durchbohrung sich befindet. Diese Erscheinung ist an drei Gruppen der Gefässe zu finden:

- a., auf Gefäßbruchstücken von verschiedener Grösse,
- b., auf zerbrochenen, aber in Bruchstücken vollständig erhaltenen Gefässen neben den Brüchen, paarweise einander gegenüber (XIII. 21.), und endlich,
- c., an der Standfläche, oder an der Seite der unversehrten Gefässe (wie z. B. XIII. 3.).

Die Erklärung der Gruppe b., liegt klar auf der Hand. Die Stücke des zerbrochenen Gefässes wurden durch die gebohrten Löcher, mittels einer Schnur, Metallklammer, so befestigt, damit es zu einem weiteren Gebrauch geeignet sei. Es ist wahrscheinlich, dass die — in der Gruppe a., erwähnten — durchbohrten Gefäßbruchstücke aus den schon einmal zerbrochenen und wieder zusammengestellten Gefässen stammen. Als das Gefäß zu einem weiteren Gebrauch nicht mehr geeignet war, kam es in die Abfallgrube der Siedlung. Es ist noch die dritte Gruppe der durchbohrten Gefässe da, bei dieser sind die unversehrten Gefässe ent-

¹⁵ Seracsin und Zehenthofer: Das Gräberfeld v. Mannesdorf am Leithagebirge. W. P. Z. 1916. S. 90—91. und Tafel III. 780.

¹⁶ Dolgozatok, 1935. S. 183.; a. a. O. 1936. S. 59—60.

weder an der Standfläche oder an der Seite durchbohrt.¹⁷ Hier war eine Durchlöcherung wegen des zerbrochenen Zustandes nicht notwendig, übrigens ist ein einziges Loch zum Zusammenheften kaum geeignet.

Die zuletzt erwähnte Erscheinung steht in der Keramik der Völkerwanderungszeit nicht allein da, sie hat sogar auch ihre prähistorischen Voraussetzungen. Sie ist in gewisser Beziehung verwandt mit der keramischen Gruppe, die die Fachliteratur „Fenstergefässe“ bezeichnet, und kann also damit im Zusammenhange behandelt werden. Unter dem Sammelnamen „Fenstergefässe“ sind jene Gefässe zu verstehen, die mit einem Loch, oder mit mehreren Löchern versehen sind. Man machte eventuell eine grössere Öffnung in die Seitenwand oder in die Standfläche und diese Löcher wurden mit durchsichtigen Mineralien, Obsidian, Bergkristall usw., oder mit Glas versperrt. Beide Gefässgruppen sind in der Keramik der Jazygenzeit unserer Heimat vertreten. Die durchlöchernten, erwähnten wir schon, die Fenstergefässe hat Höllrigl publiziert.¹⁸ Das Gefäss ist aus einem Fund von Jászberény, es ist grob geschlammmt, schlecht gebrannt, dickwandig und ohne Scheibe hergestellt. Es hatte in der Standfläche ein ziemlich grosses Loch, welches durch ein Glas-scheibchen von einer gerisselten Oberfläche versperrt war.

Wir vernachlässigen die Mitteilung der hierhergehörenden, ausländischen Literatur und berichten aus der Arbeit des Fritz Roeder,¹⁹ der die Frage sehr gründlich kennt, bloss soviel, was vom Gesichtspunkte der Lösung des Problems wesentlich zu sein scheint.

Die erwähnten Erscheinungen stellen zwei Gruppen dar, die sowohl chronologisch als territorial separiert sind. Die erste Gruppe nennt Roeder eine westasiatische und versteht darunter Klein-Asien und Transkaukasien. Die Erscheinung tritt hier früh auf und dauert lange: vom J. 2000- bis 500 v. Chr. Die andere Gruppe nennt er eine nordwesteuropäische und versteht darunter Deutschland, Polen, Frankreich, ferner Schweden, Norwegen, England und Holland. Der Anfang dieser Gruppe ist in das III. Jh. n. Chr., nach Waller sogar in das II. Jahrhundert v. Chr. zu setzen. So gibt es etwa ein 800—300 jähriges intervallum zwischen der chronologischen Lage beider Gruppen und dieser Umstand ist — ausser der territorialen Absonderung — ein Beweis dafür, dass die beiden Gruppen miteinander nichts zu tun hatten.

Zur Erklärung der europäischen Fenstergefässe haben wir drei Theorien. Die erste schreibt ihnen eine kultische Bedeutung zu: Sie gibt dem weiterlebenden Toten Glanz und Licht; die zweite sieht darin ein Verzierungselement; die dritte die Schätzung des wertvollen Glasstückes. Zur Unterstützung und zum Widerlegen der drei Erklärungen

¹⁷ János Sőregi: Das Problem der bienenkorbartigen, in die Erde gegrabenen, Gruben. Debrecen, 1932. S. 16.

¹⁸ J. Höllrigl: Unsere Keramik in der Árpádenzeit. A. É. 1930. S. 163.; Bild 105. Abb. 1a, 1b.

¹⁹ Fr. Roeder: Die sächsischen Fenstergefässe der Völkerwanderungszeit, XVIII. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. S. 150—187.

kann eine ganze Reihe von Argumenten angeführt werden. Gegen die letztere besonders das, warum wohl das primitivste und keinesfalls wertvolle Stück der Keramik dieser Zeit (Jazygenzeit) dazu verwendet wurde, mit dem der Theorie gemäss wertvollen, Glasstück als Verzierungs-element versehen zu werden.

Roeder, vertritt nach Belz, den Standpunkt, dass die Durchbohrung des Gefässes mit der Absicht geschah, es unbrauchbar zu machen; auf diese Weise wurde es dem Toten verehrt. Selbst wenn wir geneigt wären die Erscheinung der Fenstergefässe in ähnlicher Weise zu erklären, müssen wir doch die sichere Tatsache in Erwägung ziehen, dass ein Teil derselben, ganz gewiss im Gebrauch stand und nicht als Beigabe der Gräber zum Vorschein kam. M. Jahn und Höllrigl gaben eine annehmbare Erklärung der Verzierung der Gefässstandfläche.²⁰ Wurde nach dem Gebrauch das Gefäss nicht aufgehängt, so wurde es der Sauberkeit halber mit dem Mund nach abwärts untergebracht, so dass die Standfläche zur Verzierung sehr geeignet war.

Das nun diese Gefässe auch als Grabbeigaben vorkommen (auch das von Jászberény war wahrscheinlich eine), ist nicht auffallend, da dem Toten oft die wertvollsten Gegenstände beigelegt wurden und die erwähnten verzierten Gefässe gewiss einen grösseren Wert hatten als die unverzierten.

Betreffs der Erklärung der Erscheinung sagt K. Waller nichts neues,²¹ er neigt der Auffassung zu, welche dem grössten Teil der so bezeichneten Gefässe, eine kultische Bestimmung zuschreibt. Neu ist aber in seiner Arbeit, dass er das Material in eine chronologische Reihenfolge ordnet und die uralte Form der Erscheinung in der sorgfältig ausgeführten Durchbohrung vor dem Ausbrennen sieht, die in Europa schon im II. Jahrhundert v. Chr. erscheint. Den folgenden Grad bedeutet die Schliessung der Durchbohrung durch Glas oder mit durchscheinenden Mineralien. Endlich folgt die Durchbohrung nach dem Ausbrennen welche eine Unkenntnis der ursprünglichen Bedeutung verkündet, die zumeist nicht sorgfältig ausgeführt ist und auf den verschiedenen Stellen der Gefässoberfläche erscheint (IV. Jahrhundert n. Chr.).

Es kann noch die Frage aufgeworfen werden: auf welche Weise kam die Gewohnheit des Gebrauches der Fenstergefässe auf unser Gebiet? Da wir keine Angaben haben, dass dieser Gebrauch in der östlichen Gruppe auch nach dem V. Jahrhundert v. Chr. erhalten geblieben wäre, müssen wir die Annahme zurückweisen, die an die Vermittelung der Sarmaten-Stämme denkt, an die Stämme nämlich, die mit den Gebieten Vorderasiens eine lebhafte Verbindung hatten. Eine plausible Erklärung gibt aber die Tatsache, dass im III. Jahrhundert in Schlesien, in Posen

²⁰ M. Jahn: Neue Funde aus der Kaiserzeit. Alt Schlesien, Bd. I. Heft. 1. S. 23. — Höllrigl: A. É. 1930. S. 162.

²¹ Karl Waller: Der Ursprung der sächsischen Fenstergefässe der Völkerwanderungszeit, Mannus, 1937. S. 187—192.

und in Ostpreussen mehrere Fenstergefässe gefunden wurden.²² Die Exemplare der Denkmäler der Ostgermanen kamen als Beigaben zum Vorschein, sie sind gerade so klein, wie das Gefäss von Jászberény. Nach dem Erwähnten, sehen wir in dem Gefäss von Jászberény den Beweis dessen, dass die Einwohner des Alfölds nicht nur die materiellen, sondern auch die geistigen Kulturgüter der benachbarten germanischen Stämme übernahmen. Das Gefäss von Jászberény gehört nämlich einem Formenkreis an, der aus den lokalen Traditionen erwuchs und der Verfertiger des Gefässes war, bei der Nachahmung der germanischen Erzeugnisse, mit deren Bedeutung im reinen.

Die folgende Abart des I. Typus (I/4.) stellen die Gefässe XIII. 4., 5., 9. dar. Die einzige wesentliche Abweichung von den eben behandelten Abarten ist jene, dass der Halsteil bei dieser etwas betonter und ein ganz gut unterscheidbarer Teil des Gefässes ist. Die Farbe dieser Abart, die Beschaffenheit ihrer Tonerde, die Grösse derselben stimmen mit den Abarten dieses Typus überein. Auch ihr Verbreitungsgebiet ist ungefähr gleich. Wir kennen ein vollständig berichtigtes Exemplar aus Mártély,²³ zwei Exemplare befinden sich im Städtischen Museum v. Szeged, ein Exemplar ist aus dem 3. Grab des Oroszlámos-Podlukányer Fundes²⁴ bekannt, eins aus dem Weingarten von Szeged-Felsőváros. Wir kennen noch zwei Exemplare aus Hortobágy-Poroshát²⁵ und vier aus Marosszentanna.²⁶ Die Zeit dieser Abarten wird durch die Gräber von Mártély in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr.²⁷ gesetzt und ungefähr auf dieselbe Zeit weist auch die Münzenreihe des Hortobágy-Porosháter Gräberfeldes.

Die Herkunft der Form müssen wir wahrscheinlich dort suchen, wo die Abarten I/1., I/2., I/3. zu suchen sind. Die betonte Halsausbildung ist in der Keramik der Früh-La Tène schon verbreitet,²⁸ obwohl wir auf den Gefässkörper selbst im Alföld keine Analogie finden. Diese Auffassung unterstützen die vier vollständig übereinstimmenden Gefässe von Marosszentanna, von welchen Kovács der Meinung ist,²⁹ dass sie durch ihre Form, durch die Technik ihres Schleifens mit dem Material des La Tène-Gräberfeldes von Apahida verbunden sind.

Eine ausländische, auch der Zeit besser entsprechende Analogie, kam bei Bosenheim in Hessen zum Vorschein,³⁰ wo sich Gefässe in den

²² M. Jahn, a. a. O. S. 21—23.

²³ Dolgozatok, 1933—34. S. 184. 4. Grab, Bild 1. Abb. 2.

²⁴ a. a. O. 1931. S. 86.

²⁵ Jelentés, 1912. S. 59. Abb. 7., 8.

²⁶ Dolgozatok — Travaux, 1912. S. 265. Bild 16. Abb. 1. — S. 306. Bild 77. Abb. 3., 4. — S. 323. Bild 102. Abb. 3.

²⁷ a. a. O. 1931. S. 158.

²⁸ a. a. O. 1929. S. 102. Bild 12. Abb. 2., a. a. O. 1933—34: an der Tafel XXX., unten.

²⁹ Dolgozatok — Travaux, 1912. S. 332—336.

³⁰ VII. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1912. S. 159. Gefäss am linken Rand des Bildes 81.

römischen Urnengräbern befanden, die auch lokale Traditionen bewahrten und eines derselben steht mit den Abarten XIII. 4., 5. in Verwandtschaft. Dies ist natürlich, wenn wir unter dem Ausdruck: „lokale Traditionen“ an das Erscheinen des La Tène-Einflusses denken. Vielleicht ist nur der nach aussen gebogene Randteil etwas dicker.

Am besten kann das graue, gut geschlammte, hart gebrannte Tongefäss XIII. 12. mit der Gruppe I/2. in Verbindung gebracht werden. Dass wir es als eine eigenartige Abart betrachten (I/5.), wird vor allem durch die, in der Mitte des Gefässkörpers ausgebildete steife, Ausbauchung motiviert, dann durch die breite Standfläche, welche bei den anderen Abarten der ersten Gruppe ungewohnt ist. Wir kennen ausser dem bekannt gemachten Fund von Szölőhalom keinen mehr. Die Fundumstände geben betreffs der chronologischen Lage keinen Bescheid, wir versetzen sie bloss auf Grund der anderen Funde v. Szölőhalom, die besser datiert werden können, in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr.

Typus II. vertreten zwei Abarten: XIII. 10 (II/1.) und XIII. 11. (II/2.). Sie weichen vom ersten Typus durch die Randausbildung ab; sie haben nämlich keinen mässig nach aussen gebogenen Rand, sondern einen, der aus dem Gefässhals schräg nach abwärts läuft, hoch genug, geradlinig ist.

Abgesehen von dieser Eigenschaft, ist II/1. dem Typus I/2. identisch. Der Gefässkörper ist in der Mitte bauchig und seine flache Standfläche aus dem Gefässkörper ausgebildet. Das einzige Exemplar, das wir kennen, ist aus Hódmezővásárhely-Dilinka. Von seiner chronologischen Lage haben wir keine Daten.

Typus II/2. kann mit dem Typus I/5., infolge der kräftigen Ausbauchung in der Mitte des Gefässes, in Verbindung gebracht werden, aber der Standflächendurchmesser ist im Verhältnis zum ganzen Gefäss viel kleiner. Unsere sämtlichen Analogien, eine ausgenommen, stammen aus den Funden der Umgebung von Szeged. Den Fund von Rivódülő³¹ setzt die hackenkreuzförmige Fibel³² in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr. Eine andere Analogie kennen wir aus Bilisits,³³ die Tömörkény (137/1902. p.) beim linken Bein eines — mit dem Kopf nach Süden gekehrten — ausgestreckten Skeletts fand. Das folgende, ähnliche Gefäss ist ein Streufund aus Domaszék, dessen Ausbauchung beinahe in einer Kante endet. Seine Standfläche ist, von den bisher erwähnten abweichend, ein Standring. Der Streufund, der aus Baks in das Städtische Museum von Szeged kam (12/1911. i.), gleicht mehr der Form, die wir als Typus bekannt machten. In seiner Halsbiegung läuft ein Wulst herum. Unsere letzte Analogie ist von Csurog, aus Kom. Bács; sie ist ebenfalls ein Streufund. Zu chronologischen Bestimmungen ist allein der Fund von Rivódülő geeignet, der allein einen Stützpunkt zu der Form der Zeit liefert.

³¹ Inventar des Städt. Museums v. Szeged: 6/1903.

³² Dolgozatok, 1931. S. 148—149.

³³ a. a. O. 1931. S. 97. Zweite Ausgrabung.

Typus III. vertreten die Gefässe XIII. 17. (III/1.) und XIII. 13. (III/2.), die eine vollständig separate Gruppe bilden. Beide sind graufarbig, gut geschlämmt und hart gebrannt. Typus III/1. ist beinahe vollständig identisch mit dem Typus I/5. Die Standflächen, dann das Verhältnis des Durchmessers der Standflächen, die Grössen der Gefässe sind im grossen und ganzen gleich, aber die Ausbauchung, die in der Mitte beinahe in einer Bruchlinie endet, was dem Gefäss eine bikonische Form gibt, weicht ausgesprochen davon ab, und deswegen wird es von den Gefässen des Typus I. ausgesprochen separiert.

Wir können mehrere einheimische Analogien erwähnen. So z. B. aus Jászberény.³⁴ Der Rand des Mundes des, der Beschreibung gemäss, mittels Scheibe verfertigten dünnwandigen Gefässes ist abgebrochen. Das andere ähnliche Gefäss kennen wir aus der städtischen Ziegelfabrik v. Debrecen,³⁵ die Standfläche derselben, im Vergleich mit dem ganzen Gefäss, ist etwas kleiner.

Wenn wir nun erwähnen, dass die scharf ausbauchende bikonische Gefässform in der einheimischen Früh-La Tène-Keramik³⁶ zu finden ist, haben wir auf die Quelle hingewiesen, von der diese Abart des III. Typus abzustammen scheint. Da wir keine Daten besitzen, sind wir nicht im Stande festzustellen, ob die Umgestaltung auf dem Gebiete des Alfölds vor sich gegangen ist? Über die chronologische Lage gibt uns in erster Reihe der Fund von Jászberény eine Aufklärung. Dieser Fund gehört einer Denkmälergruppe an, deren Zeit die Mitte des III. Jahrhunderts n. Chr. nur mit einem oder zwei Jahrzehnten übertrifft.³⁷ Auch der Fund der Debrecener Ziegelfabrik widerspricht dieser Zeitbestimmung nicht.

Ein Teil des Mitgeteilten bezieht sich auch auf das Gefäss des Typus III/2. (XIII. 13.). Die erste Analogie kennen wir aus Püspöklele, Komitat Csanád. Sie wurde hier auf dem Grundstück Fr. Virág bei einem Skelett gefunden, dessen Kopf nach Osten gekehrt war (1909/14 c.). Die übrigen Beigaben des Skelettes waren: weisse, blaue, gelbe und rote Perlen, 261 Stück; ein Spindel und Bruchstücke vieler Bronzarmringe. Auch kamen noch einige Stücke eines unzusammenstellbaren Gefässes zum Vorschein. Eine etwas gedrungene Form dieses Typus ist aus Hortobágy-Poroshát bekannt.³⁸ Hinsichtlich der Herkunft der Form ist das Hatvan-Boldoger Gefäss³⁹ viel wichtiger, welches dem Formenkreis gehört, dessen Linien weniger fest sind und wo nur die Standfläche etwas breiter ist. Es kann übrigens auch deswegen als eine Übergangsform betrachtet werden, weil

³⁴ Inventar des National-Museums, 59/1913. No. 44.; Dolgozatok, 1931. S. 114.

³⁵ Jelentés, 1931. S. 54. Bild 4.

³⁶ M. Wosinszky: Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig. I. Tafel CLI.

³⁷ M. Párducz: Die frühesten Funde der ersten pontisch-germanischen Denkmälergruppe in Ungarn. A Berlini Collegium-Hungaricum Kiadványai: 2. 1935. S. 24–25., und 52.

³⁸ Jelentés, 1912. S. 59. Abb. 3.

³⁹ A. É. 1895. S. 11. Abb. 18.

es unter den Formen, — die das Früh-La Tène-Gefäß⁴⁰ von Hatvan-Boldog und der Typus III/2. vertreten, — zu finden ist.

Wenn wir dem Mitgeteilten noch hinzufügen, dass mehrere Schlüssel von gleicher Form in dem keramischen Material des westgotischen Gräberfeldes v. Marosszentanna zum Vorschein kamen,⁴¹ halten wir die oben beschriebene Formenentwicklung (Entwicklung aus La Tène-Traditionen) für eine gerechtfertigte.

Die Zeit des Gefässtypus wird durch die Gräberfelder v. Hatvan-Boldog (Münze von Philippus. 244—249. n. Chr.) und v. Hortobágy-Poroshát in die Mitte des III. Jahrhunderts n. Chr. gesetzt.

Typus IV. Das gut geschlammte, hart gebrannte, graue Tongefäß XIII. 14. ist mit den bikonischen Gefässen des Typus III. verwandt. Der Gefässkörper ist oberhalb der scharfen Ausbauchung sanft konkav, unterhalb derselben aber konvex; es ist dieselbe Eigenschaft, die auch auf den primitiveren Exemplaren des Typus III/2. vorhanden ist. Es hat einen Standring. Einen Standring von gleichem Durchschnitt fanden wir häufig in der Siedlung Hódmezővásárhely-Soltpalé.⁴² Über sein Verbreitungsgebiet und seine chronologische Lage können wir nichts sagen, da uns keine Daten zur Verfügung stehen.

Typus V. Die beiden Gefässe, die auf den Bildern XIII. 15. (V/1.) und XIII. 18. (V/2) bekannt gemacht werden, zeigen zwei Abarten desselben Typus, die sich von einander kaum unterscheiden. Das Gefäß V/1. hat eine blassrote Farbe, ist gut geschlammte und hart gebrannt, das Gefäß V/2. ist von gleicher Qualität, hat aber eine graue Farbe. Auch in der Ausbildung der Standfläche gibt es einen Unterschied. Den Durchschnitt des Gefäss-Standringes V/1., zeigt die Abbildung XXXVIII. 8. in den Dolgozatok—Arbeiten, 1935. und den des V/2. die Abbildung XXXVIII. 11. daselbst. Wir kennen nur wenige einheimische Analogien. Es gibt eine im Museum von Gyula (155.). Das grau-rote Gefäß ist grösser als unsere bekannt gemachten Exemplare. Es ist 9.8 cm hoch. Der Durchschnitt seines Mundes beträgt 10.2 cm. Auch das 9 cm hohe Gefäß ist vielleicht hieher zu rechnen, welches aus Szeged-Alsótanya (Mórahalm) ins Museum der Stadt Szeged (22/1905.) gekommen ist. Samt dem Gefäß, kam — der Angabe des Finders gemäss — eine Licinius sen. Bronzemünze (307—323. n. Chr.) zum Vorschein. 13 Gräber wurden hier insgesamt ausgegraben, 12 derselben hat Ferenc Móra⁴³ selbst geöffnet. Beinahe jedes Grab hatte Gefässbeigaben, man fand leider keine Münzen mehr und die erste — aus Grab stammende Streufund — Münze kann nur mit Vorbehalt als zeitbestimmend betrachtet werden. Demzufolge war unser Gefässtypus noch in der ersten Hälfte des IV. Jahrhunderts n. Chr. im Gebrauch.

⁴⁰ A. É. 1895. S. 11. Abb. 17.

⁴¹ Dolgozatok — Travaux, 1912. S. 265. Bild 16. Abb. 3.; S. 270. Bild 24. Abb. 3. S. 277. Bild 33. Abb. 3.

⁴² Dolgozatok, 1935. XXXVIII. 3.

⁴³ Dolgozatok, 1931. S. 99—100.

Wir werden nicht viel mehr wissen, wenn wir nach ausländischen Analogien suchen. Aus der, uns zur Verfügung stehenden, Literatur, kennen wir eine Analogie der kleinen Gefässe, Beziehungsweise die des V/1. aus dem Lager Rückingens.⁴⁴ Die Ausbauchung wächst beim Rückingenschen Exemplar mehr gegen den Fuss, aber nicht so auffallend, dass die Verwandtschaft zwischen beiden Formen in Frage gestellt werden könnte. Über die chronologische Lage können wir keinen genauen Aufschluss geben. Das Lager wurde wahrscheinlich in der Zeit Hadrians errichtet und bestand bis zur Mitte des III. Jahrhunderts. Dass die gefundenen Münzen, bis Valerianus I., eine Serie bilden, bedeutet nur so viel, dass die autochtone Bewohnerschaft, die an der Stelle des zerstörten Lagers weiter lebte, mit den Provinzen auch weiter in Verbindung blieb. Da wir dies wissen, spricht dafür natürlich nur die Wahrscheinlichkeit, dass die Analogie die im Rücking'schen Lager zum Vorschein kam, aus der Zeit des Bestehens des Lagers stammt.

Dass hier von einem auf dem Gebiet der Provinzien heimischen Gefäss die Rede ist, beweisen auch die Scherben des Exemplars von gleicher Form aus dem Lager Niederbieber. Oelmann macht auch seine Analogien bekannt und setzt fest, dass diese Form auch in den Gräbern der Franken vorhanden ist.⁴⁵

Typus VI. Eine einzige Form vertritt denselben ohne Abarten, und zwar eine gut geschlammte und hart gebrannte, hellgraue Schüssel, die aus dem Gräberfeld von Dilinka zum Vorschein kam (XIII. 16.). Ihr einheimisches Verbreitungsgebiet ist gross genug. Wir kennen eine ähnliche Schüssel aus dem Gräberfeld Szentes-Zalota.⁴⁶ Leider lässt sich aus der Fundbeschreibung nicht feststellen, aus welchem Grab diese herauskam. Wir nehmen also die Zeit des ganzen Gräberfeldes als Grundlage, wenn wir das Gefäss in das Ende des II. Jahrhunderts setzen. Die andere Analogie stammt aus der Umgebung v. Szarvas, als Streufund.⁴⁷ Die Fundgruppe, die aus einer Siedlungsstelle stammt (Sandgrube beim Lómerhalom), bietet uns ein einheitliches Bild. Es wurden gefunden: vier Tongefässe aus der Jazygenzeit und eine Bronzefibel; die Form der letzteren ist unter den bisherigen Funden des Alfölds ganz ungewohnt.⁴⁸ Einen chronologischen Stützpunkt gibt uns nur die Fibel. Sie gehört in die V. Gruppe Almgrens und ist eine entwickeltere Form des Typus 151. Unsere Fibel ist zweigliedrig; die den Draht deckende Platte, wurde aus dem Bügel herausgebildet. Almgren setzt die Zeit der ganzen Gruppe an das Ende der älteren Kaiserzeit⁴⁹ (um 200 n. Chr.) und auch die Zeit unseres Gefässes ist damit auf die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr. zu set-

⁴⁴ ORL. No. 22. IV. 30.

⁴⁵ Franz Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. Bd. I. Tafel III. Abb. 81. S. 68.

⁴⁶ A. É. 1906. S. 55. Abb. 6.; Dolgozatok, 1931. S. 107—108.

⁴⁷ A. É. 1910. S. 175—176; S. 176. Abb. 8.

⁴⁸ A. É. 1910. S. 176. Abb. 4., 6., 7. und S. 177. Abb. 9.

⁴⁹ Almgren: Studien über Nordeuropäische Fibelformen. Leipzig. 1923. S. 68.

zen. Es ist allerdings auffallend, dass diese Fibelform, die am Elbgebiet verbreitet ist, hier in der Mitte des Alfölds sich zeigt und womöglich ihr südlichstes Vorkommen bedeutet. Wir kennen ein ähnliches Gefäß aus Gyula, es kam in der Sandgrube bei der Eisenbahnstrecke zum Vorschein (Inventarnummer 1422.) und ist eine Grabbeigabe, aber die näheren Fundumstände sind unbekannt. Wir kennen eine Analogie aus der Ivan'schen Ziegelfabrik in Szöreg, die wir ebenfalls nur vom Gesichtspunkte des Verbreitungsgebietes gebrauchen können. Bedeutend sind hinsichtlich der Chronologie die beiden, zu diesem Typus gehörenden Gefässe, die aus dem 103. Grab des Gräberfeldes B. von Kiszombor zum Vorschein kamen. Die Zeit des Gräberfeldes — wie wir erwähnten — ist der Anfang des III. Jahrhunderts n. Chr.

Einen sehr bedeutenden und vom Gesichtspunkte der Formenausbildung sehr wichtigen vierten Fund machte Béla Pósta bekannt.⁵⁰ Es wurden im Gebiete Tavelj, neben Simferopol auf der Halbinsel Krim, 4 Kurganen ausgegraben. Im Material der — in den Kurganen ausgegrabenen — Gräber unterscheidet Pósta zwei Hauptschichten: eine La Tène-Schicht und eine aus der Römerzeit. Er teilt unser Gefäß, welches mittels Hand geformt und schwarz gebrannt ist, in die, der La Tène-Einfluss vertretende Gruppe ein. Rostowzew versetzt die Zeit des ganzen Kurganenfundes in die Zeit um Christi Geburt, oder höchstens in das I. Jahrhundert n. Chr. Nach dem Mitgeteilten ist es nicht problematisch, dass unsere Schüssel, der Serie jener Gefässe vermehrt, die in der La Tène-Tradition wurzeln und ihre Zeit — den Daten gemäss — nicht über die erste Hälfte III. Jahrhunderts n. Chr. gesetzt werden kann.⁵¹

Typus VII. (XIII. 20.) Die — als Typus bekannt gemachte — Schüssel ist sehr interessant; und ist vom Gesichtspunkte der Formenausbildung geeignet als Ausgangspunkt zu dienen. Sie ist dunkelgrau, gut geschlämmt und hart gebrannt. (VII/1.). Die scharfe Bruchlinie am unteren Teil der Schüssel ist charakteristisch. Oberhalb dieser Linie ist der Gefässkörper konkav, darunter aber konvex; sein Rand erweitert sich lippenartig. Das Museum von Gyula hat eine ähnliche Schüssel aus dem Weinberg Gyula-Kálvária. (Inventarnummer 1421.).

Wir gehen wohl nicht fehl, wenn wir die Herkunft der Form in der provinziellen Keramik suchen. Wir denken an dem ziemlich häufigen Typus Draggendorf 46. Es kommt in den Lagern längst des Limes sehr häufig vor. Um ein Beispiel zu erwähnen, weisen wir auf das Lager Wiesbaden hin, wovon wir eine ziemlich gute Abbildung kennen.⁵² Sie zeigt viele verwandte Züge mit der Form, die auf dem Gebiet des Barbaricums zum Vorschein kam. Es ist eine scharfe Bruchlinie oberhalb der Standfläche zu finden, über derselben die konkave Gefässeite, darunter ist sie aber mehr gradlinig als konvex. Es ist zu bemerken, dass die provinzielle

⁵⁰ Béla Pósta: Archeologische Studien auf russischem Boden. II. S. 477—485 und Bild 266. Abb. 32.

⁵¹ M. Rostowzew: Scythien und der Bosphorus I. S. 584—585.

⁵² ORL. No. 31. XIII. 4.

Schüssel der Grösse nach gedrungen ist; der Grund dessen liegt darin, dass der — unter der Bruchlinie befindliche — Teil kaum ausgebildet ist. Ein anderer Unterschied liegt darin, dass die Standfläche des Typus v. Alföld flach ist, während die des proviziellen einen profilierten Standring zeigt. Es müssen noch jene Gefässbruchstücke erwähnt werden, die in den Lagern längst des Limes zum Vorschein kamen, deren Durchschnitte leider keine unversehrte Schüssel vorstellen, aber es ist auch den vorhandenen Profilen festzustellen, dass ihre Verwandtschaft mit unserer Form auffallend ist. Es fehlt nur der lippenartig auslaufende Randteil. Sie kommen im Lager Faimingens vor,⁵³ (sind schmutzigbraun) dann in Pfünz, Windisch, Straubing, Eregenz, Konstanz und Rottweil (?), als terra nigra. Das Interessante an der, aus den Profilen rekonstruierbaren, Schüsselform ist es, dass auch diese Form sich aus den La Tène-Traditionen entwickelte, welche in der provinziellen Keramik eine so grosse Rolle spielt. Wir müssten die einheimische, hauptsächlich pannonische Keramik besser kennen, um entscheiden zu können, ob der Typus terra sigillata von Draggendorf 46, oder die oben erwähnten terra nigra Schüsseln für die Ausbildung des Typus VII. ausschlaggebend waren.

Zu derselben Gruppe gehört, die — auf dem Bild XIII. 19. bekannt gemachte — Schüssel (VII/2.), die eine Abart der Gruppe ist. Der Hauptunterschied im Verhältnis zum erwähnten Typus liegt darin, dass die Bruchlinie oberhalb der Standfläche beinahe vollständig verschwindet.

Die Zahl der bisher bekannten Exemplare VII/2. ist im Verhältnis zu VII/1. gross genug. Wir kennen eins aus Debrecen-Tocópart,⁵⁴ eins aus der Umgebung v. Szentés (nähere Aufzeichnungen fehlen darüber). Es befindet sich ein Exemplar in dem röm. kath. Gimnasium von Jászapáti, aus einem unbekannten Fundort, als Geschenk des Herrn László Vanyek. Ein vollständig authentisches Exemplar kam in Mártély, im Meierhof Maczelka, zum Vorschein. Das letzt-erwähnte Exemplar und teilweise das Gefäss v. Tocópart geben einen chronologischen Stützpunkt. Dieser Typus ist auf Grund derselben Funde nicht älter als die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr. Es muss die Schüssel von Olbia von gleichem Typus erwähnt werden, die T. Knipowitsch, auf die erste Hälfte des I. Jahrhunderts setzt.⁵⁵ Der erste Schüsseltypus der Römerzeit hat eine ganz gleiche Form wie VII/2., aber die Bruchlinie oberhalb der Standfläche verschwindet vollständig. Da es von einer früheren Herkunft ist als unsere Gruppe, ist die unmittelbare Verbindung damit sehr fraglich.

Typus VIII. Es scheint auch der Typus, der durch das Gefäss XIII. 21. vertreten ist, von einer provinziellen Herkunft zu sein. Es ist eine ziemlich verbreitete Form, aber so viele Exemplare bis jetzt zum Vorschein

⁵³ ORL. No. 66. c., S. 76. Bild 5. Abb. 4. und S. 77—78.

⁵⁴ Jelentés, 1931. S. 54. Bild 9. Abb. 6.

⁵⁵ Dolgozatok, 1933—34. S. 184. Bild 1. Abb. 3.

⁵⁶ Knipowitsch: Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres. Materialien zur röm. germ. Keramik. IV. II. 25.

kamen, beinahe so viele Abarten kennen wir. Man kann die Schlüssel aus dem Fund⁵⁷ von Szarvas-Lómerhalom hierher rechnen, dann ein Gefäß aus Hortobágy-Poroshát;⁵⁸ dieser letztere ist übrigens das einzig authentische Stück. Auch im Museum v. Szentcs sind ähnliche Exemplare von einem näher unbestimmbaren Fundort aus der Umgebung v. Szentcs; Kuzsinszky macht aus einem römischen, provinziellen Gebiet ein Exemplar bekannt, er gibt auch dessen Genesis.⁵⁹ Er nimmt den Typus Draggendorf 37. für die Grundform und wir haben triftige Gründe, auch die — vom Gebiete des Barbaricums stammenden — Exemplare vom Gesichtspunkte der Formen daraus abzuleiten. Das Gräberfeld von Hortobágy-Poroshát bezeichnet für die obere Zeitgrenze der Form, die Mitte des III. Jahrhunderts n. Chr.

Beim grössten Teile der ausländischen Analogien nähert sich die Form des Gefässkörpers zur Halbkugel, aber es gibt auch solche Formen auf dem Gebiete des Barbaricums, so z. B. in Solt-Palé,⁶⁰ diese sind aber etwas grösser als die Exemplare, die wir unten anführen werden. Oelmann schreibt von der Form,⁶¹ dass sie schon in der Zeit Hadrians als terra sigillata vorhanden war, bis zum III. Jahrhundert n. Chr. bewahrt wurde und sogar in das IV. Jahrhundert hineinreichte. Die Möglichkeit zu seiner Nachahmung war schon früher da, als die mit rot-braunen Farbstoff gefärbten, nicht terra sigillata-Stücke in Verkehr kamen. Sie sind aus Faimingen,⁶² Urspring,⁶³ Gross-Krotzenburg,⁶⁴ Neckarburken,⁶⁵ und Köln⁶⁶ bekannt.

Das letztere setzt Fremersdorf in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr. Die Aufzählung der weiteren Analogien beiseite lassend, erwähnen wir nur noch die Meinung Drexels, der daran denkt, dass auch diese Form aus der La Tène abgeleitet werden soll.⁶⁷ Wenn Exemplare des Typus, die auf dem Gebiete des Barbaricums zum Vorschein kamen, terra sigillata Exemplare imitierten, so war die Möglichkeit dieser Nachahmung, schon seit der Mitte des II. Jahrhunderts vorhanden, wie es die Zeitbestimmung der provinziellen Exemplare und die Ausführungen Oelmanns beweisen; darum können wir vielleicht die Zeit des ersten Auftretens des Typus auf das Ende des II. Jahrhunderts n. Chr. verlegen.

Wir müssen noch erwähnen, dass die Standfläche beider Gefässe, die bei Hódmezővásárhely, von der ausgegrabenen Siedlung in Solt-Palé

⁵⁷ A. É. 1919. S. 176. Abb. 7.

⁵⁸ Jelentés, 1912. S. 59. Abb. 2.

⁵⁹ Kuzsinszky: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei. XII. S. 377. Bild 366. Abb. 2.

⁶⁰ Dolgozatok, 1935. XXXVI. 1. und 8.

⁶¹ F. Oelmann, a. a. O. S. 24—25. Bild 5.

⁶² ORL. 66 c. S. 78. und XII. 12.

⁶³ ORL. 66 a. IV. 47.

⁶⁴ ORL. 23. VII. b.

⁶⁵ ORL. 53. und 53/1. IV. 87.

⁶⁶ Germania, XII. 1928. S. 112—116. Bild 2. Abb. 8.

⁶⁷ ORL. 66 c. S. 78.

zum Vorschein kamen und zu dieser Gruppe gehören, einen Standring, während die anderen einheimischen Analogien eine flache Standfläche haben. Da wir die Zeit der Siedlung Solt-Palé in das IV. Jahrhundert n. Chr. setzen, ist es anzunehmen, dass die Erscheinung des Standringes in der Keramik der Römerzeit des Alfölds, wenigstens bei dem jetzt bekannt gemachten Typus, schon seine letzte, oder wenigstens spätere Station bedeutet. Wir haben kein gleiches Datum für die anderen schon behandelten Typen, so dass mehrere annehmbare Daten diese unsere Voraussetzung glaubhaft machen müssen.

Typus IX. Wir kennen die Fundumstände des Kruges nicht, der als Typus (XIV. 1.) bekannt gemacht wurde, nur eins ist sicher (nach der Festsetzung des ehemaligen Führers des Museums v. Hódmezővásárhely), dass er aus der Ziegelfabrik Franczisti stammt. Er ist gut geschlänmt und hart gebrannt und hat eine mattrote Farbe. Unseren bisherigen Daten gemäss ist diese Form in der Keramik der Römerzeit des Alfölds keine häufige; wir kennen insgesamt zwei Exemplare derselben (XIV. 2. und 7.) und beide stammen aus der Ziegelfabrik Franczisti. Man sieht auf dem ersten Blick klar, dass die gleichen, provinziellen Formen bei der Ausbildung dieser Form sicher zur Geltung kamen.

Es scheint ein einhenkeliger Krug aus Stockstadt,⁶⁸ zu dem Gefässkörper selbst eine sehr gute Analogie zu sein, es fehlt nur die gut ausgebildete Standfläche und es kann noch vielleicht ein Unterschied erwähnt werden: der Hals unseres Kruges ragt mehr in die Höhe. Zu der Ausbildung des Halses und des Henkels gibt dagegen die 20. Abbildung der Formentafel des Fr. Behn⁶⁹ eine gute Analogie, oder noch besser die abwärts enger werdende Halsausbildung der 27. Abbildung und auch die Henkelausbildung, die in gleicher Weise ausgeführt ist (er läuft unmittelbar unter dem Rand hervor).

Wir wissen nicht, ob die in den Provinzen gültigen chronologischen Daten bei den Krügen annehmbar sind, die auf dem Gebiete des Barbaricums verfertigt wurden, (die Ausbildung des Mundes, das Verhältnis des Mundes und des Henkels zu einander). Es scheint jedoch, dass gewisse Beschränkungen zur Geltung kommen müssen und wir sind gezwungen, für die Abwechslung der einzelnen Formen grössere Zeitintervallen anzunehmen. Auch das ist nicht überraschend, wenn einzelne Formen hier so lange im Gebrauch bleiben, dass sie beinahe als Relikten betrachtet werden können. Das Material der ganzen Ziegelfabrik v. Franczisti beginnt scheinbar mit dem Ende des II. Jahrhunderts n. Chr. und wie eine spätrömische zweihenkelige Amphora beweist, (XIV. 5.) reicht es in das IV. Jahrhundert n. Chr. Unser Krug kann einer beliebigen Periode der erwähnten Zeit angehören.

Typus X. Das Erwähnte bezieht sich auch auf den rotgebrannten, gutgeschlänmten, hartgebrannten Krug No. XIV. 2. Sein Hals ist dem

⁶⁸ ORL. 33. X. 16.

⁶⁹ Fr. Behn: Römische Keramik mit Einschluss der hellenistischen Vorstufen, Mainz, 1910.

Typus IX. gleich, aber es fehlt ihm der ringförmige Teil des Randes. Einen Unterschied gibt es auch in der Form des Gefäßkörpers, es fehlt das nach unten enger werdende Profil, oder es ist wenigstens nicht so auffallend. Der Gefäßkörper und die Ausbildung der Standfläche weist eine Verwandtschaft mit dem Krug No. XIV. 7. auf. Wir kennen aus der zugänglichen, einheimischen Literatur keinen Krug von gleicher Form (von einer flachen Randausbildung). Das Nationalmuseum von Siebenbürgen hat einen Krug ohne Henkel aus Marosgeze⁷⁰ unter Inventarnummer 1935. Der Ton hat eine braunrote Farbe und ist hart gebrannt. Er hat einen Standring. Die Form des Gefäßkörpers gleicht der Form unseres Gefäßkörpers nicht, sie ist kugelförmig. Ihre gemeinsame Eigenschaft ist, dass der lange Hals in die Höhe ragt und in einem sich kaum merkbar erweiternden Mund endet. Buday stellt fest, dass diese Form im Rheingebiet, in den ersten Jahrzehnten der Kaiserzeit, auftritt und zwar in Exemplaren mit Henkeln und mit etwas schlankerem Gefäßkörper. Diese Eigenschaften können sich auch auf unseren Typus beziehen. Diese analoge Form ist in der Zeit der Antonini, sogar auch in der Spät-Kaiserzeit vorhanden. Buday sucht die Herkunft dieser Form in Italien, aber auch östliche Einflüsse kamen bei der Ausbildung dieser dacischen Form zur Geltung. Soviel steht fest, dass ihre chronologische Lage vollständig unsicher ist, sowie die des vorhergehenden Typus IX. Es lässt sich über das Verbreitungsgebiet der Form nicht viel reden, da nur das einzige Exemplar bekannt ist.

Typus XI. hat einen kleinen Umfang (XIV. 3.) und ist gut geschlammte und gut gebrannt. Er wurde ohne Scheibe gemacht, ist mit einer Glasur überzogen und hat keine Standfläche. Eine vollständig gleiche Analogie macht A. Alföldi aus Békéscsaba⁷¹ bekannt. Diese ist mit einer gleichen eingeglätteten Verzierung versehen, ja auch ihr Muster ist dasselbe. Es kann nicht in Frage gestellt werden, dass die Herkunft der Form in den Traditionen der La Tène des Alfölds gesucht werden muss. Es kam ein einhenkeliges Gefäß aus dem 8. Grab des La Tène-Gräberfeldes v. Szöreg⁷² zum Vorschein, das unseren bekannt gemachten Typus sehr nahe steht.

Es ist 8.8 cm hoch. Der Durchmesser seines Mundes macht 8.8 cm aus. Der obere Teil des Henkels erhebt sich aus dem Rand des Mundes. Sein Rand ist etwas auslaufend und die Ausbauchung ist in der Mitte des Gefäßes. Die innere Fläche des Standringes ist konkav. Die Gefäßform entspricht vollständig unserem Typus. Wir halten diesen gehenkelt Krug aus Szöreg — trotz der Henkel- und Standflächenausbildung — für den Prototypus der Form. Die beiden Tassen des La Tène-Gräber-

⁷⁰ Buday: Római agyagedények az Erdélyi Múzeum Régiségterében. 2. Typus. Manuskript.

⁷¹ A. Alföldi: Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung A. H. IX. 1932. XXVII. S. 1 und 79—80.

⁷² Das La Tène Gräberfeld bei Szöreg. Dolgozatok, 1929. S. 103., Bild 13., Abb. 3.

feldes v. Csabrendek sind vielleicht noch zu erwähnen, deren Henkelbildung mit denen unseres Typus übereinstimmt, sie haben keine Standfläche und die Schalenform ist viel gedrungener als bei unserem und auch die Ausbildung der Kante spricht gegen die unmittelbare Verwandtschaft.⁷³

Typus XII. ist ein hart gebrannter, weniger fein geschlammter, gehenkelter Krug von hellgrauer Farbe (XIV. 4.). Wenn wir die Randausbildung und das Verhältniss zwischen Henkel und Rand betrachten, ist er dem Krug v. Strázsa-Vágör⁷⁴ ganz gleich. Die Form und die Grösse sind aber verschieden und wir kennen bis jetzt keine Analogie. Sowohl seine chronologische Lage als sein Verbreitungsgebiet ist unsicher.

Typus XIII. ist eine zweihenkelige Amphora in beträchtlicher Grösse (XIV. 5.). Das Loch unter dem Rand diente wahrscheinlich zum Einschnüren einer Schnur, um das Gefäss nach Abbrechen des Henkels tragen zu können. Ein etwas kleineres Gefäss von gleicher Form macht Kuzsinszky aus Aquincum als Streufund⁷⁵ bekannt. Sein Material ist hartgebrannter, grauer Ton, von aussen ist er mit einer dunkelgrünen Glasur versehen und gehört Kuzsinszky gemäss zu der römisch-germanischen, beziehungsweise zu der germanischen Gefässgruppe. Seine Verzierung besteht aus senkrechten Wellenlinien, die sich unter einer Zickzacklinie in einem Abschnitt befinden und diese grenzen senkrechte Linien; am oberen Drittel des Gefässkörpers sind eingeglättete Gittermuster. Kuzsinszky schreibt von diesem Gittermuster, dass es schon in der Keramik des burgus v. Leányfalu vorhanden ist, die aus dem Ende des IV. Jahrhunderts n. Chr. stammt. Es ist dies auch eine charakteristische Eigenschaft der germanischen Keramik vom IV. Jahrhundert n. Chr. Und es ist wahrscheinlich, dass es in der jazygisch-sarmatischen Keramik des Alfölds am frühesten erscheint. Aber die Verzierung des — als Typus bekannt gemachten — Gefässes weicht von dem des Aquincums ab (Dreiecke aus eingeglätteten Linien, die in zwei Gürteln angewendet sind) und sie erscheint vielleicht noch früher als das Gittermuster. Infolge dieser Verzierung kann vielleicht auch die Gefässform selbst in eine frühere Zeit datiert werden als ihre Analogie aus Aquincum.

Typus XIV. ist A. Alföldi gemäss — eine der häufigsten Formen in der römischen Keramik des Alfölds (XIV. 6.). Er kennt viele (12 Stück) aus dem Museum v. Gyula, sie stammen zumeist aus dem Komitate Békés.⁷⁶ Er erwähnt solche aus der Umgebung v. Szeged, Kecskemét und Orosháza, aber es fehlt dieser Typus auch aus den Gräbern des Gräberfeldes v. Hortobágy-Poroshát nicht. Ebenfalls zu diesem Typus ist ein Krug aus Szentes-Jaksorpart⁷⁷ zu rechnen, dann ein kleines Gefäss als

⁷³ Lajos Márton: Das Fundinventar der Früh-La Tène Gräber. Dolgozatok, 1933—34. XXVII. 6., 7.

⁷⁴ A. Alföldi: a. a. O. XXVI. 7.

⁷⁵ Kuzsinszky: a. a. O. S. 348—349. Abb. 357.

⁷⁶ A. Alföldi: a. a. O. S. 48. Anmerkung 98.

⁷⁷ Dolgozatok, 1936. S. 73. Bild 1. Abb. 3.

Streifund aus Kétegyháza (in der Halsbiegung eine Zickzacklinie), ferner der Krug des Fundes von Jászmonostor,⁷⁸ und endlich das Gefäss des Fundes von Fehértemplom-Káposztáskertek (Komitat Temes).⁷⁹

Der bekannt gemachte Krug aus Szőlőhalom ist einer, der die steifste Linie hat. Rand und Schulter des Gefässes kommen in einer bestimmten Bruchlinie zusammen und auch bei der grössten Ausbauchung ist eine Bruchlinie. Der grösste Teil der aufgezählten Exemplare, die zu diesem Typus gehören, haben eine geschmeidige Form, was besonders die konvexe Linie des — sich unter der Ausbauchung befindenden — Teiles und ein wenig dickerer Rand erklären. Es ist wahrscheinlich hier bloss von beiden Abarten desselben Typus die Rede. Der Fund v. Jászmonostor kann für zusammengehörig betrachtet werden, obwohl er als Streifund ins National-Museum gekommen ist. Die Scharnierscheibenfibel und die Scheibenfibel mit Spiraleinrichtung können als zeitbestimmend betrachtet werden. Die ersteren setzt Almgren in die Früh-Kaiserzeit, die letzteren in die Jüngere-Kaiserzeit.⁸⁰

Demzufolge stimmen wir mit dem überein, der den Fund bekannt machte und dessen Zeit in das III—IV. Jahrhundert n. Chr. setzte.⁸¹ Der Typus der Fibel des Fundes von Fehértemplom ist eine sehr verbreitete Form in dem südlichen Teile v. Pannonien. Unser Exemplar unterscheidet sich darin von dem Typus, den Kovrig bekannt machte,⁸² dass es zweigliedrig ist, folglich einer späteren Herkunft ist als die Grundform.

Kovrig gemäss konnte die Grundform im II. Jahrhundert n. Chr. sich entwickeln, also können wir auch unser Exemplar in das III. Jahrhundert setzen, eventuell in eine noch spätere Zeit. Dieses Datieren unterstützt auch jener geöffnete, den Enden zu stärker werdende, Armring, der zu diesem Funde gehört. Die Zeit des Gräberfeldes von Szentcsanakpart setzt Gábor Csallány in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr.⁸³ Die Angaben datieren den Typus des Kruges einheitlich in das III. Jahrhundert n. Chr., wenigstens die Form von einer entwickelteren, geschmeidigeren Linienführung.

Was die Ausbildung des Typus betrifft, bietet dazu die provinzielle Keramik keinen Stützpunkt und wir sind geneigt, sie auch aus der La Tène abstammen zu lassen. Lajos Márton macht einen Früh-La Tène-Fund aus Alsózsolca (Komitat Temes) bekannt,⁸⁴ ein solches Exemplar ist dem Typus unseres Kruges gleich. Es kann vielleicht auch der Krug von Balsa,⁸⁵ der durch Márton Roska publiziert wurde, hierher gerechnet werden. Wir finden aber noch bessere Analogien im Auslande. Wir können einen Krug

⁷⁸ A. É. 1896. S. 379.

⁷⁹ Történelmi és Régészeti Értesítő VII. 1881. S. 162—164. Tafel II.

⁸⁰ Almgren: a. a. O. S. 99—100.

⁸¹ A. É. 1896. S. 379.

⁸² Ilona Kovrig: Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien, Dissertationes Pannonicae. S. 2. No. 4. Typus 131. S. 17.

⁸³ Dolgozatok, 1936. S. 75.

⁸⁴ Dolgozatok, 1933—34. XLIX. 8 a.

⁸⁵ Dolgozatok — Travaux, 1915. S. 24. Bild 6.

des Spät-La Tène-Urnengräberfeldes v. Sarubinetz erwähnen, aus der Zeit um Christi Geburt, der unserem vollständig gleich ist, nur die Henkelausbildung weicht insofern ab, dass sie sich über den Rand hebt.⁸⁶ Reinecke sieht in dieser Form die Nachahmung desselben hellenistischen Bronzekruges, der in den Spät-La Tène-Gräberfeldern anderer Gebiete häufig genug vorkommt. Diese Bestimmung rechtfertigen die Krüge der La Tène-Zeit aus Tinosul in Moldau,⁸⁷ welche mit ihren steifen Linien die Prototypen des Kruges vom Funde aus Szölőhalom sind. Die Henkelausbildung ist dem Exemplar v. Sarubinetz gleich. Die aufgezählten Analogien aus der La Tène-Zeit können genau so in zwei, einander sehr nahe stehende, Gruppen eingereiht werden, wie die der Römerzeit. Die Krüge von Sarubinetz und Tinosul sind als die, durch die Exemplare von Szölőhalom vertretenen steiferen, die v. Alsózsolca und Balsa als die schlankeren Prototypen der Form v. Jászmonostor anzusehen. Da die zuerst erwähnte Gruppe später vorkam, können wir sie nicht als formengebend betrachten. Die Möglichkeit voraussetzend, dass beide Gruppen Metallmuster nachahmen, betrachten wir den verbreiteteren Typus v. Jászmonostor als eine Gestaltung aus der lokalen La Tène; die Abart von Szölőhalom aber für eine importierte Form, die sich auf einem Gebiet östlich von Ungarn ausbildete.

Typus XV. Ein gutes Bild des Gefäßes teilte A. Alföldi mit und macht die Form (XIV. 8.) als einen Vorgänger eines Krugtypus der Hunnenzeit bekannt. Er betrachtet die Krüge des Fundes v. Černiachov, die mit den Münzen Faustina jun. und Gordianus datiert sind, als unmittelbare Vorgänger des Typus der Hunnenzeit, die durch die erwähnten Krüge v. Murga vertreten ist. Er behauptet aber, dass der ganze Formenkreis aus La Tène-Traditionen stammt und der Krug XIV. 8. v. Hódmezővásárhely⁸⁸ diesem als Bindeglied dient. Es wäre sehr wichtig, auf Grund der Fundumstände eine genaue Zeitbestimmung ausführen zu können, davon wissen wir aber nichts und noch weniger kann man von einem Verbreitungsgebiet sprechen, weil man nur dieses einzige Exemplar kennt. Wir können noch Reineckes Meinung erwähnen, nach welcher die Krüge von Černiachov aus den Formen der Ton-, Metall-, oder sogar der Glasgefäße der Provinzen stammen sollen.⁸⁹

Während des Setzens dieser Arbeit, machte mich Herr Dr. Benedek Banner auf einen Krug mit Henkel, aus der Spät-La Tène-Zeit aufmerksam, der im Museum zu Békéscsaba aufbewahrt ist, und als unmittelbarer Vorgänger unseres Typs betrachtet werden kann. Der Krug war eine Beilage des gestörten Hockerskelettes im Gräberfeld Békéscsaba—Fényes, aus der Spät-La Tène-Zeit, ist also ein vollständig authentischer Fund.

⁸⁶ P. Reinecke: Aus der russischen Literatur. Mainzer Zeitschrift. I. 1906. S. 42. Bild. 1. Abb. 4.

⁸⁷ Vasile Parvan: Getica, 1926. Bucuresti. Abb. 428., 430.

⁸⁸ A. Alföldi: a. a. O. S. 46—48. XXVII. Bild 5.

⁸⁹ Mainzer Zeitschrift, I. 1906. S. 45. Bild 3. Abb. 2.

Die Fundumstände wurden durch B. Banner bekannt gemacht.^{80a} Das Gefäss ist aus gut geschlammtem Lehm, auf Scheibe verfertigt, ein wenig asymmetrisch geformt. Der Henkel ist abgebrochen, es blieben aber so grosse Bruchstücke zurück, dass man auf die ursprüngliche Form zurückschliessen kann. Die Öffnung ist beinahe ganz schartig. Die Form des Kruges ist der unseres Typs XV. 8. vollständig gleich, nur der Öffnung-Umfang ist grösser und der Krug selbst ist nicht so schlank. Der Henkel setzt ebenso an eine Ausbauchung an, und wie die Richtung seiner Bruchstücke zeigt, hatte er ursprünglich einen rechtwinkligen Bruch. Nach diesen Entsprechungen kann also die Auffassung Alföldis, nach welcher der Ursprung dieses Typs in der La Tène-Tradition der ung. Tiefebene zu suchen ist, als bewiesen betrachtet werden.

Typus XVI. hat eine graue Farbe, ist aus gut geschlammtem und hartgebranntem Ton (XIV. 9.). Der Gefässkörper wird weder durch Furchen noch durch Rippen gegliedert. Es befindet sich ein Krug in Gyula, von vollständig gleicher Form und Beschaffenheit, der aus der Umgebung der Stadt zum Vorschein gekommen ist. Eine andere Analogie ist aus der Umgebung von Szentcs bekannt. Einen Unterschied gibt es nur in der Anlegung des Henkels, er geht nämlich bei dem Exemplar v. Szentcs aus dem Rand heraus. Zu der chronologischen Lage haben wir keine Daten.

Typus XVII. ist etwas gekörnter geschlammmt, als die lokalen Fabrikate dieser Zeit (XIV. 10.). Seinen Fundort kennen wir nicht und wir reihten ihn nur deswegen zwischen die Funde der Umgebung v. Hódmezővásárhely ein, weil wir von dort ein gleiches, braun-schwarzes Gefäss kennen, dessen Fundort sicher ist. (XV. 8.). Seine Form ist dem Krug des Fundes v. Strázsa-Vágör⁹⁰ vollständig gleich. Die Halsausbildung und das Verhältnis des Halses zu dem Henkel ist vollständig gleich, es ist nur kleiner, als das hier bekannt gemachte Exemplar. Es ist nicht ausgeschlossen, — da sein Fundort unbekannt ist — dass dieses aus Brigetio stammt. Die chronologische Lage, die die erwähnte Analogie diktiert, gibt dieser Voraussetzung einen Raum.

Typus XVIII. ist ein einhenkeliges, graufarbiges, gut geschlammtes und hart gebranntes Gefäss (XIV. 11.). Dieser Gefässtypus ist in der Keramik der Römerzeit des Alfölds nicht ungewohnt. So finden wir in dem Ungarischen Nat. Museum, unter No. 11/1932, ein ähnliches Gefäss ohne Henkel aus Törökszentmiklós. Ein zweites ist im Archaeologischen Institut der Universität v. Szeged und ist aus Hartapuszta, (Komitat Pest) welches samt einer Münze Claudius II. (268—270. n. Chr.) zum Vorschein kam.⁹¹ Die dritte Analogie liefert das 86. Grab des Gräberfeldes von Kiszombor B.; in der Halsbiegung des Gefässes ist eine eingeglättete Zickzacklinie zu sehen. Die erwähnten Analogien setzen die Zeit der Form

^{80a} Dr. Benedek Banner: Das Gräberfeld von Békéscsaba—Fényes, Dolgozatok, 1932. S. 133., 145—148., Tafel XLVII. 51.

⁹⁰ A. Alföldi: a. a. O. XXVI. 7.

⁹¹ Dolgozatok, 1931. S. 126; 1932. S. 112., 115., Bild 1. Abb. 1.

in die zweite Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr. Wir sind der Meinung, dass die Zeit unseres Typus ebenfalls in diese Zeit zu setzen ist.

Typus XIX. ist ein kleines Gefäß mit steifen Linien und mit zwei Henkeln (XIV. 13.). Wir kennen eine Analogie von schlankerer Form und von gleicher Grösse aus Nagykomarás (Komitat Arad).⁹² Den Fund v. Nagykomarás, setzt die zweigliedrige Bronzefibel, mit umgeschlagenem Fuss in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr. Aus den Gräbern No. 74 und 79 des Gräberfeldes v. Kiszombor B., wurden je ein kleines Gefäß von gleicher Form, aber nur mit einem Henkel ausgegraben. Der Bruch der Ausbauchung ist scharf. In der Halsbiegung des kleinen Gefässes vom Grabe No. 79 befindet sich eine eingeglättete Zickzacklinie. Wir haben keine chronologischen Daten, die sich auf diesen Typus beziehen. Was die Form anbelangt, ist der Zusammenhang mit dem Krug des Typus XIV. 6. unzweifelhaft, aber aus diesem Zusammenhang eine Folgerung zu ziehen, wäre Mangels Daten noch etwas zu früh.

Typus XX. ist ein Gefäß in sehr schlechtem Zustande, seine charakteristischsten Teile, Hals und Mund, fehlen (XIV. 14.). Es gleicht dem einhenkeligen Krug No. XIX. 5., nur seine Schlämmung verrät, dass wir es mit einer Ware aus dem Alföld zu tun haben. Es scheint aber von früherer Herkunft zu sein, als sein erwähntes Ebenbild. Es wurde samt Karneolperlen gefunden; die Fundumstände datieren es in die Mitte des III. Jahrhunderts n. Chr.

Wir erwähnen noch den Gefässdeckel No. XIV. 12. dessen ungarländische Analogie wir bis jetzt nicht kennen. In dem Auslande gibt es aber eine von sehr früher Herkunft. Tackenberg teilt eine Analogie aus Lipljana (Gouvernement Poltava) unter der Bemerkung mit,⁹³ dass sie eines der charakteristischen Stücke der frühgermanischen Keramik aus Polen und Ost-Preussen ist (Falzdeckel.). Das Exemplar aus Lipljana wurde natürlich ohne Scheibe gemacht, sein oberer Teil, welcher in einem Griff endet, ist konisch, unser Exemplar ist dagegen flach, aber es ist im Grunde genommen von demselben Typus. Unser Exemplar kann, wenn Schlämmen, Brennen und Farbe in Betracht gezogen werden, in die II—IV. Jahrhunderte n. Chr. versetzt werden. Wenn es mit der germanischen Keramikgruppe tatsächlich etwas gemeinsames hat, (ist vielleicht in irgendeiner Weise bis zu den bezeichneten späteren Zeiten erhalten geblieben) kann es als ein neuer Beweis des germanischen Einflusses betrachtet werden, die sich in dieser Zeit auf dem Alföld meldet.

Typus XXI. ist ein sehr interessantes Gefäß, (XV. 1.) dessen Form — unseren bisherigen Daten gemäss — nur selten zu finden ist. Wir kennen die näheren Fundumstände des Gefässes nicht, welches im Museum v. Gyula unter Inventarnummer 1893. aufbewahrt wird. Es stammt aus der Sandgrube der Eisenbahn von Gyula. Noch ein anderes gibt es in Bruchstücken mit der Angabe des Fundortes Gyula, unter Inventarnum-

⁹² Dolgozatok, 1932. S. 112., 113. Bild 1. Abb. 6.

⁹³ K. Tackenberg: Zu den Wanderungen der Ostgermanen. Mannus XXII. S. 271. Abb. 1. S. 269., 273.

mer 1473. Eine andere brauchbare Analogie wird in dem Inventar des Städtischen Museums v. Szeged, unter No. 19/1884 erwähnt. Als Fundort ist Sövényháza angegeben, aber unter derselben Nummer befinden sich auch Fundstücke aus Szillér, Öthalom, Matypart; eben deshalb ist der Fundort unseres Gefässes nicht festzustellen. Es ist auch grösser, als das Gefäss, welches als Typus bekannt gemacht wurde. Wir können von seiner chronologischen Lage vorläufig nichts auszusagen, aber wir fanden keine beruhigende Analogie, selbst, wenn wir die Herkunft der Form suchen.

Typus XXII. ist ein fassförmiges Gefäss, aus dem städtischen Gebiet v. Hódmezővásárhely (XV. 2.), ohne eine nähere Benennung des Fundortes. Es wurde mittels Scheibe gemacht, hat eine graue Farbe, ist gut geschlämmt und hart gebrannt. Eins seiner beiden Enden ist flach, das andere ist zugespitzt. Es steht nicht allein unter den Denkmälern dieser Zeit. Lajos Márton teilt eins aus Tiszasas⁹⁴ mit. Auch dies wurde mittels Scheibe gemacht, seine Oberfläche ist — gleich den prähistorischen Gefässen — geglättet. Es ist ein technisches Verfahren (farblose, glänzende Glasur), welches beim grössten Teil unserer Gefässe der Jazygenzeit zu finden ist. Seine Fundumstände sind unbekannt. Vom Gefässe v. Hódmezővásárhely unterscheidet es sich darin, dass seine Beiden Enden zugespitzt sind, aber so, dass dieser Teil wie ein Pfeifendeckel aussieht, welcher an beiden Enden angebracht wurde. Ein kleineres, aber gleiches Gefäss, befindet sich im Museum v. Gyula; es hat eine Fassform und stammt aus Doboz (No. 1438.). Seine näheren Fundumstände sind unbekannt. Das dritte kam in Dunapentele zum Vorschein. Das erwähnte fassförmige Gefäss fand Ede Mahler in einer der Räumlichkeiten (No. XI.) der römischen Gebäude.⁹⁵ Seine Form gleicht unserem Exemplare schon besser. Das eine Ende ist flach, das andere aber etwas spitziger. Oberhalb des spitzigeren Endes läuft eine bandförmige Rippe herum.

Hinsichtlich der Zeitbestimmung ist es wichtig, dass man den Altarstein in dem XI. Raum, wo er im Jahre 228. n. Chr. errichtet wurde, an seinem ursprünglichen Platz fand. Es ist annehmbar, dass die darin gefundenen Gegenstände, beinahe alle, aus dieser Zeit stammen.

Die nächste einheimische Analogie führt uns schon zu der Gefässgruppe, aus welcher der ganze Formenkreis abgeleitet werden kann. Das Nationalmuseum v. Transsylvanien bewahrt das Gefäss v. Maros-Portus unter No. 3722 auf, dessen Fundumstände unbekannt sind.⁹⁶ Es ergeben sich mehrere Abweichungen im Vergleich mit dem als Typus bekannt gemachten Exemplar. Es ist aus hartgebranntem Ton und ist in der Mitte des Gefässkörpers beiderseits bis zum Hals mit lockenartigen Eindrücken verziert. Seine beiden Enden sind mit 9—9 reifartigen Rippen verziert. (Auch die Rippenverzierungen der Gefässe v. Tiszasas und Dunapentele ahmen wahrscheinlich einen Reif nach.) Die äussersten Rippen an beiden

⁹⁴ A. É. 1909. S. 155. Abb. 1. Anmerkung 3.

⁹⁵ A. É. 1910. S. 119. Abb. 2.

⁹⁶ Buday: a. a. O. Typus 72. Die Beschreibung nahmen wir Wort für Wort über.

Enden sind dem Fassboden ähnlich, der letzte Reif dient als Rand, der Boden hebt sich von den Rändern einwärts, während die Mitte sich senkt. Von den Eden der Reife gehen die beiden Henkel aus, die in der Mitte der Länge nach durch Eindrücke geteilt sind, wo diese dann den Hals erreichen, beginnt der Rand des Mundes. Dieser ist flach, und so gegliedert, als wenn sich Reife darauf befänden. Auch der Fuss ist eigenartig, er entspricht dem unteren Teil des Bockfusses.

Die beste Analogie des Gefässes v. Maros-Portus macht Fr. Behn, in der Abbildung 400. seines erwähnten Werkes bekannt; unser Exemplar ist aber schlanker. Es gibt ausländische Analogien in sehr grosser Zahl, vorzugsweise aus dem Rheingebiet; es gibt auch aus Glas gemachte.⁹⁷ Oelmann gibt über einen Teil des fassförmigen Gefässe eine Zusammenstellung.⁹⁸ Aus seiner Aufzählung ist das einhenkelige fassförmige Gefäss, mit einer grünen Glasur, von Dunapentele hervorzuheben, welches in Mainz aufbewahrt wird. Mit der Frage befasst sich neuerdings Siegf. Loeschke der den grössten Teil der fassförmigen Gefässe und auch die Literatur, die sich auf die Frage bezieht, bekannt macht.⁹⁹ Es ist unbestreitbar, dass der Bedarf des schon damals berühmten Weingebietes, diese Gefässform im Rhein- und Moselgebiet, ins Leben rief; diese Gefässe waren zur Aufbewahrung oder Lieferung des Weines bestimmt. Die Form ist zwar schon von früher her bekannt,¹⁰⁰ aber ihre Bestimmung war eine andere (Urne) und sie steht mit dem Formenkreis von den Jahrhunderten II—IV. n. Chr. in keiner Verbindung. Die Blütezeit der Herstellung dieser Gefässe im Rheingebiet fällt in das III. Jahrhundert n. Chr.

Wir müssen behaupten, dass die Gefässe v. Dunapentele, Hódmezővásárhely, Gyula und Tiszasas, von den aufgezählten fassförmigen Gefässen Siebenbürgens und des Rheingebietes in mehreren Hinsichten abweichen. Es kann aber nicht in Zweifel gezogen werden, dass die Anregung zu dieser Form, nur von hier ausgehen kann, dies beweist besonders das Gefäss v. Dunapentele, dessen chronologische Lage auch darauf hinweist. Wir können also getrost behaupten, dass unser Gefäss, Typus XXII., auf einen provinziellen Einfluss zurückgeführt werden kann und dass es sich in Pannonien ausbildete. Es scheint auch die Vermutung wahrscheinlich zu sein, dass die im Gebiete der Provinz überall vorkommenden einheitlichen Exemplare v. Pannonien und vom Alföld einen separierten, pannonischen Typus vertreten.

Typus XXIII. ist ein gut geschlammtes, hart gebranntes Gefäss von grauer Farbe aus Szőlőhalom (XV. 3.). Auch dessen nähere Fundumstände kennen wir nicht. Wir können Analogien aus den Funden des Alfölds, aus Kiskunfélegyháza-Pusztapáka erwähnen. Auf dem Grund-

⁹⁷ A. Kisa: Das Glas im Altertume. Abb. 57—59.

⁹⁸ Fr. Oelmann: a. a. O. Abb. 24. S. 46. Anmerk. 22. Sätze 23., 24.

⁹⁹ Siegf. Loeschke: Römische Denkmäler von Weinbau. Trierer Zeitschrift, 1932. Heft 1—2. S. 1—60.

¹⁰⁰ Germania, 17. 1933. S. 250., Tafel 20.

besitz des A. Kis fand man 3 Gräber, aber nur die Beigaben eines Grabes wurden abgesondert aufbewahrt.¹⁰¹

Aus dem ersten Grab kam ein konvex Metallspiegel und eine zweigliedrige Bronzefibel zum Vorschein. Die letztere gehört in die VII. Gruppe v. Almgren und der 210. Typus steht dieser am nächsten. Sie hat anstatt der doppelten Drahtspirale nur eine und das Ende des zum Hacken geformten Bügels hält auf unserem Exemplar das Kreuzstäbchen, welches die Spirale trägt. In dem anderen Grab fand man eine kleinere Bronzefibel vom gleichen Typus, den Hacken vertritt am Ende des Bügels ein Knopf; dann fand man ferner eine Bronzespange, Bernstein und Pastaperlen und endlich einen 8.5 cm hohen Tonkelch. Der letztere ist etwas schlanker als das Exemplar, welches als Typus bekannt gemacht wurde und auch seine Standfläche ist etwas betonter. Der horizontale Rand und die Ausbauchung in der Mitte leugnen die Verwandtschaft nicht. Die Fibel sind die Zeitbestimmer des Fundes, welche Almgren den zur Verfügung stehenden Daten gemäss, auf das III. Jahrhundert n. Chr. datiert, aber er rechnet auch damit, dass sie auch im IV. Jahrhundert im Gebrauch waren. Ihr Verbreitungsgebiet ist Westpreussen, Polen, Galizien, aber auch in einigen Lagern am Rhein fand man sie (Salzburg, Osterburcken). Bei den, am Ende des III. Jahrhunderts aufgegebenen, Lagern, muss mit der Möglichkeit gerechnet werden, dass die, die Lager zerstörenden Germanen, die Fibel verloren haben.¹⁰² Auf Grund dieser Zeitbestimmung ist der Fund von Félegyháza und das zu demselben gehörende Gefäss, an das Ende des III. Jahrhunderts, beziehungsweise an den Anfang des IV. Jahrhunderts zu setzen. Das Museum v. Gyula hat ein ähnliches Gefäss aus Mezöberény, dessen nähere Fundumstände unbekannt sind (Inventarnummer 1432.). Wir kennen eine andere Analogie aus dem Gräberfeld v. Marosszentanna.¹⁰³ Auch bei diesem geht die Ausbauchung in eine Kante aus, auch der Rand ist leicht nach aussen gebogen, aber trotzdem können wir es als diesem Formenkreis angehörend betrachten. Dieses Gefäss weist auf La Tène-Traditionen hin, wovon wir den Gefässtypus ableiten. Beide Analogien weisen auf eine spätere Zeit hin und das Exemplar, das wir bekannt machten, ist scheinbar das früheste.

Typus XXIV. Es sind Schalen mit Standflächen (XV. 4., 6.). Das Exemplar No. XV. 4. ist etwas körnig geschlammmt, No. XV. 6. ist ganz fein, wie die Gefässe von bester Qualität dieser Zeit.

In dem, im ungarischen Texte bekannt gemachten, Fundmaterial aus Brigetio (XIX. 1.), finden wir die provinzielle Analogie des Typus auf, aber wir können die Zahl derselben auch aus dem Gebiet Daciens vermehren. In Verwahrung des Transsylvanischen National-Museums (No. 4311.) ist das Gefäss aus Marosujvár, welches ein vollständiges Ebenbild des Gefässes No. XV. 2. ist, auch die herumlaufende Furche ist an

¹⁰¹ Dolgozatok, 1931. S. 130. Inventar des National-Museums 6/1931.

¹⁰² Almgren: a. a. O. S. 97—98.

¹⁰³ Dolgozatok — Travaux, 1912. S. 265., Bild 16., Abb. 5.

der Seite der Schale zu sehen.¹⁰⁴ Vielleicht genügt es, wenn wir uns noch auf den Gefäßstypus No. 344 von Fr. Behn beziehen und wenn wir jene Behauptung als gerechtfertigt betrachten, dass die Form auf dem Gebiete der Provinzen allgemein verbreitet ist und unsere Gefäße die Nachahmungen derselben sind. Wir kennen Analogien aus authentisch freigelegten Gräbern. So z. B. die Analogie aus dem 41. Grab des Gräberfeldes v. Kiszombor B., die eine schlanke, unten breiter werdende Standfläche hat. Von einem gleichen Typus ist die Schale, die in dem 97. Grab von Szeged-Makkoserdő gefunden wurde. Es gibt auch ein kleines Gefäß, welches als Streufund ebenfalls in Kiszombor zum Vorschein kam. Beide Gräberfelder können auf den Anfang des III. Jahrhunderts n. Chr. gesetzt werden.

Wir kennen noch Exemplare, die diesem Typus gleich sind, aus dem 7. Grab von Szentes-Jaksorpart,¹⁰⁵ dann aus dem Jazygengrab von Szentes-Nagyhegy.¹⁰⁶ Die letzte Abart kommt häufiger in der Keramik der Zeit vor, als der Grundtypus selbst, aber es ist nicht ausgeschlossen, dass der Vorgänger dieser Abart unmittelbar in der provinziellen Keramik vorhanden ist. Darauf weist wenigstens unter anderen das Gefäß hin, das man auf dem Gebiet des Colonia Apulensis fand,¹⁰⁷ aber wir kennen ein ähnliches auch aus dem Lager Faimingen.¹⁰⁸ Die Zeit dieser Abart setzen die Funde von Jaksorpart und Nagyhegy einheitlich auf die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr.¹⁰⁹

Typus XXV. ist eine ungewöhnliche Form (XV. 5.) in der Keramik dieser Zeit, ist ein mit einer roten Glasur überzogenes kleines Gefäß mit blassrotem Bruch; die Glasur ist stellenweise abgewetzt. Wir finden keine Abart davon in dem einheimischen Material, auch in der ausländischen Literatur befindet sich kein solcher Fund, der mit diesem in Verbindung gebracht werden konnte. Irgendeine Verwandtschaft verrät es mit der Gefäßgruppe, welche P. Rau aus dem Gebiet der unteren Wolga bekannt macht, aber es wären mehrere Daten nötig, um die Rechtfertigung der Verbindung annehmen zu können.¹¹⁰

Typus XXVI. Wir sind bei diesem Typus (XV. 7.) in keiner besseren Lage. Man kann es in gewisser Hinsicht (Halsausbildung) mit den Gefäßen von Typus I/4. vergleichen, aber der Gefäßkörper unterscheidet sich von demselben vollständig. Wir kennen nur dieses einzige Exemplar, auch von seiner chronologischen Lage wissen wir nichts.

Typus XXVII. ist ein schwarzbraunes Gefäß mit eingeglätteter

¹⁰⁴ Buday: a. a. O. Typus 61.

¹⁰⁵ Dolgozatok, 1936. S. 34. Bild 2. Abb. 5.

¹⁰⁶ a. a. O. 1932. S. 150—152., XLVIII. 13.

¹⁰⁷ Múzeumi és Könyvtári Értésítő, VI. 1912. S. 278. Das mittlere Gefäß des Bildes 21.

¹⁰⁸ ORL. 66 c. XI. 35.

¹⁰⁹ Dolgozatok, 1936. S. 75. — Párducz: a. a. O. S. 52.

¹¹⁰ P. Rau: Die Hügelgräber römischer Zeit der unteren Wolga. Mitt. des Zentralmuseums Pokrovsk. 1926. Heft 1—2. Bild 87. Abb. G. — E. Beninger: Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Mannus-Bibliothek No. 51. S. 121. Abb. 13.

Verzierung (XV. 8.) Die Form ist ziemlich ungewohnt und in Anbetracht der Verzierungen (Gittermuster), gehört es einer späteren Periode an. Wir erwähnen Mangels einer besseren Analogie ein Gefäß des La Tène-Gräberfeldes v. Csabrendek, welches vom Gesichtspunkte der Formenausbildung kann in Betracht gezogen werden.¹¹¹

Typus XXVIII. ist durch zwei Gefässe vertreten, aber diese Gefässe bedeuten auch zwei Abarten (XV. 9., 11.). Der Unterschied zwischen beiden besteht darin, dass die Ausbauchung bei XV. 9. tiefer, der Standfläche näher ist, hingegen bei dem anderen in der Mitte des Gefäßkörpers liegt. Sie haben einen kleinen Umfang, sind gut geschlämmt, hart gebrannt und haben eine graue Farbe. Analogien geben die zur Verfügung stehenden Daten nicht. Ein kleines Gefäß aus Falmingen könnten wir erwähnen,¹¹² aber es hat keinen gleichen Rand. Zur chronologischen Lage haben wir keinen Stützpunkt.

Typus XXIX. Diese in Bruchstücken bekannt gemachte Gefäßform, welche aus Szölőhalom zum Vorschein kam, ist sehr interessant (XV. 10.). Eine ziemlich genaue und vollständig unversehrte Analogie kennen wir aus dem 5. Grab des Gräberfeldes Szentes-Jaksorpart.¹¹³ Das Material des Gräberfeldes — wie schon erwähnt wurde — ist in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr. zu setzen und diese Zeitbestimmung ist auch für unser Gefäß gültig. Ein ähnliches Gefäß aus Gyula (Inventarnummer 1430.), ist nur vom Gesichtspunkte des Verbreitungsgebietes wichtig. Es stammt aus dem Kalvarienrain. Seine näheren Fundumstände sind unbekannt. Eins hat auch das Städtische Museum v. Szeged als Streufund aus Szeged-Zákány. Weitere Analogien sind aus dem Lager Falmingen bekannt.¹¹⁴ Es ist dickwandig und aus grauem Ton (terra nigra) gemacht. Es stammt vermutlich aus dem I. Jahrhundert der Kaiserzeit. Es ahmt vielleicht eine La Tène-Form nach.

Typus XXX. ist ein graues, gutgeschlammtes und hartgebranntes Gefäß (XV. 12.), an dem, Spuren des Henkels am Rand und an der Ausbauchung wahrnehmbar waren. Es ist aus Sarkalj-Tófenék und seine nähere Fundumstände sind unbekannt. Das Museum v. Gyula hat einen einhenkeligen Krug, welcher unserem Typus vollständig gleicht. Dieser ist jedoch ziegelrot und der Henkel ist abgebrochen. Die Breite des Mundes ist 8,3 und die Höhe 10,9 cm. Die Herkunft der Form ist in der La Tène-Keramik zu suchen. Die Sammlung des Gymnasiums hat unter No. 2398 einen einhenkeligen La Tène-Krug aus einem unbekannten Fundort. Seine Form gleicht vollständig der von unserem Typus, sie ist vielleicht etwas gedrungener. Er ist gut geschlämmt, hat eine braun-rote Farbe und wurde mittels Scheibe gemacht.

Die den *Typen XXXI—XXXVII.* angehörenden Gefässe bilden in gewissen Beziehungen eine Separatgruppe. Sämtliche sind aus kaum ge-

¹¹¹ Dolgozatok, 1933—34. XXVII. 4.

¹¹² ORL. 66 c. XI. 37.

¹¹³ Dolgozatok, 1936. S. 74., Bild 2. Abb 6.

¹¹⁴ ORL. 66 c., S. 75—76., Abb. XI. 8.

schlammten, beziehungsweise aus geknetetem Ton gemacht. Man hat die primitiven, ohne Scheibe gemachten, Gefässe zumeist aus spreugem Ton geformt. Sie sind dickwändig und nicht sorgfältig gebrannt. Diese grob ausgeführte Keramik ist bei sämtlichen Völkern der Völkerwanderungszeit vorhanden, aber nirgends meldet sich ein solcher Formenreichtum, wie wir ihm in dieser Zeit begegnen. Und wenn wir die Auffassung akzeptieren, dass diese grobe Keramik ein wahres Eigentum der berittenen Nomadenvölker ist, so verdienen die Folgerungen, die aus dem Vergleich der Formen zu ziehen sind, eine grössere Aufmerksamkeit, als die oben erörterten Gefässtypen.

Typus XXXI/1. ist ein grösseres Gefäss in der Form eines Blumentopfes (XVI. 1.). Nicht nur die Gefässform ist eine praehistorische, sondern auch die Verzierung, die an dem oberen Drittel des Gefässkörpers angebracht und einem umgestürzten Kreuz ähnlich ist. Und wir müssen doch annehmen, dass es tatsächlich aus der Jazygen- oder frühestens aus der Spät-La Tène-Zeit stammt, dies zeigt die in der Mitte des Gefässes herumlaufende Bandverzierung von Fingereindrücken, ferner der leicht nach aussen gebogene Rand und das Streben zur Ausbildung einer Gefässrandfläche, spricht ebenfalls für diese Zeitbestimmung. Die mit Fingereindrücken gegliederte Bandverzierung, die in der Mitte oder in dem oberen Drittel des Gefässkörpers angebracht ist, befindet sich auch bei der Keramik von grober Ausführung, auf Gefässen, die in dem Fundort Poiana (in Moldau) der La Tène-Zeit zum Vorschein kamen.¹¹⁵ Auch diese Tatsache zeugt davon, dass diese Verzierungsform schon in der La Tène-Zeit bekannt war.

Typus XXXI/2. weicht von dem vorher erwähnten nur insofern ab, dass sich eine Ausbauchung in der Mitte des Gefässkörpers zeigt, aber die herumlaufende mit Fingereindrücken gegliederte Bandverzierung fehlt (XVI. 3.). Seine Dimensionen und der leicht nach aussen gebogene Rand setzen ihn in die Zeit des XXXI/1. Eine sehr gute Analogie dieser Form kennen wir aus Zalisci (Bezirk Bibrka) in Ostgalizien, wo er zwischen die Denkmäler der Lipica-Kultur der Thraken eingereiht wird (I—II. Jh. n. Chr.). Von viel früherer Herkunft ist das Gefäss v. gleicher Form und Beschaffenheit aus Wysocko, ebenfalls in Ostgalizien, das für die Kultur des Früh-Eisenzeit in Wysocko charakteristisch ist.¹¹⁶

Typus XXXI/3. Für diesen Typus sind charakteristisch: der leicht nach aussen gebogene Rand, die Ausbauchung der Mitte des Gefässkörpers und die auf der Ausbauchung, durch Fingereindrücke gegliederte Bandverzierung (XVI. 4.). Dieser Typus ist eigentlich der vollständigste, alle jene Eigenschaften sind auf demselben zu sehen, die auf jedem einzelnen, der Typus XXXI/1. und XXXI/2. vorhanden waren. Dieser ist eine ziemlich häufig vorkommende Form der Keramik der Zeit. Wir kennen

¹¹⁵ V. Parvan: a. a. O. Tafel XXI.

¹¹⁶ Bolko Frhr. v. Richthofen: Zum Stand der Vor- und Frühgeschichtsforschung in den westukrainischen Landen. P. Z. 25. 1934. S. 233., Tafel 7., Abb. 1. und S. 215., Tafel 5., Abb. 1.

ihr aus Törökszentmiklós (Barta-pusztá), wo er samt einer provinziellen Kniefibel zum Vorschein kam.¹¹⁷ Die Fibel ist dem Typus 80—82 Kovrigs gleich, aber die halbkreisförmige Kopfplatte ist unverziert. Den Rand des Gefässes verzieren schräg-laufende Furchen. Es ist 9.5 cm hoch. Das andere, gleiche Gefäss gab Z. Eperjessy dem National-Museum als Geschenk. Es wurde in einem Skelettgrab in Nagykőrű gefunden;¹¹⁸ es lag an der Brust des Skelettes; es ist 14.5 cm hoch, also ungefähr so gross, wie das Exemplar, welches wir als Typus bekannt machten. Es ist grob geschlämmt, hart gebrannt und dickwändig. Der Rand seines Mundes ist mit schrägen Furchen verziert, oberhalb der Ausbauchung befindet sich eine plastische, mittels Finger gemachte Verzierung, die einer Wellenlinie gleicht.

Wir kennen eine solche, der bikonischen ähnliche Gefässform, aus dem Fund der mittleren La Tène-Zeit von Belacz¹¹⁹ (Kom. Tolna). Die Ausbauchung, die in einer Kante endet, liegt etwas tiefer, das Gefäss ist einhenkelig. Hinsichtlich der Form, macht Parvan eine viel entsprechendere Analogie, aus dem La Tène-zeitlichen Fundort Poiana in Moldau bekannt.¹²⁰ Die Ausbauchung derselben ist nicht so stark wie die, des als Typus dargestellten Gefässes. Die Verbindung zwischen beiden Formen bestätigt das ebenfalls von Hódmezővásárhely-Fecskés, zum Vorschein gekommene Gefäss, welches Bild No. XVII. 4. veranschaulicht. Wie wir sehen, ist es der erwähnten Form v. Poiana ganz gleich. Es ist 15.7 cm hoch, der Durchmesser des Mundes beträgt 12, der der Standfläche 7.5 cm. Wir stellten es aus neun Gefässbruchstücken zusammen, die sich unter neun Inventarnummern befanden, der Zusammensteller des Inventars wusste nur von einem Stück, dass es aus Fecskés stammt. Die übrigen Gefässbruchstücke waren teils mit unbekanntem Fundort, teils mit einem Fundort von Hódmezővásárhely bezeichnet. Es ist also nur wahrscheinlich, dass das Gefäss aus Fecskés stammt. Auf dem leicht konkaven Hals laufen unregelmässig eingeritzte Verzierungen aus schief stehenden Kreuzen herum. Es ist auch hier eine Bandverzierung, die durch Fingereindrücke gegliedert ist.

Die Gefässe No. XVI. 1., 3., 4. und 9. hat man an derselben Stelle bei derselben Ausgrabung gefunden; wir können das zuletzt bekannt gemachte Gefäss aus Fecskés in diese Gruppe einreihen. Ihre bestimmten Fundumstände kennen wir nicht. Es scheint wahrscheinlich zu sein, dass eine Ansiedlung und ein Gräberfeld an dieser Stelle (Szőlőhalom III.) lagen. Von dieser Siedlung stammen die früher bekannt gemachten Scherben und aus dem Gräberfeld die oben erwähnten Gefässe, vielleicht Urnen? Es ist auffallend, dass die Gefässe unversehrt sind und grosse Dimensionen haben; Gefässe solchen Umfanges sind in den Gräbern der Römerzeit des Alfölds ungewohnt. Unter den einheimischen Funden

¹¹⁷ Dolgozatok, 1931. S. 118.

¹¹⁸ a. a. O. 1931. S. 117.

¹¹⁹ A. É. 1894. S. 71. Abb. 4.

¹²⁰ V. Parvan: a. a. O. Tafel XXI. Bild 1. Das Gefäss No. 4 der unteren Zeile.

bleibt das jüngere Gefäss v. Nagykörü hinter den Dimensionen der XXXI/1. und XXXI/2. zurück. Das Gefäss v. Törökszentmiklós ist sogar so gross, wie die Gefässe, die in den Gräbern des III. Jahrhunderts n. Chr. häufig zu finden sind. Die Denkmäler der Jazygenzeit blieben in Szőlőhalom zahlreich erhalten und es ist nicht ausgeschlossen, dass die Zeit der Siedlung und des Gräberfeldes auch noch in die Spät-La Tène zurückreicht. Brandgräben sind in der Jazygenzeit aus Tiszatarján¹²¹ und Kiskörös¹²² bekannt. Die v. Tiszatarján sind aus dem III. Jahrhundert n. Chr., die v. Kiskörös aber wahrscheinlich von früher. Wenn unsere Voraussetzung betreffs der Brandgräber v. Szőlőhalom richtig ist, so gehören diese wahrscheinlich zu den frühesten Denkmälern der Jazygenzeit, wenn nicht in die Spät-La Tène. Sie würden eine sehr grosse Bedeutung haben, weil, samt dem Urnengrabe v. Kiskörös, sie zu der vollständig unbekannten Periode Daten lieferten, welche auf dem Alföld, zwischen die Mittel-La Tène-Zeit und den Anfang der Skelettgräber der Römerzeit fällt.

Typus XXXII. Dieses Gefäss (XVI. 9) stammt aus derselben Ausgrabung, wie die oben erörterten. Seine Form ist deswegen so interessant, weil sie in der Keramik einer viel späteren Zeit wieder auftritt: und zwar in der Avarenzeit. Die Beigabe eines Grabes der Avarenzeit, die wir in Hódmezővásárhely aus dem Hügel des István Katona ausgruben, war ein vollständig gleicher Krug, ohne Henkel, er war nur etwas kleiner und sein Mundesrand mehr nach aussen gebogen.¹²³ Der Fund v. Katona Hügel stammt aus einer regelmässigen Ausgrabung. In Szőlőhalom ausser den Denkmälern der Jazygenzeit, kamen nur bronzezeitliche Funde zum Vorschein, darum rechnen wir auch diesen Typus mit Vorbehalt zu den Denkmälern der Römerzeit und betrachten ihn, als eine Vorgänger der erwähnten Gefässform der Avarenzeit.

Typus XXXIII. Auch dieses Exemplar v. Fűrgehalom (XVI. 2.) gehört zu den Gefässen, die eine grössere Dimension haben. Auch seine Form ist neben den Denkmälern dieser Zeit sehr ungewohnt. Kurt Tackenberg macht ein Exemplar aus dem National-Museum bekannt, welches als Streufund aufbewahrt wird. Es wird als ein Denkmal der frühgermanischen Kultur betrachtet, das in die Spät-Hallstatt- und in die Früh-La Tène-Zeit gehört. Es ist kaum fraglich, dass unser Gefäss zu diesem Formenkreis gehört, doch unterscheidet es sich durch mehrere auffallende Eigenschaften vom Gefäss Tackenberg's. Der Beschreibung gemäss, fehlt bei uns der glatt ausgearbeitete Hals; die ganze Gefässoberfläche ist grob ausgearbeitet und hat eine rötlich-braune Farbe.¹²⁴ Der Übergang zwischen Hals und Schulter, der bei den Gefässen dieser Zeit durch ein kleines Hervorspringen der Schulter betont ist,¹²⁵ fehlt bei

¹²¹ Dolgozatok, 1931. S. 122.

¹²² a. a. O. 1932. S. 118—119.

¹²³ a. a. O. 1935. XXXI. 12.

¹²⁴ A. É. 1928. S. 66., Abb. 19.

¹²⁵ Kurt Tackenberg: Zu den Wanderungen der Ostgermanen, Mannus XXII. S. 271., Abb. 2., 4., 5. und 6.

unserem Gefäss; der Hals selbst ist höher und die ganze Gefässform ist schlanker.

Es kann vielmehr mit den Gefässprofilen aus Carolath (Bezirk Freystadt) verglichen werden, die ebenfalls durch Tackenberg mitgeteilt wurden. Diese Spät-La Tène-Form wurde seiner Auffassung nach, in dieser Gegend durch die Vertreter der frühgermanischen Kultur so lange aufbewahrt, bis die Vandalen erschienen und die Form übernahmen.¹²⁶ Das Datieren dieses Gefässes hat einen breiten Spielraum, wenn wir eine ähnliche Urne des Brandgrabes v. Dunajska-Streda,¹²⁷ aus dem III. Jahrhundert n. Chr. und das Gefäss des Brandgrabes von Juppendorf (Schlesien), ebenfalls aus dem III. Jahrhundert n. Chr.¹²⁸ erwähnen.

Nach diesen Erörterungen können zwei Erklärungen für das Vorhandensein unseres Gefässes bestehen. Wir müssen darin entweder den Einfluss der Quaden sehen, sie kennen ja die Form (Dunajska-Streda); oder aber es für ein Denkmal eines etwas früheren (Spät-La Tène) vandalischen Fundes halten. Da uns die Fundumstände keinen Bescheid geben, halten wir es für einen Beweis des schon mehrmals festgestellten Einflusses der Quaden.

Typus XXXIV. Wir machen nach der typologischen Reihenfolge (XVI. 8., 13., 6., 14., 5.), die die Nummer der Abbildungen bedeuten, die Abarten der erwähnten Typen bekannt. Der Reihe nach stellen wir an die erste Stelle die Gefässe No. XVI. 8., 13. und 6. Für die letzteren sind, die breite Standfläche, eine mässige Ausbauchung des Gefässkörpers und ein kurzer, leicht nach aussen gebogener Rand charakteristisch. Die Ausbauchung des Gefässes No. XVI. 13., ist bei der Schulter die grösste, bei dem Gefäss No. 6. ist sie in der Mitte des Gefässkörpers, gerade so ist es bei den Gefäss No. 8. Trotzdem sind alle drei Gefässe die Abarten desselben Typus, die man voneinander kaum unterscheiden kann. In bezug auf die Formenausbildung dient die keltische Keramik aus Württemberg als anhaltspunkt, die durch Bittel bekannt gemacht wurde.¹²⁹ Der Typus, der durch ihn als IV. aufgenommen wurde, ist der Vorgänger unserer Gefässe. Er macht in der Abbildung 29. der Tafel 23. ein Gefäss bekannt, welches dem XVI. 8. vollständig gleich ist. Er schreibt von diesem Typus, dass er sehr häufig vorkommt, aber erst in der Zeit des Spät-La Tène auftritt und in der Kaiserzeit weiter lebt. Grob geschlammte und schlecht gebrannte Gefässe gehören hierher, die zumeist eine Kammverzierung haben. Es kommt aber auch die Wellenlinie an der Schulter als Verzierung, wie es eben das Gefäss zeigt, welches als Analogie erwähnt wurde. Auf dem Gefäss No. XVI. 13. laufen, mittels Finger eingedrückte, Grübchen der Wellenlinie parallel herum. Auch dies ist

¹²⁶ Mannus, XXII. S. 279., Abb. 19—20., S. 278—280.

¹²⁷ Jan Eisner: Slovensko v Praveku. 1933. S. 311. LXXIII. Abb. 5.

¹²⁸ A. Plettke: Germanische Gräber aus dem III. Jahrhundert n. Chr. Schlesiens Vorzeit. VII. S. 117., Abb. 24.

¹²⁹ Kurt Bittel: Die Kelten in Württemberg. 1934. Römisch-Germanische Forschungen. 8. S. 82. Typus IV.

bekannt. Auf dem Gefäßstypus II. v. Bittel, erscheint sie genau in derselben Anwendung, wie auf unserem Gefäß.¹³⁰ Die Verzierung, die aus kleinen Punkten besteht und an der Gefäßschulter herumläuft, tritt wahrscheinlich später auf (XVI. 6.). Wir haben über unsere Gefässe XVI. 5. und 14., die diesem Typus eingeteilt sind, nichts besonderes zu sagen. Die Formen sind immer schlanker, und die Standflächen immer schmaler. Die Abarten, die den Typus vertreten, könnte man durch Hinzuziehung neuerer Fundorte vermehren, aber auch diese würden keine wesentliche Abweichung von den Grundtypen aufweisen. Wir möchten noch bemerken, dass ein bedeutender Teil der daselbst bekannt gemachten Typen, auch in einer späteren Periode (gepidisch, avarisch) der Völkerwanderungszeit auftritt. Wir könnten z. B. von den bekannt gemachten Typen die von XVI. 5. und 6. nach ihrer Form, in das keramische Material irgendeines Gräberfeldes der Avarenzeit ganz ruhig einteilen, darum sind die Gefäßstypen ohne Kenntnis der Fundumstände nicht als zeitbestimmend zu betrachten.

Typus XXXV. gleicht dem vorhergehenden Typus, aber die kleine Standfläche (XVI. 11.), die Ausbauchung in der Nähe der Standfläche und der gut nach aussen gebogene Rand weisen darauf hin, dass darin eine Nachahmung der gutgeschlammten und hartgebrannten Gefässe XIII. 7., 8. zu betrachten ist. Seine Zeit ist wahrscheinlich die des zum Typus dienenden Gefässes. Das Ergebnis einer solchen Nachahmung ist das grob bearbeitete Gefäß aus Jászberény, welches Höllrigl bekannt macht.¹³¹ Wir können das Gefäß XIII. 9. eventuell 10. als Muster betrachten.

Typus XXXVI. Das Gefäß, welches diesen Typus vertritt (XVI. 10.), ist besser geschlammmt als die bisherigen. Es ist kein einzelnes Gefäß. Wir kennen es aus dem 19. Grab v. Kistőke¹³² und aus der Ziegelfabrik v. Debrecen.¹³³ Sein Verbreitungsgebiet ist scheinbar sehr gross. Die Zeit des Typus ist den aufgezählten Analogien gemäss, das III. Jahrhundert n. Chr. Auch dieser Typus ist eine Nachahmung eines Gefässes von besserer Beschaffenheit (XIII. 12., 17.).

Typus XXXVII. Dieses zweihenkelige Gefäß (XVI. 7.) ist der ungewohnteste Typus des ganzen Formenkreises. Seine Analogie kennen wir in gleicher Ausführung, aus dem Gebiete des Alfölds nicht. Aber wir kennen eins aus der Keramik von bester Ausführung der Zeit. Das Städtische Museum v. Szeged hat aus dem Nachlass des Ede Orkonyi ein zweihenkeliges Gefäß aus Csurog, unter No. XVII. 1. Es ist 15. 4 cm hoch, der Durchmesser des Mundes beträgt 15, der Standfläche 10.2 cm. Es hat breite Bandhenkeln, ist hart gebrannt und gut geschlammmt und hat eine blaugraue Farbe. Unter dem Rand und oberhalb der Standfläche laufen je drei Rippen ringsherum; die oberen Rippen wurden durch

¹³⁰ K. Bittel: a. a. O. S. 82., Typus II.; Tafel 21. Abb. 2.

¹³¹ A. É. 1930. S. 165., Abb. 105. Bild. 1a, b.

¹³² Dolgozatok, 1935. S. 79—80; S. 74. Bild 2., Abb. 2.

¹³³ Söregi: a. a. O. S. 15. Bild 6. Abb. 1.

schräg laufendes Einglätten verziert. Der Gefäßkörper wird durch senkrechte, eingeglättete Linien, die von der Rippe des Randes bis zur Rippe der Standfläche laufen, in mehrere Flächen geteilt und in den Flächen wechseln die eingeglätteten Gittermuster mit schräg laufenden eingeglätteten Parallellinien ab und einige dazwischen liegende Flächen füllen einzelne oder doppelte, miteinander parallel laufende, senkrechte, eingeglättete Wellenlinien aus. Auf dem einen Bandhenkel läuft ein Gittermuster der Länge nach, auf dem anderen eine Zickzacklinie. Die Fundumstände des Gefäßes kennen wir nicht. Es scheint aber aus der Beschaffenheit und aus der Verzierungsweise für wahrscheinlich, dass es die Grenzen der bekannt gemachten Periode nicht übertritt. Was die Herkunft der Form betrifft, haben wir diesbezüglich keinen Stützpunkt.

Wenn wir das oben bekannt gemachte keramische Material auch vom Gesichtspunkte der auf demselben befindlichen Verzierungen in Betracht ziehen, gehen wir auf keinem ungebahnten Wege. András Alföldi wies in seinem schon oft erwähnten Werke auf die Keramik, (die ihren Ursprung in den La Tène-Traditionen der Jazygenzeit hat) und auch auf die Verzierungsmotive hin, die ebenfalls davon abgeleitet werden können. Wir können nichts neues sagen und wollen nun im Zusammenhange mit dem Fundmaterial v. Hódmezővásárhely das Systematisieren des an verschiedenen Stellen erschienenen Materials vollenden.

Hinsichtlich der Technik der Verzierung und der Motive zerfällt das ganze Material der Jazygenzeit in zwei Gruppen: in die Gruppe der gut geschlammten und hart gebrannten, zumeist mit einer durchschimmernden Glasur überzogenen, grauen Gefäße und in die Gruppe der grob geschlammten, schlecht gebrannten, fleckigen Gefäße. Wir waren gezwungen, diese Trennung schon bei der Erörterung der Formen auszuführen und es kam kaum vor, dass eine Form in beiden Gruppen vorhanden gewesen wäre. Es ist auch mit den Verzierungsmotiven so, welche entweder nur in der einen, oder in der anderen Gruppe zu finden sind.

Die Grundelemente der Verzierungsmotive zeigen bei der ersten Gruppe keinen besonderen Reichtum auf. Die alleinstehenden und wiederholten (miteinander parallel stehenden) eingeglätteten Wellenlinien, die Zickzacklinien, die eingeglätteten Dreiecke, die senkrecht eingeglätteten, dicht nebeneinander stehenden Linien, Gittermuster als Grundelemente kommen sehr häufig separat, aber doch am häufigsten miteinander kombiniert vor: 1. So kommt das Gittermuster häufig mit einer über, oder unter ihm befindlichen Schraffur vor. A. Alföldi erwähnt zahlreiche Beispiele dieser Verzierung. Diese Kombination scheint in der späten Kaiserzeit erst recht in Mode zu kommen. 2. Das eingeglättete, einen Streifen bildende Dreieck kommt häufig vor, mit einer über demselben befindlichen Zickzacklinie.¹³⁴ 3. Unter einem Streifen der aus senkrechten, eingeglätteten Linien besteht, ist eine Wellenlinie¹³⁵ oder eine Zick-

¹³⁴ A. Alföldi: a. a. O. XXVII. 4.

¹³⁵ A. Alföldi: a. a. O. XXVII. 6.

zacklinie¹³⁶ angebracht. 4. Es kommt auch eine solche Kombination vor, in welcher die Teile, die in einem Streifen senkrecht laufen, mit den glatt gebliebenen Teilen abwechseln.¹³⁷ 5. Die erwähnte Verzierungsweise ändert sich insofern, dass auch der glatt gelassene Teil durch senkrecht laufende Wellenlinien ausgefüllt wird.¹³⁸ 6. So, wie 5. aber unter dem ganzen Streifen wurde ein eingeglättetes Gittermuster angewendet.¹³⁹ 7. So, wie 5., aber darunter ist eine horizontal laufende, alleinstehende Wellenlinie.¹⁴⁰ Die beiden letzten Verzierungen verbreiteten sich — scheinbar — erst in der späten Kaiserzeit.

Die Verzierungstechnik der zweiten Gruppe weicht von den bisher erörterten, wegen der Beschaffenheit des hierher eingeteilten Materials ab. Das Einglätten vertritt hier das Einkratzen, diese Technik entspricht der Natur dieses Materials besser. Auch auf diesen Gefässen finden wir Wellen- und Zickzacklinien, ausserdem eingedrückte Reife und Kreise, keilförmige Eintiefungen, schräge Furchen, Nagel- und Fingereindrücke, eingekratzte, gestürzte, schiefe Kreuze, Bandverzierungen durch Fingereindrücke gegliedert, ferner Bandverzierungen in der Form der Wellenlinien.

Auf die Technik der Verzierung (Einglätten) und auf die Herkunft ihrer Motiven wies Lajos Márton hin. Er beschäftigte sich mit dieser Frage eingehend genug und seine hier verwendbaren Feststellungen führen wir im folgenden an.¹⁴¹ Das erste einheimische Vorkommen der eingeglätteten Verzierung ist auf einer gehenkeltten Schale aus Velem, die aus der Spät-Hallstattzeit stammt. Es ist noch ein Gefäss aus der Umgebung v. Szombathely zu erwähnen, bei diesem finden wir an der inneren Oberfläche die eingeglättete Verzierung.¹⁴² Am wichtigsten sind die Mittel-La Tène-Gefässe aus Nagyhorcsök, die sich vom Gesichtspunkte der Form, unmittelbar an die italienische Formen anschliessen.¹⁴³ Diese Verbindungen führten Lajos Márton teilweise auf jene Voraussetzung, die Herkunft dieser Technik in einer Denkmälergruppe v. Oberitalien zu suchen, nämlich unter den Denkmälern der sogenannten II. Periode v. Golasecci, eventuell in dem Material der früheren Gräberfeldes aus der Schweiz, welches ebenfalls zu dieser Gruppe gehört. In dieser Gruppe tritt also die Technik und zwar in der Früh-La Tène auf, aber sie ist auch in der Zeit der Mittel-La Tène in Mode. Es ist — Márton gemäss — kaum fraglich, dass die Herkunft der Früh-La Tène eingeglätteten Verzierungen von Deutschland hier zu suchen sind.

Ob nun das einheimische Erscheinen der Technik und ihrer Verzierungsmotive auf einen italienischen Einfluss, oder auf eine La Tène

¹³⁶ A. Alföldi: a. a. O. XXVIII. 2.

¹³⁷ A. Alföldi: a. a. O. XXXI. 5.

¹³⁸ A. Alföldi: a. a. O. XXVII. 1.

¹³⁹ Budapest Régiségei, XII. 351.

¹⁴⁰ A. Alföldi: a. a. O. XXXII.

¹⁴¹ Lajos Márton: Die Frühlatène Zeit in Ungarn. A. H. Budapest 1933.

¹⁴² Lajos Márton: a. a. O. XXV.

¹⁴³ Lajos Márton: a. a. O. XXI, XXII. 1., 2.

Einwirkung v. Deutschland zurückgeführt wird, ist es nicht problematisch, dass ihre Gründe in die La Tène zurückreichen. Es kann festgestellt werden, dass ein bedeutender Teil der genauen Voraussetzungen der Motive, die sich in der Technik der Kaiserzeit des Alfölds erschienen, in der Mittel-La Tène v. Deutschland nachgewiesen werden können. Das eingeglättete Gittermuster, das sich am Hals und an der Schulter der Urne v. Birkenfeld-Neubrücken befindet, und der zwischen beiden angebrachte Gürtel, an dem glatte und horizontale Wellenlinien abwechseln, ist eine bekannte Verwendungsweise in der Keramik der Kaiserzeit, nur anstatt horizontaler Wellenlinien wurden senkrecht laufende eingeglättet.¹⁴⁴ Wir können noch die La Tène-Vase aus Hirtenstein erwähnen, deren Schulter ein zwischen zwei Parallellinien gefasstes, eingeglättetes Gittermuster verziert.¹⁴⁵ Ein vollständig gleich verziertes kleines Schüsselchen kennen wir aus dem Städtischen Museum v. Szeged.¹⁴⁶ Anstatt eines Zuwachses der weiteren Analogien müssen wir uns mit dem Apahidaer Gefäß,¹⁴⁷ das aus einem Streufund stammt, begnügen, welches Parvan in das Ende der Bronzezeit und an den Anfang des Hallstatt-Zeit setzt. Seine Verzierung ist der des mittleren Gürtels des Gefäßes v. Birkenfeld-Neubrücken vollständig gleich. Wenn Parvans Festsetzung richtig wäre, wäre das Gefäß v. Apahida das früheste europäische Vorkommen, nicht nur der Technik des Einglättens, sondern auch das des erwähnten Verzierungsmotivs. Die Richtigkeit der Zeitbestimmung Parvans macht unter anderem auch der Zusammenhang der Verzierungen der Gefäße v. Birkenfeld-Neubrücken mit den v. Apahida, sehr fraglich.

Die Mode der eingeglätteten Dreiecke der Kaiserzeit (zumeist an den Gefäßschultern, seltener am Hals) hat ihren Grund im einheimischen Gebiete ebenfalls in der Früh-La Tène. Man hat auf die Schulter der grossen zerbrochenen Urne des Tumulus v. Tática, der in diese Zeit gesetzt wird, Verzierungen aus dreieckigen Bronzeplatten gelegt.¹⁴⁸ Das diese dreieckigen Bronzeplatten durch Einglätten, manchmal durch Eintiefungen ersetzt wurden, erwähnt Márton ausländische Analogien diesbezüglich;¹⁴⁹ aber es gibt auch eine einheimische Analogie, nämlich die aus dem 3. Grab v. Kosd.¹⁵⁰

Ob die in Vorhergehenden bekannt gemachten Verzierungsmotive der Kaiserzeit vom chronologischen Gesichtspunkte brauchbare Daten sind, ist heute noch nicht festzustellen. Es kann angenommen werden, dass die eine, oder andere der Verzierungen neben den bisher bekannt gemachten Verzierungen in einer gewissen Zeit und vielleicht an einem bestimmten Gebiet besser in der Mode war (Z. B. das Gittermuster in der

¹⁴⁴ Germania, V. 1921. 21., Bild 2., Abb. 6.

¹⁴⁵ Mainzer Zeitschrift, 1929—30. XXIV. 1.

¹⁴⁶ A. Alföldi: a. a. O. XXVIII. 4.

¹⁴⁷ Parvan, a. a. O. S. 347. Abb. 239; A. É. 1907. S. 181.

¹⁴⁸ L. Márton: a. a. O. XXVI.

¹⁴⁹ L. Márton: a. a. O. 18 a., b., kantharos v. Leprignano.

¹⁵⁰ L. Márton: a. a. O. S. 105., XX. 11.

Spät-Kaiserzeit). Das bereits bekannt gemachte Gefäss v. Csurog scheint jedenfalls zu beweisen, dass ein grosser Teil der Verzierungs-motive in derselben Zeit im Gebrauch war, es kommen ja darauf neben dem Gittermuster auch parallel-laufende und schräg eingeglättete Parallellinien vor.

Was die Verzierelemente der groberen Keramik anbelangt, bedeutet ein wesentlicher Teil derselben die Aufbewahrung der örtlichen Traditionen. Wir müssen wenigstens daran denken, weil die — noch in den Provinzen — bekannten Motiven, die mit unseren Motiven übereinstimmen (eingedrückter Kreis, Reif, Keil), auch an der lokalen, zu täglichem Gebrauch bestimmten, groberen Keramik auftreten.¹⁵¹ Die Verzierung durch Fingereindrücke, dann die plastische Wellenlinienverzierung, — wie wir schon erwähnten — tritt schon in der Spät-La Tène auf. Die Bandverzierung, die durch Fingereindrücke gegliedert ist, ferner die Verzierung aus Bändern und aus plastischen Wellenlinien ist ebenfalls aus der jüngeren Eisenzeit, aber sie ist in den östlichen Gebieten gebräuchlicher (Poiana, Crasani).¹⁵²

Unter den erwähnten 37 Gefässtypen kamen 10 solche Formen vor, zu deren Abstammung wir gegenwärtig keine bestimmte Anhaltspunkte bekommen konnten (IV., XII., XVII., XX., XXI., XXV., XXVI., XXVIII., XXXII., XXXVII.). Von den 27 Typen teilten wir zwei in den germanischen Formenkreis ein (XIII., XXXIII.), acht zu der römischen provinziellen Keramik (V., VII—X., XXII., XXIV., XXIX.); drei zu der La Tène-Kultur jener gebiete, die östlich vom geschichtlichen Ungarn liegen (VI., eine Abart des XIV., alle drei Abarten des XXXI.); die übrigen fünfzehn Typen leiteten wir aus der Keramik der westlichen La Tène-Kultur ab (inklusive, auch das Gebiet vom geschichtlichen Ungarn) (I—III., XI., die erste Abart v. XIV., XV., XVI., XVIII., XIX., XXIII., XXVII., XXX., XXXIV., XXXV., XXXVI.).

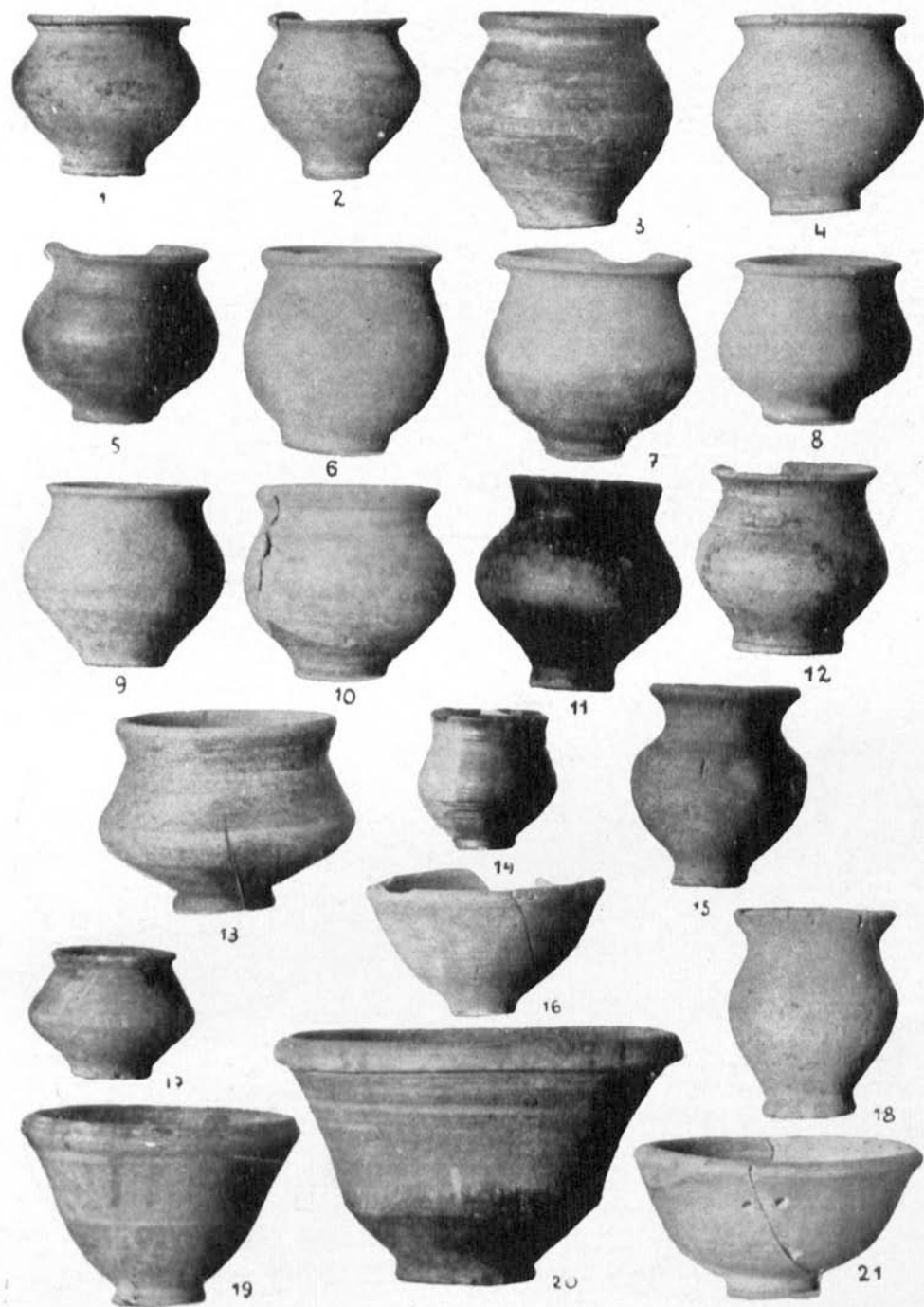
Wen wir in Betracht ziehen, dass ein grosser Teil der provinziellen Typen in der La Tène-Keramik wurzelt, haben wir einen sehr überzeugenden Beweis dafür, dass eine Schichte der seit uralten Zeiten sesshaften Bevölkerung der Römerzeit des Alfölds der Träger der La Tène (näher bezeichnet: keltischen) Traditionen ist, wie es schon A. Alföldi festgestellt hat.

Wir erhielten auffallend wenig Beweise für den germanischen Einfluss. Nur insgesamt zwei Formen, mit je einem Gefäss, was keinesfalls eine ethnische Änderung bedeuten kann; wir können darin nur den Beweis ganz oberflächlicher Berührungen sehen. Den XIII. Typus nennt Kuzsinszky eine römisch-germanische Form. Das angewendete Verzierelement (eingeglättetes Dreieck) bewahrte uralte La Tène-Traditionen, wir könnten es darum eher eine römisch-keltische, als römisch-germanische Form nennen.

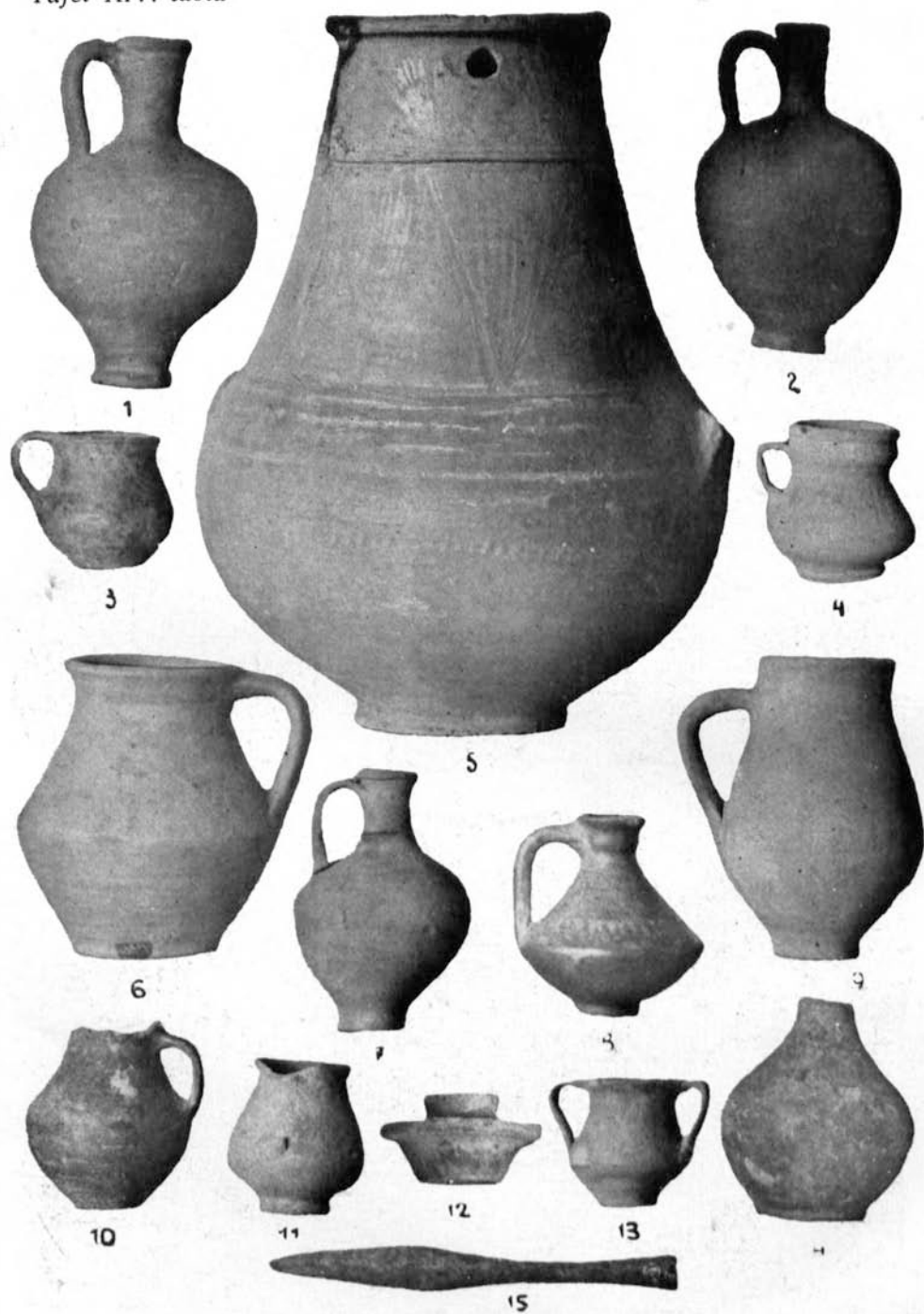
¹⁵¹ Revellio: Kastell Hüfingen, Germania XI. 1928. S. 118., Bild 8.

¹⁵² Parvan: a. a. O. XXI. Tafel 43., Abb. 139., 140.

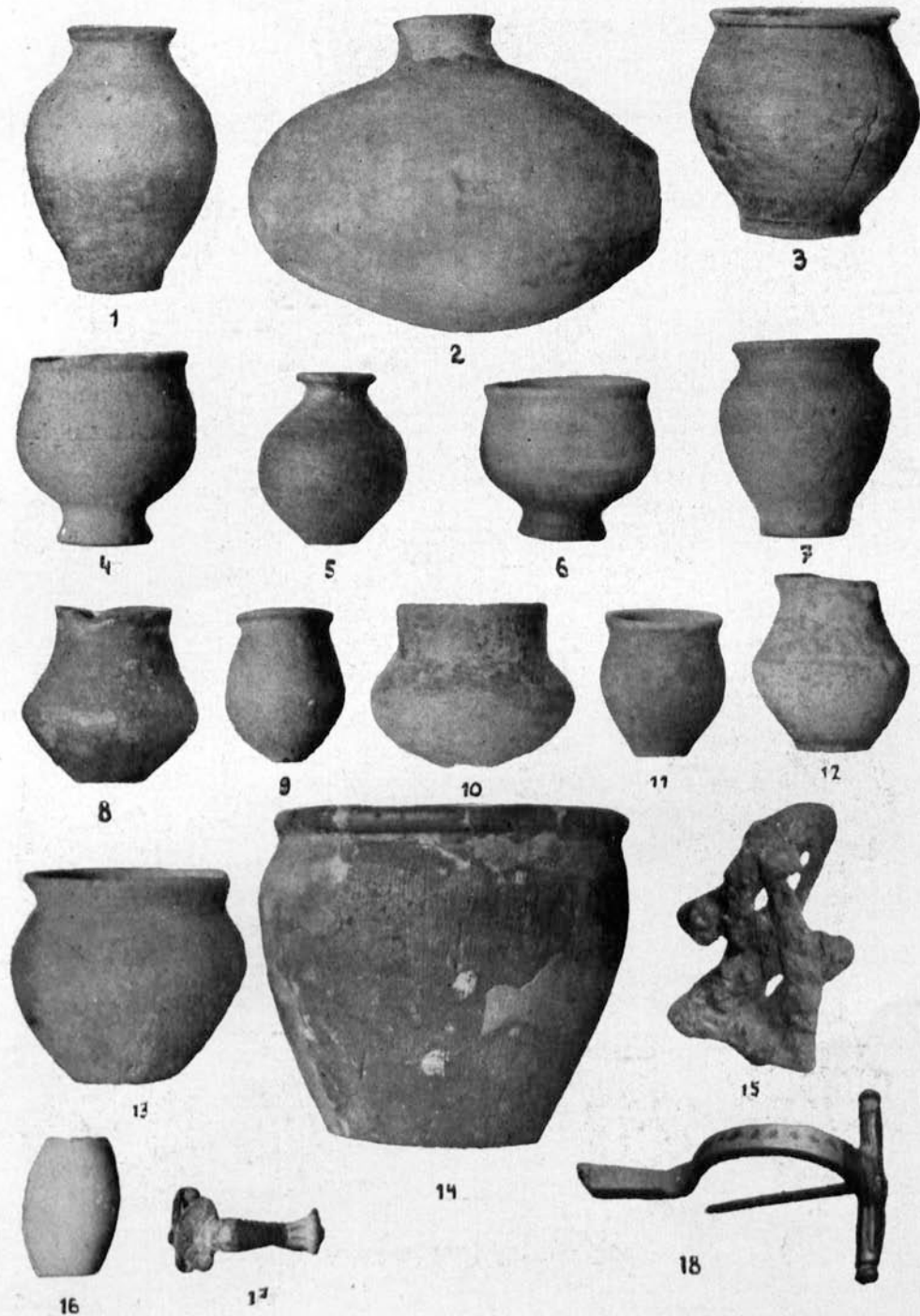
Tafel XIII. tábla.

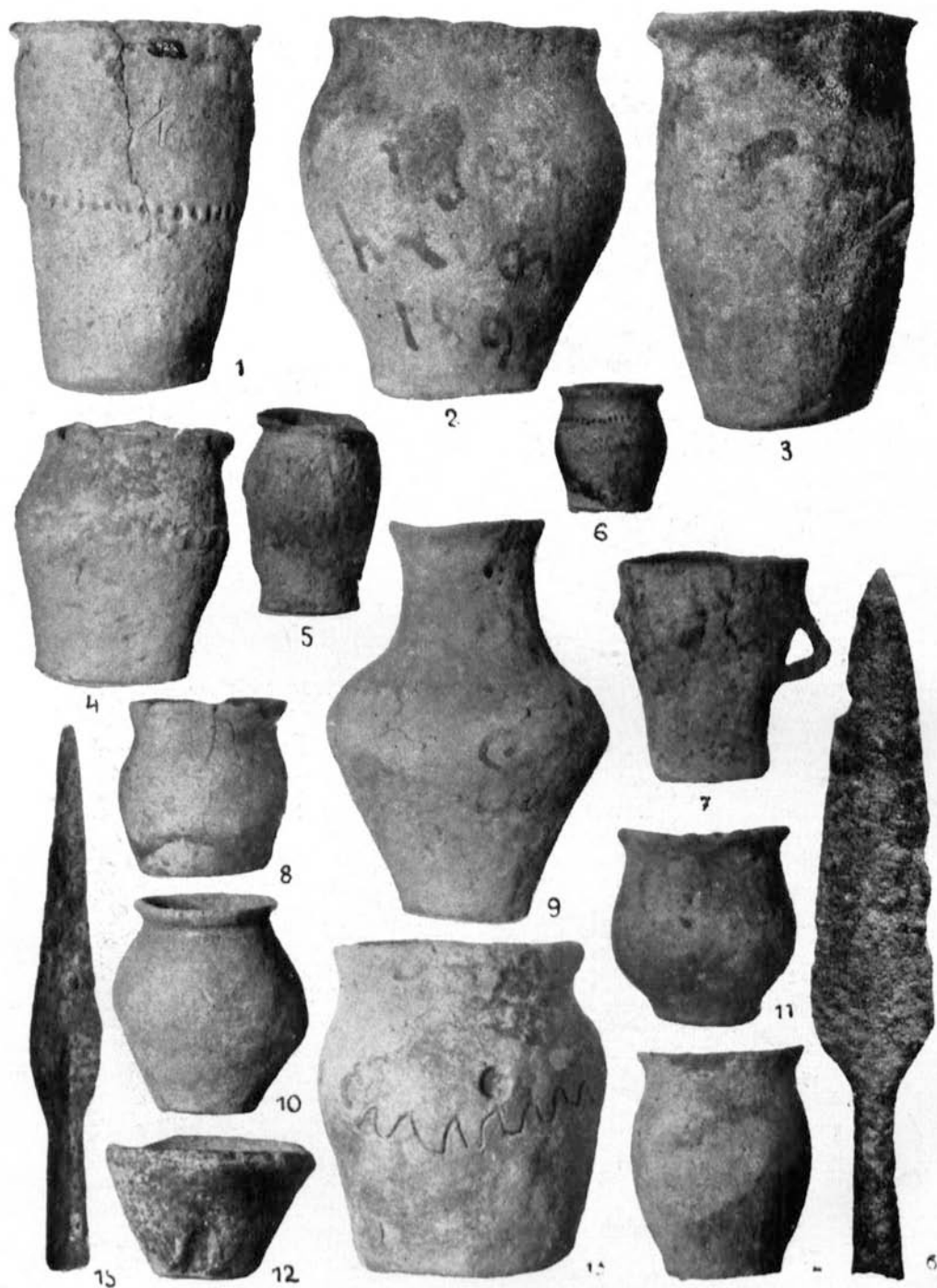
Tafel XIV. tábla

Tafel XV. tábla.

Tafel XVI. tábla.

1

2

3

3a

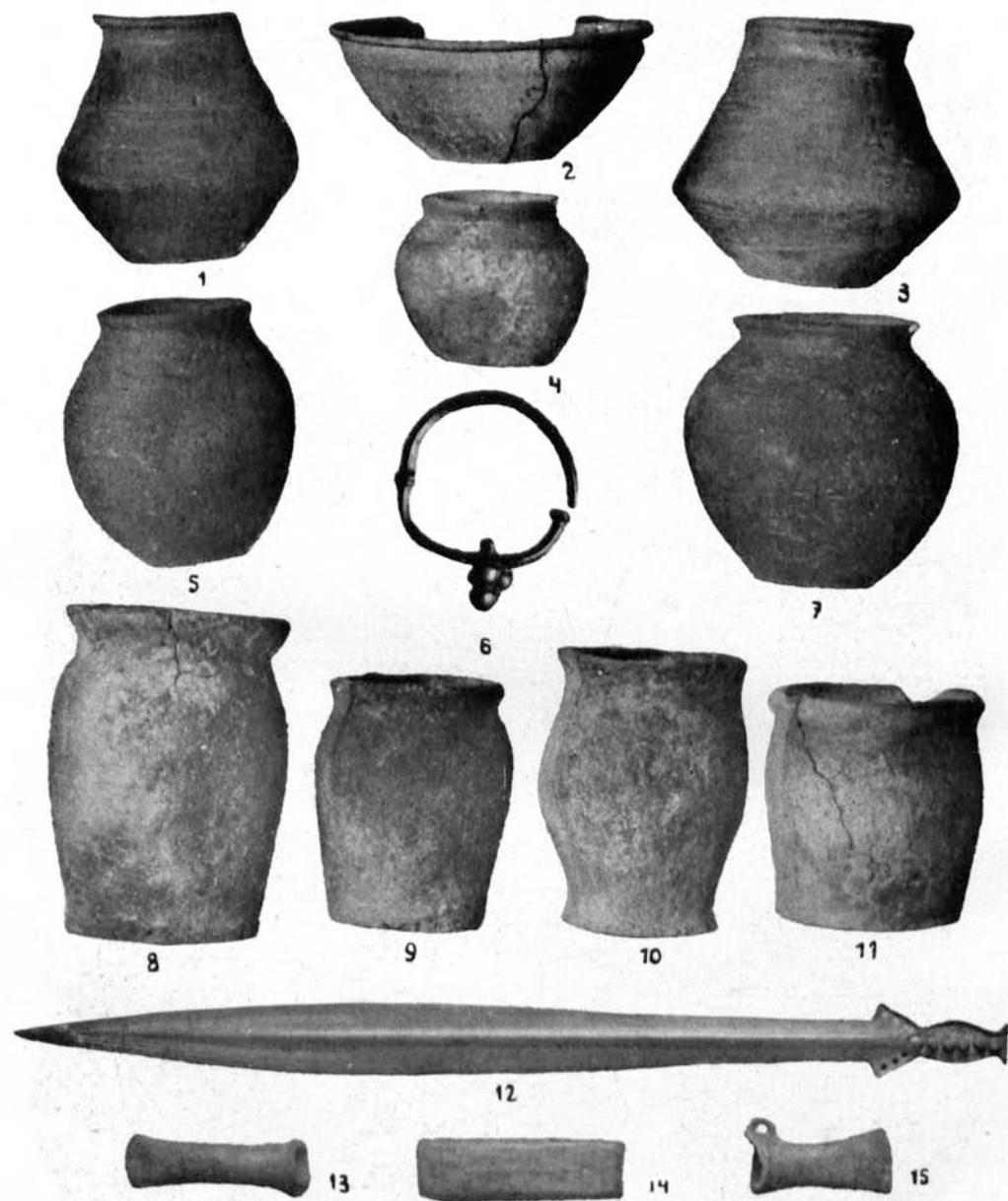

2a

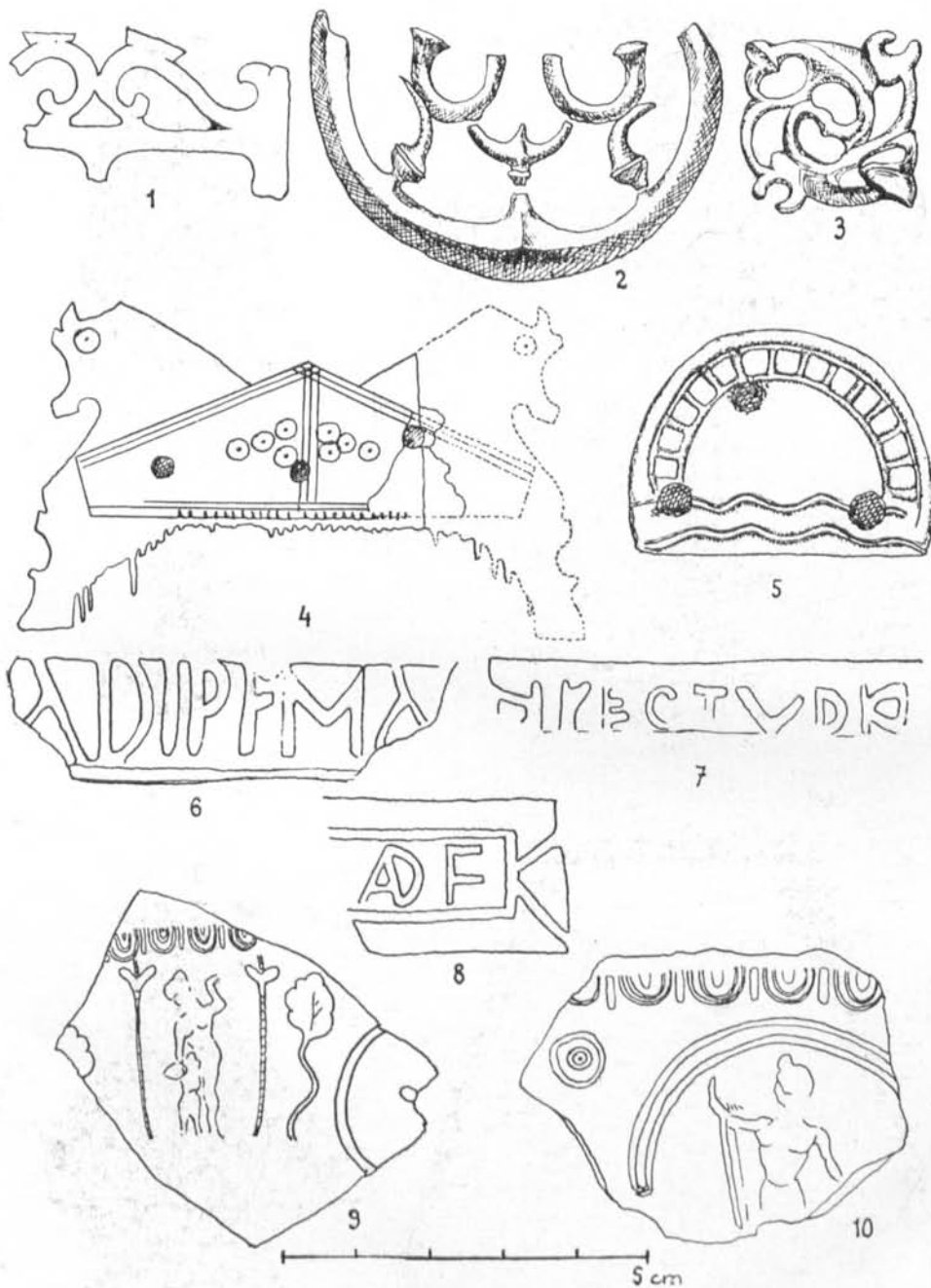
4

Tafel XVIII. tábla.

Tafel XIX. tábla.

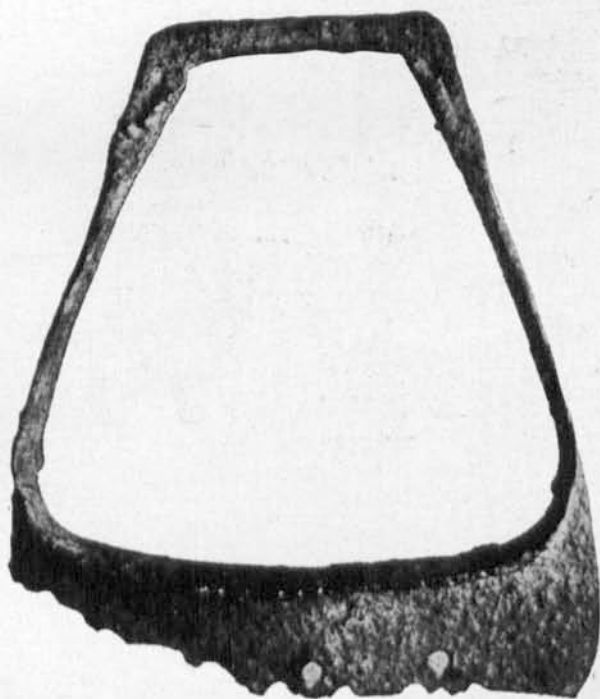
1

2

3

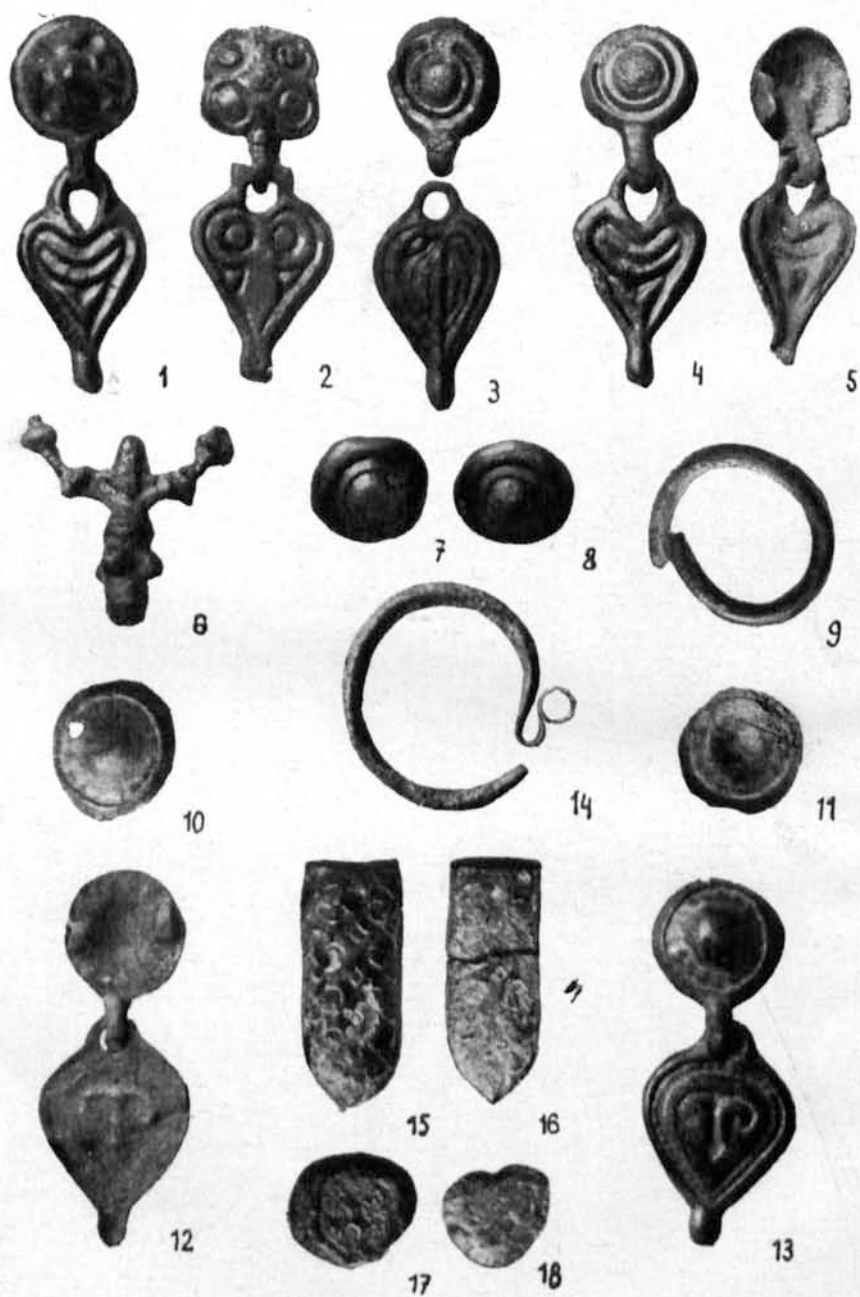

4

5

Tafel XXII. tábla

Die Denkmäler des La Tène-Einflusses der östlichen Gebiete behandelten wir deswegen abgesondert, da auch diese die Beweise eines anderen ethnischen Einflusses sind. Wir müssen deshalb den Typus XIV. von diesem Standpunkte aus nicht in Betracht ziehen, da wir ihm für eine Nachahmung von Metallkrügen halten müssen, die wahrscheinlich den hellenistischen Formenkreis angehören, umso bedeutender ist aber der östliche Einfluss, der durch drei Abarten des Typus XXXI. vertreten ist. Wie wir schon darauf hingewiesen haben, zeigt ein Teil der Abarten eine Verbindung mit den Fundorten Moldaus, der andere Teil mit den Fundorten Ostgaliziens. *Das bearbeitete keramische Material stammt aus einem sehr kleinen Gebiet und wir können deswegen keine Festsetzungen von allgemeiner Gültigkeit aufstellen, wir können aber doch die Meinung wagen, dass die Erscheinung der fremden Formen mit dem Erscheinen der neuen Eroberer, der Jazygen, die im I. Jahrhundert n. Chr. auf dieses Gebiet kamen, in Zusammenhang gebracht werden kann.* Diese Auffassung stimmt mit unserer Festsetzung betreffs der Zeit der Funde v. Szölóhalom überein. Die Beweise des östlichen Einflusses sind auch noch vom Anfang des III. Jahrhunderts n. Chr. nachzuweisen, was die beiden Gefässe 210. und 211. des Gräberfeldes v. Kiszombor B. rechtfertigen (XVII. 2., 2 a., 3., 3 a.). Den beiden Gräbern fehlt das Charakteristische vollständig, und wir können sie nur auf Grund der bekannt gemachten zwei Gefässe zwischen die Gräber des Gräberfeldes der Jazygenzeit einreihen. Die grob geschlammten und schlecht gebrannten Gefässe bringt ihre charakteristische Mundausbildung mit der erwähnten Lipica-Kultur in Verbindung. Die Abbildung eines Gefässes mit ähnlicher Mundausbildung macht Richthofen aus Lipica bekannt.¹⁵⁸ Die Beweise eines Einflusses sowohl Moldaus als Ostgaliziens gehören zu den Kulturgütern eines Volkes von einem thrakischen (geta) Ethnikum.

Wie es scheint, waren die neuen Eroberer die auf das Gebiet des Alfölds zogen, auch vom Gesichtspunkte des Ethnikums nicht einheitlich.

M. Párducz.

¹⁵⁸ Richthofen: a. a. O. S. 223., Tafel 6., Abb. 10.

MISCELLANEA.

Zur Datierung der Gräber in Óbéba.

Unter den Funden der Gegend von Szegeged, gibt es keinen, der in der Literatur so viel erwähnt wurde, wie das Material des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Óbéba; aber gerade in der Datierung dieses Gräberfeldes zeigen sich die grössten Abweichungen. Die Erklärung dieses Umstandes ist darin zu suchen, dass die erste Publikation,¹ das aus den Gräbern zum Vorschein gekommene Material der Keramik nur flüchtig erwähnt, keine Bilder davon veröffentlicht und so gab das auch in Bildern bekannt gemachte andere Fundmaterial nur zum Missverständnis Gelegenheit. Das Missverständnis konnte auch durch jene Publikation nicht aufgeklärt werden, die nach dem Tode des Leiters der Ausgrabung, János Reizner, von István Tömörkény verfasst erschien² und von jenen 14 Gräbern kundgibt, die durch Reizner und durch Aurél Török aufgedeckt wurden. Hier fallen schon einige Worte über die Keramik, aber Bilder gibt es auch bei dieser Gelegenheit nicht. Später wurden durch Milleker³ die Ergebnisse der beiden Aus-

grabungen bekannt gemacht, da aber auch er nur das durch Reizner bekannte Bildmaterial drucken liess, wurde die Keramik hier ebenfalls unbeachtet gelassen.

Ich selbst habe mich schon zweimal mit diesem Material befasst. Zuerst⁴ hatte mich dasselbe nicht wegen des Fundmaterials der Gräber, sondern ausschliesslich von dem Gesichtspunkte der Hocker-Bestattung aus interessiert; das zweite Mal⁵ behandelte ich aber diesen Friedhof nicht allein stehend, sondern in dem Zusammenhang, den das Material der in der Maros-Gegend gefundenen übrigen, gleichaltrigen Ansiedlungen und Gräberfelder bildet, durch mehrere Perioden der Bronzezeit hindurch und teilweise auch in den vorangehenden Zeiten. Bei beiden Gelegenheiten stützte ich mich nicht nur auf die Publikationen, sondern benützte mit Erlaubnis des verstorbenen Direktors Ferenc Móra, das Material und das Inventar des Museums. Bei dieser Gelegenheit behandle ich wieder dieses Problem auf Grund meiner Aufzeichnungen und der erhaltenen Aufnahmen, damit ich die Missverständnisse der diesbezüglichen Literatur aufkläre.

¹ János Reizner: Lebői, őthalmi és óbébai ásátások. A. É. 1904. S. 76—88.

² István Tömörkény: Bilisicsi és egyéb újabb leletekről. A. É. 1905. S. 251—257.

³ Bódog Milleker: Délmagyarország régiség leletei a honfoglalás előtti időkből. Temesvár, 1906. S. 7—15.

⁴ János Banner: Die in Ungarn gefundenen Hockergräber. Dolg. 1927. S. 82—83.

⁵ János Banner: A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmelletei. Dolg. VII. S. 25.

In meiner letzteren Abhandlung stellte ich fest, dass dieses Gräberfeld, samt den Beigaben, in die I. Periode der Bronzezeit (Reinecke A.) gehört; jene Streufunde mit einverstanden, die am häufigsten Gelegenheit zum Missverständnis lieferten.

Als ich im Rahmen des berufenen Fundmaterials zum erstenmal mit dem Gräberfelde befasste, stand mir die Literatur nicht zur Verfügung, die die einzelnen Stücke des Materials behandelt. Deshalb konnte ich sie nicht in Betracht nehmen, so wie ich mich auch mit den Einzelheiten nicht befassen konnte, nachdem es von einer zusammenfassenden Arbeit die Rede war. In meiner Arbeit beeinflusste mich also nichts und nur das Fundmaterial führte mich zu dem richtigen Resultat; von der Richtigkeit der Ergebnisse bin ich auch den abweichenden Feststellungen der Literatur gegenüber fest überzeugt.

Nach den ersten zwei Publikationen befasste sich Kálmán Miske⁸ mit den einzelnen Stücken des Fundes, in dem zweiten Teile seiner Arbeit: „Typologie der Bronzezeit.“ Hier kommt natürlich wieder nur das Bronze- und Goldmaterial zur Darstellung, aber leider, schlecht. In das Fundmaterial mischten sich Stücke, die nicht dazu gehören. Wirklich von Óbéba stammen die auf den Bildern⁷ 125., 128., 143. und 158. dargestellten einzel- und mehrfach gewundenen Armbänder, Goldanhänger und die ovale Goldplatte. Die auf den Bildern 136., 144., 164. und 165. dargestellten Bronzeknöpfe mit Ohr, der enge Bronzespiral und das Goldohrgehänge gehören nicht zu dem Funde. Wie wir sehen werden, stammen diese von einem anderen Orte und tragen durch ihre Form viel zum Irrtum bei.

Das Material der 16 Gräber von Óbéba kam, in Einzelheiten bekannt gemacht, nie in die ausländische Literatur. Zuerst wurde

es erst bekannt, als die Publikation des Kálmán Miske: „Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit“⁸ erschien.

In dieser Veröffentlichung bekam Óbéba als eine Gruppe der ältesten Bronzezeit einen Platz, samt den hier irrtümlich eingeteilten Stücken, die wir auch in der Typologie sahen. Hier ist unter anderen das auf dem Bilde 144. und 165. dargestellte Ohrgehänge und der Knopf mit Ohr, die Reizner zu gleicher Zeit mit den Funden von Óbéba, aber von diesen in Text und Bild abgesondert, von Óthalom⁹ veröffentlicht.

In diesem, aus dem zerstörten Grabe stammenden Funde von Óthalom, waren eine mit geometrischen Elementen verzierte flache Knochenplatte, zwei Knöpfe in Form einer Kugelkalotte, mit einem Ohr an der inneren Seite, ein kleiner Bronzering, drei Pastenperlen, fünf Goldperlen und zwei Ohrgehänge, aber durchaus kein Gegenstand, der mit dem Funde von Óbéba in Zusammenhang gewesen wäre.

Auf der Tafel der Typen von Óbéba¹⁰ gehören nur die Stücke 8., 9., 11., 15., 17 a—d. zu diesem Funde. Die anderen Gegenstände — die uns jetzt nicht interessieren — stammen von verschiedenen Plätzen des Landes. Wir müssen bemerken, dass diese Gräber von Óbéba nicht aus Tumulus zum Vorschein kamen, wie Miske es für die ganze Gruppe charakteristisch hält,¹¹ sondern aus einfachen, in die Erde gegrabenen flachen Gräbern.

Die Gegenstände, die aus dem Funde von Óthalom in diese Gruppe kamen, sind in Hinsicht der Zeit sehr entfernt von diesen. (Miskes Bild 12., 16.). Die chronologische Bestimmung dieser gibt Reinecke

⁸ Archiv für Anthropologie. Braunschweig. 1917. S. 253—269.

⁹ A. F. XXIV. S. 81.

¹⁰ Arch. f. Anthr. S. 254.

¹¹ a. a. O. S. 263.

⁶ Múz. és Könyvt. Ért. VII. S. 8—24.

⁷ Typen aus der Maros-Gegend: 38., 39., 65., 67. Siehe: Dolg. VII. Taf. I—XI.

sehr genau an, indem er sie in die neuere Periode der Hallstatt-Kultur setzt und auch den Formenkreis, in den sie gehören, bezeichnet.¹²

Parvan¹³ bestrebt sich seine Theorie unter anderen auch mit den Funden von Óbéba zu unterstützen, aber mit einer ganz irrümlichen Datierung. Wenn er — durch Versehen — ihn mit dem zusammenveröffentlichten Funde von Óthalom verwechselt hätte, könnten wir es verstehen, dass er sie in eine spätere Fundgruppe eingereiht hat. Er aber beruft sich nicht nur pünktlich auf die Publikation Reizners über Óbéba, sondern reproduziert auch seine Bilder und widerlegt seine agathys Theorie.¹⁴ Der Grund seiner irrümlichen chronologischen Einteilung ist, dass auch er die Keramik nicht kennt und nur auf Grund der Goldplatten arbeitet. Er hält diese Goldplatten für die einfachen und naiven Produkte der Hallstatt-Kunst, die auch durch die lokale Tradition beeinflusst wurde, aber nicht durch die Kunst der Skythen. Die Gräber, aus denen die Goldplatten zum Vorschein kamen, bezeichnet er als die, die zu der Hallstatt-Periode gehören, darauf beruft er sich auch bei der Unterschrift der beiden Bilder.¹⁵ Bei der Erwähnung des Fundes beruft er sich auch auf die Funde von Mercyfalva, Firigyháza und Ottlaka, die von Lajos Márton in die Hallstatt-Zeit gesetzt wurden,¹⁶ in die sie wirklich gehören, die aber auch in der Technik von den Funden von Óbéba sehr abweichen. Ein Vergleich zeigt sofort, dass diese Funde nicht Denkmäler eines Geschmacks, geschweige denn derselben Zeit sind.

Childe¹⁷ teilt die Funde von Óbéba in jene erste Gruppe, zu der auch die Siedlungen und die Gräberfelder von Perjámos, Pécska und Ószentiván gehören, d. h. in die zweite Hälfte der durch ihn festgestellten III. Periode und an den Anfang der IV. Periode. Die Ursache dieser Einteilung ist das eine Grab von Ószentiván, von dessen Beigaben er auch ein Bild veröffentlicht.¹⁸ Er stellt fest, dass man denselben Gebrauch der Beerdigung wahrnehmen kann, wie in Perjámos, aber die Zusammengehörigkeit ist wegen der seltenen Funde der Keramik zweifelhaft. Den Irrtum von Miske bemerkt er ebenfalls.¹⁹

In neuester Zeit befasste sich Nestor²⁰ mit den Funden von Óbéba, im Zusammenhang mit der Bekanntmachung der Perjámos-Kultur. Mit den zu diesem Kulturkreise gehörenden Funden von Pécska wollen wir, auf Grund der Erfahrungen, der in der Gegend von Szeged aufgedeckten Gräberfelder, uns abgesondert befassen. Deshalb wollen wir hier nicht auf Einzelheiten eingehen, aber wir bemerken, dass wir schon in unserer, im Jahre 1931. erschienenen Abhandlung zu der Feststellung gekommen sind, dass wir in der Datierung dieser Gruppe, ausser der Gruppe der Übergangszeit, noch mehrere Perioden der Bronzezeit unterscheiden müssen;²¹ die Funde von Óbéba gehören aber nicht in die Übergangszeit.

Nach der Bemerkung von Reinecke, hält Nestor die durch Miskel als bronzzeitlich bestimmte Goldohrgehänge von Óbéba für Produkte aus der Hallstatt-Periode.²²

¹² Germania, 1925. S. 50—54.

¹³ Vasile Parvan: *Getica o protohistorie a Daciei*, 1926.

¹⁴ a. a. O. S. 342. Anm. 1—2.

¹⁵ a. a. O. Abb. 233., 234.

¹⁶ A. É. 1907. S. 64 und 1909. S. 406.

¹⁷ Gordon Childe: *The Danube in prehistory*. 1929. S. 216—220.

¹⁸ a. a. O. Abb. 126 b.; *Dolg.* 1928. S. 172—173. Abb. 26. und S. 169. Abb. 22. Bild 14., 15.

¹⁹ Childe a. a. O. S. 220. Anm. 1.

²⁰ Ion Nestor: *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. 22. Bericht. 1932. S. 82—85.

²¹ *Dolg.* 1931. S. 53.

²² a. a. O. S. 82. Anm. 319.

Diese Bemerkung ist aber irrtümlich. Reinecke beruft sich in der erwähnten Publikation nicht auf diesen, sondern auf den Fund von Óthalom²³ und setzt ihn ganz richtig in die Hallstatt-Zeit. Dieser Fund aber hat — wie wir bisher sahen — durchaus keine Beziehungen zu den Funden von Óbéba. Wie wir schon erwähnten, gibt Reinecke auch den Formenkreis an, in den auch dieser Fund gehört. Von den Funden in Ungarn reiht er folgende hier ein: das Armband von Nádpatak,²⁴ das Frauengrab von Kisekemező,²⁵ den Fund von Kakasomb bei Nagyenyed,²⁶ das Grab von Óthalom,²⁷ den Fund von Magyarsápó,²⁸ die Gebisse von Maroscsapó in dem Museum von Szentes,²⁹ die Bronzedrehscheibe und die Bronzehülse von Kács,³⁰ die Funde von Kisköszeg,³¹ je eine Fibel von Piski³² und Szob.³³ Ausser den Fibeln von Kisköszeg, Piski und Szob interessiert uns die Bogenfibel des Fundes von Kisekemező in Hinsicht des Fundes von Óthalom, weil ähnliche Bogenfibeln auch in Óthalom zum Vorschein kamen, wenn auch nicht samt den hier erwähnten Funden.³⁴ Der Bronzeknopf des Fundes von Maroscsapó beweist ebenfalls, dass der Fund von Óthalom in diese Zeit gehört. Diese Funde kann man

aber keinesfalls mit denen von Óbéba verwechseln.

Von der Chronologie Miskes stellt Nestor fest, dass sein Material mit Ausnahme der 4–5., 10., 11., 12., 14–16. in die frühe Bronzezeit gehört. Der Irrtum ist hier, dass 11. und 15., d. h. die Ohrgehänge und die geschmückten Goldplatten nicht in diese Periode gehören. Nestor beweist selbst — im Gegensatz zu der Hallstatt-Einteilung Parvans — dass die Verzierung der Goldplatte auch in der Perjámos-Gruppe vorkommt und eine ähnliche Goldplatte mit Muscheln und durchbohrten Zähnen wurde auch in dem Grabe von Óbéba gefunden. Diese Feststellung widerspricht zwar der Aufzählung der Irrtümer Miskes, lenkt aber die Frage — wenn auch die Beweisführung teilweise nicht standhält — auf den rechten Weg.

Untersuchen wir nun das Gräberfeld und das dort aufgedeckte archäologische Material selbst.

Vor den Ausgrabungen Reizners wurden 10 Gräber aufgedeckt. Wie man sagte, war Beigabe nur in einem zu finden. Dies war nach dem Beweis der bei den späteren Grabungen entdeckten Gräber ohne Beigaben, ganz annehmbar. Aus dem einzigen Grabe mit Beigabe blieb eine ovale Goldplatte, drei Ringe aus Golddraht und drei Bronzeringe erhalten, aber mehrere Bronzeringe wurden zerstreut. Dieses Skelett lag nicht auf dem Rücken, sondern auf der linken Seite. Die Bronzegegenstände waren auf dem Armknochen und um den Hals, die Golddrahtrolle an den Fingern, die Goldplatte auf der Brust, zwischen den Rippenknochen. Für uns ist es wichtig, dass das Goldmaterial aus einem Grabe zum Vorschein kam, dessen Skelett auf der Seite lag und nach dem Beweis der später aufgedeckten Gräber wahrscheinlich ein Hockerskelett war.

Bei der ersten Grabung deckte Reizner

²³ Reinecke, Paul: Ein neuer Goldfund aus Bulgarien. Germania, 1925. S. 50–54.

²⁴ A. É. 1888. S. 245. Abb. 1., 2.

²⁵ A. É. 1897. S. 16. Abb. 5.

²⁶ A. É. 1897. S. 65. Abb. 5.

²⁷ A. É. 1904. S. 81. Abb. II.

²⁸ A. É. 1909. S. 166.

²⁹ A. É. 1910. S. 90. I.

³⁰ A. É. 1910. S. 185 und 189.

³¹ A. É. 1905. S. 190. — W. P. Z. 1917. 40–41. Abb. 8–9. — Cat. Exp. préh. Budapest, 1876. S. 41–42. Abb. 29–33. — A. É. 1913. Abb. 34., 38., 39., 43.

³² A. É. 1913. Abb. 45.

³³ a. a. O. Abb. 42.

³⁴ In der Publikation Reizners ist keine Rede von diesen charakteristischen Hallstatt-Fibeln. In dem Museum sind sie aber vorhanden.

zwei Gräber auf. In beiden kam ein Hockerskelett zum Vorschein.

In dem ersten (a.) Grabe fand er ein gebrochenes, schalenförmiges Gefäß (7.),³⁵ eine Perlerschnur aus einer Muschel und 90 Schneckenhäuser zusammengestellt, in dessen Mitte einen durchbohrten Hauer und einen aus hohlen Tierknochen gemachten Gegenstand, wahrscheinlich eine Nadel. Die auf der Abbildung dargestellte Goldplatte war auf ungefähr 3 m von dem Skelett, gehörte also nicht zu dem Material des Grabes.

In dem zweiten (b.) Grabe entdeckte er Tongefässe (18 a.), ein Bronzearmband (38.), ein mehrfach gewundenes Bronzearmband (39.), eine Perlenschnur aus 5 Muscheln, zwölf Schnecken und Pastenperlen (18.), ein aus Schweinehauer geschliffenen, halbmondförmigen Halsschmuck (6) mit zwei Goldschmücke (67.), eine geschliffene Knochennadel (53.), eine kleinere Bronzenadel (45.), ein doppeltes Bronzerörchen (29.) und einen hohlen Kugelschnitt aus Stein (14.). Letzterer wurde hinten, zwischen den Perlenschnüren gefunden.³⁶

Später deckte Reizner noch 14 Gräber auf, aber darauf beruft er sich nur in der hier benützten Publikation.³⁷ Auf Grund der Publikation Tömörkénys und des Inventars kann es festgestellt werden, dass in den Gräbern 1., 3., 7., 8., 9., 10. keine Beigabe war. In den übrigen Gräbern fand er folgende Beigaben:

Grab 2.: Zerbrochenes Tongefäss.

Grab 4.: Zerbrochenes Tongefäss. Bronzeturques. (44.). Mehrfach gewundenes Bronzearmband. (39.). Ein dünnes Bronzearmband. (38.). Doppelte Bronzerörchen. (29.). Ein Ring aus Golddraht. (66). Eine Nadel aus Knochen. (51.).

Grab 5.: Eine Bronzenadel (46.). Je eine Perle aus Muschel und Ton. Muscheln. Anhänger aus Knochen und Ton. Ein Goldring (66.). Spuren von Bronze an dem Schädel. Tongefäss. (31.). Eine irdene Schale (19 a.). Zerbrochenes Tongefäss.

Grab 6.: Ein Tongefäss. (6 c.).

Grab 11.: Ein Muschelschmuck. (9.). Eine Schnur aus Tierzähnen und Hauer. (7.). Eine Nadel aus Knochen. (51.). Ein Bronzerohr. (29.).

Grab 12.: Ein ausgerandetes Tongefäss. (9. oder 10.).

Grab 13.: Eine irdene Schüssel. (22 g.).

Grab 14.: Eine irdene Schüssel. (22 d.).

Wenn wir also das bekannt gemachte Material mit dem obigen vergleichen, sehen wir, dass Nestor ganz richtig auf die Verbreitung der Verzierung der Goldplatten in der Gruppe von Perjámos hingewiesen hatte. Wir kennen zwar keine so verzierte Metallgegenstände, aber die Verzierung des einen Teiles der Tongefässe erinnert sehr an die der Platten. Es sei genug in dieser Hinsicht sich hier ausser den einigen Stücken des durch Roska veröffentlichten Materials von Perjámos³⁸ und Pécska,³⁹ noch auf die Exemplare von Öszentiván⁴⁰ zu berufen, die zweifellos vom Anfang der Bronzezeit stammen, obwohl es nicht geleugnet werden kann, dass diese Verzierung auch an mehr entwickelteren Formen vorkommt.⁴¹

Ebenfalls auf den Anfang dieser Zeit weisen die Goldringe (66.) hin, die ausser den Gräbern von Óbéba auch in den Streufunden von Pitvaros vertreten sind.

Der Goldanhänger (67.) kam ausser dem Grabe b. von Óbéba, auch aus den Gräbern 27. und 31. des Streufundes von Pitvaros und aus dem Grabe 40. von Szöreg zum

³⁵ Mit den in Klammern gesetzten Nummern berufen wir uns auf die Typen der in der Anm. 5. angegebenen Abhandlung.

³⁶ A. É. 1904. S. 85–86.

³⁷ a. a. O. S. 87.

³⁸ Múz. és Könyvt. Ért. VII. 5:2 und Abb. 16.

³⁹ Dolg. 1912. Abb. 23.

⁴⁰ Dolg. IV. Abb. 8:7., 5:5 und 6:3.

⁴¹ Dolg. V. Abb. 12:1.

Vorschein, samt den typischen Funden der frühen Bronzezeit. Den halbmondförmigen Hauer (56.), der mit dem Goldanhänger zum Vorschein kam, kennen wir auch aus dem Grabe 26. von Szöreg, wo er mit charakteristischen Gefäßen aufgedeckt wurde.

Die Tongefässe des Gräberfeldes vertreten die Typen 6 c., 9—10., 18 a., 19 a.,

22 d., 22 g., und 31. der Maros-Gegend, deren Zugehörigkeit zu der I. Periode der Bronzezeit ausser Zweifel steht und auf Grund dieser ist das Gräberfeld von Óbá, samt seinen Streufunden in diese Periode einzureihen. Seine Einteilung in eine spätere Zeit ist ein Irrtum.

Dr. János Banner.

Néhány újabb őszentiváni leletről.

I.

1929. nyarán, boldogult Márton Lajossal abban állapodtunk meg, hogy a Nemzeti Múzeum számára sírt emelünk ki, az őszentiváni bronzkori temetőből. Az ásatásokat szeptember 11—14. napjain végeztük, özv. Szél Sándorné földjén, ahol már 1928-ban 19 sírt tártunk fel.¹ Ez a föld Kovács Pál telkével határos, ahol viszont régebbi ásatásaink során, 14 sírt találtunk.² Őszentiván e részén talált sírok száma, a most ismertetendő sírokéval együtt, 38-ra emelkedett, ami még nem jelenti a temető végleges nagyságát, mert a területtel érintkező udvarokon, bizonyára még több sír is van, de ezekhez hozzáférni nem lehet. Ez pedig már azért is érdemes volna, mert az eddig előkerült sírok, kivétel nélkül kora-bronzkoriak, holott, a szőregi és deszki temetőben későbbi temetkezések is előfordultak.³

Az utolsó alkalommal feltárt sírok, közvetlenül az 1928-ban kiásott sírok folytatásában vannak. Helyzetükről és anyagukról az alábbiakban számolunk be:

1. sír. (4234. fénykép.). 80 cm mélyen, jobb oldalán fekvő gyermek csontváza. Irányítása D—É. Feje D-n volt, arca K-re nézett. Teljes hossza 73, zsugorítva 44 cm. Lábai erősen fel voltak húzva, úgy, hogy a könyök a térdekkel érintkezett. Kezei az

arca előtt feküdtek. Háta mögött, a keresztcsont és a bordák közti részen egy tál (Marosvidéki 22. 1. típus),⁴ benne kétfülű edényke (7 a. típus) volt, benyomott fenékel. A tál kidolgozása, az alsó részen durva, seprődíszes. Ott, ahol a felső, finomabban munkált résszel érintkezik, élesen elválnak a fülte magasságában három kidudorodás van rajta. Ebben különbözik az e kultúrában otthonos példányoktól. Csak egy füle van s mérete is aránytalanul kicsi.

2. sír. Fiatal egyén feldúlt sírja. 130 cm mély. Csak egy táltörödéke maradt meg belőle, a többi, az új gödör ásásakor elpusztították. A sírbolygatás, a gödörben talált cserépdarab tanúsága szerint, a középkorban történhetett.

3. sír. (4236. fénykép.). 150 cm mélyen, jobb oldalán fekvő fiatal egyén csontváza. Erősen zsugorított. Teljes hossza 120, zsugorítva 80 cm. Irányítása Nydny—Kék. Feje Nydny-on volt, arca Ddk-re nézett. Válla mellett, az előbbihez hasonló tál. Nyakán néhány átfúrt állati fog (1). A sír eredeti helyzetben került a hódmezővásárhelyi múzeumba. Valamennyi, eddig feltárt bronzkori, sírunk közt ez az egyetlen, amelyikből a sírgödör alakját is meg lehetett állapítani, ami pedig valószínűleg általános volt. Az alak ovális 1.10×1.40 m átmérővel.

4. sír. (4237. fénykép.). 133 cm mélyen, jobb oldalán fekvő csontváz. Igen erősen

¹ Dolgozatok, V. 54—69. l.

² U. ott, IV. 164—176. l. és 218—221. l.

³ U. ott, VII. 28—33. l.

⁴ U. ott, I—XI. tábla.

zsugorított. Lábszárai párhuzamosan feküdtek, kezei az arca előtt. Irányítása Ny—K. Feje Ny-on volt, arca D-re nézett. Teljes hossza 133, zsugorítva 80 cm. Mellékletei a hátamögött feküdtek, a fejtől a keresztcsontig. A fej mögött kétfülű kancsó (10 c), a keresztcsontnál tál (22 b—1, de durva, seprődiszes), a kettő között fedővel (20 b—2) borított edény (20 a—1). A nyak körül állati csontból (23), fogakból (1 és 2), dentáliumból (8) és pasztából (15) álló fűzér között, átfúrt csonttű (51) feküdt. Néhány pasztagyöngy, az eddigiektől eltérően, kettős-ötös volt.

5. sír. (4235. fénykép.), 155 cm mélyen, bal oldalán fekvő zsugorított csontváz. Lábszárai nem egyformán voltak felhúzva. Medencéje hanyattfekvő helyzetben volt. Kezei az arca előtt feküdtek. Irányítása az előbbivel egyező, de arca fordított helyzetben volt. Teljes hossza 146, zsugorítva 96 cm. Térde előtt kétfülű kancsó (10. csoport), kezénél tál (22. csoport), feje fölött edényke (?). A sír in situ a Nemzeti Múzeumba került.

A sírok közelében ismertalakú gödör volt, 90 és 110 cm mélységben 140 ill. 175 cm átmérővel. Csupán néhány népvándorláskori cserép volt benne.

Az öt sír anyaga tökéletesen egyezik az itt régebben feltárt sírok túlnyomó többségének anyagával s kora nem megy túl a bronzkor I. periodusának végső határánál.

II.

Amennyire egyöntetűnek látszik ez a falu alatt elhúzódó temető, annyira zavartnak látszik az a másik, amely az ú. n. Cukor-utcában van. Megállapítható ez abból a két sírből kikerült leletanyagból, amelyet minden megfigyelés nélkül, Kiss Bálint, 1936. nyarán mentett meg a pusztulástól.

Mindegyik sírban zsugorított csontvázat találtak és mindegyikben két-két edény volt.

Az 1. sírban négyfülű tál (22 c, de határozottabb tagolással), és kétfülű kancsó (10 a, de két bemélyedő díszítő vonallal); a 2. sírban talpas kancsó (14 h.) és magasfülű (17 f—2.) edény volt.

Minthogy a sírok ugyanazon a portán feküdtek s így egymástól alig pár méter távolságban voltak, bizonyosnak látszik, hogy ez az újabb temető épenúgy, mint a Móra Ferenc által feltárt szőregi és deszki, a bronzkor I. periodusán túl is, legalább is a III. periodusban, használatban volt.

Ugyanezen alkalommal Kiss Bálint több szőrványos leletet is hozott a gyűjteménybe. Ezek közül egy 8 a. típusú, de nem csúcsos szájú, kihasodásán három ponttal díszített edényke érdemel említést, amely ebben a formában valóban korainak látszik és a gyűjteményben lévő néhány, ugyancsak őszentiváni darabbal együtt, a pusztavánházi leletekkel való kapcsolatról tanúskodik. A pontdíszítés még jobban megerősíti ezt a kapcsolatot.

III.

Őszentiván község szigetszerű kiemelkedése magyarázza meg, hogy az újabb kőkor legrégibb szakától kezdve lakott volt. Valamennyi újabb kőkori kultúránk képviselve van itt és a területnek minden részén kerülnek elő leletek, amelyekről ismételtén is volt szó e folyóirat hasábjain. 1932. júniusában és szeptemberében, a részben elpusztult, részben általunk feltárt telep közelében, másik telepet találtak, amelynek anyagát annak idejében közöltük is.⁵

Ebben a közleményben volt szó először, környékünkön előkerült, badeni-kultúrába tartozó, leletekről. Azóta a szomszédos Hódmezővásárhelyen is megtaláltuk e kor emlékeit, de a szegedi múzeum régi anyagában is képviselve van.

⁵ U. ott, IX—X. 44—50. I.

Most megint újabb lelőhelyet találtunk Ószentiván határában, az ú. n. Jatóban, azon a helyen, ahol az agyagos gödör és a dőgtér fekszik. Szórványos leletekről van szó csupán (Lt. 10626—10639.), amelyek közt e kultúrára nagyon jellemző széles fülek, benyomott díszítéses finomiszapolású darabok fordulnak elő. A topográfiai megállapításon kívül, egy szempontból ér-

demelnek ezek a leletek figyelmet. A jellegzetes díszítések nemcsak a finom-, de a legdurvábbiszapolású, vastag kerámiai anyagon is előfordulnak. A telep, vagy temető feltárása nagyon kíváncsú volna, hogy végre teljes képet kapjunk erről a rendkívül érdekes területről, amelynek emlékei a hallstatti korról is beszélnek.

Dr. Banner János.

Neuere Funde in Ószentiván.

I.

In Ószentiván wurden auf zwei nebeneinander liegenden Grundstücken 19, d. h. 14 Gräber durch das Institut aufgedeckt.¹ Zu diesen reihen sich noch neuere 5 Gräber bei Gelegenheit der im Herbst des Jahres 1929. vollführten Ausgrabungen. Diese Gräber enthielten nur Beigaben, die aus der ersten Periode der Bronzezeit stammen, sie unterscheiden sich also wesentlich von den Gräbern des Gräberfeldes von Szőreg und Deszk, in denen auch aus späterer Bronzezeit stammendes Material entdeckt wurde.² In den Gräbern kamen die folgenden, für die Maros-Gegend so charakteristischen Typen³ vor: die in die Gruppen 22 I., 7 a., 10 c., 22 b-1., 20 b-2., 20 a-1., 10. und 22. gehörenden Gefässe und die den Typ 1., 2., 8., 15., 23., 51. vertretenden, meistens Hängezierden.

II.

Auf einem Grundstück des inneren Teiles der Gemeinde, rettete ein Arbeiter Gefässe aus zwei Gräbern. In dem einen Grabe beweisen die zu dem Typ 22 c., in dem andern zu dem Typ 14 h. und 17 f-2. gehörenden Gefässe,⁴ dass man auf diesem Gräberfelde, so wie auch in Deszk und Szőreg, über die erste Periode hinaus, wenigstens bis an das Ende der III. Periode begraben hatte.

III.

Auch Denkmäler der Badner-Kultur kamen in dieser Gemeinde zum Vorschein;⁵ jetzt wurden auf den entfernten Gebieten der äusseren Teile neuere Funde der erwähnten Zeit entdeckt, deren Bedeutung ausser den topographischen Beobachtungen darin besteht, dass hier nicht nur feine, sondern auch ganz grobe, schlecht geschlammte Gefässe vorkommen, mit den für diese Zeit charakteristischen Verzierungen mit Eindrücken. *János Banner.*

¹ Siehe Dolgozatok — Arbelten, Bd. V. S. 54—69; Bd. IV. S. 164—176.

² Ebenda, Bd. VII. S. 28—33.

³ Ebenda, Bd. VII. Taf. I—XI.

⁴ a. a. O.

⁵ Ebenda, Bd. IX—X. S. 44—50.

Honfoglaláskori sírok Tiszabercelen.

(Idetartozik a XXII. tábla.)

1935. április 18-án kengyelt, csatot és zabla szárának felét hozta a nyíregyházi Jósa Múzeumba Túri Sándor paszabi tanító és elmondta, hogy ezeket a vastárgyakat Tiszabercel északnyugati részén, az úgynevezett Újsor északi végénél találták, partos helyen, ahonnan földet hordanak a községi út készítéséhez. A kengyel a bihari formához hasonlít (Hampel: *Altértümer*... 507. t.); a csat, honfoglaláskori leleteink közt kevésbé gyakori, ket-tősosztású darab, a zabla gyakori csikó-zabla típus.

Mivel ápr. 19-én, nagypénteken, a munka szünetelt, szombaton pedig Mándokra kellett utaznom, ünnepután szándékoztam a lelőhelyre kimenni. Pedig ápr. 20-án 35–40 szekér hordta a földet a megnevezett helyről, amikor 48–50 sírra akadtak. Szerecsére Túri Sándor tanító a helyszínen megjelent, hogy a leletek után érdeklőd-jön s így nemcsak a sírok mellékleteit gyűjtötte össze, hanem alaprajzot is készített azokról a sírokról, melyekben tárgyakat találtak. Tőle tudjuk, hogy nem mindegyik sírban voltak mellékletek; csak 7 sírban lettek tárgyakat, a többiben egy-c-dül a csontváz volt. Némelyik sírban két csontváz egymásra fektetve. A leletekkel rendelkező hét sírban volt: 7 nyílhegy, 4 kengyel, 8 gyöngy, 1 fülbevaló, 2 hajgyűrű, 2 zabla, 1 csat, 17 vasdarab, 7 övveret és 1 karperec, összesen: 50 tárgy.

Ugyancsak ápr. 20-án jelentette távbe-szélőn Bihari Sándor községi főjegyző az alispáni hivatalnak, hogy több csontvázra akadtak a munkások földhordás alkalmával és kérte a múzeumigazgató kiküldését.

Ápr. 23-án jelentem meg a helyszínen, ahol megállapítottam, hogy a szóbanforgó homokos part, a Tisza-töltés és a régi ref. temető között húzódik észak-dél irányában,

a régi Tiszától 150 méterre. Közelében van nyugat felől a Szöllős-domb. Megtudtam a jelenlevő öregektől, hogy ez a homokos part, legelő volt. Vizes időben itt jártak keresztül a Tiszához itatni a jószággal és a földet művelni. 1867-ig eke nem járta ezt a partot, nagy perjeffü termett rajta és juh-legelőnek használták. A Tiszán jövő szá-lasok e hely északi végében kötöttek ki, itt hordták fel a szálfát. Olyan poros, ne-héz út volt itt, hogy négy ló bírt el egy szekér fát, az is nehezen. Ezért kapta drasztikus nevét is. A kiosztás után házak épültek rajta. Az a rész, ahonnan most a földet hordják, a Szabó József és Angyal Gábor tulajdona. A földből kikerült tár-gyak a honfoglalás korából valók, ez a hely hajdan a honfoglalók temetkező helye volt. (1. kép.).

Mivel az egyes sírok általában alig 50 cm mélyen találtattak, a további földhordás újabb leletet nem eredményezett. Azért e hely északi szomszédságában, az M. Vas István telkén kezdtem ásni. Vas Istvánné elmondta, hogy akkor, mikor megvették ezt a telket és művelni kezdték, sok cserepet és hamut elhordtak innen, mint alkalmat-lan, sőt káros szemetet. Ez a magyará-zata annak, hogy ma már igen kevés cse-répdarabot találhatni itt. Az őstelep nyo-mait ma inkább az obszidián szilánkok mu-tatják, mint az edénydarabok, bár ezekből is találtunk beszédes példányokat. Honfog-laló őseink a hajdanj Tisza közelében levő őstelepbe ástott sírokba temetkeztek.

M. Vas István telkén, az általam feltárt 10 sír között 4 volt mellékletnélküli, a töb-biben 22 nyakdísz és veret, 7 gyűrű, 4 fülbevaló, 3 karperec, 2 nyílhegyet és egy kiskés darabot találtunk; összesen 39 drb tárgyat.

Valószínű, hogy a homokpart más boly-

gatatlan részében is vannak még sírok, azonban ott nem lehet ásatni a terület beültetése miatt.

A térképezett sírok így következnek:

Az 1. sírt ápr. 16-án találták meg, mindjárt a földhordás kezdetén, Szabó József telkének a délkeleti oldalán. Csontvázon kívül más nem volt benne.

2. sír. A telek északi részén. A csontváz mellékletei: kengyel (Hampel: 507. t. 30.), zabla, 1 fehér, 3 világoslila színű gyöngy, 2

3. sír. Hiányzott a csontváz koponyája és a törzse is, csak a lábszárak voltak meg. A jobb térdnél 4 rombuszalakú nyílhegy (A 1., B 1., C 1. típus) egymás mellett hegyével lefelé, a jobb bokánál pedig egy kengyel (H.: 516. t.) volt elhelyezve. A sír mélysége 50 cm.

4. sír. Az előbbtől északra 2.70 m távolságra. 50 cm mélyen egy melléklet nélküli csontváz, alatta 20 cm-rel egy másik csontváz volt. Mind a két váz kelet-

A TISZABERCELI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ HELYSZÍNRAJZA *

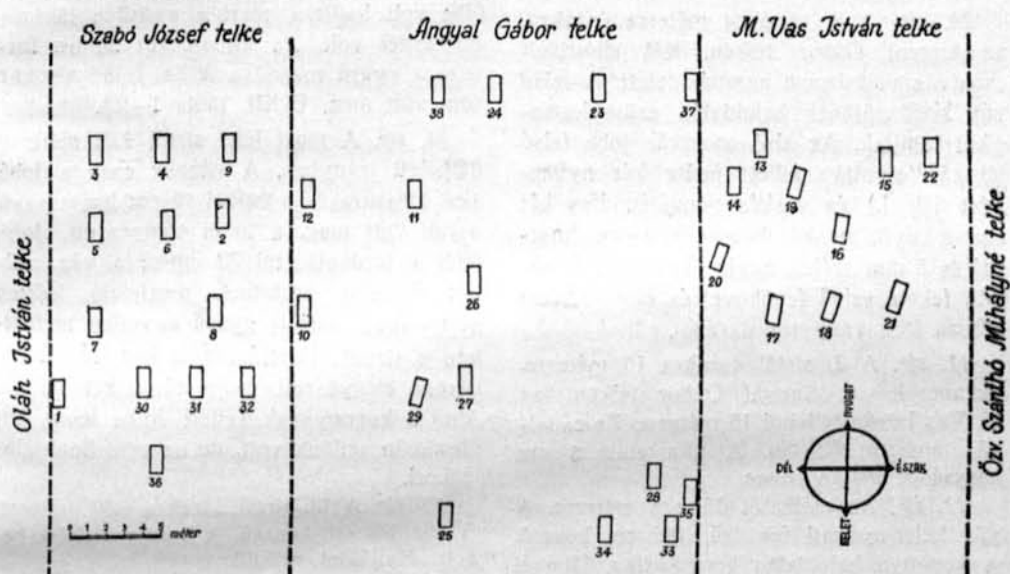

Abb. 1. kép.

szíjvég, 5 drb. övveret, nagy hajkarika, (ezek képét lásd XXII. tábla 14—18.) 2 nyílhegy (az egyik Sebestyén-féle A. 1. típus. Dolg. VIII. 196. l.), vaskarika két része, vaskés vagy páncélszűrő, tegez vasalás 3 darabja (H.: 336. t. 10.), 5 ismeretlen rendeltetésű vasdarab. Összesen 26 tárgy. Volt még e sírban őskori díszített edénytöredék és 3 obszidián szilánk.

A behozott kengyel, csat és zablaszár, hogy melyik sírból való, nem lehetett ki-nyomozni.

nyugati irányú. Az alsónak a nyakánál egy fehér, egy sötétlila színű, két apró mész- és hosszú üveggyöngy; jobbfelől a felső lábszárnál valószínűleg tegez vasalásai és ismeretlen rendeltetésű vasdarabkák kerültek elő.

5. és 6. sír. A 3. és 4. sír alatt 2.50—3 m távolságban. Az 5. sír váza kelet-nyugati irányú 175 cm hosszú, fej jobbra fordulva, jobb kéz ölbehajlítva. A 6.-ban megjegyzésre érdemes körülményt nem vettek észre, a váz szokott helyzetben volt.

7. sír. Az 5. sír alatt keletre 2.70 méterre; melléklet nélkül. A lábszárak alatt kapcsolt díszű cserepek.

8. sír. A 7. sírtől északra 6 méterre. Jobb karján 6.5 cm átmérőjű, 1.5 cm széles karperec (formája H.: 363. t. 14. sír 1.), egyik vége letörve, külső oldalán vászón nyomai. Behoztam még az alkarcsontok három darabját, melyeket a bronz karperec zöldre festett.

9. sír. A 4.-től északra 3 méterre. Egyetlen melléklete, egy sötétkék színű gyöngy a váz bal bokájánál volt.

10. sír. A 8. sírtől 4 méterre északra, az Angyal Gábor telkén. Két elkorhadott csontváz volt benne egymás felett. A felső váz koponyájának baloldalán ezüst hajkarikát találtak. Az alsó csontváz jobb felső lábszár csontja mellett pedig két nyílhegyet (B. I.) és vaskés pengéjét. Egy hét mulva egyik munkás hozott be 13 cm hosszú és 5 mm széles, egyik végén kilyukasztott, fekete színű fenőkövet és egy 11.5 cm hosszú kés, vagy tör darabot.

11. sír. A 2. sírtől északra 10 méterre, ugyancsak az Angyal Gábor telkén, az M. Vas István telkétől 15 méterre. Ép csontváz hossza 152 cm. A váz alatt 8 cm hosszú obszidián penge.

12. sír. Az előbbtől délre 5 méterre. A váz kelet-nyugati fekvésű, 195 cm hosszú. A koponya baloldalán bronzkarika, lábánál két vaskengyel (Dolg. XII. LXX. t.) és csikószabla; jobb felől, a térdnél 4 cm átmérőjű vaskarika. A térdnél, a lábszárak között csiholó acél, közepén rajta kova, továbbá nyílhegy és ismeretlen rendeltetésű vastárgy.

13. sír. Apr. 23-án, az M. Vas István telkén, annak déli mesgyéjétől északra 3 méterre találtam meg. A kelet-nyugati irányban fekvő csontváz 184 cm hosszú. Az állkapocs egyrésze, a fogakkal, a jobb felső lábszárcsont közepénél, attól 13 cm-re délre került elő, a felső fogsor fogáiból néhány pedig a koponyától balra 14 cm-re.

A nyaknál és a mellen volt a legtöbb páros tagú csüngődísz, ezüst lemezből; de találtam az előbb említett állkapocsrészen is, a koponya mellett jobb felől és ettől délre 25.5 cm-re két darabot. Balról is volt egy, a váll felett 7 cm-re. Az ezüst csüngődísz zöldre festette a szegycsontot és az állkapocs fogait. A duplatagú csüngődísz 14 db és négyféle. A mellen volt még 8 kerek, füles lemez, hasonló, illetve azonos a csüngődísz felső kerek lemezével. A koponyától balra, 26 cm-re, öntött fülbevaló, melynek karikája hiányzik. A jobb keze az ölbe volt hajlítva, mert a gyűrű a lábszár fejecsenél volt. Az ujjperceket zöldre festette a gyűrű rozsdája. A bal felőli alsókar nem volt meg. (XXII. tábla 1—9.).

14. sír. A most leírt sírtől 2.22 méterre délkeleti irányban. A váznak csak a jobb alsó lábszára és a balból 19 cm hosszúságú darab volt meg, a többi elenyészett. Jobb felől a térdkalácstól 33 cm-re a váz mellett nyugvó kézfejnek megfelelő helyen nyitottvégű sodrott gyűrű egyetlen melléklete e sírnek. Baloldalon, a kar irányában. három elenyészett csont töredéket leltem. Ahol a koponyának kellett volna lenni, két obszidián szilánk volt, de az nem honfoglalás kori.

15. sír. A 13. sírtől északra 6.30 méterre. A váz 172 cm hosszú. A koponya délre nézett. Melléklet nélküli.

16. sír. Az előbbi sír keleti végétől délkeletre 2 méterre. A váz megfordítva fektetve, vagyis fejfelé keletnek, lábbal nyugatnak. A koponya délre nézett. A váz hossza 170 cm. Melléklete nem volt.

17. sír. Ismét délkeleti irányban 3.5 méterre találtuk meg. A 13. sírtől keletre 7.80 méterre volt. Mélysége 85 cm. A váz ebben a sírban is fordítva volt, tehát fejfelé keletre lábbal nyugatra. A váz hossza 157 cm. Feje északra nézett. Összeroncsolt koponyáján a baloldali csecsnuyitványon az egyik, jobb oldalon a másik fülbevaló karikát találtam. Jobb felől az alkarcsonton

nyitottvégű síma karperec, ugyanezen kéz ujján lapos gyűrű volt.

18. *sír*. Az előbbtől északra 210 cm-re. Összenyomott koponyája északnyugatnak, lába délkeletnek feküdt. A váz 143 cm hosszú. A jobb oldalon, a kézfejek megfelelően, lapos gyűrű és kiskés fába dugott nyelének töredékén kívül, mást nem találunk benne.

19. *sír*. Az előbb kibontott sírtól nyugatra 4.5 méterre, a 13. sírtól északra 2 méterre. Feje nem volt meg, a kar és lábszárcsontok látszóttak, de azok is elkorhadt állapotban. Ezek hossza 130 cm. A mellén két rombuszalakú nyílhegyet (A. 1., B. 1.) találtam észak-dél irányban elhelyezve.

20. *sír*. A 17. sírtól délnyugatra 330 cm távolságra, a telek déli mesgyéje közelében. A váz délnek nézett. Melléklete nem volt.

21. *sír*. A 18. sírtól északra 2 méterre. Mélysége 88 cm. A váz hossza 165 cm. Kerek koponyája délnek nézett. Az álla alatt, jobb felől, füllbevaló karika, jobb felső karján síma, hegyesedő végű karperec, bal alsó karján másik karperec, balról a lábszár mellé helyezett kezén, a lábszár fejecstől 10 cm-re fejes gyűrű (hasonlít a H.: 398. t. 8. ábrához) került elő. Ülbe tett jobb kezén két gyűrű, egyik lapos, másik hengeres huzalból, melyeket a lábszár fejecse mellől belülről vettem ki. A koponyával egy irányban, de 20 cm-rel magasabban, egy kis gyerekkoponya is volt a sírban.

22. *sír*. A 15. sírtól északra 190 cm-re. A váz hossza 160. cm. Előre néz. A jobb karja ülbe tett helyzetben. A fej közelében lelt obszidián szilánk az őskorból való.

Május 8-án arról értesített Turi Sándor, hogy 5-én egy kereskedő járt Tiszabercelen, aki jó pénzt ígért az embereknek a földből kikerült tárgyakért. Erre a biztatásra Vas Samu és Szabó József hozzáfogtak az ásás-

hoz és az M. Vas István mesgyéjétől 5 méterre, dél irányban, a homok part legtejjén, találtak egy sírt, attól 5 méterre ugyancsak délre egy másikat. Az előbbiben, tehát a 23. *sírban*, Szabó József lelt a koponya alatt egy nagy ezüst hajkarikát, a jobb kezén ritka bevágásokkal díszített gyűrűt, a nyak mellett világoslila gyöngyöt; a másikban, vagyis a 24. *sírban*, Vas Samu a csontváz mellén 2 kisebb ezüst hajkarikát. Május 11-én újra adott egy világoslila gyöngyöt, mely szintén a 24. *sírban* volt.

A földhordás tovább is tartott és május 15-én az Antal Gábor telke legkeletibb szélén akadtak a munkások a 25. *sírra*. A rendes fekvésű váz koponyája északra nézett. A nyakán volt egy 16 cm átmérőjű, két huzalból sodrott rézkarika, horgos része beakasztva a hurkos végébe (H.: 395. t. 25.). E karikán belül a mellén lettek 8 páros csüngőt (XXII. tábla 12—13.), a kilencedik rozettáját és még nyolc rozettát (XXII. tábla 10—11.). A karikán kívül, vagy lejjebb nem volt egy sem. A mellén, jobb felől, találtak még egy nyílsházat vagy kés tövét. Jobbujján 4 mm széles, 1 mm vastag, lapos, egymásrahajlott szárú gyűrű. Bal fülénél nyitottvégű bronzkarika. Ezeket Bihari Sándor főjegyző május 16-án behozta az alispán úrhoz, aki újra kiküldte a múzeum igazgatóját a helyszínre. A kiemelés azonban fővárosi, derecskei és ibrányi iskolák előre bejelentett látogatása miatt, csak május 21-én valósult meg. Ekkorra már újabb sírokra bukkantak a 25. *sír* irányában és feljebb is, de a csontvázakat előzetes utasításra nem háborgatták meg, úgy, hogy minden tárgyat magam vettem ki eredeti helyéről.

26. *sír*. Az Antal Gábor telke közepén a Vas István mesgyéjétől délre, 12 méterre, csaknem egysorban a 7., 8. és 10. *sírral*. A koponyatető mellett két nyílhegy, a harmadik, a jobb oldalon, az alsó karcsontot érintette.

27. *sír.* Az előbbi sír alatt, keletre 3.5 méterre. A csontváz vállán, mindkét oldalon, egy-egy füles pitykét, a karcsontokon egy-egy síma, hegyesedő végű karperecet, a fülnél egyik oldalon fülbevalót, másikon ezüst kis hajkarikát, a mellen, a 25. sírban találhoz hasonló, páros csüngődísz, az alsó lábszár között egy nyílhegyet találtam.

28. *sír.* A most feltárt sírtól észak-keletre 10.5 méterre, az M. Vas István mesgyéjétől 2 méterre délre. A váz lábszárait elkorhadt állapotban leltük meg. A lábszárak között az ujjpercen volt egy 6 mm széles lapos bronzgyűrű és egy fülbevaló.

29. *sír.* A 28. sírtól délnyugatra 12.50 méterre a 27. mellett, 2 méterre déli irányban. A váz északnyugat-délkeletnek feküdt. Csak a bal lábszárcsont mellett volt egy 8 cm hosszú rozsdás vasdarab.

Ettől a sírtól délre s azzal egy vonalban találtuk meg a 30. *sírt.* Ugyanabban a sorban északra 2 méterre a 31. *sírt,* ismét 2 méterre a 32. *sírt.* Mind a három melékletnélküli.

33. *sír.* Távol az előbbi három üres sírtól, Angyal Gábor telkén, Vas István mesgyéjétől 1 méterre délre. Mélysége 80 cm. A váz rossz állapotban volt. Feje délre nézett, az állkapocs lecsüngött. A váz hossza 175 cm. Bal vállánál nyílhegyet (B. 1.), ugyancsak bal felől, a felső lábszár fejecse alatt, csíholó acélt, lejjebb, a térdnél, vaskés töredékét leltük.

34. *sír.* Három méterre az előbbtől délre. A váz 165 cm hosszú, alsó karcsontjai ölbe tett helyzetben. A koponya igen elkorhadt és északra nézett. A fül táján két fülbevaló volt, a bal felsőlábszár közepén, rozsdás vas, valószínűleg nyílhegy lehetett.

35. *sír.* A 33. sír északnyugati sarkánál, alig 30 cm-re, közvetlen a Vas István mesgyéjénél volt. Fejjel északra nézett. A váz hossza 175 cm; úgy a koponya, mint a csontok rossz állapotban. Karcsontok ölbe

tett helyzetben. Jobbról a medencecsont iránt nyílhegy (B. 1.), balról az alkarnál csíholó acél, a lábszárak között alul, mégis inkább a jobb alsólábszár közelében, vaskés került elő.

36. *sír.* A Szabó József telkén, a 30. sírtól keletre 2.5 méterre leltük meg. A csontváz hossza 152 cm. A koponya keletre néz. Bal füle helyén, síma, bronzfülbevaló, a bal alsókaron karperec, jobbról, a felső lábszár fejecsenél egy magasságban, de kívül, vaskés, lejjebb a térd közelében, nyílhegy (B. 1.) szárával felfelé. Az alsó lábszár csontok között két felemás kengyel (egyik H.: 339. t. 4., másik 399. t. 3.), a jobb felőlben benne voltak a láb ujjai is. A kengyel felett csíholó acél, e felett csikó zabla, a zabla mellett délről, egy emberi fog.

37. *sír.* A homokdomb legtetetjén, a 23–24. sírral egy irányban, közvetlen a Vas István mesgyéjénél. A váz hossza 95 cm. A koponya északra nézett. Jobb és bal oldalon, a fültájon, egy-egy hajkarika. A csontváz jobb oldalán, a váll felett, gyerek koponya.

38. *sír.* Ugyanabban a sorban, a 24. sírtól délre 2.5 méterre. Lábszár és koponya-töredékeken kívül mást nem találtunk.

Földhordás közben két ízben letek a munkások csontvázak mellől került tárgyakat. Első esetben hajkarikát és egy sötét-kék színű gyöngyöt, másik esetben ugyancsak hajkarikát és egy kis sötétpiros gyöngyöt.

*

Évekkel ezelőtt felhívták figyelmemet a Tiszaberceltől északnyugatra, másfél kilométerre eső Diófalapos legelő, lapos dombjára, melynek megásatása 1935. május 22-én valósulhatott meg, az időközben bejelentett és azonnal elintézendő leletek feltárása miatt. A Diófalapos, melyet északról a Tisza, keletről és délről a Holt-Tisza, nyugatról a töltés határol, 150–200 hold nagyságú. Régen erdő volt, tölgy-, szil- és éger-

fából. Az erdő kipusztítása után a Ráctemetőn inneni, kis parton álló, három díófától kapta nevét. Aztán legelő lett, ma is az. E lapos területnek a déli végén kút van. A kúttól 51 méterre alig észrevehető kis part domborodik s nem sok biztatást nyújt régészkedő embernek. Mégis, alig néhány kutatóárok meghúzása után, találtunk egy csontvázat, mely — a föld kitisztítása után — a mellette levő tárgyak szerint, honfoglaláskorinak bizonyult. A sír mélysége 54 cm. A váz hossza 169 cm. A csontváz fejfelé nyugatnak, lábbal keletnek feküdt s igen rossz állapotban volt. A koponya északnak nézett. Bal fülénél kis vékony ezüst karika, jobb vállánál kés, csiholó acél,

az acélon kova találtatott. A jobb oldali alkar közepén kis fenőkö volt. Az alsó lábszárok között két kengyel (H.: 336. t. 3.), a kisebb a jobb térdnél, a nagyobb a bal lábfejnél. A jobb alsó lábszár mellett kívül, a közepén hevedercsat feküdt. A bal lábszár végénél, oldalt, a kengyel mellett, csikószabla.

A második sírt az elsőtől délre 6 méterre leltük meg. A váz lába tompaszögben hajlott be. A koponya délre nézett. Melléklete nem volt.

A további ásatás eredményre nem vezetett.¹

Kiss Lajos.

¹ Az összefoglalást lásd a német szövegben.

Gräber aus der Landnahmezeit in Tiszabercel.

(Hierzu die Tafel XXII.).

Im April des Jahres 1935. entdeckten die Arbeiter Gräber in Tiszabercel (Kom. Szabolcs). Als der Lehrer, Sándor Turi, von den Funden hörte, erschien er sofort an dem Fundorte, rettete die zum Vorschein gekommenen Funde für das Jósamuseum in Nyiregyháza und zeichnete sogleich die Landkarte der aufgedeckten Gräber.

Unterzeichneter Museumdirektor stellte bei der Untersuchung fest, dass dieses Gebiet auf welchem die 48—50 Gräber zum Vorschein kamen, schon in der Urzeit bewohnt war und die Ungarn der Landnahmezeit begruben ihre Toten in einer Ansiedlung aus der Urzeit. Eine Tatsache, die auch aus dem in einem anderen Grabe gefundenen archäologischen Material zweifellos festzustellen war. Derzeit wurde auch diese urzeitliche Ansiedlung durch Abtragen vernichtet und man konnte keine zusammenhängenden Erscheinungen mehr beobachten.

Bei der Ausgrabung wurden ausser den erwähnten Gräbern noch 38 Gräber auf-

gedeckt; ein Teil dieser (1., 4., 5., 6., 7., 11., 15., 16., 20., 22., 30., 31., 32., 38.) war ohne Beigaben. Aus den anderen kamen die typischen Beigaben dieser Zeit zum Vorschein.

In zwei Gräbern (4., 10.) wurden auch zwei Skelette gefunden. In zwei anderen (21., 37.) war neben dem Skelett eines Erwachsenen, je ein Kinderschädel. Das Mass und die Beigabe des einen lässt darauf folgern, dass in dem Grabe eine mit ihrem Kinde begrabene Mutter lag, das andere weist eher darauf hin, dass hier ein grösseres und ein kleineres Kind gemeinsam begraben wurden.

Die Richtung der gut beobachteten Skelette ist ost-westlich (4., 5., 6., 12., 13.), west-östlich (16., 17.), nordwest-südöstlich (18., 29.). Die anderen folgen, mit mehr oder weniger Abweichung, der Richtung der ersten Gruppe.

Die Länge der Skelette wechselt zwischen 152—195 cm. Die Höhe der Frauen zeigt 152—160 cm., die Höhe der Männer

27. *sír*. Az előbbi *sír* alatt, keletre 3.5 méterre. A csontváz vállán, mindkét oldalon, egy-egy füles pitykét, a karcsontokon egy-egy síma, hegyesedő végű karperecet, a fülnél egyik oldalon fülbevalót, másikon ezüst kis hajkarikát, a mellen, a 25. *sír*ban találthoz hasonló, páros csüngődísz, az alsó lábszár között egy nyílhegyet találtam.

28. *sír*. A most feltárt *sírtól* észak-keletre 10.5 méterre, az M. Vas István mesgyéjétől 2 méterre délre. A váz lábszárait elkorhadt állapotban leltük meg. A lábszárak között az ujjpercen volt egy 6 mm széles lapos bronzgyűrű és egy fülbevaló.

29. *sír*. A 28. *sírtól* délnyugatra 12.50 méterre a 27. mellett, 2 méterre déli irányban. A váz északnyugat-délkeletnek feküdt. Csak a bal lábszárcsont mellett volt egy 8 cm hosszú rozsdás vasdarab.

Ettől a *sírtól* délre s azzal egy vonalban találtuk meg a 30. *sírt*. Ugyanabban a sorban északra 2 méterre a 31. *sírt*, ismét 2 méterre a 32. *sírt*. Mind a három melkleletnélküli.

33. *sír*. Távol az előbbi három üres *sírtól*, Angyal Gábor telkén, Vas István mesgyéjétől 1 méterre délre. Mélysége 80 cm. A váz rossz állapotban volt. Feje délre nézett, az állkapocs lecsüngött. A váz hossza 175 cm. Bal vállánál nyílhegyet (B. 1.), ugyancsak bal felől, a felső lábszár fejecse alatt, csiholó acélt, lejjebb, a térdnél, vaskés töredékét leltük.

34. *sír*. Három méterre az előbbtől délre. A váz 165 cm hosszú, alsó karcsontjai ölbe tett helyzetben. A koponya igen elkorhadt és északra nézett. A fül táján két fülbevaló volt, a bal felső lábszár közepén, rozsdás vas, valószínűleg nyílhegy lehetett.

35. *sír*. A 33. *sír* északnyugati sarkánál, alig 30 cm-re, közvetlen a Vas István mesgyéjénél volt. Fejfel északra nézett. A váz hossza 175 cm; úgy a koponya, mint a csontok rossz állapotban. Karcsontok ölbe

tett helyzetben. Jobbról a medencecsont iránt nyílhegy (B. 1.), balról az alkarnál csiholó acél, a lábszárak között alul, mégis inkább a jobb alsó lábszár közelében, vaskés került elő.

36. *sír*. A Szabó József telkén, a 30. *sírtól* keletre 2.5 méterre leltük meg. A csontváz hossza 152 cm. A koponya keletre néz. Bal füle helyén, síma, bronzfülbevaló, a bal alsókaron karperec, jobbról, a felső lábszár fejecsenél egy magasságban, de kívül, vaskés, lejjebb a térd közelében, nyílhegy (B. 1.) szárával felfelé. Az alsó lábszár csontok között két felemás kengyel (egyik H.: 339. t. 4., másik 399. t. 3.), a jobb felőliben benne voltak a lábujjai is. A kengyel felett csiholó acél, e felett csikó zabla, a zabla mellett délről, egy emberi fog.

37. *sír*. A homokdomb legtetefén, a 23—24. *sírral* egy irányban, közvetlen a Vas István mesgyéjénél. A váz hossza 95 cm. A koponya északnak nézett. Jobb és bal oldalon, a fültájon, egy-egy hajkarika. A csontváz jobb oldalán, a váll felett, gyerek koponya.

38. *sír*. Ugyanebben a sorban, a 24. *sírtól* délre 2.5 méterre. Lábszár és koponyatöredékeken kívül mást nem találtunk.

Földhordás közben két ízben lelték a munkások csontvázak mellől került tárgyakat. Első esetben hajkarikát és egy sötét-kék színű gyöngyöt, másik esetben ugyancsak hajkarikát és egy kis sötétpiros gyöngyöt.

*

Évekkel ezelőtt felhívták figyelmemet a Tiszaberceltől északnyugatra, másfél kilométerre eső Diófalapos legelő, lapos dombjára, melynek megásatása 1935. május 22-én valószínűleg meg, az időközben bejelentett és azonnal elintézendő leletek feltárása miatt. A Diófalapos, melyet északról a Tisza, keletről és délről a Holt-Tisza, nyugatról a töltés határol, 150—200 hold nagyságú. Régen erdő volt, tölgy-, szil- és éger-

fából. Az erdő kipusztítása után a Ráctemetőn inneni, kis parton álló, három díófától kapta nevét. Aztán legelő lett, ma is az. E lapos területnek a déli végén kút van. A kúttól 51 méterre alig észrevehető kis part domborodik s nem sok biztatást nyújt régészkedő embernek. Mégis, alig néhány kutatóárok meghúzása után, találtunk egy csontvázat, mely — a föld kitisztítása után — a mellette levő tárgyak szerint, honfoglaláskorinak bizonyult. A sír mélysége 54 cm. A váz hossza 169 cm. A csontváz fejfelé nyugatnak, lábbal keletnek feküdt s igen rossz állapotban volt. A koponya északnak nézett. Bal fülénél kis vékony ezüst karika, jobb vállánál kés, csiholó acél,

az acélon kova találtatott. A jobb oldali alkar közepén kis fenőkö volt. Az alsó lábcsárák között két kengyel (H.: 336. t. 3.), a kisebb a jobb térdnél, a nagyobb a bal lábfejnél. A jobb alsó lábcsár mellett kívül, a közepén hevedercsat feküdt. A bal lábcsár végénél, oldalt, a kengyel mellett, csőközabla.

A második sírt az elsőől délre 6 méterre leltük meg. A váz lába tompaszögben hajlott be. A koponya délre nézett. Melléklete nem volt.

A további ásatás eredményre nem vezetett.¹

Kiss Lajos.

¹ Az összefoglalást lásd a német szövegben.

Gräber aus der Landnahmezeit in Tiszabercel.

(Hierzu die Tafel XXII.).

Im April des Jahres 1935. entdeckten die Arbeiter Gräber in Tiszabercel (Kom. Szabolcs). Als der Lehrer, Sándor Turi, von den Funden hörte, erschien er sofort an dem Fundorte, rettete die zum Vorschein gekommenen Funde für das Jósamuseum in Nyíregyháza und zeichnete sogleich die Landkarte der aufgedeckten Gräber.

Unterzeichneter Museumdirektor stellte bei der Untersuchung fest, dass dieses Gebiet auf welchem die 48—50 Gräber zum Vorschein kamen, schon in der Urzeit bewohnt war und die Ungarn der Landnahmezeit begruben ihre Toten in einer Ansiedlung aus der Urzeit. Eine Tatsache, die auch aus dem in einem anderen Grabe gefundenen archäologischen Material zweifellos festzustellen war. Derzeit wurde auch diese urzeitliche Ansiedlung durch Abtragen vernichtet und man konnte keine zusammenhängenden Erscheinungen mehr beobachten.

Bei der Ausgrabung wurden ausser den erwähnten Gräbern noch 38 Gräber auf-

gedeckt; ein Teil dieser (1., 4., 5., 6., 7., 11., 15., 16., 20., 22., 30., 31., 32., 38.) war ohne Beigaben. Aus den anderen kamen die typischen Beigaben dieser Zeit zum Vorschein.

In zwei Gräbern (4., 10.) wurden auch zwei Skelette gefunden. In zwei anderen (21., 37.) war neben dem Skelett eines Erwachsenen, je ein Kinderschädel. Das Mass und die Beigabe des einen lässt darauf folgern, dass in dem Grabe eine mit ihrem Kinde begrabene Mutter lag, das andere weist eher darauf hin, dass hier ein grösseres und ein kleineres Kind gemeinsam begraben wurden.

Die Richtung der gut beobachteten Skelette ist ost-westlich (4., 5., 6., 12., 13.), west-östlich (16., 17.), nordwest-südöstlich (18., 29.). Die anderen folgen, mit mehr oder weniger Abweichung, der Richtung der ersten Gruppe.

Die Länge der Skelette wechselt zwischen 152—195 cm. Die Höhe der Frauen zeigt 152—160 cm., die Höhe der Männer

ist 165—184 cm., mit Ausnahme eines 195 cm. langen Skelettes.

Zwischen den Gräbern waren 4 symbolische Reitergräber teils mit einem, teils mit zwei Steigbügeln (2., 3., 12., 36.), mit Zaum (2., 12., 36.). Der Typus der Steigbügel entspricht den auf den Tafeln 507., 516., 339., 399. bei Hampel (Altortümer des frühen Mittelalters in Ungarn) dargestellten Stücken.

Pfeile wurden in den Gräbern 2 (2.), 3 (4.), 10 a (2.), 12., 17 (2.), 25 (?), 26 (3.), 27., 33., 34., 35., 36. gefunden (s. ihre Typen: Arbeiten VIII. 196. I. A 1., B 1., C 1.). In zwei Gräbern (2., 4.) waren auch Reste von Köcherbeschlag zu finden. (Hampel: 336. 10.).

Messer oder dessen Bruchstücke kamen in mehreren Gräbern vor (2., 10 a., 18., 25. (?), 33., 35., 36.), wie auch der Feuerschläger (12., 33., 35., 36.), in einem Grabe (12) samt dem Feuerstein. In zwei Gräbern (2., 12.) fand man Eisenreife, in vier Gräbern (2., 4., 12., 29.) Bruchstücke eines Eisengegenstandes, dessen Zweck uns unbekannt ist. Wetzstein kam aus einem einzigen Grabe (10) zum Vorschein.

Hängezierden (Taf. XXII. 1—5., 12—13.) waren in drei Gräbern (13., 25., 27.). Ihre Verteilung nach Zahlen ist sehr verschieden. In einem waren 14, im anderen 8, in dem dritten 1 Stück. Die in einem Grabe (13) gefundenen Exemplare wurden nach vier Mustern verfertigt. Mit dem oberen Teile der Hängezierde identische runde Zierden kamen in zwei Gräbern (13., 25.) vor. In dem einen 8, in dem anderen 9 Exemplare. Es ist merkwürdig, dass die in dem einen Grabe (25) gefundenen Hängezierden im Grabe innerhalb des einzigen Torques (Hampel: 395. 25.) lagen. Gürtelzierden, Riemenzungen wurden nur in einem Grabe (2) gefunden. Knöpfe waren ebenfalls nur in einem Grabe (27), aber hier waren gleich zwei.

In fünf Gräbern (2., 4., 9., 23., 24.) waren einige Perlen.

Von Ohrgehängen gibt es zwei Typen. Der eine (XXII. 6.) ist gegossen (13), der andere ist ein glattes Bronzeringel (XXII. 9.), die in einigen Gräbern (12., 21., 25., 27., 28., 29., 36.) einzeln, manchmal aber (17., 34., 37.) auch paarweise zu finden sind.

Schläfenringe, teilweise aus Bronze (2.), teilweise aus Silber (10., 23., 24., 27.) waren in mehreren Gräbern; in einem (24.) sogar zwei. Sehr beachtenswert ist der Schläfenring (XXII. 14.) des Grabes 2., der ebenso wie der einzige Torques, mit den höchst typischen Stücken der Landnahmezeit aus demselben Grabe (25.) zum Vorschein kamen.

Zweierlei Armبänder charakterisieren das Gräberfeld. Das eine (Hampel: Tafel 363. aus dem Grabe 14.) ist flach (8.), das andere (Hampel: 395. 26.) ist ein ungeschmückter, gegen den Enden gespitzter Typus (17., 21., 27., 36.). Von dem letzteren waren in zwei Gräbern (21., 27.) sogar zwei Exemplare.

In einem Grabe (21) wurde ein Kopfring (Hampel: 398. 8.), in einem (14.) ein gewundener Ring gefunden (Hampel: 417. 9.), in acht Gräbern (13., 17., 18., 21., 23., 25., 28., 29.) waren Exemplare aus flachem oder walzenförmigem Draht. In einem Grabe (21.) waren zwei zu finden.

Die zwei, dem Gesichtspunkte des Fundmaterials aus gemischten Gräbern (2., 25.) weisen darauf hin, dass dieses Gräberfeld schon aus einer Zeit stammt, in der die Ungarn der Landnahmezeit mit den hier vorgefundenen Inwohnern gemischt, sich niederliessen. Diese Zeit kann man — obgleich sie nicht durch Münzen datiert ist — als das X—XI. Jahrhundert bestimmen. Diese Zeitbestimmung ist auch durch die grosse Zahl der Gräber (die zerstörten miteingerechnet fast 90) begründet.

Auch die beiden in dem s. g. Diófalapos gefundenen Gräbern widersprechen dieser Feststellung nicht.

Lajos Kiss.

I. Lipót korabeli 15 kr-os érmek ezüstitartalma.¹

A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetének felkérésére, 51 db különböző évjáratú, veresű és verdejelű, I. Lipót korából eredő 15 kr-os érem ezüst tartalmát határoztam meg. A vizsgálat megkezdése előtt az érmeket az idegen szennyező anyagoktól nagyon híg salétromsavval, majd pedig alkohollal megtisztítottam. A tiszta érmékből súlyuknak és vastagságuknak lemérése után egy-egy vizsgálathoz kb. 1–1.5 g-nyi mennyiséget vágtam ki, amelyet egy rész tömény salétromsav és egy rész víz elegyében feldoldottam. Az oldatot szárazra pároltam és a száraz maradékból végeztem a vizsgálatokat. Az érmek ezüst tartalmát a Volhardt-féle eljárás szerint² határoztam meg. Az ezüst tartalomtól kívül még minden esetben meghatároztam az oldhatatlan maradékot és némely esetben a réztartalmat is.

¹ Készült a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Általános- és Szerzetlennyegytani Intézetében.

² F. P. Treadwell, Kurzes Lehrbuch der analytischen Chemie, 11. kiadás, 1923. II. kötet, 612. oldal.

A vizsgálati eredményeket az 1. sz. táblázatban állítottam össze.

A táblázatban foglalt adatokból látható, hogy még az azonos évbéli, azonos verőhelyű érmek adatai sem egyeznek egymással. Így pl. egy és ugyanazon származású éremnél (lásd a 30–35. sz.-ig) találunk 6.6934 g, illetőleg 4.8468 g súlyút, vagy 1.16 mm, illetőleg 0.9 mm vastagságút. A súlykülönbség, illetőleg vastagság, nem magyarázható meg kopással, mert a vizsgálatához felhasznált érmek egyike sem mutatott figyelemre méltó kopást.

Az érmek átmérőjét nem mértem meg, mivel a legnagyobb részénél elliptikus forma miatt nem is volt pontosan lemérhető.

Igen változatos az ezüst tartalom is, amely 54%-tól 61%-ig ingadozik. A legtöbb esetben az érmek ezüst tartalma 56.5%, amelyből az érmek eredetileg tervezett ezüst tartalmát 56–57%-ra tehetjük.

Az oldhatatlan rész salakszerű anyagnak bizonyult. A legtöbb esetben 0.1% körül ingadozik, de találunk néhány 0.5%-nál magasabb értéket is.

Dr. Kocsis J. Endre.

Der Silberinhalt der 15 Kr. Münzen aus der Zeit des Leopold I.¹

An Anforderung des Archäologischen Instituts der ung. königlichen Franz-Joseph Universität, bestimmte ich den Silberinhalt von 51 Stück, aus der Zeit des Leopold I. stammenden 15 Kr. Münzen mit verschiedenem Jahrgang, Gepräge und Zeichen des Prägeortes. Vor der Untersuchung reinigte ich die Münzen vom frem-

den, beschmutzenden Material in sehr dünner Salpetersäure und nachher in Alkohol. Aus den gereinigten Münzen schnitt ich — nach der Bestimmung ihrer Dicke und ihres Gewichtes — zu der Untersuchung ungefähr 1–1.5 gr heraus, das ich in der Mischung von 1 Teil konzentrierter Salpetersäure und 1 Teil Wasser auflöste. Die Lösung destillierte ich trocken und an dem trockenen Rest vollführte ich die Untersuchungen. Den Silberinhalt der Münzen, bestimmte ich nach dem Volhardt-Vor-

¹ Verfasst in dem Allgemeinen- und Anorganisch-Chemischen Institut der ungarischen königlichen Franz-Joseph Universität in Szeged.

1. sz. táblázat.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Sorszám	Ország	Évszám	Verdejel	Lelőhely	Sulya	Vastagsága	Eztüst o/o-ban	Réz o/o-ban	Oldhatatlan maradék o/o-ban
1.	Ausztria-Burgundia-Tirol	1653		Simontornya	5.1842	0.87	56.10	43.28	0.58
2.	" " -Szilécia	1660	G	Tiszaug	5.7064	0.95	56.99	—	0.25
3.	" " -Styria	1661		Simontornya	6.0526	1.17	56.52	43.10	0.33
4.	" " -Tirol	1661	C-A	Tiszaug	6.7238	1.13	56.58	—	0.20
5.	" " " "	1663	C-A	Felsőzelle	5.7156	0.99	58.13	—	0.24
6.	Tirol	1663	C-A	Kecskemét	6.1072	1.14	56.08	43.55	0.32
7.	Ausztria-Burgundia-Szilécia . .	1664		Detrekőcsütörtök	5.6764	0.97	56.53	—	0.28
8.	Ausztria	1664	G-H	Tiszaug	5.5458	0.93	56.85	—	0.21
9.	Ausztria-Burgundia-Tirol	1664	C-A	"	5.3216	1.03	56.15	43.58	0.27
10.	Tirol	1664	C-A	Kecskemét	6.3856	1.12	55.96	—	0.33
11.	" " " "	1664	C-A	"	6.2362	1.13	57.81	—	0.31
12.	Csehország	1664		Simontornya	5.7858	1.05	57.96	—	0.48
13.	Magyarország	1677	K-B	Körtvélyes	6.0208	1.05	58.25	—	0.21
14.	" " " "	1678	K-B	"	6.2342	1.13	57.48	—	0.35
15.	" " " "	1679	K-B	"	5.8084	0.97	56.32	43.35	0.26
16.	" " " "	1683	K-B	"	6.4904	1.11	57.47	—	0.11
17.	" " " "	1683	K-B	"	5.5448	0.95	56.52	—	0.15
18.	Ausztria-Burgundia-Tirol	1684	V-V	Simontornya	6.1140	1.02	56.36	—	0.38
19.	Magyarország	1684	K-B	Körtvélyes	6.2446	1.06	57.11	—	0.16
20.	" " " "	1685	K-B	"	5.7192	1.05	56.49	43.31	0.18
21.	Ausztria-Burgundia-Tirol	1685	*	Simontornya	5.7488	1.08	57.25	—	0.32
22.	Magyarország	1685	K-B	Körtvélyes	6.5476	1.06	56.65	—	0.18
23.	" " " "	1686	K-B	"	5.6190	0.91	56.16	43.67	0.17
24.	" " " "	1686	K-B	"	6.4436	1.14	57.77	—	0.05
25.	" " " "	1686	K-B	"	5.2562	1.00	56.89	—	0.08
26.	" " " "	1687	K-B	"	5.9760	1.01	57.19	—	0.13
27.	" " " "	1688	K-B	"	6.5128	1.03	56.97	42.80	0.19
28.	" " " "	1689	K-B	"	5.8350	0.94	56.20	—	0.28
29.	" " " "	1689	K-B	"	6.6444	1.02	56.73	—	0.18
30.	" " " "	1690	K-B	"	6.4694	1.05	57.33	—	0.65
31.	" " " "	1690	K-B	"	6.4140	1.11	55.96	—	0.29
32.	" " " "	1690	K-B	"	5.7046	1.00	55.82	—	0.18
33.	" " " "	1690	K-B	"	4.8468	0.90	56.00	—	0.37
34.	" " " "	1690	K-B	"	6.3376	1.16	56.77	—	0.27
35.	" " " "	1690	K-B	"	6.6934	1.12	56.33	43.50	0.16
36.	" " " "	1692	K-B	"	6.7512	1.04	56.61	—	0.16
37.	" " " "	1692	K-B	"	6.2060	1.02	56.30	—	0.16
38.	Ausztria-Burgundia-Szilécia . .	1693		Magyarforró	6.4912	1.16	57.28	—	0.36
39.	Ausztria-Burgundia-Styria	1694		Simontornya	5.9118	1.16	57.93	—	0.30
40.	Tirol	1694		Kecskemét	5.8208	1.02	58.27	—	0.31
41.	Magyarország	1694	K-B	Körtvélyes	6.7006	1.10	56.85	42.90	0.24
42.	" " " "	1694	K-B	"	5.9590	0.95	56.74	—	0.48
43.	" " " "	1695	K-B	"	5.3890	0.85	56.42	43.12	0.40
44.	Ausztria	1695		"	6.1804	1.06	56.82	—	0.50
45.	Ausztria-Burgundia-Styria	1695		Simontornya	5.7064	1.02	56.70	—	0.45
46.	Styria	1695		Kecskemét	6.0514	1.11	57.10	—	0.25
47.	Ausztria-Burgundia-Tirol	1696		Simontornya	5.7338	1.02	56.67	—	0.36
48.	Magyarország	1696	C-H	Körtvélyes	6.1500	1.11	60.86	—	0.17
49.	" " " "	1696	C-H	"	5.9132	1.01	57.71	42.10	0.17
50.	" " " "	1696	K-B	"	6.3330	0.98	56.92	42.70	0.30
51.	" " " "	1697	N-B	"	6.5268	1.10	54.62	—	0.75

gang.² Ausser dem Silberinhalt bestimmte ich noch in jedem Falle den unlösbaren Überrest und in einigen Fällen auch den Kupferinhalt.

Den Erfolg der Untersuchung stellte ich auf der Tafel I. zusammen; die Rubriken sind die folgenden: 1). Nummer., 2). Land., 3). Jahreszahl., 4). Zeichen des Prägeortes., 5). Fundort., 6). Gewicht., 7). Dicke., 8). Silber %., 9). Kupfer %., 10). Unlösbarer Überrest %.

Aus den auf der Tafel zusammengestellten Daten ist es leicht zu sehen, dass nicht einmal die Daten der aus demselben Jahre und von demselben Prägeort stammenden Münzen übereinstimmen. So z. B. finden wir bei Münzen von derselben Herkunft (s. die Nummern 31—35.) das Gewicht 6.6934 g, d. h. 4.8468 g, oder die Dicke 1.16 mm,

² F. P. Treadwell, Kurzes Lehrbuch der analytischen Chemie. 11. Ausgabe. 1923. Band II. S. 612.

d. h. 0.90 mm. Die Verschiedenheit des Gewichtes, d. h. der Dicke, kann nicht durch das Abwetzen erklärt werden, denn keine der zur Untersuchung herbeigezogenen Münzen zeigte ein beachtenswertes Abwetzen.

Den Durchmesser der Münzen bestimmte ich nicht, weil er bei den meisten der elliptischen Form wegen gar nicht pünktlich abzumessen war.

Auch der Silberinhalt ist sehr verschieden, er schwankt zwischen 54% und 61%. In den meisten Fällen ist der Silberinhalt der Münzen 56.5% und so können wir den ursprünglich geplanten Silberinhalt der Münzen auf 56—57 % setzen.

Der unlösbare Überrest erwies sich als ein schlackiges Material. In den meisten Fällen schwankt es um 0.1%; aber wir finden auch einige Werte, die höher als 0.5% sind.

Dr. J. Endre Kocsis.

Literatur — IRODALOM — Littérature.

Lubor Niederle: *Rukověť Slovanské Archeologie*. Rukověti Slovanského Ústavu v Praze Svazek I. 1931. 292 lap 8°.

A szellemtudományi vizsgálatnak az a legfogósabb kérdése, mennyiben képes az élet „érzelmi” vonatkozásaitól távolmaradni. Ez az örök probléma sohasem tagadja meg érvényességét, csupán a koronkinti határfoka vitatható, mert minden kornak megvan a maga sajátos értékeszméje, melynek vonalán a mindenkor történetkutatás az eseményeket, tényeket leméri. Tacitus antik történetírói eszménye, a „sine ira et studio” kutatási elv, talán még sohasem jutott oly válságos állapotba, mint éppen napjainkban. A XVIII—XIX. század fordulójától kezdve, vagyis amióta a nemzeti-érzés belépett a konkrét esemén্যালakító tényezők sorába, a történettudományi szemlélet a legnehezebb óráit éli. Ma már ott tartunk, hogy a gyakorlati életben minden mást elemi erővel elsöprő nacionalizmus, belopta a maga szempontjait a történelmi vizsgálatok amúgy is eléggé szubjektív területére s az időszerűség szerint hullámozó célmegjelöléseinek érdekében megkezdte a történeti adatoknak tervszerű átértékelését. Ez a mozgalom rendkívül érdekes tanulságokat mutat a cseh történetírás gyakorlatában. Történeti tény, hogy a közelmúlt cseh nacionalizmusa, a Habsburg-monarchia szervezeti kiépítésén, szlavofil irányban munkálkodott. Történetirodalmi tekintetben

ez a törekvés egyértelműnek bizonyult az 1867-es osztrák-magyar kiegyezésnek, a közjogi dualizmusnak merő tagadásával.

Az egykorú cseh történetírás, Fr. Palackýtól nyervén az első ösztönzéseket,¹ az adott helyzettel ellentétben, a szláv túlsúlyra valló trializmust tartotta a monarchia egyedül üdvöztető életkeretével s elképzeléséhez — időt, fáradságot nem kímélve — szállította a történelmi adatokat. A cseh történetírás rugalmasságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy abban a pillanatban, amidőn az összeomlott monarchia a foederatív vágyakat is maga alá temette, néhány éves megtorpanás után (1918—1922), ismét önmagára talált.

A felvidéki államfordulattal szinte egyidőben jelennek meg a színen a nyelvében és szellemében új történetírás képviselői. Ezeknek munkateljesítménye nem egyszer kitűnő módszertani érzékről és lendületes kutatókedvről tanúskodik.

Irodalmi becsvágyuk azonban nem elégedett meg az egyéni kezdeményezésekkel, hanem egy nagyszabású munkaközösségbe fogta össze az eddig szervezetlen erőket.² Az elszigetelt egyéni munkateljesítmény eme tömörítésével tagadhatatlanul megduz-

¹ Fr. Palacký: *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. 1848.

² Nemrégiben alakult két legszámottevőbb munkaközösségük: a., *Rukověti Slovanského Ústavu v Praze* (1931). b., *Vysokoškolské Rukověti* ... v Praze (1934).

zasztották adatkészletüket, másrészt azonban a társas szervezkedéssel együttjáró sorstól ők sem kerülhették el, s ma már ott tartanak, hogy az egyéni bírálat hangja elnémult s kiadványaik szelleme az időszerű politikai célokkal mutat szembetűnő összhangot. Saját fogalmazásukban ez azt jelenti, hogy a csehszlovák történetírás legalapvetőbb feladatának tartja „sub specie temporis nostri” tekinteni a múlt idők eseményrendjét.³ Történeti műveikben a világ nyilvánosságának nagy többsége előtt bizonyítják, hogy Slovensko (Felvidék) és Podkarpatská Rus (Kárpátalja), miután magvát képezték a minden művelt ember által jólismert cseh királyságnak, utóbb úgyszólván feloldódtak és eltűntek az osztrák Habsburgok császári birodalmában, tehát Csehszlovákia megalapítása alapján véve visszatérés volt ahhoz a helyzethez, melyben a csehszlovák államterületen több mint ezer esztendővel ezelőtt a történeti élet megkezdődött.

A szláv történeti világ egységes ábrázolását leghatékonyabban a prágai szláv intézet kézikönyvei szolgálják. E nagyműtű intézet műsortervének nyilvánosságra hozatalakor (1931),⁴ hivatkozással az 1929. március 28-i összejeövetel határozataira, elsőrendű feladatának véli az egész szláv településterület, vagy bármely részének tudományos módszerrel leendő megvizsgálását. Célmegjelölésük alapján kézikönyveik: I. művelődési és II. nemzetgazdasági osztályra különülnek. Gyakorlati megfontolás vezeti őket, mikor hangsúlyozzák, hogy a különböző problémakört fejtegető művek lehetőleg csak egy kötetre terjedjenek, 20–30 nyomtatott íven, 8° alakban. Könyveiket képanyaggal, szemléltető ábrákkal, térképekkel szerelik fel s évi 1–2 kötet megjelenését helyezik kilátásba.

³ Slovenské Pohl'ady, 1937. é. 6–7. str. 407.

⁴ Megjelent Lubor Niederle ismertető művének függelékeként.

Hatalmas méretű munkaterv körvonalai bontakoznak ki közleményük további részéből is. A művelődési csoport (I.) közeljövőt illető feladatának tartja a következő munkák sajtó alá rendezését: bevezetés a hlaholi palaeográfiába; az orosz irodalom és filozófia története. Távolabbi cél szerint feldolgozzák a lengyel, ukrainai, jugoszláv és bolgár irodalmat, majd az északi és déli szláv nyelvek fejlődéstörténetét és karakteriológiáját. Nemzetgazdasági tagozatában pedig az anyagi műveltség erőviszonyait kívánják ecsetelni, ilyen sorrendben: Jugoszlávia, Bulgária, Lengyelország és SSSR s külön kötetet szentelnének a szláv határon-túli kereskedelempolitikának.

Feladatcsoportjuk keresztülvitelének első állomásul a régiségtudomány megszólaltatását tekintették: az egész szláv lakta földterületet illetőleg. Ez a roppant nehéz szerep Lubor Niederlenek, az egyetemes szláv archaeológia legkiválóbb cseh művelőjének jutott,⁵ aki már tudományos pályája kezdetén figyelmet keltett régészeti és néprajzi vonatkozású munkásságával.⁶

⁵ Lubor Niederle: Rukověť Slovanské Archeologie, v Praze, 1931.

⁶ Lidstvo v době předhistorické, v Praze, 1893–94; Bemerkungen zu einigen Charakteristiken der altslavischen Gräber (Mitth. der anthr. Ges. in Wien 1894. XXIV. k.). 1899-ben megindítja a néprajzi vonatkozású Český Lid. c. folyóiratot, nem sokára pedig a Národopisný Věstník Československý-t. Néprajzi működésének egyik záróköve a Národopisné Museum Československé megalapítása. Embertani és régiségtudományi tevékenységéhez az első buzdítást a szláv tudományosság nagy apostolától, Šafaříktól nyerte (Slov. Starožitnosti 1837.). Hasonló című művében (Slov. Starožitnosti) és a Život starých Slovanů-ban már megjelennek kézikönyvének vonalai s ezekre SS. és ZS. jelzéssel sűrűn hivatkozik is. Néprajz és régészet nála szerencsésen egybefonódik következő, ugyancsak Šafařík hatást eláruló munkájában, a Slovenský Svět-ben. Szlovenszkói (Felvidék) vonatkozású munkája a Národopisná mapa uherských Slováků (Prága,

Kézikönyvének előszavában (Předmluva, str. V—VII.) utal könyvének hézagpótló jellegére, s kiemeli, hogy a szláv kultúra, a régészeti kutatások világánál, határozott vonalaiban először a IX—XI. században mutatkozik. A könyv két főrésze van: az I. című: Szlávok a történelemben és a régiségtudományban. Ezen belül az egyes fejezetek a következők: Szlávok a neolitikumban (3. l.); szlávok és a lausitzi kultúra (9. l.); szlávok és a scythák (Hallstatt) (21. l.); szlávok a római és gót időkben (27. l.); a szlávok szétszóródása (32. l.); az első évezred vége és az archaeológia (40. l.). A II. rész címe: A IX—XI. századi szláv emlékek vizsgálata. Fejezetei a következők: a leletanyag csoportosítása (49. l.); hamvasztásos sírok (51. l.); csontvázas sírok (69. l.); telepök (89. l.); várak (104. l.); kincsleletek (depotok) (120. l.); anyagi kultúra, fegyverzet (143. l.); ékszerek I. (164. l.); ékszerek II. (183. l.); művészet (218. l.); háziesszerek (232. l.); kerámia (245. l.); eredmények (257. l.); régiségtudományi irodalom áttekintése (272. l.).

Látjuk, hogy módszeres szemléletével az ősszláv-világ tárgykörének egész terjedelmét iparkodott felölelni. Határozott meggyőződéssel vallja (257. l.), hogy az ősi szláv kultúra belső alakulását a Kr. u.-i VI. századtól kezdve kísérhetjük figyelemmel s a régészeti eredmények a történelmi és összehasonlító nyelvészeti adatok fogytékosságát ellensúlyozhatják. Megállapítja, hogy gazdag sírmellékletek, a kérdéses

időtérben, jóformán alig jelentkezik s az ezei sírok túlnyomórésztében edényen, kén és cserepeken kívül más egyebet alig találunk (257. l.). Művelődési élete eme kezdetleges fokán, a szláv ember kevésigényű lévén, csak szegényes putrikkal rendelkezett, benne egyszerűbbnél-egyszerűbb eszközökkel; bronz-, vagy ezüst-készítmények szintén ritkaságszámba mennek. A VI—VII. században bekövetkezett széttelepedéstől kezdődően, a szlávvilág hat magasabb kultúra hullámgyűrűjébe keveredett, melyeknek hatások szerinti felsorolása — megállapíthatólag — a következő: 1. bizánci, 2. keleti, 3. északi, 4—6. német, litván-lett és finn. E kultúrkörök hullámverései — Niederle szerint — a feltételezett ősszláv művelődési egységnek megbontották a felületeit és a mélyre hatolva: az egymástól elütő törzsek kultúrképeit eredményezték. A szláv törzsszervezetre hatást gyakorló magasabb kultúrák anyagi hagyatékát több útvonalon közvetítették. Mindenekelőtt megemlítendő a Balkán-félsziget régi nagy útvonalai, Konstantinápolytól kezdődően egészen a közép-Duna mellékéig, illetőleg az Adriai-tengerig, továbbá a Dnyepertől — Halicson és Krakón át — Magdeburgba és Prágába, másrészt az Odera-forrásvidékén kereszteződő és délnek forduló útvonal, s végül keleten két nagy vonala a közvetítő kereskedelemnek: északról, nevezetesen Skandináviától délre húzódva; egyikük Ladogán és Ilmenen keresztül a Dnyeper vízmellékére és ezentúl a Fekete-tengerig, a másik irányváltoztatván a Ladogánál, a felső Volga s azon túl is a Chvolinszký-tengerig terjedt (258).

Szlovenszkról úgy vélekedik, hogy az a rendelkezésünkre álló emlékek vallo-másából ítélve, elüt Cseh- és Morvaország anyagi hagyatékától s úgy tetszik, hogy inkább a délszláv-zóna leletcsoportjához csatlakozik (267. l.). Fentebbi megállapítását részletezve azt állítja, hogy az egész magyar medence egységes szláv kultúrára

1903.). Niederle volt egyik szerkesztője a Moravské Slovensko (Prága, 1918—1922.) képes néprajzi gyűjteménynek is, melynek néhány fejezetét ő maga írta. Tudományos érdemeiben rendkívül gazdag pályafutása ennél is mind feljebb ívelődött. Becses adatokat nyújt a Přispěvky k vývoji byzantských šperků ze IV—X. století (Praha, 1930.) c. munkájában. 1931-ben kibocsájtott kézikönyve pedig L. Niederle életművét jelzi.

mutat s e településkör sírmezői, így a nógárdmegyei Pilin község-melletti a horvát Bielé Brdo és Kloštro-i hagyatéokra utalnak. Tehát a közép-Duna medencéje mint földrajzi egység (szláv) kulturális egységet is alkotott (268. l.).

Ha főbb részleteiben is vizsgáljuk az általa elmondottakat, akkor a következő megjegyzéseket tehetjük:

Miután, mint előszavában maga is mondja, sajátos, szlávnak tekinthető kultúra csak a Kr. u.-i IX. századtól kezdve kísérelhető figyelemmel, felmerül a kérdés, vajjon a korábbi időkben mihől állapíthatja meg Niederle az egyes kultúrcsoportok szláv ethnikai jellegét, vagy minek alapján igyekszik ezt megkísérelni?

Bevallja maga is, hogy régészeti adatai nincsenek, legalább is nincsenek olyanok, amelyeket sajátosan szlávnak lehetne tekinteni. De hiányoznak az anthropológiai adatai is. Így igazán nem csodálkozhatunk azon, ha a bizonyítások során említett két főérve, ha általánosságban el is fogadható, korántsem elegendő ahhoz, hogy vele egyes kultúrák szláv jellegét bizonyítsa.

Az első, általánosságban elfogadható tétele, hogy a szlávok a történelem színpadán való megjelenésekor, ha kultúrában nem is, de tömegében nagy nép, amely hatalmas területeken található meg. Ennek a ténynek alapján joggal tételezhető fel, hogy korábbi története is van a szlávoknak. Másik negatív erejű bizonyító érve, amit már említettünk is, a szlávoknak jellegzetes régészeti hagyatékaiban való szűkölködése, amely lehetővé teszi, hogy a szlávokot becsempéssze magasabb kultúrájú népek mellé, hiszen nincsen semmi régészeti anyag, ami ellene lenne felhozható.

De ezek után az is világos, hogy a nem bizonyítható hipotézisek területére lép Niederle, amikor csupán a fenti érvekre támaszkodva, egyes neolitikus kultúrák hordozóiban szlávokat is lát.

Hatalmas az az irodalom, amely a

lausitzi kultúra hovatartozását kívánta és kívánja eldönteni. Az objektív régészeti kutatás határán legtöbbször túljutottak e kísérletek, s nem is vezettek megnyugtató eredményre. Niederle szlávok tartja, s hat pontban foglalja össze régészeti bizonyítékait, de a kérdést megnyugtató módon eldöntöttnek ezután sem tartja (17. l.). Csak sajnálni tudjuk, amikor nem részletezi legfőbb bizonyítékát, amellyel azt állítja, hogy formában megvan a folyamatosság a lausitzi kerámia típusaitól egészen a Kr. u.-i VII—X. századi szláv kerámiáig.

Megtalálja a szlávok jelenlétének lehetőségét a szkíta (Hallstatt) korban is. Több kutató beszél a szkíta sírmezőknek ősi elemet képviselő leletanyagáról. Herodotos mezőgazdálkodást folytató szkítákról beszél, s Niederle a két adatot egybekapcsolva, az uralkodó, harcos szkíta réteg mellett, az ősi elemet képviselő szkítákat szlávoknak tartja (22. l.). Itt tehát megint csak a fenti két érve támaszkodva mond ki Niederle egy szerinte nagyon valószínű lehetőséget; határozott bizonyítékai nincsenek. Bizonyos vonatkozásban ez a megállapítása a magyarföldi kutatásokat is érinti. A szép számú és sok vonatkozásban egymástól elütő (temetkezések pl.) hazai szkíta leleteink hordozóiban szlávokat is kereshetnénk, ha Niederle bizonyítása megnyugtató lenne.

A Kr. u.-i első hat század talán a legnagyobb jelentőségű a szlávok történeti életében, ez idő alatt történik meg az őshazából(?) való kivándorlás. Ekkor jut el a szlávok azokra a területekre, amelyekre valamivel később, mint jellegzetes régészeti hagyatékkal rendelkező nép, már felismerhető. Ekkor kezdődik meg a szomszédos, magasabb kultúrájú népekkel való érintkezés, aminek következményeként a IX. században megjelenhetett a jellegzetesnek mondható szláv kultúra. Igen sajátságos, hogy erről a vándorlásról igen kis számú írott forrásanyag áll rendelkezésre, amely

nem is bizonyos, hogy tényleg a szlávokra vonatkozik-e; régészeti útmutatás egyáltalán nincsen.

E vándorlások kezdetét Niederle a Kr. u.-i II. századra helyezi, a Julius Capitolinus-nak egy a szlávokra nem feltétlenül vonatkozó textusa alapján (germánokkal együtt más „idegen” népeket is kiszorítottak a Kárpátokon-túli területekről). Régészeti adatok nem beszélnek ilyen tömegű megmozdulásról s a vándorlás útjai is csupán a VI–VII. században elért helyzetből rekonstruálhatók, több-kevesebb bizonyossággal. Rendkívül érdekes lenne, ha Niederle kísérletet tett volna a történeti Magyarország szerepének ebben a vonatkozásban való tisztázására. Mint Középeurópa egyik fő közvetítő területének jelentőségét, feltétlenül mérlegelni kell. Részben utalás erre a zarubintzi és černiachovi lelőhelyek által képviselt római-kori kultúra értékelése, amelynek leletanyagában szláv elemeket is sejt. A történeti Magyarország, illetve a nagy magyar Alföld területének régészeti viszonyai a Kr. u.-i II–IV. század idejére meglehetősen tisztázottak. A feltételezhetően kevert ethnikumú (főként dák keveredésre gondolhatunk) szarmata uralkodó réteg mellett, igen kis mértékű germán (vandál, quad) hatás mutatható ki. De itt is megvan a legnagyobb tömegű ősi lakosság, amelynek népi hovatartozása a legutóbbi régészeti (főként kerámiai) kutatások eredményeként nem lehet vitás. Olyan szoros kapcsolat mutatható ki már a kora La Tène-nel, de még inkább a La Tène utolsó periodusával, hogy a századokkal korábban megtelepedett kelta lakosság továbbélésével kell számolnunk. Nincsen ebből a korból egyetlen olyan leletünk, amelyet ne helyezhetnénk az említett népek valamelyikének régészeti hagyatékába. Tehát semmi nyomát nem találjuk egy olyan népi megmozdulásnak, amely épen azért, mert a fentebbi különböző jellegű régészeti hagyatékok egyikéhez sem tartozik, talán

szlávnak lenne tekinthető. Ilyenformán a magyar Alföld szerepe a mondott időben, a szláv vándorlások kérdésének szempontjából tisztázottnak tekinthető.

Nem tisztázott a helyzet azonban a Kr. u.-i I. évezred második felében. Nem kívánunk belemenni annak a kérdésnek a vitatásába, hogy mi döntheti el egy avar-kori temető (pl. Keszthely) ethnikai jellegét; ne kuttassuk azt sem, hogy helytálló-e s történeti tudásunknak megfelelő-e a szlávtságot harcias, lovas népnek feltüntetni csak azért, hogy egyik vagy másik temetőnek fegyver melléklettel ellátott lovas sírjait szlávoknak is mondhassuk? Mindezek helyett utaljunk arra, hogy maga Niederle is csak a IX. századtól kezdve beszél jellegzetes szláv régészeti hagyatékról, amely századokon keresztül alakult ki keleti és főként bizánci hatások alatt. Már most meglepő-e, ha az avarok hagyatékában az S-végű hajkarika s a granulációs fülbevaló stb. jelennek meg, amikor azon az útvonalon jöttek a Duna-Tisza közére, amely a keleti és bizánci ékszerkultúrának is egyik fő terjedési vonala volt?

Nem kívánjuk ezzel a szlávok ittlétének lehetőségét vitatni, csak arra törekszünk, hogy ha itt voltak, akkor az őket megillető leletanyagot juttassuk nekik. Nagy jelentőségű lesz itt is a korszak kerámiajának a vizsgálata, amelynek már eddigi eredményei is arra mutatnak, hogy technikájában, formájában és anyagában jó részével autochton s előzményei megvannak már a Kr. u.-i II–IV. századi régészeti hagyatékban is.

Az említett nehézségek fokozott mértékben érvényesülnek a hazai IX–XI. századi, honfoglaláskori leletanyag értékelésénél. Nem lehet kérdéses, hogy szláv hagyaték van, de hogy bizonyos kevert leletanyagú temetőcsoportban (pl. Szakálhát, Vendel-halom, hogy csak a legújabbakat említsük), hol van az a határ, ame-

lyen túl magyar, vagy szláv jellegű sírokról beszélhetünk, egyelőre nem tudni. Több jól megfigyelt és publikált leletanyagnak nemcsak a régészeti, de anthropológiai adatai is szükségesek, hogy a kérdésben valamennyire is tisztán lássunk, ha a kérdés egyáltalán eldönthető lesz.

A cseh történetírók — beleértve a viszonylag tárgyilagos Niederlét is — egységesen és nagy lelkesedéssel szegődtek a szláv kontinuitás, ezen belül pedig a csehszlovák nemzetegység történeti ideológiájának szolgálatába. Ennek jegyében a germán, továbbá a magyar kultúra és foglaltság prioritását kétségbe vonják. Niederle erre annál is inkább vállalkozhatott, mert a szláv régészeti hagyaték széleskörű ismeretével, látszólag tárgyi alapokat is rögtönzött hozzá. Természetszerűleg nem elégítik ki a tipologizáló módszer szükségletei, hanem a szellemtörténeti magaslatok legjárhatatlanabb ösvényeit is megkísérti. Módszertanának esetlegessége, nemzeti érzésvilágánál fogva, már eleve fönnálló feltévéseinek igazolásában, az egyébként személytelen tudományterületen, a pánszláv „vzajemnost“ eszmekörének kétesértékű magvait szórja el.⁷

Wagner Ferenc.

⁷ Az ismertetés régészeti vonatkozásaira dr. Párducz Mihály látott el útbaigazításokkal, amiért neki ezen a helyen is köszönetet mondok.

